

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Διδακτορική Διατριβή

Ρωξάνη Καραντζόγλου

ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ:
Συρράκο, 1898-1929.

Τριμελής Επιτροπή:

Επ.Καθηγήτρια Δ.Γκέφου- Μαδιανού, επιβλέπουσα.
Αν.Καθηγήτρια Α.Μουρούρου.
Καθηγητής Δ.Τσαούσης.

Αθήνα 1992

Η έγκριση διδακτορικής διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν υποδηλοί αποδοχή των γνώμων του συγγραφέως (Νόμος 5343/32, άρθρο 202, παράγραφος 2).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.	Σ. 1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ανάπτυξη της ορεινής οικονομίας και το Συρράκο.	Σ. 9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Το Συρράκο κατά τον 19ο και 20ο αιώνα.	Σ. 24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ανάγνωση των πηγών. Θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα	Σ. 51
Κεφάλαιο 4: Η ταξινόμηση των νοικοκυριών του Συρράκου: Πρώτη ανάγνωση και πρώτες παρατηρήσεις.	Σ. 77
Κεφάλαιο 5: Συρράκο 1898-1905: Η μορφολογία των νοικοκυριών.	Σ. 96
Κεφάλαιο 6: Οι οικιακοί σχηματισμοί του 1929.	Σ. 145
Κεφάλαιο 7: Το μοντέλο σχηματισμού του νοικοκυριού.	Σ. 178
Επίλογος.	Σ. 263
Παράρτημα.	
Βιβλιογραφία.	

Στον Νικόλα και την Κλεοπάτρα.

Εισαγωγή.

A. Σκοπός της έρευνας.

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη της οργάνωσης της οικιακής ομάδας σε μίαν ορεινή κοινότητα Βλάχων¹ της Πίνδου, το Συρράκο. Αναζητούνται τα υποδείγματα σχηματισμού των οικιακών ομάδων και οι κανόνες που διέπουν τη συγκρότησή τους και οδηγούν στη διαμόρφωση κάποιων οικιακών δομών εκείνων οι οποίες εμφανίζονται μέσα από την ανάλυση ως οι πλέον επιθυμητές για τον πληθυσμό της εν λόγω κοινότητας.

Το χρονικό διάστημα 1850-1930, το οποίο αποτελεί τον χρονικό ορίζοντα της μελέτης οριοθετείται σε μεγάλο βαθμό από τις διαθέσιμες πηγές. Τρεις καταγραφές του πληθυσμού των ετών 1898, 1905 και 1929 και δυο ομάδες προικοσυμφώνων που αφορούν γάμους στο εσωτερικό της κοινότητας αποτελούν το κύριο σώμα των τεκμηρίων τα οποία έλαβα υπόψη μου. Η πρώτη ομάδα προικοσυμφώνων καλύπτει την περίοδο από το 1835 έως το 1870, ενώ η δεύτερη τα χρόνια από το 1925 έως το 1934.

Η προσπάθεια διεύρυνσης του σώματος των πληροφοριών με οδήγησε στην αναζήτηση συμπληρωματικών στοιχείων από καταγραφές των κοινοτήτων των κτηνοτρόφων του Συρράκου στις αρχές του 20ου αιώνα, από έναν εκλογικό κατάλογο αρρένων, και από έναν κατάλογο της ακίνητης περιουσίας και της αντίστοιχης φορολόγησής της, του 1899. Επίσης, έλαβα υπόψη μου διάφορα σκόρπια έγγραφα που αφορούν τόσο οικονομικές διαπραγματεύσεις μεταξύ των κατοίκων αλλά και τις επιστολές της διοίκησης Ιωαννίνων προς τις αρχές της πόλης των μέσων του

1. Ας σημειωθεί από την αρχή πως η μελέτη δεν ενδιαφέρεται για την πολιτισμική διάσταση της ιδιότητας του πληθυσμού του Συρράκου ως Βλάχων. Δεν εξετάζεται δηλαδή η οργάνωση του νοικοκυριού σε συνάρτηση με την εθνοτική σύνθεση του πληθυσμού.

19ου αιώνα. Μνημονεύω τέλος, προκειμένου να κλείσω αυτό το σύντομο σκιαγράφημα των πηγών της έρευνας, τα πρακτικά των κοινοτικών συμβουλίων και την αλληλογραφία των αρχών της πόλης² με τη κεντρική διοίκηση από την προσάρτηση του Συρράκου στο ελληνικό κράτος το 1912 έως το 1930.

Η έρευνα επεκτείνεται συνεπώς σε μια χρονική περίοδο που καλύπτει εβδομήντα περίπου χρόνια ζωής της κοινότητας. Η σταδιακή ωστόσο πύκνωση των στοιχείων από τις αρχές του 20ου αιώνα και μετά, έχει ως συνέπεια μια σχετική ανισορροπία στην προσέγγιση: η ανάλυση των δεδομένων της περιόδου που ακολουθεί την καμπή του αιώνα είναι πιο ολοκληρωμένη από εκείνη της προηγούμενης περιόδου, εισάγοντας έτσι μια "τομή", που οφείλεται ακριβώς σε αυτήν την άνιση κατανομή των πληροφοριών.

B. Μεθοδολογία και υποθέσεις.

Αφειρητά, αλλά και βασική θέση της προβληματικής μου αποτελεί η αντιμετώπιση της οικιακής ομάδας ως μιας ενότητας που εξελίσσεται μέσα στο χρόνο και που μπορεί να εξεταστεί μόνο στην οπτική μιας δυναμικής ανάλυσης. Θεωρείται δηλαδή, πως η μελέτη της οικιακής ομάδας μέσα από κάποιο απομονωμένο στο χρόνο απογραφικό έγγραφο αποστερεί τον ερευνητή από τη δυνατότητα διερεύνησης βασικών στοιχείων των μηχανισμών

2. Με βάση τα πληθυσμιακά δεδομένα του, το Συρράκο μπορεί να θεωρηθεί πόλη έως τα τέλη του 19ου αιώνα. Κατά τον Ν. Τοντόραβ, Η Βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αιώνας, 2 τόμοι, Αθήνα 1986, "Το κατώτατο όριο για τη μικρή πόλη που αναφέρθηκε παραπάνω (10.000 κάτοικοι στη δεκαετία του 1870) δε σημαίνει ότι οικισμοί με μικρότερο πληθυσμό δε συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία αυτήν. Για τη Γερμανία π.χ. οι ιστορικοί εισήγαγαν την κατηγορία της "πόλης της υπαίθρου" με πληθυσμό από 2000 ως 5000 κατοίκους..." Ελέπε και τα μεγέθη του πίνακα των ελληνικών πόλεων από τη δεκαετία του 1850 μέχρι τη δεκαετία του 1870, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται πόλεις με πληθυσμό 2700 έως 3700 κατοίκων. Στο ίδιο, Τ.Β, σ.461-462.

συγκρότησης της οικιακής ομάδας και καθιστά προβληματική την αποδοχή των συμπερασμάτων που ενδεχομένως διατυπώνονται σε σχέση με τη δομή της μονάδας αυτής.

Εάν γίνει αποδεκτή η άποψη αυτή, το ελάχιστο χρονικό όριο για μίαν έρευνα αυτού του τύπου δεν μπορεί να είναι μικρότερο από το διάστημα μιας δημογραφικής γενεάς, δηλαδή είκοσιπέντε με τριάντα χρόνια³. Έτσι, με όρους ιστορικής δημογραφίας, η χρονική περίοδος που καλύπτεται εδώ είναι μόλις οριακά ικανοποιητική: τα δημοτολόγια καλύπτουν μια τριακονταετία (1898-1929), το διάστημα δηλαδή μιας γενεάς ενώ οι υπόλοιπες πηγές δεν επιτρέπουν παρά μια περιορισμένη διεύρυνση του χρονικού ορίζοντα της έρευνας. Ας σημειωθεί ακόμη πως ο αποσπασματικός χαρακτήρας των πηγών που είχα στη διάθεσή μου, οι ελλείψεις τους και η χρονική τους ασυνέχεια δυσχερύνανε, όπως είναι φυσικό, τη διεξαγωγή μιας τέτοιας έρευνας. Πιστεύω ωστόσο πως κατέστη δυνατό να ξεπεράσω, όσο βέβαια οι τεχνικές που υιοθέτησα το επέτρεπαν, το μεγαλύτερο μέρος των προβλημάτων αυτού του τύπου και πως τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγω ευσταθούν.

Η διαχρονική προσέγγιση της οικιακής ομάδας έχει τεθεί από το σύνολο των ερευνητών στο χώρο της ιστορικής

3. Το πρόβλημα της χρονικής διάρκειας στη μελέτη της οικιακής ομάδας καλύπτει μεταξύ άλλων η A. Fine-Souriac, "La Famille-Souche Pyreneene au XIXe Siecle: Quelques Reflexions de Methode" A.E.S.C. 32, (1977), σ.478-487. Η συγγραφέας ετέρι το ερώτημα, που ενδεχομένως με σημερινά μέτρα θα φανεί ρητορικό, για το κατά πόσο νομιμοποιείται η συναγωγή συμπερασμάτων χωρίς την παρακολούθηση της οικιακής ομάδας στη "μακρά" διάρκεια, δηλαδή τουλάχιστον για μια δημογραφική γενεά περίπου. Αξίζει ωστόσο να υπενθυμιστεί πως ο Laslett το 1972, αν και κατηγορήθηκε πως αγνόησε τον παράγοντα του χρόνου στη μελέτη του νοικοκυριού, δεν παρέλειψε να τονίσει πως "τις περισσότερες φορές βρισκόμαστε υποχρεωμένοι να κειριζόμαστε μια διαδικασία σαν να επρόκειτο για ένα κοσμοτύπος". Laslett P. Wall R, (επ), Household and Family in Past Times, Cambridge University Press 1972, σ.32-34.

δημογραφίας και της ανθρωπολογίας ως ελάχιστη προϋπόθεση για τη θεμελίωση έγκυρων συμπερασμάτων. Ταυτόχρονα έχει υπογραμμιστεί η αναγκαιότητα συνεξέτασης των υπολοίπων χαρακτηριστικών της κοινωνίας που μελετάται, όπως της οικονομικής και κοινωνικής στρωμάτωσης της, των σχέσεων παραγωγής και ιδιοκτησίας, του συστήματος μεταβίβασης ιδιοκτησίας (ή δικαιωμάτων) και χρήσης, όπως επίσης και της ενσωμάτωσης των οικολογικών μεταβλητών και του πολιτισμικού της πλαισίου⁴. Στο μεγαλύτερο μέρος τους οι θέσεις αυτές

4.Τη δημοσίευση του Household and Family in Past Times, ακολούθησε ένας πραγματικός χείμαρρος κριτικών, οι οποίες ανεξάρτητα από την ορεοτήτά τους αποδεικνύουν και το μέγεθος της συμβολής του έργου του Laslett και των συνεργατών του στις κοινωνικές επιστήμες. Θα περιοριστώ εδώ σε μιαν αναφορά των δημοσιευμάτων που έχουν κατά τη γνώμη μου συμβάλλει στην πρόοδο της έρευνας για την οικιακή ομάδα. L. Berkner, "The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An 18th Century Example" American Historical Review 77, (1972), σ.398-418, "Rural Family Organization in Europe: A Problem in Comparative History", Peasant Studies Newsletter 2, (1972), σ.146-156, "The Use and Misuse of Census Data for the Historical Analysis of Family Structure" Journal of Interdisciplinary History 4, (1975), σ. 721-738, "Household Arithmetic: A Note" Journal of Family History 2, (1977), σ.159-163. A. Collomp, "Menage et Famille. Etudes comparatives sur la dimension et la structure du groupe domestique" A.E.S.C 29, (1974), σ.777-786. R. Wheaton, "Family and Kinship in Western Europe: The Problem of the Joint Family Household" Journal of Interdisciplinary History 4, (1975), σ. 601-628. H. Medick, "The Proto-industrial Family Economy: the Structural Function of Household and Family during the Transition from Peasant society to Industrial Capitalism" Social History 3, (1976), σ.291-315. P. Goubert, "Family and Province: A Contribution to the Knowledge of Family Structures in Early Modern France" Journal of Family History 2, (1977) σ.179-195. C. Creighton, "Family, Property and Relations of Production in Western Europe" Economy and Society 9, (1980), σ.129-167. G. Bouchard, " L'Etude des Structures Familiales Pre-Industrielles: Pour un Renversement des Perspectives" Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine 28, (1981), σ.545-571. V. Caiati, "The Peasant Household under Tuscan Mezzadria: A Socioeconomic Analysis of some Sienese Mezzadri Households, 1591-1640" Journal of Family History 4, (1984), σ.111-126.

διατυπώθηκαν στις κριτικές εσώρσεις του έργου του Laslett κατά την εικοσαετία που ακολούθησε τη δημοσίευση του Household and Family in Past Times και κατέληξαν αφενός στην ανασεώρηση και την προσαρμογή της μεθοδολογίας που είχαν ακολουθήσει πολλοί συγγραφείς του συλλογικού αυτού τόμου⁵, αφετέρου δε στην άνθηση των μελετών γύρω από την οικιακή ομάδα. Έτσι, το νοικοκυριό αντιμετωπίζεται πλέον ως μονάδα ενσωματωμένη σε ένα συγκεκριμένο δημογραφικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο και εξετάζεται, στο μέτρο των διαθέσιμων πηγών, σε συνάρτηση με το σύνθετο πλέγμα των πολλαπλών παραγόντων που επηρεάζουν το σχηματισμό και την εξέλιξή του.

Το σώμα των γνώσεων το οποίο αποκρυσταλλώθηκε από τη συσσώρευση των ερευνών για το νοικοκυριό μας οδηγεί, ακόμη, να δεχτούμε ως μεθοδολογικές σταθερές πως το "νοικοκυριό" που εμφανίζεται στις πηγές μας αποτέλεσε συχνά μια διοικητική κατασκευή, απομονωμένη από το κοινωνικό περίγυρό του και συνεπώς ο μελετητής του οφείλει, στο μέτρο του δυνατού, να επανεντάξει τη φορμαλιστική αυτή κατασκευή τόσο στο συγγενειακό δίκτυο, μέρος του οποίου αποτελούσε το νοικοκυριό, όσο και στο κοινωνικό, οικονομικό, και πολιτισμικό πλαίσιο της κάθε κοινωνικής ομάδας που την παρήγαγε. Τα νοικοκυριά που αποτυπώθηκαν στις κάθε λογής πηγές μας δεν απεικονίζουν παρά ένα, ενδεχομένως πολύ περιορισμένο, μέρος των οικογενειακών και "οικιακών" βιωμάτων και εμπειριών των πληθυσμών. Τα βιώματα αυτά πηγάζουν από τη διαβίωση των μελών των νοικοκυριών σε πολύ ευρύτερα συγγενειακά πλέγματα.

5. Για μια επισκόπηση του θεωρητικού προβληματισμού κατά τη μελέτη της οικιακής ομάδας βλ. Η. Αντωνοκοπούλου, "Η Μελέτη της Οικογένειας από Κοινωνικο-ιστορικής και Ανθρωπολογικής Σκοπιάς", Ελληνική Κοινωνία 1, (1987), σ.43-67.

Αυτονόητο θα πρέπει να θεωρηθεί επίσης, πως η σύνθεση, το μέγεθος και τα όρια του νοικοκυριού υφίστανται συνεχείς μεταβολές στο χρόνο τις οποίες οφείλουμε, στο μέτρο που κάτι τέτοιο είναι δυνατό, να εντοπίσουμε και να ερμηνεύσουμε σε συνάρτηση με το πλέγμα των παραγόντων που εξετάθησαν προηγουμένως.

Τέλος στο ίδιο βασικό πλαίσιο έχει επίσης επισημανθεί ο κίνδυνος που εμπεριέχεται σε τέτοιου τύπου έρευνες, να αποδοθεί στο νοικοκυριό ένας κεντρικότερος ρόλος στην κοινωνική σκηνή από όσο δικαιολογούν οι ιδιότητές του ως "κατασκευής".

Γ. Το διάγραμμα της έρευνας.

Το διάγραμμα της έρευνας ακολουθεί μίαν αρκετά απλή διάταξη: Μετά από μια σύντομη παρουσίαση της κοινωνίας και της οικονομίας του Συρράκου και των δεδομένων για τον πληθυσμό του, αναλύονται κατά χρονολογία απογραφής τα περιεχόμενα των δημοτολογίων. Εξετάζονται δηλαδή οι οικιακές μονάδες (νοικοκυριά) στις οποίες εμφανίζεται οργανωμένος ο πληθυσμός. Στην ανάλυση αυτή έχει εφαρμοστεί η μέθοδος που προτείνεται από τους HammeI και Laslett⁶, με ορισμένες αναπροσαρμογές. Από την ταξινόμηση αυτή αποκομίζεται μια πρώτη συνολική εικόνα της οργάνωσης του πληθυσμού σε οικιακές μονάδες και της ποσοστιαίας κατανομής των διαφόρων τύπων αυτών των νοικοκυριών.

Μετά από ένα σύντομο σχολιασμό της εικόνας που διαγράφεται από την ταξινόμηση αυτή, η ανάλυση προχωρεί στη εξέταση των δεδομένων κάθε δημοτολογίου. Κρίθηκε δε σκόπιμο να παρουσιαστούν οι δυο πρώτες απογραφές σε μίαν ενότητα, καθώς ανάμεσά τους μεσολαβεί ένα διάστημα μόλις επτά ετών.

6. Laslett και Wall, 1972, οπ.π, σ.31.

Στη συνέχεια εξετάζεται η εικόνα του πληθυσμού κατά το 1929. Στα ήδη πληρέστερα στοιχεία του δημοτολογίου αυτού προστίθενται και άλλης υφής πληροφορίες που εμπλουτίζουν τις δυνατότητες ανάλυσης του τρόπου συμπεριφοράς στο επίπεδο της συγκράτησης του νοικοκυριού μέσα από τη συνάρτηση των πρακτικών της με την επαγγελματική φυσιογνωμία των κατοίκων, την διάσπαση του πληθυσμού κατά ηλικίες, κ.α.

Στο συνολικό χρονικό διάστημα που καθερίζεται από τις πηγές μας έγινε προσπάθεια να εντοπισθεί το φαινόμενο της κινητικότητας των νοικοκυριών. Το ενδιαφέρον στράφηκε κυρίως στην εξέταση του βαθμού στον οποίο παρατηρούνται φαινόμενα όπως η ανανέωση του πληθυσμού από εξωγενείς ή ενδογενείς παράγοντες, η μετακίνηση ή η εξαφάνιση κάποιων οικιακών σχηματισμών. Συναρτήθηκαν ακόμη τα φαινόμενα αυτά με τα πιο ανάγλυφα χαρακτηριστικά του πληθυσμού όπως η "εσωστρέφειά", η κοινοτική ενδογαμία, αλλά και η απαρχή της, οριστικής πλέον, καθόδου ενός τουλάχιστον μέρους του σε πεδινά αστικά κέντρα, που εκδηλώνεται έντονα ήδη από την δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα.

Η έρευνα κλείνει με ένα εγχείρημα που αποτελεί τελικώς τον κύριο στόχο της: πρόκειται για μίαν απόπειρα σύνθεσης των ευρημάτων, η οποία θα επιτρέψει την κατασκευή του "μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού", που, σύμφωνα με τα δεδομένα και την ανάλυσή τους, επικρατεί στο Συρράκο κατά τη χρονική περίοδο που μελετάται εδώ. Το μοντέλο αυτό αντιπαρατίθεται προς τα ευρύτερα "συστήματα" σχηματισμού του νοικοκυριού στην προβιομηχανική Ευρώπη, με στόχο, πέρα από μίαν απλή σύγκριση μοντέλων και την απόπειρα ένταξης της συμπεριφοράς των Συρρακιωτών σε κάποιο από τα προταθέντα έως σήμερα συστήματα, τον έλεγχο της βασιμότητας των

προσεγγίσεων και των συμπερασμάτων που κυριαρχούν στη σχετική έρευνα⁷.

Συνοπτικά, θα μπορούσα να διατυπώσω τους στόχους αυτής της μελέτης ως εξής:

1. Αναπαράσταση της μορφολογίας της οικιακής ομάδας.
2. Παρακολούθηση των μηχανισμών συγκρότησης και αναπαραγωγής της.
3. Εντοπισμός, στο διαχρονικό επίπεδο, των τάσεων που κυριαρχούν και οδηγούν, τελικώς, προς το σχηματισμό οικιακών δομών που για διάφορους λόγους εμφανίζονται ως πιο επιθυμητές ή πιο λειτουργικές στο κοινωνικό σύνολο, σε σύγκριση με κάποιες άλλες.
4. Εξέταση των τάσεων αυτών, στο βασμό βέβαια που τα δεδομένα επιτρέπουν κάτι τέτοιο, σε συνάρτηση με το δημογραφικό δυναμικό του πληθυσμού και τις γενικότερες συνθήκες που καθορίζουν τον τρόπο ζωής του πληθυσμού του Συρράκου κατά τη χρονική περίοδο που εξετάζεται.
5. Αντί συμπεράσματος, προτείνεται η διατύπωση του μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού στη μικρή αυτή κοινωνία και η σύγκρισή του με τα ευρύτερα Ευρωπαϊκά συστήματα σχηματισμού νοικοκυριών τα οποία έχουν έως σήμερα εντοπισθεί στην έρευνα της ιστορικής δημογραφίας.

7. Αναφέρομαι εδώ στις θέσεις ερευνητών οι οποίοι διατύπωσαν θεωρίες συστημάτων σχηματισμού του νοικοκυριού στις αγροτικές κοινωνίες της Ευρώπης. Η ανάλυση των θεωριών αυτών θα γίνει στο κεφάλαιο περί του μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού στο Συρράκο.

Κεφάλαιο 1: Η ανάπτυξη της ορεινής οικονομίας (τέλος 18ου- αρχές 19ου αιώνα) και το Συρράκο.

"... Nothing can be more surprising than the sudden view of these two large towns on arriving at St. George, after travelling the whole day amidst precipices, arid rocks and desolation... Kalarytes or Akalarrytes, and Syrako or Serraku, are two of the largest of the Vlachiote villages, which in number about 500, and none very small, are dispersed throughout the mountains of Epirus, Thessaly and Macedonia... it is the tradition of Kalarytes that the Vlachiotes have not been settled in this part of Pindus more than 250 years, which is very credible, as it is not likely that they quitted the most fertile parts of Thessaly until they felt the oppression of the Turkish conquerors and their inability to resist it. The removal has not been unfortunate, for their descendants have thereby enjoyed a degree of repose, and have obtained advantages which their former situation could hardly have admitted. They began by carrying to Italy the woollen cloaks, called Cappe, which are made in these mountains and much used in Italy and Spain, as well as by the Greeks themselves. This opened the route to a more extended commerce; they now share with the Greeks in the valuable trade of colonial produce between Spain or Malta and Turkey, and many are owners of both ship and cargo. The wealthier inhabitants are merchants, who have resided abroad many years in Italy, Spain, or the dominions of Austria or Russia, and who, after a long absence, return with the fruits of their industry to their native towns, which they thus enrich and, in some degree, civilise. But they seldom return for permanent residence till late in life, being satisfied in the interval with two or three short visits. The middle classes pursue a similar course; but as their traffic seldom carries them so far from home as the higher order of merchants, they return more frequently, and many of them spend a part of every summer in their native place. These are chiefly shopkeepers in the towns of Turkey, or artisans of whom the most numerous are tailors and workers in gold, silver and copper... The poorer householders are chiefly carriers or shepherds. At Syrako... the great body of the people are owners of sheep, shepherds, or carriers. The gardens and the small quantity of arable land which surrounds these towns are chiefly cultivated by the women, who reap the harvest as well as perform all the household work and spin... Kalarytes and Syrako contain between five and six thousand souls, besides those who are abroad, amounting to about a tenth of the population..."⁸

Μεγαλέμποροι του εξωτερικού και κτηνοτρόφοι εμφανίζονται σε αυτή την γλαφυρή περιγραφή, ως κορυφή και βάση αντίστοιχως της κοινωνικής πυραμίδας του Συρράκου και συνάμα ως δύο πόλοι της επαγγελματικής και κοινωνικής στρωμάτωσης της κοινωνίας του, η οποία φαίνεται να γνωρίζει ιδιαίτερη ανάπτυξη στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν δηλαδή την επισκέφθηκε ο Leake. Στην υποχρεωτική δε, αλλά και

8. William Martin Leake, Travels in Northern Greece, Λονδίνο 1835, Ανατύπωση Αμστερνταμ 1964, T.1, σ. 272-276.

έντονα ανταγωνιστική συνύπαρξη αυτών των δυο κοινωνικών στρωμάτων θεμελιώνεται η οικονομία της πόλης, που αποτελεί μια τυπική περίπτωση ορεινής κτηνοτροφικής και βιοτεχνικής κοινότητας, από αυτές που θα γνωρίσουν ιδιαίτερη άνθηση κατά τις παραμονές της Επανάστασης.

Οι όροι λειτουργίας αυτών των ορεινών οικονομιών έχουν μελετηθεί αρκετά συστηματικά τόσο σε άλλες χώρες, όσο και προσφάτως και στην Ελλάδα⁹. Θα περιοριστώ λοιπόν εδώ σε μια σύντομη σκιαγράφηση των προϋποθέσεων της ανάπτυξης και των αρχών λειτουργίας της ορεινής οικονομίας, στο βαθμό που οι παρατηρήσεις αυτές δημιουργούν το κατάλληλο πλαίσιο για τη μελέτη των οικογενειακών δομών της πόλης του Συρράκου.

Ο συνδυασμός του φυσικού περιβάλλοντος με την απολαβή σχετικά ευνοϊκών φορολογικών και διοικητικών ρυθμίσεων στα πλαίσια του Οθωμανικού καθεστώτος, καθόρισε και τη φυσιογνωμία της ορεινής οικονομικής ανάπτυξης της ύστερης Τουρκοκρατίας. Υπαγόμενα σε ερπασκευτικά ιδρύματα (βακούφια) ή απευθείας στη Βαλιδέ-Σουλτάνα, τα χωριά και οι πόλεις των ορεινών περιοχών βρίσκονται σε πιο αποτελεσματική διαπραγματευτική θέση, για να αποφύγουν τις έκτακτες επιβαρύνσεις που τα πεδινά χωριά καταβάλλουν στους αγιάνηδες αλλά και την απειλή της τσιφλικοποίησής τους¹⁰. Εκτός όμως

9. Για την ανάλυση της εξέλιξης και της λειτουργίας της βιοτεχνίας και του εμπορίου στις ορεινές οικονομίες στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλέπε Τροϊάν Στοϊάνοβιτς, "Ο Κατακτητής Ορειόδοξος Βαλκάνιος Εμπόρος", Οικονομική Ουσή των Βαλκανικών Χωρών στα Χρόνια της Τουρκοκρατίας, επιμ. Σπ. Ασδραχά, Αθήνα 1979, σ. 287-345 και Socrate Petmezias, Recherches sur l'Economie et les Finances des Villages du Pelion, Region d'Industries Rurales, circa 1750-1850, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, E.H.E.S.S., Παρίσι 1989, σ. 588-752.

10. Βλ. Σ. Ασδραχά, "Η Ελληνική Οικονομία στον ΙΗ' Αιώνα. Οι Μηχανισμοί", Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία, Αθήνα 1988, σ. 9-12, και L. Mile, "Η επέκταση του Συστήματος των

των φορολογικών απαλλαγών από τις οποίες επωφελούνται¹¹, η τοποθεσία τους, μακριά από τους πολυσύχναστους πεδινούς δρόμους τα προφυλάσσει από τις επιδρομές ληστών και τα περάσματα των ατόκτων στρατιωτικών ομάδων. Συχνά οι ίδιοι οι κάτοικοι αυτών των πόλεων οπλοφορούν, αναλαμβάνοντας το ρόλο των φυλάκων των κοντινών περασμάτων (δερβενίων). Περιοριστικοί διοικητικά οι πληθυσμοί αυτοί, από τη στιγμή που το απόμακρο του οικισμού τους ελαχιστοποιεί ή και απαγορεύει την εγκατάσταση των Οθωμανικών αρχών, δημιουργούν ένα καθεστώς διαβίωσης τέτοιο ώστε ορισμένοι ερευνητές να κάνουν λόγο για σχετική διοικητική αυτονομία¹².

Τσιφλικιών στα Αλβανικά εδάφη (τέλη 18ου-αρχές 19ου αιώνα)", *Ασδρακάς* 1979, σπ.π, σ.189-190. Για μια συνοπτική εξιστόρηση της ίδρυσης και της ανάπτυξης των βλάχικων πόλεων (Μοσχόπολη, Μέτσοβο και Σαμορίνα), βλέπε T. Winnifrith, The Vlachs: The history of a Balkan people, Duckworth 1987, κεφ. Β, σ.123-149.

11. Βλέπε τη συνοπτική περιγραφή των παραγόντων που οδηγούν στην εγκατάλειψη των πεδινών περιοχών του J. Koliopoulos, Brigands with a Cause, Clarendon Press 1987, σ.20-21.

12. Για την οργάνωση και τις λειτουργίες της κοινότητας όπως και για τα ειδικά φορολογικά και διοικητικά καθεστώτα μερικών από αυτές, βλέπε ενδεικτικά από την παλιότερη βιβλιογραφία D. Urquhart, Turkey and its resources, Λονδίνο 1833, σ.14-37, A. Boue, La Turquie d'Europe, Παρίσι 1840, T.3, σ. 194-197, Κ. Αμαντου, "Οι προνομιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών", Ελληνικά 9, (1936) σ.103-166, Σ. Αντωνιάδης, Τα Δημωτικά, Αθήνα 1866, T.A', σ. 118-136, Π. Αργυρόπουλου, Δημοτική Διοίκησης εν Ελλάδι, Αθήνα 1859, T.A', σ.36-41, Χ. Κητσίδης, "Αι Ηπειρωτικές κοινότητες" Ηπειρωτική Εστία 1, (1952), σ. 24-28 και 150-154, Κ. Λαμέρα, "Περί του εσμού των επί Τουρκοκρατίας δημογεροντιών", Μικρασιατικά Χρονικά 3, (1940), σ.1-73, Κ. Παπαρρηγόπουλου, "Κοινότητες", Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, T.E', Αθήνα 1925, σ. 114-133. Ν. Πανταζόπουλου, "Ελλήνων Συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν" ανατ. από περ. Γνώσεις, (1958), σ.5-22, "Τα "προνόμια" εις τας σχέσεις Χριστιανών-Μουσουλμάνων", Επιστ.Επετ. Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών θ', (1975) σ.815-887, "Κοινοτικός βίος εις την Βαττολομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας", ανάτ. από Επ.Επετ. Σχ. Νομ. και Οικονομ. Επιστ. ΙΔ', (1967), Ι. Μαρτινιανού, Η Μοσχόπολις, 1330-1930, Θεσσαλονίκη 1957. D.Zakythinos, "La Commune grecque; les conditions

Εάν η τοποθεσία αυτών των κοινοτήτων προσφέρει αναμφισβήτητα πλεονεκτήματα στη συνύπαρξη των κατοίκων τους με τον κατακτητή, σε σύγκριση με τις συνθήκες ζωής των πεδινών πληθυσμών, τα άγονα και επικλινή εδάφη που την περιβάλλουν, παρά την επίμονη καλλιεργητική εκμετάλλευσή τους, δεν είναι σε θέση να καλύψουν τις ανάγκες διατροφής του πληθυσμού τους. Η παραγωγή δημητριακών και πολύ περισσότερο σιτηρών, δεν επαρκεί¹³ για τις ανάγκες διατροφής ενός πληθυσμού που αναπτύσσεται σταθερά, σε ένα περιβάλλον που αποδεικνύεται ευνοϊκό από πολλές απόψεις¹⁴ για τη φυσική κίνησή του.

Απέναντι λοιπόν στις δεσμεύσεις και τους καταναγκασμούς που επιβάλλουν οι υψομετρικές, κλιματολογικές και εδαφικές συνθήκες στις οποίες ζούν, οι ορεινοί πληθυσμοί είναι υποχρεωμένοι να διαμορφώσουν τους δικούς τους "τρόπους

historiques d'une decentralisation administrative" L'Hellenisme Contemporain (1953), σ.295-340 και 414-428, Κ. Παπαδόπουλου, "Η ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση. Η ιστορική της εξέλιξις" Τοπική Αυτοδιοίκηση Τ.Β' (1947), σ.165-180. Από την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία, βλ. τις μελέτες του Σπ. Ασδρακά, "Φορολογικές και Περιοριστικές Λειτουργίες των Κοινοτήτων στην Τουρκοκρατία", Οικονομία και Νοστροπίες, Αθήνα 1988, σ.123-143 και "Φορολογικοί Μηχανισμοί και Οικονομία στα πλαίσια των Ελληνικών Κοινοτήτων (12^ο-18^ο αιώνα)", Ζητήματα Ιστορίας, Αθήνα 1983, σ.235-253. Ακόμη, Γ. Κοντογεώργη, "Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας" Αθήνα 1982.

13. Ο Leake οπ.π, Τ.1, σ. 274-8 και Τ.4,σ.431, παρατήρησε πως ακόμη και σε ευνοϊκή χρονιά, η σοδειά καλαμποκτιού των Καλαρρυτιών επαρκούσε μόλις για τις ανάγκες κατανάλωσης τεσσάρων μηνών.

14. Ανάμεσα στις οποίες θα πρέπει να μνημονευθεί η περιορισμένη προσβολή των πληθυσμών από τις επιδημίες ή άλλες ενδημικές ασθένειες, όπως η ελονοσία, που ταλανίζουν τους πεδινούς πληθυσμούς.

ζωής"¹⁵, προσαρμόζοντας τις καλλιεργητικές και κτηνοτροφικές τους τεχνικές και πρακτικές και εν γένει την κοινωνική και οικονομική οργάνωσή τους κατά τρόπο που θα επιτρέψει την καλύτερη δυνατή εκμετάλλευση των φυσικών πόρων¹⁶.

Το φάσμα των επιλογών τους δεν είναι μεγάλο: έχουν να "διαλέξουν" ανάμεσα στην αύξηση του ζωϊκού κεφαλαίου, καθώς η κτηνοτροφία αποτελεί και την κατεξοχή οικονομική τους δραστηριότητα, τη μείωση του αγροτικού ελλείμματος μέσα από την αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων, την ανάπτυξη κάποιας "πρωτο-βιομηχανικής" παραγωγής¹⁷, και την προσφορά εργατικής δύναμης στις πεδινές περιοχές.

Βασικά εμπόδια για μίαν αύξηση των κοπαδιών των μικροκτηνοτρόφων αλλά και των μεγάλων τσελιγγάδων, στα στενά πάντα πλαίσια που επιβάλλονται από τις τεχνικές της εποχής και τις οικολογικές συνθήκες, αποτελούσε η δυσκολία στέγασης και κυρίως εξεύρεσης τροφής για τα κοπάδια κατά τη χειμερινή

15. Ο όρος χρησιμοποιείται εδώ με το περιεχόμενο που του αποδίδει ο Max Derriau, Αγροποιογεωγραφία, Αθήνα 1987, σ.16-17. Για μία κριτική του οικολογικού και περιβαλλοντολογικού "ντετερμινισμού" στην περίπτωση της νομαδικής κτηνοτροφίας βλέπε και Pierre Gourou, Pour une Géographie Humaine, Παρίσι 1973, σ.76.

16. Βλέπε Abel Foitrineau, Remues d'Hommes. Les Migrations Montagnardes en France 17e-18e Siècles Aubier Montaigne 1983, σ.5-24, και "Quelques Aspects Spécifiques de l'Economie Montagnarde Française à L'Époque Moderne", Economies et Sociétés de Montagne, επ. M. Mattmüller, Βασιλεία 1985, σ.102-122.

17. Το κατά πόσον μπορεί να θεωρηθεί η ανάπτυξη της βιοτεχνίας υφαντών στο Συρράκο περίπτωση "πρωτο-βιομηχανικής" οικονομίας είναι ένα ζήτημα στο οποίο δεν θα ήθελα να επεκταθώ. Θα αναφερθώ επομένως στην ανάπτυξη της βιοτεχνικής και εμπορικής παραγωγής, χωρίς προσπάθεια ένταξής της σε κάποιο από τα υφιστάμενα ιστορικά μοντέλα πρωτο-βιομηχανικής οικονομίας.

περίοδο¹⁸. Όσο για την αύξηση των καλλιεργήσιμων εδαφών, απαιτείται η εκκέρωση των κοινοτικών βοσκών, των δασών και άλλων γαιών, η εφαρμογή δηλαδή πρακτικών οι οποίες προσκρούουν στα συμφέροντα των κτηνοτρόφων, χωρίς να αποδίδουν ικανοποιητικά αποτελέσματα, καθώς το ήδη φτωχό ορεινό έδαφος εξαντλείται εύκολα και η κοπή των δασών επιφέρει τη διάβρωση της γης.

Οι κάτοικοι λοιπόν των ορεινών περιοχών, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στην πίεση που ασκεί η αυξανόμενη πληθυσμιακή πίεση, συνδυάζουν την κτηνοτροφία, την προσφυγή σε εποχικές μετακινήσεις προς ανεύρεση εργασίας, και την ανάπτυξη μιας βιοτεχνικής παραγωγής, μαζί με την καλλιέργεια των ελάχιστων χωραφιών τους, για να εξασφαλίσουν την επιβίωση και την παραμονή στον τόπο τους¹⁹. Πρόκειται για πρακτικές των οποίων η εφαρμογή θα εντείνεται ή θα αποδυναμώνεται σύμφωνα με τη συγκυρία, δημογραφική ή οικονομική. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο συνδυασμός των εναλλακτικών αυτών λύσεων θα διαμορφώσει όχι μόνον τον τρόπο ζωής τους, αλλά και την κοινωνική μορφολογία των πληθυσμών αυτών: αυτή είναι και η περίπτωση του Συρράκου τον 18ο αιώνα, όπως παραστατικά την κατέγραψε ο Leake στο παράθεμα

18. L. Vincze, "Peasant Animal Husbandry: A Dialectic Model of Techno-environmental Integration in Agro-pastoral Societies", Ethnology 19, (1980), σ.387-403.

19. Βλέπε και τις παρατηρήσεις του Pierre Dubuis στο: "L'homme et le milieu montagnard dans l'histoire europeenne", Πρακτικά του Εννάτου Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής Ιστορίας, Ζυρίχη 1986, σ.3-19. Βασική θέση στην προβληματική του κατέχει η κριτική των παραδοσιακών απόψεων περί "διαφορές" του ορεινού πολιτισμού από τον πεδινό, περί "ομοιογένειας" των ορεινών πολιτισμικών μορφωμάτων, και περί της "ακινησίας" της ιστορίας των ορεινών κοινωνιών. Οι απόψεις του έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τις τεχνικές και πρακτικές των ορεινών πληθυσμών: κατ'αυτόν, δεν αποτελούν παρά "παραλλαγές" σε ένα γνωστό ήδη θέμα, εκείνο του αγροτοκτηνοτροφικού συστήματος πληθυσμών που υπενθυμίζει πως "ήρθαν από κάτω", δηλαδή από τα πεδινά.

της αρχής αυτού του κεφαλαίου. Έτσι, μαζί με άλλες ορεινές κοινότητες, το Συρράκο θα αναπτύξει ένα οικονομικό σύστημα εεμελιωμένο στη σύζευξη της κτηνοτροφικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας, ένα σύστημα που βρίσκεται ωστόσο σε μια στενή και αδιάκοπη σχέση αλληλεξάρτησης με τα αστικά κέντρα της Αυτοκρατορίας ή της Εσπερίας, μα και με το σύστημα γαιοκτησίας των πεδινών περιοχών (τσιφλίκια) και τις γενικότερες οικονομικές και εμπορικές δομές που επικρατούν κατά τον 18ο αιώνα.

Οργανωμένοι σε τσελιγκάτα, οι κτηνοτρόφοι του Συρράκου ασκούν μια μετακινούμενη ή "ημιμόνιμη" κτηνοτροφία²⁰ σχετικά μικρών αποστάσεων, που οδηγεί

20. Ο όρος "ημιμόνιμη κτηνοτροφία" χρησιμοποιείται για να αντιδιασταλούν αυτού του τύπου οι μετακινήσεις από τον ποιμενικό νομαδισμό ή ημινομαδισμό. Η κτηνοτροφία για την οποία γίνεται εδώ λόγος δεν έχει καμία βέβαια σχέση με το νομαδισμό, ο οποίος προϋποθέτει τη μετακίνηση όλου του πληθυσμού σε αρκετά μεγάλη ακτίνα, και αποτελεί φαινόμενο που απαντάται στη στέπα, την έρημο, την υποτροπική στέπα ή έρημο, και την τούντρα. Βλέπε σχετικά την τυπολογία των διαφόρων τύπων κτηνοτροφικών μετακινήσεων του Derruau, οπ.π., σ. 18-24, όπως και τις παρατηρήσεις του Michel Sivignon, "Les Pasteurs du Pindé Septentrional, Trois Etudes sur la Grèce Rurale, Εκδόσεις Ε.Κ.Κ.Ε, Αθήνα 1989, σ.125-162, σ.132. Η βιβλιογραφία για το τσελιγκάτο και για την κτηνοτροφία στην Ελλάδα είναι γνωστή. Ενδεικτικά βλέπε J. Campbell, Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community, Οξφόρδη 1964, M. Sivignon, οπ.π., σ.132-143, Γ. Β. Καρβαδία, Σαρακατσάνοι. Μια ελληνική Ποιμενική Κοινωνία, Αθήνα 1991, M. Schein, Change and Continuity in a Greek Mountain Village, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Columbia University 1973, σ. 163-183, Carsten Hoeg, Les Sarakatsans: Une Tribu Nomade Grecque, Παρίσι 1925, A.J.B. Wace και M.S. Thompson, The Nomads of the Balkans, Λονδίνο 1914, σ.76-80, J. Cvijic, La Peninsule Balkanique, 1918, σ.177-184., Π. Α. Δεκάζος, Το Κτηνοτροφικόν Ζήτημα της Ελλάδος, Αθήνα 1940, Κωνσταντίνου Καραβίδα, Άγροτικά, φωτ. επανέκδοση Αθήνα 1978, και "Το Τσελιγκάτο", Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Τ.ΚΓ', σ. 422-423, Δ. Συράκη, "Η Νομαδική Κτηνοτροφία εν Ελλάδι" Γεωργικόν Δελτίον της Ελληνικής Γεωργικής Εταιρείας 12, (1925) σ.651-778.

ανθρώπους και κοπάδια κατά τα τέλη Οκτωβρίου στους χειμερινούς βοσκότοπους των Ιωαννίνων, της Άρτας και της Πρέβεζας, όπου παραμένουν μέχρι την άνοιξη για να ανέβουν στη συνέχεια στα βερβικά λιβάδια της πόλης²¹. Πρόκειται δηλαδή για ένα σύστημα κτηνοτροφίας που βασίζεται στην εκμετάλλευση δυο συμπληρωματικών ζωνών δραστηριότητας, της ορεινής που φιλοξενεί τα κοπάδια το καλοκαίρι και μιας ή περισσοτέρων πεδινών περιοχών όπου διαχειρίζονται οι κτηνοτροφικές οικογένειες και τα ζώα τους²².

Η κτηνοτροφία όμως δεν απασχολεί παρά ένα μέρος των μελών του νοικοκυριού: συνάμα, η ανεπάρκεια, ή και η ανυπαρξία της οικογενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης και ο σταθερά αναπτυσσόμενος πληθυσμός των ορεινών κοινοτήτων δημιουργούν ένα δυναμικό, εποχικό ή μόνιμο, υποαπασχολούμενων ανθρώπων σε αναζήτηση συμπληρωματικών εισοδημάτων. Η πρόσβαση στην πρώτη ύλη, το μαλλί, οι διαθεσιμότητες τρεχούμενου νερού και ξυλείας από τα γειτονικά δάση για την επεξεργασία των υφασμάτων (μύλοι, νεροτριβιά και μαντάνια) συμπληρώνουν το πλαίσιο των συνθηκών που ευνοούν την ανάπτυξη μιας βιοτεχνικής παραγωγής υφαντών και τη μεταποίησή τους σε είδη που γνωρίζουν σημαντική ζήτηση, (κουβέρτες, κόπες, φορεσιές)²³. Η παραγωγή

21. Για τις ευνοϊκές συνθήκες για τη μετακινούμενη κτηνοτροφία που επικρατούν από τα τέλη του 18ου στην ηπειρωτική Ελλάδα, και τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους μετακινούμενους κτηνοτρόφους και τους μεγάλους γαιοκτήμονες της πεδιάδας, βλ. J. Κολιορούλος οπ.π, σ.20-25.

22. Derruau 1987, οπ.π, σ.21-24 και 220-222.

23. Τη βιοτεχνική και εμπορική οικονομία των ορεινών κοινοτήτων της Πίνδου περιέγραψαν εκτός από τον Leake, και ο Rouqueville, Voyage dans la Grèce, Παρίσι 1820, T.2, σ. 147-182, 206-222, και T.3, σ.455-456, αλλά και πολλοί ακόμη συγγραφείς. Συγκεκριμένες πληροφορίες για την οικονομία των Βλάχων, αλλά και τους ίδιους τους Συρρακιώτες, υπάρχουν στο αρχείο του Σταύρου Ιωάννου, Ηπειρωτικά Χρονικά 14 (1939), σ.

84-85. Σε γράμμα του 1817, οι Ιωαννίτες διαμορτώνονται στον Αλή Πασά για τη μη καταβολή φόρων εκ μέρους των Συρρακιωτών και γράφουν, μεταξύ άλλων : "... τον παλαιόν καιρόν οι Καλαριτιώτες και Ισρακιώτες ήτον πιστικοί και ραφτάδες και τώρα έγιναν οι καλύτεροι πραγματευτάδες αυτοί είναι όπου έχουν την πρματέιαν όπου τότε είχαν οι Γιαννιώτες εκάθησαν τα μαγαζιά του Αργύρη, του Κρομούδη, του Δρόσου, του Χατζή Παλίζου... και άλλων διαφόρων όπου είναι γνωστά και τώρα έγιναν εις τον τόπον τους των Λαμπροίων του Τουρτούρη, του Ζγούρου... των Συρακιωτών, των Αρτινών, των Κατζάνων και άλλων διαφόρων γνωστών...". Ακόμη, αν και δεν αναφέρεται συγκεκριμένα στους Συρρακιώτες, ο Αθανάσιος Ψαλλίδας στις παραδόσεις του ανάμεσα στο 1817 και το 1822, δίδασκε πως η ανατολική και βόρεια περιοχή (της Πίνδου) : "έκει και πολλά κωριά κατοικημένα από κουτσόβλαχους, οπού προητέρα ήταν όλοι βοσκοί και ελέγονταν κοραγγούνηδες, την σήμεραν όμως πολλοί καταγίνονται και εις τέχνας και εις την πρματέιαν και εβγήκαν αξιόλογοι χρυσικοί και πρματευτάδες καώς και οι Καλαριτιώτες και Ματζοβίταις...". Το κείμενο αποτελεί απόσπασμα από σημειώσεις μαθητή του Ψαλλίδα και δημοσιεύεται στο έργο του Γ. Χαριτάκη, "Η Τουρκία εις τας αρχάς του 18^{ου} αιώνα υπό Α. Ψαλλίδα" Ηπειρωτικά Χρονικά 6, (1931), σ.32-74. Βλέπε ακόμη Αθ. Σταγειρίτου, Ηπειρωτικά ήτοι Ιστορία και Γεωγραφία της Ηπείρου Παλαιά τε και Νέα και Βίος του Πύρρου, Εν Βιέννη της Αουστρίας 1819, σ.379, H.F.Tozzer, Researches in the Highlands of Turkey, Λονδίνο 1869, T 2, σ.163-182, I. Λαμπρίδης, "Μαλακασιακά", Ηπειρωτικά Μελετήματα, Αθήνα 1888, T. 5, Μέρος 2, σ.7-70 (όπου και σκιαγραφείται η πορεία εξέλιξης των κτηνοτροφών του Μετσόβου και του "Σεράκου" προς το εμπόριο), Σπ. Λάμπρος, "Συρράκον και Καλαρριώτες", Εστία 18^{ου}, (1881), σ. 440-442, A. Boue, οπ.π, T.4, σ.164, Κ.Μέκτιος, Ιστορία της Ηπείρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, κεφ.3, Κάιρο 1908, Π. Αραβαντινού, Περιγραφή της Ηπείρου εις Μέρη τρία, Μέρος Γ, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, σ. 44 κ. εξ., Ε.Γιαννακοπούλου, "Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ηπειρο στα τέλη του 18ου αιώνα: ένα γαλλικό υπόμνημα" Ηπειρωτικά Χρονικά 28, (1986-7), σ. 42-70. Wace και Thompson, οπ.π, σ.208-209, Γ. Άρς, "Η Αλβανία και η Ηπειρος κατά τα τέλη του 18ου-αρχάς του 19ου αιώνα" Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Α, Μόσχα 1967, δακτυλογραφημένη ελληνική μετάφραση. Για τα επαγγέλματα των μη κτηνοτρόφων βλέπε Α. Χατζημιχάλη, "Ραφτάδες-Χρυσορράπτες και Κοποτάδες" Αφιέρωμα στη μνήμη του Μ. Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1960, σ.445-474, A. Chatzimichali, "L'Épire", L'Hellenisme Contemporain I, (1947) σ. 155-161, Χ.Σούλη, "Τα Μπουκουρέικα των Τζουμέρκων" Ηπειρωτικά Χρονικά 3, (1928) σ.310-320, Κ.Φαλτάιτς, Οι Πλανόδιοι Ηπειρώται Τεχνίται και η εθνική μας Υπόθεσις, Αθήνα 1928, και "Οι Πλανόδιοι Τεχνίτες στην Ελλάδα" του ίδιου, Ελληνικά Γράμματα 3, (1928) σ.8-13, 69-72, 181-184.

οργανώνεται στο εσωτερικό του νοικοκυριού ακολουθώντας μια κατανομή της εργασίας κατά φύλο και ηλικία: οι γυναίκες και τα μικρά παιδιά γνέθουν και υφαίνουν, όσοι άνδρες δεν είναι απασχολημένοι στα κοπάδια ράβουν, μεταφέρουν και εμπορεύονται τα προϊόντα τους²⁴. Η στενή σχέση των κτηνοτροφικών πληθυσμών με τις βιοτεχνίες μαλλιού συμπληρώνεται και με μίαν ακόμη δραστηριότητα που απασχολεί ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, τα αγώγια εμπορευμάτων. Περισσότερο από κάθε άλλους, οι ορεινοί πληθυσμοί είναι εξοικειωμένοι με το δίκτυο χερσαίων μεταφορών ανάμεσα στο βουνό και την πεδιάδα, τα εμπορικά κυκλώματα και τα πεδινά κέντρα συναλλαγών, τις πόλεις και τα πανηγύρια²⁵. Η οικονομία αυτή διαμορφώνει μίαν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη κινητικότητα η οποία υπακούει στις απαιτήσεις των διαφόρων επαγγελματιών: Παράλληλα με τους ρευμούς μετακίνησης των

24. Στις περιοχές παραγωγής υφαντών αναπτύσσεται και η ειδίκευση στο επάγγελμα του ράπτη. Οι ράπτες μετακινούνται μαζί με τα υφάσματα και τα σύνεργα του επαγγέλματος τους εκτελώντας παραγγελίες επί τόπου ή εμπορευόμενοι έτοιμα είδη. Το φαινόμενο της παράλληλης ανάπτυξης της παραγωγής υφαντών και της επαγγελματικής εξιδίκευσης στη ραπτική επισημαίνει για τη Βουλγαρία και ο M.R. Palairat: "...penetration of markets was also deepened by the migration of skilled tailors from the textile districts who took with them half-sewn piece goods to finish for the bespoke trade in the main centers of consumption. The production of woollen goods became inextricably linked with the growth of tailoring trades. Flourishing townships... besides producing large quantities of cloth, specialised in sewing it into piece goods and sending the greater part of their manpower abroad to tailor and vend them... The tailors... had families back in the textile districts who span and wove and plaited and seamed for them, providing them with the materials for finishing and selling through their workshops..." "Woolen textile manufacturing in the Balkans 1850-1911; A study of protoindustrial failure", Πρακτικά του Εβδομου Συνεδρίου Οικονομικής Ιστορίας, Βουδαπέστη 1982, σ.4.

25. Για το οδικό δίκτυο στην Ηπειρο και ειδικότερα την οδό Ιωαννίνων-Συρράκου και Καλαρρυτιών, βλέπε Σ. Παπαγεωργίου και Γ. Μακρή, Το Χερσαίο Δίκτυο Επικοινωνίας στο Κράτος του Αλή Πασά Τεπελενλή, Αθήνα 1990, σ.195-214.

κτηνοτρόφων υφίστανται εκείνοι των τεχνιτών και των εμπόρων, αλλά και των εποχιακά απασχολούμενων στις πόλεις και τα κτήματα της πεδιάδας, που τους κρατούν μακριά από τον τόπο τους για μικρότερα ή μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, μειώνοντας τον πραγματικό πληθυσμό των κατοίκων, υποβιβάζοντας τη γεννητικότητα, και εν γένει συνεισφέροντας στην αποσυμφόρηση του ορεινού οικισμού²⁶.

Η γειτνίαση με τις πεδινές περιοχές εξασφαλίζει την προμήθεια των αναγκαίων ειδών διατροφής (κυρίως δημητριακών), τη χειμερινή συντήρηση των κοπαδιών που βόσκουν στα εδάφη των τσιφλικιών της πεδιάδας και αξιοποιούν με το τρόπο αυτό τη γη που βρίσκεται σε αγρονάπωση, αλλά και κάποια ακόμη συμπληρωματικά εισοδήματα από εποχικές εργασίες στις πόλεις ή τα αγροκτήματα της πεδιάδας. Πρόκειται για ένα σύστημα όπου βουνό και πεδιάδα εμφανίζονται ως χώροι συνδεδεμένοι από μια σχέση εξάρτησης και ισορροπίας, η οποία θα δώσει τη δυνατότητα στους μετακινούμενους κτηνοτροφικούς πληθυσμούς να διαμορφώσουν ένα τρόπο ζωής τους ο οποίος, για ένα διάστημα δυο περίπου αιώνων, θα ενσωματώσει τη βιοτεχνική οικονομία και την εμπορία των προϊόντων του ορεινού χώρου.

Το σύστημα αυτό θα αρχίσει να αποδιορθώνεται κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, μπροστά στον ανταγωνισμό των Ευρωπαϊκών βιομηχανικών προϊόντων· στην αποδιόρθωση δε αυτή θα συμβάλει αργότερα και η μεταβολή του συστήματος εγγείων

26. Για την εποχική απασχόληση των κατοίκων των ορεινών κοινοτήτων στα πεδινά, βλέπε Ασδραχά 1988, οπ.π, σ.27. Για τη οικονομική και δημογραφική λειτουργία της εποχικής και αργότερα της οριστικής μετανάστευσης στα πεδινά των ορεινών πληθυσμών της Γαλλίας του 18ου αιώνα, βλ. Entre Faim et Loup... Problemes de la vie et de l'emigration sur les hautes terres francaises au XVIIIe siecle, Πρακτικά της διαπανεπιστημιακής συνάντησης στο Clermont-Ferrand, Απρίλιος 1976, Institut d'Etudes du Massif Central, Fascicule XVI.

σχέσεων που επικρατεί στη πεδιάδα. Έτσι, στην περίπτωση του Συρράκου, η εξέγερση και η πυρπόληση της πόλης το 1821²⁷, δεν εμφανίζονται για το μελετητή της ιστορίας εκείνης της περιόδου παρά ως συμβάντα που επιτάχυναν την αναπόφευκτη πορεία της κοινότητας προς την οικονομική και κοινωνική παρακμή.

Το επαγγελματικό και κοινωνικό δυναμικό της κοινότητας συγκροτείται σε ευδιάκριτα στρώματα για τα οποία έκανε λόγο ο Leake²⁸ στις αρχές του 19ου αιώνα: από τη μια πλευρά οι ευπορότεροι, εγκατεστημένοι στο εξωτερικό, (Ιταλ(α, Ισπαν(α, Αυστρ(α, Ρωσ(α) και εμπορευόμενοι πια όχι μόνον εντόπια αλλά και αποικιακά προϊόντα. Οι περισσότεροι από αυτούς επιστρέφουν στη γενέτειρα τους μόνον προς το τέλος της ζωής τους. Ακολουθούν οι "μεσαίες τάξεις" εμπόρων, καταστημαρχών και τεχνιτών (υφαντουργών και κυρίως ραπτών), που μετακινούνται και αυτοί αλλά σε μικρότερη γεωγραφική ακτίνα και με συχνότερες επιστροφές, και τέλος οι φτωχότεροι, αγωγιάτες και κτηνοτρόφοι που ζούν στο ρυθμό των εποχικών μετακινήσεων²⁹. Είναι προφανές πως ανάμεσα στους κτηνοτρόφους υφίσταντο διαφορές ως προς το μέγεθος των κοπαδιών τους, αλλά δεν υπάρχει καμία μνεία στη σχετική βιβλιογραφία που να επιτρέπει το διαχωρισμό αυτού του

27. Στην εξέγερση της πόλης του Συρράκου θα αναφερρώ στη συνέχεια.

28. W.M. Leake, οπ.π,Τ. IV, σ. 269-285.

29. Γράφοντας αργότερα χρόνια περίπου αργότερα, ο Λαμπρίδης (οπ.π, σ.52-53), θα εντοπίσει πια από τις τρεις "τάξεις" στο Συρράκο, μόνον την δεύτερη που αποτελείται "εκ των τα αποικιακά εν Ιωαννίνοις και αλλαχού εμπορευομένων, αλλά και εκ των εμπορευομένων λευκών τι ύφασμα, φλοκάτο, κάλτσινο και δίμιτον καλούμενον..." και την τρίτη (κτηνοτρόφοι) που περιλαμβάνει "πλέον του ημίσεος των κατοίκων". Δεν διακρίνει ούτε εκείνος μεγαλοκτηνοτρόφους από μικρότερους.

τμήματος του πληθυσμού σε μεγαλοκτηνοτρόφους και ιδιοκτήτες μικρότερων κοπαδιών.

Η εμφανέστερη κοινωνική και οικονομική διάσταση εντοπίζεται ανάμεσα στους κτηνοτρόφους ως ενιαίο σώμα και τους εμπόρους και εκφράζεται μέσα από τις ανταγωνιστικές σχέσεις και τις συγκρούσεις αυτών των δυο μερίδων του πληθυσμού. Βασισιά και για λόγους στους οποίους θα αναφερθώ στη συνέχεια, ο ανταγωνισμός αυτός θα επεκταθεί και στις σχέσεις των κτηνοτρόφων με το σύνολο των υπολοίπων κατοίκων του Συρράκου. Όπως θα φανεί αργότερα, σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζεται, η ζωή της κοινότητας σημαδεύεται από τις συγκρούσεις μεταξύ των μόνιμων κατοίκων και των κτηνοτρόφων. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός πως ακόμη και στο σημερινό λόγο των Συρρακιωτών επανέρχεται αδιάκοπα αυτή η κοινωνική και οικονομική διάσταση μεταξύ των δυο μερίδων. Πέρα από τις αναμφισβήτητες οικονομικές, κοινωνικές αλλά και πολιτισμικές προεκτάσεις της σχέσης "ραφτάδων" και κτηνοτρόφων, συγκρούονται δυο τρόποι ζωής οι οποίοι είχαν οδηγήσει, επί αιώνες, σε μια συμβίωση υπαγορευμένη από τους όρους της οικονομίας της κοινωνίας αυτής³⁰. Ταυτόχρονα, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως ο ανταγωνισμός μόνιμων κατοίκων και κτηνοτρόφων στο Συρράκο δεν αποτελεί παρά μια μικρογραφία των φορτισμένων σχέσεων οι οποίες αναπτύσσονται ανάμεσα σε κάθε εδραίο, "πειθαρχημένο" και ελεγχόμενο κοινωνικό σύνολο και τις ομάδες των κινητικών και σε μεγάλο

30. "In a structure of two classes, one group controls resources necessary to the continuation of the livelihood of the other. The members of the second group must set up transactions by means of which they can use these resources" M. Schein, 1973οπ.π, σ.15. Η διατύπωση αυτή αφορά την κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση της κοινότητας της Φούρκας στην Βορειοδυτική Ηπειρο. Θα μπορούσε όμως να έχει γραφεί και για τους ραφτάδες και κτηνοτρόφους του Συρράκου, καθώς συνοψίζει ακριβώς την υποχρεωτική και συμπληρωματική υφή της συνύπαρξής τους.

βαθμό ανεξέλεγκτων "βλαχοποιμένων", σχέσεις που άλλωστε εξακολούθησαν να κυριαρχούν και να εκφράζονται με αρκετή βιαιότητα και στο νεοελληνικό κράτος του 19ου αιώνα.

Για τον πληθυσμό του Συρράκου πριν την επανάσταση, διαθέτουμε λίγες μόνον πληροφορίες οι οποίες προέρχονται από τα γραπτά των περιηγητών και των λογίων της εποχής.

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας στη Γεωγραφία του³¹, αποκαλούσε, γύρω στα 1790, τα χωριά των Βλάχων "κωμοπόλεις": "Η δεύτερη περιοχή, το Μαλακάσι, και αυτή όλη είναι εις τον Πίνδον, κατοικείται δε από Γραικούς και Βλάχους... Εδώ τα χωριά των Γραικών είναι μικρά, των δε Βλάχων μεγάλα. Διότι το μεγαλύτερο από των Γραικών τα χωριά μόλις φθάνει τα 150 σπίτια, καθώς η Χρυσοβίτσα, η Γότισσα, και καθεξής. Τα βλάχικα δε είναι τόσον μεγάλα οπού ημπορείς να τα ειπής κωμοπόλεις και όχι χωρία, καθώς το Μεσοβον οπού έχει 800 σπίτια, οι Καλαρρύτες 600, του Σαράκου 400...". Ένα ακόμη κείμενο του Ψαλίδα, "γραφέν προφανώς προ του 1820"³², ανεβάζει σε 500 τα "σπίτια" του Συρράκου. Εξάλλου, σύμφωνα με μιαν απογραφή που έγινε επί Αλή Πασά, χωρίς όμως να προσδιορίζεται η ακριβής χρονολογία της, ο πληθυσμός της πόλης υπολογίζεται σε 3500 κατοίκους ("οι Καλαρρύται ηριθμουν 4476 κατοίκους, το δε Συρράκον 3.500")³³.

Ο Rouqueville³⁴ επισκέφθηκε τον Αύγουστο του 1814 τους Μεγαλοβλαχίτες: αναφερόμενος στην περιοχή "Ora" που

31. Α. Ψαλίδας, "Γεωγραφία Ηπείρου και Αλβανίας" ανατ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Γιάννενα 1964, σ. 59 κ.επ, "Το Μαλακάσι".

32. Κ. Διαμάντης, "Τοπογραφικά Ιωαννίνων και Περιούχης" Ηώς, 43, (1961) σ.29-32.

33. Ν. Παπακόστας, Ηπειρωτικά, Αθήνα 1967, σ. 515.

34. F.C. Rouqueville, οπ.π.Τ. 3, σ. 156 κ.επ.

περιλαμβάνει την Πουλιάνο και το Συρράκο, έκανε λόγο για 500 σπίτια και έναν πληθυσμό δυο χιλιάδων πεντακοσίων "οικογενειών" (deux mille cinq cents familles chretiennes) στην πόλη του Συρράκου. Προφανώς εννοούσε 2.500 ανερώπους και όχι οικογένειες. Κατά τον ίδιο περιηγητή, ο πληθυσμός των Καλαρρυτιών δεν ξεπερνά τις 180 οικογένειες, κάτι που όμως είναι δύσκολο να πιστέψουμε, γιατί και οι δυο πόλεις φαίνεται να έχουν ακολουθήσει παράλληλη διαδρομή³⁵ ως προς την οικονομική και κοινωνική τους ανάπτυξη, αναφέρονται δε σχεδόν πάντα από κοινού στα τεκμήρια. Φαίνεται απίθανο να διέφεραν οριζμητικά τόσο πολύ οι πληθυσμοί μεταξύ τους. Αλλάστε ο Leake, που διακρίνεται για την ακρίβεια και διεισδυτικότητα των παρατηρήσεών του, δεν διεχώρισε τις δυο γειτονικές κωμοπόλεις από πληθυσμιακή άποψη.

Αυτά είναι όσα γνωρίζουμε για τον πληθυσμό του Συρράκου κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα. Αγνοούμε βέβαια πόσες οικιακές ομάδες ή οικογένειες στέγασαν αυτά τα "σπίτια", και επομένως δεν μπορούμε να προχωρήσουμε σε υπολογισμούς, πέραν των άμεσων πληροφοριών που διαθέτουμε³⁶.

35. Βλέπε για παράδειγμα Σπ. Λάμπρος 1881, οπ.π, όπου οι δυο πόλεις χαρακτηρίζονται "δίδυμα χωρία", όπερ... μόνον ασπλαγκνία δύναται να χωρίση...δι' αυθαιρέτου γραμμής, εν ώ και η ιστορία... ενώνει και η φυσική θέσις ...συνδέει.

36. Ο Δ. Ανωγειάτης, "Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές 1800-1820", Μνημών 10, (1985), σ.1-16, υπολογίζει τον πολλαπλασιαστή ατόμων ανά "σπίτι" σε 5.81 άτομα, επισημαίνοντας ωστόσο πως οι πληροφορίες των περιηγητών θα πρέπει πάντα να αντιμετωπίζονται με κάποια επιφύλαξη, καθώς σε όλες τις περιπτώσεις περιορίζονται σε εκτιμήσεις κατά προσέγγιση. Αυτό φαίνεται και από το ότι οι πληροφορίες τους δίνουν αριθμούς που λήγουν στο μηδέν: 30, 100, ή 200 σπίτια, 1000 κάτοικοι, κ.ο.κ.

Κεφάλαιο 2: Το Συρράκο κατά τον 19ο και 20ο αιώνα.

A. Ο 19ος Αιώνας.

Τον Ιούλιο του 1821, η κοινότητα πυρπολείται και ερημώνεται μετά την αποτυχημένη εξέγερση του Συρράκου και των Καλαρρυτών³⁷. Οι κάτοικοι καταφεύγουν αρχικά στα πλησιέστερα χωριά Μασσούκι, Πρόμαντα, Μελισσουργούς και Θεοδώριανα και από εκεί στο Μεσολόγγι, τα Εφτάνησα, την Πελοπόννησο και την Ιταλία³⁸. Η επανεγκατάσταση των κατοίκων αρχίζει, κατά τα φαινόμενα, περίπου πέντε χρόνια μετά την καταστροφή. "Από δε των 280 μόνιμων τότε οικογενειών του Συρράκου, αίτινες κατέφυγον εις Επτάνησον και Ιταλίαν, μόνον 40 μετά την αποκατάστασιν των πραγμάτων (1827-1828) βραμμηδόν επανήλθον"³⁹. Η έκφραση "μόνιμοι" αναφέρεται προφανώς στις μη κτηνοτροφικές οικογένειες κυρίως δε τις εμπορικές. Πρέπει όντως μερικά σοία να εγκατέλειψαν για πάντα την πόλη γιατί ο Δ. Καρατζένης καταγράφει ονόματα αγωνιστών του Συρράκου που

37. Για την εξιστόρηση της εξέγερσης, βλ. Δ.Καρατζένης, Επανάστασις και καταστροφή Καλαρρυτών-Συρράκου, Ε.Η.Μ. Ιωάννινα 1988, Κ. Βλάχος, "Η επανάστασις Συρράκου-Καλαρρυτών στα 1821" Ηπ. Εστία 20, (1971), σ.660-668, Κ.Νάκος, Η ιστορία της Άρτης από αρχαιολογικών χρόνων μέχρι των ημερών, Άρτα 1969, Αραβαντινός 1984, οπ.π, Τ.Β', σ.233 κ.επ, και Λαμπρίδης 1888, οπ.π, σ.65-67.

38. Ο. Κατσιώρδη-Hering, Η Ελληνική Παροικία της Τεργέστης, Αθήνα 1986, σ.346: "Τις ημέρες που ολοκληρωνόταν η αποχώρηση των προσφύγων από το Layback (γύρω στις 4/16 Οκτωβρίου 1821) έφτασαν στην Τεργέστη έντεκα οικογένειες (συνολικά 51 άτομα, κυρίως άντρες άνω των 60 ετών και γυναίκες με παιδιά) από τα Ιωάννινα και τις γύρω περιοχές, ιδίως τους Καλαρρυίτες και το Συράκο. Μόλις είχαν διασωθεί από τις καταστροφές που προκλήθηκαν κατά τις επιχειρήσεις των σουλτανικών στρατευμάτων εναντίον του Αλή Πασά και κατέφυγον στην Ιθάκη απ' όπου τους μετέφερε στο Αυστριακό λιμάνι ο Νικόλαος Καραβίνας, καπετάνιος πλοίου με ρωσική σημαία".

39. Λαμπρίδης 1888, οπ.π, σ.65.

απουσιάζουν εντελώς από τα δημοτολόγια μας⁴⁰. Το ίδιο συνάγεται και από τα ονόματα Συρρακιωτών εμπόρων των Ιωαννίνων που αναφέρει ο Παπαγεωργίου⁴¹, μεταξύ των οποίων αρκετά μας είναι άγνωστα. Φαίνεται λοιπόν πως οι ευπορώτεροι κάτοικοι της κοινότητας αποφεύγουν τελικά να επιστρέψουν. Είναι πιθανό, ότι και πριν ακόμη από την καταστροφή, είχαν ήδη εμφανιστεί τα πρώτα σημάδια κομψής της οικονομίας των μη-κτηνοτρόφων, και επομένως, εκτός από τις φυσικές συνέπειες της πυρπόλησης -καταστροφή οικιών, εργαστηρίων και καταστημάτων της πόλης-, να μη συνέτρεχε πλέον λόγος επιστροφής στην πόλη του τμήματος εκείνου του πληθυσμού που είχε επεκτείνει τις δραστηριότητές του σε αρκετά ευρεία γεωγραφική κλίμακα. Όπως δηλαδή ήδη ειπώθηκε, τα συμβάντα μετά την εξέγερση μοιάζουν απλά να επέσπευσαν την αποδιάρθρωση της βιοτεχνικής και εμπορικής οικονομίας της πόλης και τη σχετική ανακατάταξη των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων στο εσωτερικό της κοινότητας.

Άλλες θα πρέπει να ήταν οι επιπτώσεις των γεγονότων για τους κτηνοτρόφους: είναι πιθανό πως η εξαφάνιση για κάποιο χρόνο της κοινοτικής εξουσίας η οποία έως τότε καθόριζε ρητά τους κανόνες ενοικίωσης των κοινοτικών βοσκοτόπων επέτρεψε στους μετακινούμενους κτηνοτρόφους να νέμονται ανεξέλεγκτα τα εδάφη αυτά για το αντίστοιχο χρονικό διάστημα. Όπως θα φανεί αργότερα, η κατάσταση αυτή, μεταξύ άλλων, οδήγησε, μετά την ανασυγκρότηση της πόλης, σε συγκρούσεις μεταξύ των κτηνοτρόφων και των υπολοίπων κατοίκων της πόλης. Συνάμα, η εξουδετέρωση για ένα διάστημα μιας τοπικής αγοράς που απορροφούσε ένα μέρος της παραγωγής

40. Καρατζένης 1988, οπ.π, σ.74 κ.εξ.

41. Γ. Παπαγεωργίου, "Τα "Πιστοποιητικά Προέλευσης" (Certificats d'Origine) των Εμπορευμάτων ως Πηγή της Οικονομικής Ιστορίας του Πασαλικιού Ιωαννίνων, 1811-1814", Δωδώνη 4, (1985), σ.151-174.

τους και τους προσέφερε και συμπληρωματικά εισοδήματα μέσω της κατασκευής και πώλησης υφασμάτων, αλλά και οι δυσμενείς για τις μετακινήσεις τους συνθήκες που δημιουργούσε η γενικότερη εμπόλεμη κατάσταση στην ευρύτερη περιοχή δε θα πρέπει να έμεινε χωρίς συνέπειες για τους κτηνοτρόφους. Για αυτούς τους τελευταίους βέβαια δεν ετέθη θέμα μη-επιστροφής, καθώς ο τρόπος ζωής τους, τους οδηγούσε εκ των πραγμάτων μαζί με τις οικογένειές τους κάθε καλοκαίρι στους ορεινούς βοσκότοπους της κοινότητας. Άλλωστε, για αρκετά χρόνια μετά την επανεγκατάσταση των κατοίκων, ο κοινωνικός διαχωρισμός κρατούσε εκτός του οικισμού ακόμη και τους κτηνοτρόφους εκείνους που είχαν τη δυνατότητα αγοράς ή κατασκευής κατοικιών μέσα στην πόλη: η πλειοψηφία των κτηνοτρόφων κατοικούσε το καλοκαίρι σε πρόχειρους καταυλισμούς στις παρυφές της πόλης⁴².

Για το χρόνο επιστροφής και ανοικοδόμησης της κοινότητας, υπάρχουν κάποιες ενδείξεις πως ίσως να άρχισε λίγο νωρίτερα από τη χρονολογία που υποδεικνύει ο Λαμπρίδης. Ο Χ. Σούλης⁴³ αναφέρει ένα έγγραφο της κοινότητας Καλαρρυτιών του 1827 που ρυθμίζει διάφορες υποθέσεις (καλοκαιρινές βοσκές, κοπή ξύλων, προικοδοτήσεις κ.α). Εάν ήδη το 1827 οι Καλαρρυτινοί έχουν ανασυγκροτηθεί τόσο ώστε να λειτουργούν "νομοθετικά", θα μπορούσε κανείς να δεχτεί ως πιο πιθανό ότι η επιστροφή τους δεν ήταν πρόσφατη. Όσο για το το Συρράκο,

42. Οι προφορικές πληροφορίες κάνουν λόγο για την ύπαρξη μόνον ελάχιστων σπιτιών κτηνοτρόφων στο εσωτερικό της πόλης προς τα τέλη του 19ου αιώνα. Όπως θα δούμε στη συνέχεια όμως, στο φορολογικό κατάλογο της ακίνητης περιουσίας των Συρρακιωτών του 1899, περιέχεται ένας αριθμός κτηνοτρόφων κατόχων σπιτιών, κάτι που υποδεικνύει πως η διχοτόμηση του χώρου, ως έκφραση του κοινωνικού διαχωρισμού, έχει αρχίσει να κλονίζεται κατά τα τέλη του αιώνα.

43. Χ.Σούλης, "Συμβολή εις την ιστορίαν των Καλαριτών", Ηπειρωτικά Χρονικά 7, (1932), σ. 149-156.

το παρακάτω παράθεμα δείχνει πως δεν άργησαν ούτε και αυτοί να επιστρέψουν.

"τριακόσιοι βλάχοι... δια νυκτός επόπησαν του Συρράκου κωμόπολιν, και ότι παρανομίαις δεν ηκούσθησαν εις τον κόσμον εκείνον, αυτοί είναι σπού τας έκαμαν- αφού έφευρον παρθένους, λεηλάτησαν τας οικίας των, εγύμνωσαν τας εκκλησίας, τάληψαν να βάλουν χέρι και εις ιεροφορεμένον ιεροουργούντα ιερέαν, να τον γυμνώσουν, να πάρουν τα ιερά, να πιούν τον οίνον του αγίου ποτηρίου και να αρπάξουν και τα ιερά μυστήρια και όσα άλλα ασημικά αφιερώματα της εκκλησίας, και ακόμη 50 ή 60 μουλάρια.... Αφού εγύμνωσαν τους πολίτας οι σπάνθρωποι ζητούσαν και εξαγοράν, και είχαν μερικούς εις τον λόγιον δεμένους. Την άλλην ημέραν άρπαξαν έως πέντε χιλιάδες πρόβατα Τούρκων και Χριστιανών και τρέχοντες νύκτα μέραν να μην τους καταφθέσωμεν, ετράβηξαν δια το κάτω μέρος..."⁴⁴

Από τα συμφρασόμενα στο κείμενο αυτό του Κασομούλη φαίνεται πως η επιδρομή αυτή στο Συρράκο έγινε τον Μάιο του 1824. Εάν ευσταθεί το γεγονός και βρέθηκαν "πολίτες", πρόβατα, και ιερέας (που ιεροουργούσε κιόλας) στην πόλη τρία μόλις χρόνια μετά τη καταστροφή της, σημαίνει προφανώς πως είχαν επιστρέψει κάποιοι κάτοικοι από τότε.

Στις πρωτογενείς πηγές υπάρχει ακόμη μια ένδειξη της σχετικά ταχείας επιστροφής των κατοίκων στην πόλη τους. Το πρώτο μπουγιουρντί των Ιωαννίνων που απαλλάσσει τους Συρρακιώτες από τη φορολογία⁴⁵.

Τόσο όμως η επιστροφή των κατοίκων όσο και η ανασυγκρότηση της οικονομίας της πόλης συντελούνται με αργό

44. Ν. Κασομούλης, Απομνημονεύματα της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833, Τόμος Α', Αθήνα κ.κ., σ. 411. Με τη λέξη "βλάχοι" είναι πιθανό να εννοείται μια ομάδα ληστών.

45. Βλέπε το παράρτημα των εγγράφων της περιόδου που ακολουθεί την απελευθέρωση του Συρράκου στο τέλος της μελέτης.

ρυσμό, σε διάστημα αρκετών ετών. Στα προικοσύμφωνα του 19ου αιώνα όμως, περιέχονται τρία συμφωνητικά των ετών 1832, 1835 και 1836. Ταύτα αποτελούν απόδειξη πως από το 1832 η κοινότητα έχει ανασυνταχθεί τουλάχιστον κατά τρόπο τέτοιο ώστε οι κοινοτικές και εκκλησιαστικές αρχές να είναι σε θέση να αναλάβουν τα καθήκοντα που σχετίζονται με τη τέλεση τέτοιων υποθέσεων, και κυρίως με τη διεκπεραίωση των σχετικών οικονομικών συναλλαγών μεταξύ των οικογενειών των μελλονύμφων.

Οι πρωτογενείς πηγές μας πληροφορούν και με άλλον τρόπο για την κατάσταση που επικρατεί στην πόλη: οι αρχές των Ιωαννίνων διατάζουν τους συλλέκτες των φόρων του Συρράκου να αφήσουν ήσυχους τους Συρρακιώτες, χωρίς την "παρομικρήν ενόκλησιν", καθώς το χωριό "εχόλασε" και οι κάτοικοί του "ευρίσκονται δισκορπισμένοι". Σύμφωνα λοιπόν με τις διαταγές αυτές, από το 1825 έως το 1836 η πόλη απαλλάσσεται από τα δασύματα φόρων. Ακόμη, ένα έγγραφο του 1841 καταργεί την "προ σμνημονεύτων ετών συνήθειαν" που αποτελούσε για τους κάτοικους του Συρράκου και άλλων χωριών της περιοχής, η υποχρεωτική μεταφορά χιονιού στα Ιωάννινα.

Το 1835, ένα γράμμα του Ιωάννη Κωλέττη προς τους Συρρακιώτες δημιουργεί κάποιες υπόνοιες για την ενδεχόμενη επαναλειτουργία της υφαντουργίας: από την Αθήνα, ο Κωλέττης στέλνει εντολές και οδηγίες προκειμένου να νοικιάσει έναν οικογενειακό μύλο και τα μαντάνια του σε εξάδελφό του. Ο μύλος αυτός εξυπηρετεί προφανώς διατροφικές ανάγκες των κατοίκων, αλλά δεν πρέπει να ξεχνά κανείς πως τα μαντάνια αποτελούν βασικό τεχνολογικό εξάρτημα στη διαδικασία επεξεργασίας των υφαντών.

Δύο χρόνια μετά, το 1837, επανέρχεται η επιβολή των φόρων. Οι αρχές των Ιωαννίνων συνιστούν δε στους υπευθύνους να πουλήσουν τις περιουσίες όσων δεν ανταποκρίνονται προς το

χρέος τους για να "πληρώσει το μπόρτζι" τους, όσο δε για τους κληρονόμους αυτών, εάν δεν πληρώσουν εκείνοι το χρέος, "ας τα δημεύσουν" για να πληρώσει ο φόρος που τους αναλογεί.

Και όντως, σπίτια "φευγάτων πατριωτών" πουλιούνται για να καλυφθεί από την κοινότητα το φορολογικό χρέος που τους αναλογεί. Οι ενέργειες αυτές συνιστούν ένα παράδειγμα των "φορολογικών και περιοριστικών λειτουργιών" των κοινοτικών αρχών, όπως τις ονομάζει ο Σπ. Ασδραχάς⁴⁶. Το "πουλητικό" γράμμα του 1838⁴⁷, κάνει λόγο για "την παλαιάν επικρατούσαν συνήθειαν της χώρας μας, ουζρά και κανόνι του βίλαετιού μας". Αποτελεί δηλαδή η πρακτική αυτή ένα κατοχυρωμένο μέτρο μέσω του οποίου η κοινότητα αμύνεται ενάντια στην αδυναμία είσπραξης της φορολογικής οφειλής που έχει οριστεί από την κεντρική διοίκηση. Το ύψος της συνολικής φορολογικής απαίτησης παραμένει αμετάβλητο και ανεξάρτητο από τις διακυμάνσεις του δημογραφικού δυναμικού της κοινότητας. Οι αρχές της κοινότητας καθίστανται υπεύθυνες για την συλλογή του φόρου, και την απόδοσή του. Ο έλεγχος της κινητικότητας των κατοίκων, ακόμη δε και η "καθήλωσή" τους, συνιστούν μέρος των "περιοριστικών" λειτουργιών της κοινοτικής εξουσίας που εξασφαλίζουν την είσπραξη και την καταβολή του συνολικού ποσού. Η εφαρμογή όμως τέτοιου είδους πρακτικών, στην περίπτωση μιας κοινότητας της οποίας η οικονομία στηρίζεται κατεξοχήν στην κινητικότητα, τόσο των κτηνοτρόφων όσο και των υπολοίπων επαγγελματιών, έχει δε υποστεί πρό ολίγων ετών μια συνολική εγκατάλειψη μοιάζουν μάλλον ανέφικτες. Οι κοινοτικές αρχές θα καταφύγουν συνεπώς σε μίαν άλλη μέθοδο επίλυσης του

46. Ασδραχάς 1983, 1988, οπ.π.

47. Οι πηγές του 19ου αιώνα στις οποίες αναφέρομαι εδώ (οι εντολές της κεντρικής διοίκησης περί φορολογίας και τα άλλα σχετικά έγγραφα) έχουν συγκεντρωθεί σε παράρτημα στο τέλος της μελέτης.

προβλήματος που δημιουργεί η απουσία κάποιων μελών του πληθυσμού της: θα ιδιοποιηθούν την περιουσία των απόντων ή ένα μέρος αυτής, για να την πουλήσουν και να εισπράξουν με τον τρόπο αυτόν το ποσό που αντιστοιχεί στο φορολογικό τους χρέος. Σε τέτοιες περιπτώσεις, οι συγγενείς του απόντος συμμετέχουν και αυτοί στην ευθύνη για τα χρέη του, παραιτούμενοι κατανόγkην από τα όποια δικαιώματα μεταβίβασης της εν λόγω περιουσίας υπέρ αυτών. Η ευθύνη με άλλα λόγια επεκτείνεται και στο συγγενικό δίκτυο του απόντος, ή σε ένα τουλάχιστον τμήμα του. Το φαινόμενο της "συλλογικής αλληλεγγύης" εκφράζεται έτσι τόσο ενδοκοινοτικά όσο και μέσα στο συγγενειακό πλέγμα.

Η πώληση της οικίας του "φευγάτου πατριώτη" Πανταζή Δήμου συνιστά μια από τις περιπτώσεις εφαρμογής τέτοιων λειτουργιών της κοινότητας. Παράλληλα όμως αποδεικνύει και το ενδιαφέρον άλλων Συρρακιωτών για την αγορά σπιτιών στην πόλη. Αξίζει δε να σημειωθεί πως οι αγοραστές του παραπάνω σπιτιού, οι αδελφοί Ιωάννης και Νικόλας Πουλίσης ανήκουν σε μια από τις πιο ευκατάστατες οικογένειες εμπόρων, όπως πιστοποιείται από το φορολογικό κατάλογο της ακίνητης περιουσίας των Συρρακιωτών του 1899.

Ιδιαίτερα όμως διαφωτιστική μαρτυρία για την ανασυγκρότηση της κοινωνικής και οικονομικής ζωής της πόλης, αποτελεί ένα έγγραφο που αφορά μίαν απόφαση της κοινότητας του 1843. Σ' αυτό, εξουσιοδοτούνται εκπρόσωποι των τριών "σιναφιών" της πόλης για τη κατανομή και τη συλλογή των φόρων της χρονιάς. Εκτός από τις πληροφορίες για τη διευθέτηση των φορολογικών υποχρεώσεων της κοινότητας που περιέχει, το έγγραφο αυτό μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε πως το 1843 πια, αν όχι και νωρίτερα, η τάξη πραγμάτων στην πόλη έχει αποκατασταθεί πλήρως, καθώς η κεντρική εξουσία υποβάλλει εκ νέου την κοινότητα σε φορολογία και οι αρχές

της πόλης προχωρούν στη ρύθμιση της κατανομής και της είσπραξης των φόρων αυτών.

Για τον πληθυσμό της πόλης του Συρράκου κατά το διάστημα που ακολουθεί την επανεγκατάσταση των κατοίκων, δεν έχουν βρεθεί πληροφορίες. Προκειμένου να καλύψουμε το κενό θα στραφούμε κατανόγκην προς τον "Κώντικα του Αγίου Νικολάου της Κωμοπόλεως Συρράκου". Το περιεχόμενό του αποτελείται από 234 προικοσύμφωνα που έχουν συνταχθεί στο διάστημα 1835-1872. Εάν εκλάβουμε τα προικοσύμφωνα αυτά ως απόδειξη τέλεσης γάμου⁴⁸, διαπιστώνεται πως στο διάστημα αυτό δημιουργήθηκαν 234 τουλάχιστον νέες συζυγικές μονάδες.

Η κατανομή των γάμων που τελούνται στο διάστημα αυτό παρέχει κάποιες πολύ έμμεσες και στοιχειώδεις πληροφορίες για την τάξη μεγέθους του πληθυσμού της κοινότητας. Από το γεγονός πως στη δεκαετία του 1830-40 έχουν τελεστεί τρεις μόλις γάμοι, δεν εξάγεται βέβαια κανένα μέγεθος του συνολικού πληθυσμού. Η συχνότητα όμως των γάμων αυξάνεται με το χρόνο μέχρι το 1860 οπότε αρχίζουν να μειώνονται: Κατά τη δεκαετία του 1840 τελούνται 36 γάμοι, κατά τη δεκαετία του 1850 106, ανάμεσα στο 1860 και το 1869 τελούνται 79 γάμοι, και κατά τη δεκαετία του 1870 μόλις πέντε. Τούτο δέ σημαίνει βέβαια πως φέινει η γαμηλιότητα από το 1860 και μετά: όπως θα δείξει η σχετική ανάλυση των δεδομένων, ο πληθυσμός του Συρράκου εμφανίζει μάλλον υψηλούς δείκτες γαμηλιότητας, τουλάχιστον κατά την περίοδο που καλύπτεται από τα δημοτολόγια. Το πιθανότερο είναι πως ο ιερέας τηρούσε

48. Σύμφωνα με τους J.D Willigan και K.Lynch, Sources and Methods of Historical Demography, Academic Press 1982, το να συμπεράνει κανείς πως η πλειοψηφία των γάμων που προαναγγέλλονται κατά κάποιο τρόπο από τις σχετικές γραπτές συμφωνίες τελέστηκαν όντως δεν συνιστά παραπλάνηση: η χρήση των σχετικών συμφωνητικών ως υποκατάστατα καταγραφών των γάμων διευρύνει τον αριθμό των ζευγαριών που μπορούν να μελετηθούν.

συγχρόνως και άλλα βιβλία καταγραφών των γάμων των κατοίκων που αφορούν την ίδια χρονική περίοδο, και τα οποία δεν έφτασαν στα χέρια μας.

Για να επανέλθουμε στα στοιχεία μας όμως: δεδομένου πως έχουμε να κάνουμε με μια κοινωνία έντονα ενδογαμική, η χρήση αυτών των τελεσθέντων γάμων ανα δεκαετία ως δεικτών του ελάχιστου μεγέθους του πληθυσμού φαίνεται εεπιτή. Εάν πολλαπλασιάσουμε δηλαδή τον αριθμό των γάμων επί δύο, μπορούμε να συμπεράνουμε με κάποιες επιφυλάξεις⁴⁹ πως κατά τη δεκαετία του 1840 το Συρράκο αριθμούσε τουλάχιστον 72 νοικοκυριά, κατά τη δεκαετία του 1850 212, κ.ο.κ. Εάν δε λάβουμε υπόψη και τον αριθμό των μαρτύρων που υπογράφουν τα προικοσύμφωνα του κάθε γάμου, είναι φανερό πως ο πληθυσμός ήταν μεγαλύτερος απο όσο υπολογίσαμε με αυτόν τον πολύ σχηματικό τρόπο.

Από τη δεκαετία του 1860 κι'έπειτα αρχίζουν να εμφανίζονται στη βιβλιογραφία κάποια συστηματικότερα στοιχεία για τον πληθυσμό του Συρράκου, τα οποία έχουν συγκεντρωθεί στον πίνακα που ακολουθεί.

49. Η επιφυλακτικότητα σε αυτό το σημείο είναι αναγκαία, δεδομένου πως το συμπέρασμα αυτό στηρίζεται στην υπόθεση πως η κάθε οικογένεια παντρεύει μόνο ένα παιδί, και πως δεν υπάρχουν στη κοινότητα οικογένειες χωρίς παιδιά σε ηλικία γάμου. Η πρώτη παραδοχή συνεπάγεται τον κίνδυνο μιας σχετικής διόγκωσης του "πραγματικού" πληθυσμού, και η δεύτερη αυτόν της σχετικής ελάττωσής του.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.1: Βιβλιογραφικές πληροφορίες για τον πληθυσμό του Συρράκου κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα.

Πηγή	Έτος	Πληθυσμός	"Οίκοι"	"Οικογένειες"
Ι.Ξενόπουλος ⁵⁰	1864	-	-	300
Π.Θεσπρωτός ⁵¹	1867	-	-	310
Εκθεση Αρχιερέων Ηπείρου ⁵²	1873	3.000	500	-
Β.Δ.Μολοσσός ⁵³	1878	4.000	800	-
Ι.Κοκίδης ⁵⁴	1880	3.000	-	-
J.Blancard ⁵⁵	1882	-	-	300
Ν.Β.Σκινάς ⁵⁶	1886	-	450	-
Δ.Χασιώτης ⁵⁷	1887	3.000	-	-
Ι.Λαμπρίδης ⁵⁸	1888	3.500	-	500
Π.Κουγιτέας ⁵⁹	1905	2.500	-	500

50. Σεραφείμ Ξενόπουλου του Βυζαντίου, "Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης", Αθήνα 1884, φωτοαναστατική επανέκδοση Μ.Φ.Συλλόγου "Σκουφάς", Άρτα 1986, σ.321-322.

51. Π.Θεσπρωτός, "Μονογραφία περί Βλάχων και Κουτσοβλάχων", Πανδώρα Τ. 20, (1870), φυλ. 459, σ.43.

52. Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Συλλόγου, παράρτημα Έτος Β', Κωγ/πολη (1873-74), σ.164-165.

53. Β.Δ. Ζώτος Μολοσσός, "Όρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου", Ηπειρωτικά Μελέται, Τ.Δ', Αθήνα 1878, σ.48

54. Ιωάννης Κοκίδης, "Όδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας", Αθήνα 1880, σ.62.

55. J.Blancard, "L'Épire et la Thessalie", Παρίσι 1882, σ.64.

56. Ν.Β.Σκινάς, "Όδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας", Αθήνα 1886, σ.146.

57. Δ.Χασιώτης, "L'Épire et la Question Grecque", Διατριβαί και Υπομνήματα περί Ηπείρου, Αθήνα 1887, σ.132.

58. Ι.Λαμπρίδης, οπ.π, σ.15.

59. Π.Κ.Κουγιτέας, "Πραγματεία τοπογραφική, ιστορική, και εθνολογική της Άνω Άλβανίας ή Ιλλυρίας, Κάτω Άλβανίας ή Μακεδονικής Ιλλυρίας και Ηπείρου", Αθήνα 1905, σ.163

V. Diamandis ⁶⁰	1906	-	700	-	
Απογραφ. Πίνακες Ηπείρου ⁶¹	1913	2.620	-	-	

Από αυτές τις πηγές μπορούμε λοιπόν με ασφάλεια να συμπεράνουμε πως ο πληθυσμός της πόλης κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα κυμαίνεται γύρω στους 3000 κατοίκους⁶². Την ίδια άλλωστε εικόνα εξάγουμε και από το δημοτολόγιο του 1905, που συμπεριλαμβάνει 2831 άτομα.

Εαν η οριεμπτική εκτίμηση του πληθυσμού της πόλης κατά τα τέλη του 19ου αιώνα δεν παρουσίασε δυσκολία, η ερμηνεία των όρων "οίκοι" και "οικογένειες" που συναντάμε στις σχετικές πηγές δεν είναι τόσο εύκολη. Είναι αδύνατο να προσδιοριστεί με σαφήνεια το τι αντιπροσωπεύουν οι δύο αυτοί όροι για τους συγγραφείς. Ακόμη και εαν υποθέσουμε πως "οίκος" σημαίνει πολύ απλά μια μονάδα κατοικίας που στεγάζει κάποια ομάδα συγγενών, το μέγεθος του πολλαπλασιαστή από τον οποίο θα προέκυπτε ο συνολικός πληθυσμός παραμένει ανεξακρίβωτο. Για παράδειγμα, με βάση τα δεδομένα του Λαμπρίδη, διαιρώντας τον πληθυσμό δια του οριεμού των "οικογενειών", καταλήγουμε σε ένα πολλαπλασιαστή 7. Εαν ακολουθήσουμε την ίδια διαδικασία για τα στοιχεία των αρχιερέων της Ηπείρου - με τη διαφορά ότι εκείνοι μιλούν για

60. V. Diamandis, "Renseignements statistiques sur la population Roumaine de la peninsule des Balkans", Παρίσι 1906, σ.17.

61. Πρόκειται για τους πρώτους απογραφικούς πίνακες του Ηπειρωτικού πληθυσμού μετά την απελευθέρωση που δημοσιεύτηκαν στο Φ.Ε.Κ τεύχος Α' του 1915.

62. Ο Μ. Χουλιάρκης, Εξελίξεις του πληθυσμού των Αγροτικών Περιοχών της Ελλάδας, 1920-1981, Αθήνα 1988, σ.319, δίνει για την κοινότητα "Σιρόκου" έναν οριεμό 215 κατοίκων το 1920 και 744 το 1928: τούτο σημαίνει μάλλον πως τα στοιχεία αυτά προέρχονται από κάποια καταγραφή που πραγματοποιήθηκε τους χειμερινούς μήνες, κατά την απουσία δηλαδή των κτηνοτρόφων.

"οίκους"- εξάγουμε έναν πολλαπλασιαστή 6. Ο Κοκίδης δέχεται για την Ηπειρο και τη Θεσσαλία έναν πολλαπλασιαστή 6, αλλά δεν είναι ιδιαίτερα σαφής ως προς τους λόγους που τον οδήγησαν σ' αυτό το συμπέρασμα⁶³. Η απογραφή των επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας που πραγματοποίησε το Υπουργείο Εσωτερικών το 1881 δίνει έναν αριθμό 4.66 ατόμων κατά "οικογένεια", και 5.66 κατά "οικίαν" στις επαρχίες αυτές⁶⁴.

Από την αναζήτηση συγκριτικών βιβλιογραφικών πληροφοριών από άλλες περιοχές της Βαλκανικής για το μέσο μέγεθος της οικιακής μονάδας, δεν προέκυψαν παρά λίγα μόνο στοιχεία. Ο Karpat⁶⁵, εξάγει από δυο έγγραφα του 19ου αιώνα για τη Βουνία και τη Βουλγαρία (περιοχή Φιλιππούπολης) ένα μέσο μέγεθος οικογένειας 5.01. Στη μελέτη των Laslett και Clarke⁶⁶ για το Σέρβικο τμήμα της πόλης του Βελιγραδίου το

63. "Ως προς την μετατροπήν του αριθμού των οικογενειών εις πληθυσμόν ... δια δε την Ηπειρον επίσης, τινές μεν δέχονται ότι εκάστη οικογένεια σύγκειται εκ 5 ατόμων, τινές δε εξ 6, ημείς εδέχθημεν τον αριθμόν 6, καθότι τα εντεύθεν προκύπτοντα εξαγόμενα συμφωνούσι μετ' άλλων γενικών δεδομένων, άλλως τε και ο δοθείς ημίν αριθμός κατ' οικογενείας δεν είναι μέγας και η εκ της παραδοχής των 5 ή 6 ψυχών κατ' οικογένειαν διαφορά δεν είναι σημαντική...". Κοκίδης 1880, οπ.π, σ.6.

64. Βλέπε ακόμη Μ. Τομαρά-Σιδέρη, Ν. Σιδέρης, Συγκρότηση και Διαδοχή των Γενεών στην Ελλάδα του 19ου Αιώνα, Εκδόσεις Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολογίας, Αθήνα 1986, σ.34, οι οποίοι εξάγουν από την απογραφή της Λευκάδας του 1842 ένα μέσο όρο 4.7 ατόμων ανά "οικογένεια-φορολογική μονάδα" στην πόλη και 4.6 στα χωριά της Λευκάδας. Φαίνεται δε να δέχονται πως η φορολογική μονάδα της απογραφής αντιστοιχεί στην οικογενειακή μονάδα της εποχής.

65. K. Karpat, "The Ottoman Family: Documents pertaining to its Size" International Journal of Turkish Studies 4, (1981), σ.137-145.

66. P.Laslett, M. Clarke, "Houseful and household in an eighteenth-century Balkan city. A tabular analysis of the listing of the Serbian sector of Belgrade in 1733-4", Laslett και Wall οπ.π, σ. 375-400.

1733 εξάγεται ένα μέσο μέγεθος "σπιτιού" 5.45 ατόμων. Ο Halpern⁶⁷ καταλήγει στα 5.8 άτομα. Ο Τοντόροβ⁶⁸, εξάγει από την απογραφή της Ελλάδας του 1879 έναν ορισμό 1.13 οικογενειών ανά σπίτι, ή έναν μέσο όρο 5.23 ατόμων. Στην Ερζεγοβίνη του 1869, οι αρθόδοξες οικογένειες εμφανίζουν, κατά τον Stoianovich⁶⁹, έναν μέσο όρο 12.4 ατόμων. Σε γενικές γραμμές λοιπόν, τα στοιχεία αυτά, με εξαίρεση εκείνα της Ερζεγοβίνης, συγκλίνουν σε ένα μέσον όρο 5 ατόμων ανά οικιακή μονάδα, ένα μέγεθος δηλαδή το οποίο προσεγγίζει εκείνο του νοικοκυριού στο Συρράκο, όπως δείχνουν και τα στοιχεία που εξάγονται από τα δημοτολόγια μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.2: Μεγέθη πληθυσμού του Συρράκου

Έτος	Νοικοκυριά	Πληθυσμός	Άτομα/Νοικ.
1898	344	1758	5.1
1905	578	2831	4.9
1929	345	1752	5.0

Πηγή: Δημοτολόγια του Συρράκου.

Οι πηγές και η βιβλιογραφία μας επιτρέπουν να σταθερίσουμε τα μεγέθη του πληθυσμού και της οικιακής ομάδας στο Συρράκο. Για την επαγγελματική και τη γενικότερη οικονομική οργάνωση αυτού του πληθυσμού στα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του εικοστού όμως σιωπούμε. Υπό αυτές τις συνθήκες, η παρουσία ανάμεσα στις πηγές μας ενός εγγράφου οικονομικού περιεχομένου αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την έρευνα, και αξίζει να αφιερωθούν μερικές γραμμές στην

67. J.M.Halpern, "Serbia:the Census of 1863" Laslett και Wall 1972, οπ.π, σ.401-427.

68. Ν. Τοντόροβ 1986, οπ.π, Τ.2,σ.458.

69. T. Stoianovich, "The Balkan Domestic Family: Geography, Commerce, Demography", Revue des Etudes Sud-Est Europeenes, 14, (1976), σ.465-476.

ανάγνωσή του. Πρόκειται για έναν κατάλογο της ακίνητης περιουσίας ενός αριθμού Συρρακιωτών το οποίο φέρει τη χρονολογία 1899. Ο κατάλογος περιέχει τετρακόσιες σαράντα έξι καταχωρήσεις φορολογούμενων ιδιοκτητών ακινήτων. Σε κάθε όνομα φορολογούμενου αντιστοιχεί το είδος του ή των ακινήτων το οποίο κατέχει, η αξία του και ο φόρος που του αναλογεί.

Τα περιεχόμενα του εγγράφου αυτού μας πληροφορούν καταρχήν για τα είδη των ακινήτων που κατείχαν οι Συρρακιώτες μέσα και γύρω από την πόλη τους. Επιτρέπουν επίσης να σκιαγραφηθεί, έστω και σχηματικά, η οικονομική διαστρωμάτωση του πληθυσμού, με κριτήριο την ακίνητη ιδιοκτησία των κατοίκων, αλλά και το ποσό του φόρου το οποίο (καλούνται να) καταβάλλουν για αυτήν. Οι πηγές αυτού του τύπου σε συνδυασμό με τις απογραφές επιτρέπουν συνήθως τη συνάρτηση της ακίνητης περιουσίας των ανερώπων με τη μορφολογία και το μέγεθος του νοικοκυριού στα οποία ζουν. Κάτι τέτοιο βέβαια προϋποθέτει στην περίπτωση μας, την ταύτιση των ονομάτων που περιέχονται στον κατάλογο με τους αρχηγούς ή τα μέλη των νοικοκυριών του 1898, αλλά και του 1905. Την ταύτιση αυτήν όμως περιέπλεξε ιδιαίτερα ο μεγάλος βαθμός συνωνυμίας των επωνύμων, ακόμη δε και των ονομάτων και πατρωνύμων, ένα φαινόμενο πολύ ανεπτυγμένο σε αυτήν την κοινωνία για το οποίο θα κάνω λόγο αργότερα. Ένα ακόμη εμπόδιο σε αυτήν την επεξεργασία αποτέλεσε η ελλειπτική καταγραφή των ονομάτων εκ μέρους των συντακτών, οι οποίοι συχνά παρέλειψαν το όνομα, ή το πατρώνυμο, ή δεν σημείωσαν παρά μόνο το αρχικό γράμμα τους. Έτσι, από το σύνολο των ονομάτων του καταλόγου δεν ταυτίστηκαν παρά ενενήντα επτά ονόματα με άτομα των δημοτολογίων του 1898 και του 1905. Από την παράθεση όμως της ακίνητης περιουσίας αυτών των ατόμων με τη σύνθεση και το μέγεθος του νοικοκυριού τους, δεν προέκυψαν στοιχεία που να τεκμηριώνουν κάποια συνάρτηση μεταξύ των μεταβλητών αυτών. Με άλλα λόγια, η ιδιοκτησία

ενός σπιτιού ή μιας σημαντικής ακίνητης περιουσίας δεν φαίνεται να επηρεάζει τη μορφολογία ούτε το μέγεθος της οικιακής ομάδας, αφού οι πλέον ευκατάστατοι κάτοικοι δεν συγκροτούν μεγαλύτερους ή πιο σύνθετους οικιακούς σχηματισμούς, αλλά ούτε και οι φτωχότεροι μικρότερα ή απλούστερα νοικοκυριά.

Μέσα από την επεξεργασία αυτήν εμφανίστηκαν ακόμη τα ονόματα αρκετών κτηνοτρόφων οι οποίοι κατέχουν ακίνητα μέσα στην πόλη (σπίτια), αλλά και εκτός αυτής (κυρίως χωράφια). Αυτό δε είναι αρκετά ενδιαφέρον, καθώς γνωρίζουμε πως ο ιδιαίτερα ανεπτυγμένος κοινωνικός διαχωρισμός των κτηνοτρόφων από τους υπόλοιπους κατοίκους, σύμφωνα με την "παράδοση" και τις προφορικές αναπαραστάσεις της, εκφράζεται μεταξύ άλλων και στην απομόνωση των κτηνοτρόφων από την υπόλοιπη κοινωνία με τον περιορισμό τους σε πρόχειρους καταυλισμούς στις παρυφές του οικισμού. Σύμφωνα πάντα με τις προφορικές πληροφορίες, οι κτηνοτρόφοι διεισδύουν αργά στον οικισμό μέσω της αγοράς ή της κατασκευής σπιτιών, αλλά μόνο προς τις αρχές του αιώνα μας. Η εμφάνιση όμως "νοικοκυραίων" κτηνοτρόφων από το 1899 υποδεικνύει πως το Συρράκο έχει υποστεί, ή εξακολουθεί να υφίσταται, στα τέλη του αιώνα μια κοινωνική ανακατάταξη, η οποία, στο επίπεδο της εγκατάστασης στην πόλη τουλάχιστον, φαίνεται να ευνοεί το κτηνοτροφικό τμήμα του πληθυσμού. Ας σημειωθεί ακόμη πως πρόκειται κυρίως για ονόματα μεγαλοκτηνοτρόφων: σε μια καταγραφή κοπαδιών και τσελιγγάτων του 1909, τα περισσότερα από αυτά τα ονόματα εμφανίζονται ως κάτοχοι κοπαδιών που αριθμούν πάνω από 600 πρόβατα.

Οι ακίνητες περιουσίες των Συρρακιωτών συνίστανται από πέντε κυρίως είδη: σπίτια, καλύβια, χωράφια,

"αρσάδες"⁷⁰, και "κήπους"⁷¹. Τα σπίτια, όπως και το μεγαλύτερο μέρος των αρσάδων και των κήπων βρίσκονταν μέσα στον οικισμό, όπως υποδεικνύει και το γεγονός πως για όλα τα υπόλοιπα ακίνητα, όπως τα χωράφια ή οι καλύβες, καταγράφεται η τοποθεσία στην οποία βρίσκονται. Τα χωράφια αποτελούν τη συνηθέστερη κατηγορία ιδιοκτησίας. Χάρη στον Leake γνωρίζουμε πως οι εκτάσεις γύρω στην πόλη καλλιεργούνταν προεπαναστατικά. Ο αριθμός (εκατόν σαράντα εννέα ιδιοκτησίες, ενός ή και πολύ περισσότερων χωραφιών) αλλά και η εντυπωσιακή ακρίβεια με την οποία καταγράφεται σε κάθε περίπτωση ο αριθμός, η αξία, και η τοποθεσία του χωραφιού ή των χωραφιών, δημιουργούν την εικόνα μιας κοινωνίας στην οικονομία της οποίας οι καλλιέργειες, παρά τις δυσμενείς κλιματικές ή εδαφολογικές συνθήκες, κατέχουν ακόμη έναν αιώνα αργότερα σημαντική θέση. Χωρίς βέβαια να μπορεί κανείς να σταθερίσει τη συμβολή της αγροτικής εκμετάλλευσης του περιβάλλοντος στην γενικότερη οικονομία της κοινωνίας, αυτή εμφανίζεται σημαντικότερη από ότι αφήνει να εννοηθεί μια βιβλιογραφία που εστιάζει τις περιγραφές και τις αναλύσεις της κατά κύριο λόγο στην κτηνοτροφία και τη βιοτεχνία.

70. Η έννοια της λέξης "αρσάς" αποδόθηκε από τους ηλικιωμένους Συρρακιώτες που ερωτήθηκαν ως ένα τεμάχιο γης δίχως κτίσμα. Σύμφωνα με το λεξικό του J.W. Redhouse, A Turkish and English Lexicon, Constantinople 1890, new impression 1974, Beirut, σ. 1293, ο αρσάς σημαίνει: 1. Courtyard, 2. Plot of vacant land, a lot, 3. Open-field country, 4. Chessboard. Στο λεξικό του J.Th. Zenker, Turkisch, Arabisch, Persisch Handvorterbuch, 2 T., Λειψία 1866, 2η έκδοση Hildes Heim, Νέα Υόρκη 1979, σ. 626, η λέξη αρσάς σημαίνει: enclos, cour d'une maison, place, enceinte, emplacement, terrain, sol, plaine, champ, champ de bataille, arene. Όλες οι ερμηνείες δηλαδή συγκλίνουν στην έλλειψη κτίσματος, οποιασδήποτε μορφής.

71. Με τον όρο αυτόν νοούνται μάλλον οι μικροί κήποι εντός του οικισμού, στον οποίο το κάθε νοικοκυριό καλλιεργούσε λαχανικά για προσωπική του κατανάλωση.

Σύμφωνα με το φόρο τον οποίο καλούνται να καταβάλλουν οι ιδιοκτήτες ακινήτων, διακρίνονται οι ακόλουθες κατηγορίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.3: Κατανομή της φορολογίας της ακίνητης περιουσίας των Συρακιωτών 1899.

Ποσό φορολογίας	Αρ. φορολογουμένων	%
0-9 γρόσια	215	48.2
10-19 >>	116	26.0
20-29 >>	44	9.9
30-39 >>	35	7.9
40-49 >>	16	3.6
50-59 >>	6	1.4
60-69 >>	4	0.9
70-79 >>	1	0.2
80-89 >>	1	0.2
100-199 >>	6	1.4
200-299 >>	1	0.2
300-399 >>	1	0.2
ΣΥΝΟΛΟ	446	99.9

Η κατανομή αυτή εμφανίζεται αρκετά άνιση. Τα τρία τέταρτα των φορολογουμένων κατέχουν ακίνητα των οποίων η αξία αντιστοιχεί σε φόρο 1 έως 20 γροσίων. Αν δούμε όμως από πιο κοντά τις κατηγορίες των φορολογουμένων, αυτή τη φορά από τη σκοπιά του είδους των ακινήτων που κατέχει η κοθεμιά από αυτές.

Η πρώτη κατηγορία, η οποία συγκεντρώνει σχεδόν τους μισούς από τους φορολογούμενους, περιλαμβάνει διακόσιες δεκαπέντε περιπτώσεις. Από τους φορολογούμενους αυτούς, οι 120 δηλώνονται ως κάτοχοι ενός σπιτιού, εκ των οποίων οι εκατό δεν έχουν καμία άλλη ακίνητη ιδιοκτησία, και οι ογδόντα έξι κατέχουν μόνο κάποιο χωράφι, κήπο ή αράα. Οι εκατόν οκτώ από τους 116 της δεύτερης κατηγορίας κατέχουν σπίτια, και οι υπόλοιποι χωράφια, κήπους, κ.ο.κ. Από δε την τρίτη κατηγορία έως και εκείνων οι οποίοι καλούνται να πληρώσουν άνω των 100 γροσίων, όλοι οι φορολογούμενοι

κατέχουν σπίτια, μερικοί δε περισσότερα από ένα. Πιο συγκεκριμένα, ως κάτοχοι δυο σπιτιών εμφανίζονται δεκάοκτώ άτομα, ως κάτοχοι τριών πέντε, ως κάτοχοι τεσσάρων δυο, και τέλος, ένα άτομο είναι ιδιοκτήτης έξι σπιτιών. Ο συνολικός αριθμός των καταγεγραμμένων σπιτιών στο έγγραφό μας φτάνει τα τριακόσια δέκα. Εάν παραβάλλουμε δε τον αριθμό αυτόν προς εκείνον των νοικοκυριών του 1905 (578) φαίνεται να αντιστοιχούν 1.9 νοικοκυριά ανά σπίτι. Από τα 310 αυτά σπίτια όμως, τα εξήντα πέντε σπίτια αποτελούν ιδιοκτησία είκοσιέξι ατόμων. Η αναλογία των κατοικιών προς τα νοικοκυριά είναι επομένως πολύ μικρότερη, όπως άλλωστε προκύπτει και από τις προφορικές πληροφορίες οι οποίες τονίζουν τη στενότητα του οικισμού γύρω στις αρχές του αιώνα. Η δυσαναλογία αυτή δεν αποκλείεται και να έπαιξε κάποιο ρόλο στο φαινόμενο της διαβίωσης πολυμελών και σύνθετων οικιακών σχηματισμών σε μια στέγη.

Δυσανάλογη όμως εμφανίζεται και η κατανομή της γης στις καμηλότερες κατηγορίες συναντώνται άτομα τα οποία, όταν κατέχουν κωράφια, κατέχουν από ένα έως και τέσσερα, ενώ κάπως αυξάνεται ο φόρος πληθαίνουν και οι ιδιοκτησίες αυτού του τύπου. Κήποι και αράδες συναντώνται και αυτοί συχνότερα και σε μεγαλύτερο αριθμό, στα ευπορότερα στρώματα.

Οι οκτώ πλουσιώτεροι Συρρακιώτες, οι οποίοι πληρώνουν φόρους άνω των εκατό γροσίων, κατέχουν εκτός από τα προαναφερθέντα, και ορισμένες εγκαταστάσεις μεγάλης αξίας και σημασίας για την οικονομία της κοινότητας, όπως είναι ο μύλος, τα μαντάνια, η νεροτριβή, το εργαστήριο, τα οποία φορολογούνται με πολύ μεγαλύτερα ποσά. Τα ονόματά τους όπως θα ανέμενε άλλωστε κανείς, ανήκουν στην κατηγορία των ραφτόδων, και είναι ενδεικτικό το γεγονός πως απουσιάζουν από το δημοτολόγιο του 1929.

Από την ανάγνωση αυτής της πηγής αξίζει νομίζω να συγκρατηθούν δυο χαρακτηριστικά της οικονομίας του Συρράκου στα τέλη του 19ου αιώνα: αφενός αποκαλύπτεται ένας εντονότερος δεσμός με τη γη από όσο μας είχε προετοιμάσει η βιβλιογραφία να αναμένουμε⁷², και αφετέρου διαπιστώνεται μια ιδιαίτερα ανεπτυγμένη ανισότητα στην κατανομή αυτού του αγαθού, σε όλες τις μορφές του.

B. Η απελευθέρωση του Συρράκου και η κρίση της ορεινής κοινωνίας.

Από τον Νοέμβριο του 1912 το Συρράκο αποτελεί πλέον μέρος του ελληνικού κράτους⁷³. Από το χρόνο δε αυτό έως το 1929, οπότε συμπληρώνεται η περίοδος της παρούσας έρευνας, ένα ακόμη σώμα πηγών συμβάλλει στη διερεύνηση της ζωής της κοινότητας: πρόκειται για τα πρακτικά των συνεδριάσεων των κοινοτικών συμβουλίων και την αλληλογραφία των αρχών του Συρράκου με τα Ιωάννινα και την Αθήνα. Ένα μέρος των σημαντικών αυτών πηγών πληροφοριών για την οικονομική και κοινωνική τάξη πραγμάτων της πόλης συγκεντρώθηκε σε ένα παράρτημα στο τέλος του κειμένου. Η ανάγνωσή τους δε, αποκαλύπτει την εικόνα μιας κοινωνίας σε βαθιά κρίση. Δεν πρόκειται βέβαια για κάποια ξαφνική ανατροπή των ισορροπιών

72. Στο σημείο αυτό νομίζω πως μπορούμε να εντοπίσουμε μια επαλήθευση των θέσεων του Dubuis (βλ. υποσημείωση αρ.17). Οι ορεινοί πληθυσμοί δεν γίνονται κτηνοτρόφοι εξ αιτίας κάποιας "κλήσης" προς αυτόν τον κλάδο· η αγροτική εκμετάλλευση των άγονων εδαφών τους κατέχει, παρόλες τις δυσχερείες της, μια όχι ευκαταφρόνητη θέση στην οικονομία του νοικοκυριού.

73. "Την 24η Νοεμβρίου 1912 σώματα Ηπειρωτών του Υπομειράρχου Καρύδη υπό την γενικήν αρχηγίαν του Λοχαγού Τρυπογιώργου απελευθέρωσαν το Συρράκον και την περιοχήν Δοβίσσδιανα και Μικαλίτσι" Α. Λιβραδέυς, "Η Ηπειρωτική Εταιρεία και η συμβολή των Ηπειρωτών κατά τους αγώνες 1912-1913", Ηπειρωτική Εστία 2, (1953), σ.132-139. Βλέπε και Ν. Χρ. Παπακόστα, "Η Απελευθέρωση του Συρράκου, 23-24 Νοεμβρίου 1912" Ηπ. Εστία 5, (1956), σ. 887-889.

αυτής της κοινωνίας ούτε για ένα απομονωμένο φαινόμενο, αλλά για μίαν όξυνση των προβλημάτων της λειτουργίας της ορεινής οικονομίας και κοινωνίας, και βεβαίως για ένα παράδειγμα της σταδιακής αποδιόρθωσης της, παρόμοιο με πολλά άλλα που μπορούμε να συναντήσουμε αυτήν την εποχή.

Εάν όμως το φαινόμενο της κρίσης του ορεινού χώρου είναι γνωστό, η χρονολόγησή του κατά περίπτωση αποδεικνύεται ιδιαίτερα δύσκολη. Οι πληροφορίες είναι λίγες και με εξαίρεση αυτές που περιέχονται στις πηγές για τις οποίες έγινε λόγος, έμμεσες. Θα μπορούσε κανείς για παράδειγμα, να αναφερθεί στο γενικό φαινόμενο της μετανάστευσης, που στην Ηπειρο, σύμφωνα με τους Rolley και Visme⁷⁴ αφορά, κατά το 1906, το 30% του συνολικού πληθυσμού της. Γνωρίζουμε όμως πως οι ορεινοί πληθυσμοί παρουσιάζουν από τον 18ο αιώνα μίαν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη κινητικότητα και πως, παράλληλα με τις εποχικές μετακινήσεις τους, η παραμονή πολλών ανδρών για μεγάλα χρονικά διαστήματα μακριά από τον τόπο τους αποτελούσε συννητισμένο φαινόμενο, ακόμη και σε περιόδους σχετικής ηρεμίας και ευμάρειας.

Ακόμη μια πλευρά της κρίσης, η παρακμή της βιοτεχνίας στην ορεινή κοινότητα, επανέρχεται συχνά στην ιστοριογραφία χωρίς όμως και σ'αυτήν την περίπτωση να είναι εφικτή η περιοδολόγησή της. Γνωρίζουμε πως οι βιοτεχνίες μαλλίνων της Πίνδου άνθηξαν περισσότερο από αυτές του Πηλίου⁷⁵. Το 1910, η έκθεση του προξένου Φορέστη πιστοποιεί πως η κατασκευή υφασμάτων ("καλτσερών" και "σαμορασκουτών") εξακολουθεί να πραγματοποιείται στο Συρράκο και άλλα χωριά του

74. P. Rolley, M. de Visme, La Macedoine et l'Epire, Παρίσι 1912, σ.98 κ.επ.

75. Petmezas, 1989, οπ.π., σ.738-739.

Μολακασίου⁷⁶, ενώ η κατασκευή και το εμπόριο των μαλλίνων υφασμάτων αποτελούν ακόμη το 1914 την κύρια απασχόληση των Βλάχων της Σαμορίνας, σύμφωνα με τους Wace και Thompson. Όσο για τις κοινοτικές πηγές μας, δεν θα κάνουν λόγο για την παρακμή της βιοτεχνίας μαλλίνων στο Συρράκο παρά το 1918, σε ένα γράμμα των μόνιμων κατοίκων της πόλης προς τον διοικητή της Ηπείρου.

Με δυο λόγια, αν και γνωρίζουμε την ύπαρξη μιας διαδικασίας παρακμής της ορεινής οικονομίας και κοινωνίας δεν μπορούμε να εξειδικεύσουμε την περιγραφή της στο επίπεδο της κοινότητας που εξετάζεται εδώ. Χωρίς αμφιβολία όμως, τόσο για τους κτηνοτρόφους όσο και για τους υπολοίπους κατοίκους του Συρράκου, η τελευταία περίοδος της μελέτης αυτής αποτελεί μια περίοδο δοκιμασίας αλλά και έντονων ενδοκοινοτικών συγκρούσεων για τις οποίες θα γίνει παρακάτω λόγος.

Εάν τα στοιχεία για την παρακμή της βιοτεχνίας και του εμπορίου είναι λίγα και ασαφή, για την κρίση που διέρχεται η μετακινούμενη κτηνοτροφία στο ίδιο διάστημα γνωρίζουμε περισσότερα. Τα προβλήματα βέβαια δεν είναι καινούργια, τα συναντάμε και μάλιστα συχνά, ήδη από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Ο 19ος αιώνας σημαδεύεται από τις αδιάκοπες και αλληλένδετες προσπάθειες εκ μέρους του κράτους για τον περιορισμό της κινητικότητας των κτηνοτρόφων και τον εξαναγκασμό τους σε μόνιμη εγκατάσταση, τη διάλυση της παραδοσιακής τους οργάνωσης, με κύριο στόχο το τσελιγκάτο, και την ανηλεή καταδίωξη τους ως ομάδες που αποδεδειγμένα διατηρούσε ανέκαθεν στενότερες σχέσεις με την οργανωμένη ληστεία.

76. Α. Φορέστη, "Εκθέσις περί γεωργίας, εμπορίας και βιομηχανίας εν Ηπείρω 1910-1911", Δελτίον του επί των Εξωτερικών Β. Υπουργείου, Τ.8, Αθήνα 1912, Εθνικό Τυπογραφείο.

Οι νόμοι του 1835, του 1857 και του 1871 επιχειρούν όλοι, με αντάλλαγμα τη δυνατότητα ενοικίασης βοσκότοπων, να ακινητοποιήσουν τους κτηνοτρόφους καθλώνοντας τους σε κάποια πεδινή τοποθεσία. Οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι καθίστανται επίσης συλλογικά υπεύθυνοι για τα αδικήματα που διαπράττονται από ληστές στις περιοχές τους, καθώς θεωρείται αυτονόητη η σύμπραξή τους· τους επιβάλλεται δε και η υποχρέωση αποζημίωσης των θυμάτων των ληστών με την απειλή της αποστέρησης της δυνατότητας ενοικίασης λιβαδιών σε περίπτωση μη συμμόρφωσής τους⁷⁷. Στα πλαίσια της ίδιας πολιτικής εμφανίζεται και η προνομιακή μεταχείριση των εδραίων πληθυσμών που διατηρούν οικίσματα ζώα ως προς την ενοικίαση των κρατικών βοσκότοπων.

Κάθε πόλεμος και κάθε νέα χάραξη συνόρων επιφέρει νέα πλήγματα στη μετακινούμενη κτηνοτροφία. Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και η χάραξη των νέων συνόρων του ελληνικού κράτους το 1881, διχοτομούν τον ενιαίο χώρο που νέμονταν οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι, χωρίζοντας με σύνορα μεταξύ κρατών τις εερρινές ορεινές βοσκές από τα χειμαδιά της πεδιάδας. Κάθε πέρασμα των καινούργιων συνόρων συνεπάγεται την καταβολή ειδικών συνοριακών τελών στα οποία προστίθεται και η αρπαγή κάποιων ζώων από τους εκατέρωθεν φύλακες, τελωνειακούς, κ.ο.κ., όπως επίσης και από τις διάφορες ομάδες ατάκτων που εδρεύουν στις συνοριακές περιοχές.

77. Για τη σχέση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας με την οργανωμένη ληστεία και τη στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στους κτηνοτρόφους το 19ο αιώνα, βλ. Καλιόπουλος, σπ.π.σ.167-192 και 241-292, και Στ. Δαμιανάκος, Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός, Αθήνα 1987, σ.71-107. Ακόμη, μίαν ενδιαφέρουσα, και νομίζω πιο εκλεπτυσμένη, ανάλυση των σχέσεων κτηνοτρόφων/ληστών στο επίπεδο της ιδεολογίας του κλέφτικου τραγουδιού, αποτελεί το άρθρο της R. Van Boeschoten, "Κλεφταρματολοί, ληστές και κοινωνική ληστεία", Μνήμων 13 (1991), σ.9-24.

Οι συνεήκες γίνονται ακόμη δυσχερέστερες για τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους με την διαρκώς αυξανόμενη επέκταση των καλλιεργειών σε βάρος των βοσκήσιμων γαιών. Κατά την περίοδο που εξετάζεται εδώ η εξασφάλιση χειμερινών βοσκότοπων γίνεται όλο και δυσκολότερη για τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους: τα νέα σύνορα που καθίζονται στη Βαλκανική κερσόνησο έχουν περιορίσει κατά πολύ το χώρο βοσκής τους, ενώ στις απελευθερωμένες περιοχές έχουν συρρεύσει πρόσφυγες της Μικράς Ασίας. Οι μεγάλες πεδινές γαιοκτησίες απαλλοτριώνονται και οι εκτάσεις που νέμονταν ως χειμαδιά οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι, τμήματα τσιφλικιών αφημένα σε αγρονόπηση ή ακόμη και τελείως εγκαταλελειμμένα, κατακερματίζονται σε μικρούς κλήρους, μεγάλο μέρος των οποίων θα διανεμηθεί σε ακτήμονες αγρότες και στους νεοεγκατασταθέντες πρόσφυγες. Τη δυσκολία εξεύρεσης χειμερινών βοσκών εντείνει και η σημαντική αύξηση των ενοικίων τους, ως συνέπεια της έλλειψής τους⁷⁸.

Η απώλεια ενός μέρους των συμπληρωματικών εισοδημάτων του ορεινού πληθυσμού, η εμφανής πλέον απειλή που διαγράφεται για την επιβίωση των κατοίκων του Συρράκου που ζούν από τη μεταποίηση και το εμπόριο του μαλλιού σε συνδυασμό με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι, συνθέτουν έτσι ένα δυσμενές πλαίσιο για το σύνολο του πληθυσμού της κοινότητας. Αλλά το Συρράκο δοκιμάζεται και από τις αντιδικίες και τις συγκρούσεις των κτηνοτρόφων και των μόνιμων κατοίκων του.

78. Για τα προβλήματα της μετακινούμενης κτηνοτροφίας μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο βλέπε ενδεικτικά: Συράκης 1925, οπ.π., Π.Α. Δεκάτος, Το Κτηνοτροφικό Ζήτημα της Ελλάδος, Αθήνα 1940, Κ. Κωστής, Άγροτική Οικονομία και Γεωργική Τράπεζα, Αθήνα 1987, σ.124-130.

Με την παρακμή της βιοτεχνικής δραστηριότητας οι σχέσεις της κοινότητας με τους κτηνοτρόφους φαίνεται να τίθενται πια σε διαφορετικές βάσεις. Ένας από τους βασικούς λόγους της υποχρεωτικής, ανέκαθεν όμως φορτισμένης, συνύπαρξης των "ραφτάδων" με τους κτηνοτρόφους, θεμελιωμένος στη συμπληρωματικότητα των απασχολήσεων των προμηθευτών πρώτων υλών (των μετακινούμενων κτηνοτρόφων) με τους μεταποιητές και εμπόρους (τους μόνιμους κατοίκους) έχει αρχίσει να χάνει τη βαρύτητά του. Ο κύριος λόγος της συνύπαρξης φαίνεται να εντοπίζεται πια στην κατοχή εκ μέρους της κοινότητας ενός ζωτικού αγαθού για τους κτηνοτρόφους - των θερινών της βοσκότοπων- και την παροχή του στους τελευταίους έναντι ενοικίου.

Από τα δικαιώματα βοσκής, η κοινότητα αντλεί ένα σημαντικό μέρος των πόρων της. Η κατανομή και η χρήση αυτών των εκτάσεων όμως βρίσκονται από παλιά στο επίκεντρο των συγκρούσεων μεταξύ των μόνιμων κατοίκων και των κτηνοτρόφων. Οι επεμβάσεις των αρχών των Ιωαννίνων "προς πρόληψιν απειλούμενων συγκρούσεων" το 1924 και το 1925⁷⁹, δεν είναι οι πρώτες στην ιστορία της πόλης: σύμφωνα με τον Π. Τζιόβα⁸⁰, η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί από το 1887 στην πόλη με αφορμή τους βοσκότοπους, έφτασε σε σημείο τέτοιας εκρηκτικότητας τον Αύγουστο του 1892 που η Μητροπολή Ιωαννίνων απέστειλε επί τόπου τον επίσκοπο Πανάρετο προκειμένου να μεσολαβήσει ώστε να επιτευχθεί κάποια συμφωνία.

79. Βλέπε τα σχετικά έγγραφα των ετών 1924 και 1925 στο παράρτημα αρ.2, σελ.Χ και ΧΙΙ.

80. Π. Τζιόβα, "Μια ανέκδοτη απόφαση της κοινότητας Συρράκου σχετική με τις κοινοτικές βοσκές και τα καθήκοντα των εφοροεπιτρόπων", Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 1989, σ. 179-185.

Άλλες πληροφορίες, από το χώρο της προφορικής παράδοσης αυτή τη φορά, θέλουν προ-επαναστατικά το "βουνό" ιδιοκτησία των "ροφτάδων" να καλλιεργείται με σιτηρά. Την καλλιεργητική εκμετάλλευση των εκτάσεων που περιβάλλουν την πόλη είχε άλλωστε επισημάνει και ο Leake. Η τάξη αυτή πραγμάτων μεταβλήθηκε, πάντα σύμφωνα με τις ίδιες προφορικές πηγές, μετά τη φυγή των κατοίκων το 1821, οπότε οι έως τότε αυστηρά ελεγχόμενοι από τις κοινοτικές αρχές κτηνοτρόφοι επεξέτειναν ανεμπόδιστα τις εκτάσεις στις οποίες έβασκαν τα κοπάδια τους. Δημιουργήθηκαν έτσι κεκτημένα δικαιώματα τα οποία δεν ενδιαφέρθηκαν ή δεν κατόρθωσαν να ανατρέψουν οι κοινοτικές αρχές μετά την επιστροφή των κατοίκων. Είναι πιθανόν άλλωστε ότι η εξαφάνιση των ισχυρότερων κοινωνικών στρωμάτων του πληθυσμού συνέτεινε μεταξύ άλλων και σε μια σχετική βελτίωση της διαπραγματευτικής θέσης των κτηνοτρόφων από τα μέσα του 19ου αιώνα. Φαίνεται δε πως κάποια στιγμή η κοινότητα θέλησε να επέμβει με πιο αποφασιστικό τρόπο στην κατανομή των βοσκών διεκδικώντας ορισμένες από αυτές για τα οικίσια ζώα και/η για καλλιέργειες ενώ απαιτούσε ταυτόχρονα αποζημίωση για τη χρήση τους από τους κτηνοτρόφους. Όπως και να έχουν τα πράγματα, οι παλιοί ανταγωνισμοί μεταξύ κτηνοτρόφων και μονίμων κατοίκων δεν έπαψαν να εκδηλώνονται με επίκεντρο (ίσως και αφορμή) τις κοινοτικές βοσκές⁸¹.

81. Τα προβλήματα γύρω από τη χρήση των κοινοτικών βοσκοτόπων και της αποζημίωσης της κοινότητας από τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους δεν αποτελούσαν βέβαια προνόμιο των Συρρακιωτών, αλλά μια δοκιμασία την οποία υφίσταντο πολλές κοινότητες της Ηπείρου. Το φαινόμενο δε είχε πάρει διαστάσεις τέτοιες που η Γενική Διοίκηση Ηπείρου είχε προχωρήσει από το 1913 στη σύσταση κατά τόπου επιτροπών οι οποίες είχαν ως αποστολή τη ρύθμιση ενός: "από τα σοβαρότερα προβλήματα που απασχολούσε τότε-αλλά και σήμερα τις κοινότητες. Το θέμα των βοσκήσιμων εκτάσεων είχε πολλές πλευρές και προεκτάσεις. Οι βασικές παράμετροι ήταν η αποζημίωση που έδιναν οι κτηνοτρόφοι στις ενοικιαζόμενες βοσκές και τα συμφέροντα των κατοίκων που πολλές φορές τα καταπατούσαν οι πρώτοι. Οι κοινωνικές προεκτάσεις των διενέξεων ήταν εμφανείς στις σχέσεις ανάμεσα στους κατοίκους

Λίγο αργότερα, η κάμψη της βιοτεχνικής παραγωγής και η συρρίκνωση των εισοδημάτων που απορρέουν από αυτήν θα έδουν επιτακτικά πλέον το ζήτημα επιβίωσης για τους μόνιμους κατοίκους. Στα πρακτικά και την αλληλογραφία των κοινοτικών συμβουλίων επανέρχονται αδιάκοπα η αγωνία των μόνιμων κατοίκων για το μέλλον τους και το φάντασμα του οριστικού εκπατρισμού τους. Ως ύστατη λύση, οι μόνιμοι κάτοικοι προσβλέπουν στην εκμετάλλευση των εκτάσεων που περιβάλλουν την πόλη, εκτάσεις που εμφανίζονται για τους μη κτηνοτρόφους, αν όχι νωρίτερα, από την απελευθέρωση τουλάχιστον και μετά, ως η μόνη λύση στα προβλήματά τους: η δενδροφύτευση των απογυμνωμένων αυτών εκτάσεων θα επιτρέψει, ελπίζουν, την ανάπτυξη μιας καινούργιας οικονομικής δραστηριότητας, της δενδροκομίας και κυρίως της σπρωτροφίας. Κάτι τέτοιο όμως προϋποθέτει την περίφραξη των εκτάσεων αυτών και την απαγόρευση της βοσκής, ακόμη δε και της διέλευσης από αυτές των μεγάλων κοπαδιών που ανεβαίνουν, από τις αρχές Μαΐου, στο Συρράκο. Έτσι, ο ανταγωνισμός των δυο μερίδων θα βρει και πάλι πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης, αυτήν τη φορά όμως θα εκφραστεί με όρους "ζωτικού χώρου" για κοσμεριά από τις δυο παρατάξεις.

Οι δυσχέρειες στη διεξαγωγή της μετακινούμενης κτηνοτροφίας συνοδεύονται επομένως, στην περίπτωση των Συρρακιωτών κτηνοτρόφων, και από τη συρρίκνωση, πραγματική ή απειλούμενη, των εκτάσεων που εκμεταλλεύονται στην ορεινή τους ζώνη. Θα μπορούσε να μιλήσει κανείς έτσι για μια πραγματική απειλή του συνολικού τρόπου ζωής που έχουν

και τους κτηνοτρόφους, σχέσεις εχθρικές, που συχνά κατέληγαν σε συγκρούσεις, αιματηρές κάποτε. Η απόφαση της Γ. Διοίκησης άμβλυσε τις διαφορές για ένα διάστημα και έδωσε λύσεις που επέβαλλαν οι περιστάσεις. Ούτε, όμως, αυτή ούτε η μεταγενέστερη νομοθεσία του ελληνικού κράτους κατόρθωσαν να εξαλείψουν τα αίτια και τις επιπτώσεις των κοινοτικών διενέξεων γύρω από τις βοσκές." Ε. Νικολαΐδου, "Η οργάνωση του Κράτους στην απελευθερωμένη Ηπειρο (1913-14)", Δωδώνη 16, (1987), σ.497-608.

διαμορφώσει επί αιώνες. Υπό τέτοιες συνθήκες, δεν έχουν τίποτε το αξιοπερίεργο οι αριθμοί που εξάγονται από τις καταγραφές των κοπαδιών -εξαιρουμένων των οικιστών που έτσι και αλλιώς αποτελούν αρκετά μικρότερο ποσοστό- της κοινότητας: ανάμεσα στο 1909 και το 1929 τα καταγραφόμενα αιγοπρόβατα των μετακινούμενων κτηνοτρόφων σημειώνουν μια μείωση της τάξεως του 41%⁸². Η δε συμπεριφορά των κτηνοτρόφων του Συρράκου μαρτυρεί έναν αγώνα για την επιβίωση τους με κάθε δυνατό μέσο: αρνούμενοι να συμμορφωθούν με τις αποφάσεις των κοινοτικών συμβουλίων, εναντιώνονται στη δασοφυτεύση των εκτάσεων γύρω από την πόλη, οδηγούν τα κοπάδια τους μέσα από αυτές, καταστρέφοντας τα νέα δένδρα, και αποφεύγουν συστηματικά την καταβολή των δικαιωμάτων χρήσης των βερνών βοσκότοπων στην κοινότητα⁸³.

82. Βλέπε τα σχετικά έγγραφα και τους υπολογισμούς μου στο παράρτημα αρ.2, σ. I-III.

83. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί πως στο σύνολό τους σχεδόν οι πηγές για τις οποίες έγινε λόγος δεν μας μεταφέρουν παρά μόνο την άποψη των μόνιμων κατοίκων για τα όσα συμβαίνουν στην πόλη. Οι λόγοι για μια τέτοια μονομέρεια θα πρέπει μάλλον να αναζητηθούν στο συσχετισμό των δυνάμεων των δυο μερίδων: από το 1913 έως το 1930, αν και φαίνεται να επικρατούν αριθμητικά οι κτηνοτρόφοι στο πληθυσμό της κοινότητας, η σύνθεση των κοινοτικών συμβουλίων ευνοεί σχεδόν αποκλειστικά τους μόνιμους κατοίκους. Από τους δεκατρείς προέδρους της κοινότητας στο διάστημα αυτό, μόνον ένας προέρχεται, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, από τη μερίδα των κτηνοτρόφων. Οι δε εκφράσεις που χρησιμοποιούνται στις αποφάσεις των κοινοτικών συμβουλίων και την αλληλογραφία τους με τις αρχές του νομού Ιωαννίνων αλλά και της Αθήνας, αρκούν, από μόνες τους για να πιστοποιήσουν πως στα σώματα αυτά δεν θα πρέπει να συμμετείχαν εκπρόσωποι των κτηνοτρόφων.

Κεφάλαιο 3: Η ανάγωση των πηγών. Θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα.

A. Η μορφή και το περιεχόμενο των δημοτολογίων του Συρράκου.

Όπως προηγούμενα ανέφερα, μια θεμελιώδης πηγή της έρευνάς μου είναι τα δημοτολόγια της πόλης των ετών 1898, 1905 και 1929. Φαίνεται συνεπώς απαραίτητο να προχωρήσουμε σε μία σχολιασμένη εικόνα του περιεχομένου και της διάταξης τους.

Ο πληθυσμός της κοινότητας παρατίθεται κατανεμημένος σε ενότητες που αντιστοιχούν σε οικιακές ομάδες-νοικοκυριά, και σε κάποια κατοικία. Πρώτος αναγράφεται ο αρχηγός κάθε τέτοιας ομάδας και ακολουθούν τα υπόλοιπα μέλη. Με τον τρόπο σύνταξης και διάταξης των μελών του νοικοκυριού και τα προβλήματα που δημιουργεί αυτός ο τρόπος για την ανάλυση θα ασχοληθώ εκτενέστερα στη συνέχεια, τόσο στα κεφάλαια που αφορούν το κάθε δημοτολόγιο, όσο και στην εξέταση της συγγενειακής σύνθεσης του νοικοκυριού. Το 1898, καταγράφονται 1758 άτομα και 344 νοικοκυριά. Όπως διευκρίνησαν οι απογραφείς, "εις το παρόν Βιβλίον έχει καταγραφή μόνον ο μετακινούμενος πληθυσμός της κοινότητας το Έτος 1898". Στο δημοτολόγιο αυτό δεν εμφανίζονται χρονολογίες γεννήσεως: δίπλα στα ονόματα μερικών αρρένων αναγράφεται η συγγενική σχέση τους με τον αρχηγό του νοικοκυριού και η ηλικία τους. Τα θήλεα, όλα χωρίς ένδειξη ηλικίας, έχουν συγκεντρωθεί στο τέλος κάθε νοικοκυριού με την ένδειξη της συγγενικής σχέσης τους προς τον αρχηγό, ή σε περιπτώσεις διευρυμένων ή σύνθετων δομών, προς κάποιον άλλον άρρενα, σύζυγο ή πατέρα τους. Σε όλα τα νοικοκυριά του 1898 εμφανίζονται άνδρες αρχηγοί, ανεξαρτήτως της ηλικίας τους ή της δομής της οικιακής ομάδας.

Το δημοτολόγιο του 1905 περιέχει κατά πάσα πιθανότητα το συνολικό δυναμικό της κοινότητας κατά τη χρονιά εκείνη δηλαδή 2831 άτομα. Πληρέστερο από το προηγούμενο, επιτρέπει κάποιες επιπλέον επεξεργασίες. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι άνδρες συνοδεύονται και από το έτος γεννήσεώς τους. Οι γυναίκες διατηρούν την ίδια θέση με αυτήν του προηγούμενου δημοτολογίου: για ένα αρκετά μικρό ποσοστό γυναικών δίνεται και η ηλικία τους, εμφανίζονται δε και λίγες οικιακές ομάδες με αρχηγό γυναίκα, αν και στη πλειοψηφία τους πρόκειται για γυναίκες που κατοικούν μόνες.

Το 1929 εμφανίζονται 1752 κάτοικοι οργανωμένοι σε 345 νοικοκυριά με μέσο όρο τα 5.0 άτομα κατά νοικοκυριά⁸⁴. Δεν πρόκειται εδώ για καταγραφή του μισού περίπου πληθυσμού όπως το 1898, αλλά για μια πραγματική μείωση των "μονίμων" κατοίκων της κοινότητας, που επέρχεται μετά την απελευθέρωση της ως συνέπεια της σταδιακής εγκατάστασης των Συρρακιωτών στους πεδινούς τόπους όπου διαχειρόζανε από παλιά, κυρίως στα Ιωάννινα, την Άρτα και την Πρέβεζα. Έχουμε πλέον να κάνουμε με ένα έγγραφο σαφώς πιο σύγχρονης και ολοκληρωμένης υφής: τα μέλη των νοικοκυριών καταγράφονται πια με τη σειρά γεννήσεώς τους και όχι κατά φύλο. Γνωρίζουμε το γένος των έγγραφων γυναικών, τα επαγγέλματα των μελών του νοικοκυριού, τον τόπο καταγωγής και κατοικίας, το κριτήριο βάσει του οποίου απέκτησαν την Ελληνική ιθαγένεια και το δικαίωμα του δημότη.

84. Τα δεδομένα αυτά βρίσκονται σε αντίθεση με τις πληροφορίες του Winnifrith 1987, ο.π.π, σ.148, ο οποίος επισημαίνει την απότομη μείωση του πληθυσμού των Ζαγορίων, των Καλαρρυτιών και του Συρράκου, δίνοντας για το 1920 τον αριθμό των 926 κατοίκων για τις δυο τελευταίες κοινότητες. Είναι πιθανό, όπως και ο Χουλιαράκης, να έκανε χρήση μιας καταμέτρησης που διενεργήθηκε κατά τους χειμερινούς μήνες, εποχή κατά την οποία απουσιάζουν οι κτηνοτρόφοι.

B. Το θεσμικό πλαίσιο των καταγραφών του πληθυσμού του Συρράκου του 1898 και του 1905.

Οι δυο πρώτες από τις απογραφές που εξετάζονται πραγματοποιήθηκαν σε χρόνους κατά τους οποίους το Συρράκο αποτελούσε μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Θα πρέπει δηλαδή να υποθέσουμε πως εντάσσονται στο πλαίσιο των λειτουργιών και καθηκόντων των κοινοτικών αρχών απέναντι στην κεντρική εξουσία. Αξίζει επομένως τον κόπο να αναρωτηθεί κανείς ποιές ανάγκες κάλυπταν οι δύο αυτές απογραφές, εάν δηλαδή πραγματοποιήθηκαν αποκλειστικά κατόπιν "άνωθεν εντολής", στα πλαίσια κάποιας απογραφής των πληθυσμών σε όλην την Αυτοκρατορία, ή εάν εξυπηρετούν πιο περιορισμένες ανάγκες, ενδοκοινοτικές ή εκκλησιαστικές. Μια σύντομη σκιαγράφηση της απογραφικής πρακτικής της Αυτοκρατορίας φαίνεται συνεπώς σκόπιμη.

Από τον 19ο αιώνα η ανάγκη τακτικών απογραφών, κτηματολογίων και συνεχών πληθυσμιακών καταγραφών προβάλλει πλέον επιτακτικά για την Οθωμανική κυβέρνηση. Οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις αλλά και η οργάνωση ενός σύγχρονου στρατού απαιτούσαν μίαν όσο το δυνατόν ακριβέστερη γνώση του αριθμού και της ηλικίας του άρρενος πληθυσμού. Για να καλυφθούν οι διοικητικές αυτές ανάγκες διενεργούνται απογραφές και συντάσσονται επετηρίδες (sainames) με σκοπό την παροχή σε σχετικά τακτικά χρονικά διαστήματα πληροφοριών για το μέγεθος, τη γενική εθνοκευτική και αργότερα και εθνική σύνθεση του πληθυσμού. Από την πρώτη γενική απογραφή του πληθυσμού της Αυτοκρατορίας το 1831, οι τεχνικές και η ποιότητα των στατιστικών βελτιώνονται συνεχώς φτάνοντας σε αρκετά ικανοποιητικό επίπεδο στην απογραφή του 1881/82 που κριστάθηκε δέκα χρόνια για να ολοκληρωθεί⁸⁵.

85. K. Karpat, Ottoman Population 1830-1914, University of Wisconsin Press, 1985.

Έως το 1891/2 οι αρχές δεν ενδιαφέρονται για τα άτομα εκείνα- γυναίκες, ορφανά, χριστιανούς προ-εφηβικής ηλικίας, ανάπηρους, υψηλά ιστόμενους επισήμους- τα οποία δεν υπόκεινται σε στράτευση ή φορολογία και επομένως δεν καταγράφονται. Ακόμη όμως και όταν άρχισε να καταγράφεται ο γυναικείος πληθυσμός, οι Οθωμανικές στατιστικές έδιναν έναν αριθμό γυναικών σημαντικά χαμηλότερο από εκείνο των ανδρών, κάτι που κατά τον Karpat μπορεί να οφείλεται στην ανικανότητα των απογραφών ή μπορεί να αντικατοπτρίζει τις πραγματικές συνέπειες παραγόντων όπως οι συνθήκες εργασίας, η ηλικία στο γάμο, το μέγεθος της οικογένειας, κ.α. στον γυναικείο πληθυσμό⁸⁶.

Φορολογήσιμη μονάδα κατά τον 15ο και 16ο αιώνα αποτελεί το νοικοκυριό ή το σπίτι, το "hane", το οποίο αντιπροσωπευόταν από τον αρχηγό του. Το παλιό αυτό "νοικοκυριό" δεν αντιστοιχούσε ωστόσο κατανόηση στην πυρηνική ή την διευρυμένη/σύνθετη οικογένεια⁸⁷. Οριζόταν σύμφωνα με το φορολογικό δυναμικό των μελών του, και όχι σύμφωνα με το μέγεθος του. Από τα μέσα του 19ου αιώνα, σημειώνεται μια αλλαγή στην αντιμετώπιση του αντικειμένου της απογραφής: ως hane πλέον, σε ορισμένες περιοχές θεωρούνται κάποιες μονάδες που αντιστοιχούν πλέον σε οικογένειες και λιγότερο σε φορολογούμενες ενότητες.

86. Κατά τον St. Shaw, "The Ottoman Census System and Population 1831-1914", International Journal of Middle East Studies 9, (1978), σ.323-338, από το 1880 και πέρα, καταμετρούνται μεν οι γυναίκες, η δυνατότητα όμως των ανδρών να δηλώνουν οι ίδιοι τα θήλας μέλη των σπιτικών τους, χωρίς έλεγχο των απογραφών, κατέληξε σε φαινόμενα υποεκτίμησης του θήλας πληθυσμού.

87. Για μίαν ανάλυση του περιεχομένου των όρων "hane" και "aile", βλέπε A. Duben, "Turkish Families and Households in Historical Perspective", Journal of Family History 10, (1985), σ. 75-97.

Στην απογραφή του 1831-1838 οι ενήλικες άρρενες ανεξαρτήτως "εξέσεως" στο νοικοκυριό αποτέλεσαν την βασική μονάδα καταγραφής. Το καθεστώς αυτό διατηρήθηκε έως την απογραφή του 1881/2, οπότε άρχισε πλέον να καταγράφεται ο πληθυσμός ανεξαρτήτως ηλικίας ή φύλου.

Το Βιλαέτι Ιωαννίνων εμφανίζεται σε οκτώ επετηρίδες από τα μέσα του 19ου αιώνα: το 1871, το 1875, το 1876, το 1877, το 1889, το 1890, το 1894, και το 1901⁸⁸. Το πρώτο δημοτολόγιο (1898) δεν φαίνεται επομένως να αντιστοιχεί σε κάποιο σαίναμα του βιλαετίου. Άνοικτό, και ανασπάντητο από τα στοιχεία στη διάθεσή μας, παραμένει όμως το ερώτημα μήπως απετέλεσε τμήμα κάποιας ευρύτερης απογραφής, καθώς υπάρχουν και άλλες στατιστικές εκδόσεις κατά διοικητική διαίρεση που εξυπηρετούσαν ειδικές απογραφικές ανάγκες (στρατός, παιδεία κ.α).

Για το δεύτερο δημοτολόγιο ωστόσο, φαίνεται βάσιμη η υπόθεση πως αποτελεί προϊόν της καταγραφής που άρχισε στις 14 Σεπτεμβρίου του 1905⁸⁹. Η χρονολογία αυτή συμπίπτει με το έτος διεξαγωγής της τελευταίας απογραφής της Αυτοκρατορίας (1905/1906), και η οποία πραγματοποιήθηκε για λόγους τόσο τεχνικούς όσο και πολιτικούς⁹⁰. Τα δεδομένα των προηγούμενων απογραφών κρίθηκαν ανεπαρκή: μεγάλες πληθυσμιακές μάζες είχαν υπο-εγγραφεί ή παραλειφθεί ολότελα, με συνέπεια την

88. Κατά τον Μ. Κοκολάκη, "Πληθυσμός και απογραφές στην Ηπειρο της Υστερης Τουρκοκρατίας", Ηπειρωτική Εστία ΔΗ' (1989), σ.1-7, στην Ηπειρο πραγματοποιήθηκαν έξι μεγάλες απογραφές κατά τα χρόνια 1831, 1846, 1861, 1886, 1905, και 1872.

89. Στην πρώτη σελίδα του δημοτολογίου του 1905 σημειώνεται: "7βρίου 14 Συρράκων. Σήμερα Αρχίζει η Νέα Καταγραφή απού στέλην η Σεβαστή Κυβέρνησις μας υπό Μουχταρέβοντος Χρήστου Κ. Κουνάβη κ. Ετελίωσεν εις τας 29 7βρίου 1905".

90. Βλ. και Δ. Γιαραλή-Παπαδοπούλου, "Η Απογραφή του Χιλή Πασά στην Ηπειρο (1905)", Δωδώνη Ζ', (1978) σ. 117-140.

απόλεια εισοδημάτων για τον κρατικό θησαυρό. Ταυτόχρονα, οι εθνικιστικές διαπάλες ανάμεσα στους χριστιανικούς πληθυσμούς εντεινόνταν, διαπάλες που στηρίζονται σε κάποιο βαθμό στα στατιστικά δεδομένα που θα "αποδείκνυαν" την εθνική και φυλετική ταυτότητα και το μέγεθος των πληθυσμών στα μέρη που βρίσκονται ακόμη υπό οθωμανική κυριαρχία. Οι στόχοι των επιμέρους μελετών αυτών όπως είναι φυσικό οδήγησαν σε αντιφατικές και αντικρουόμενες πληροφορίες.

Τα παραπάνω οδήγησαν την Πύλη να διατάξει τη διεξαγωγή μιας νέας απογραφής, με την υποστήριξη και συμμετοχή των αντιπροσώπων των τοπικών κοινοτήτων. Η απογραφή αυτή εξυπηρετούσε και μια ακόμη σημαντική ανάγκη των οθωμανικών αρχών, την εκτίμηση δηλαδή του δυναμικού των επιμέρους χριστιανικών πληθυσμών που ζούσαν ακόμη στην οθωμανική επικράτεια.

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία που μας παρέχει η ιστοριογραφία της απογραφικής πολιτικής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας μου φαίνεται θεμιτό να εντάξουμε το γιουκλαμά του 1905 στην τελευταία καταγραφή της Αυτοκρατορίας. Τα στοιχεία δεν επαρκούν για να κατατάξουμε και τον γιουκλαμά του 1898 σε μίαν αντίστοιχη πράξη. Θα ήταν ασφαλέστερο πιστεύω, να εκλάβουμε την απογραφή εκείνης της χρονιάς ως μια πρακτική περιορισμένη στο επίπεδο της κοινότητας, δηλαδή ως μια καταμέτρηση των κατοίκων της, η οποία, μαζί με την τήρηση τακτικών λεξιλογικών βιβλίων, αποτελούν πρακτικές που συνδέονταν με τη επιβολή της φορολογίας, και συνιστούν κυρίαρχη λειτουργία και καθήκον των κοινοτικών αρχών. Γνωρίζουμε άλλωστε πως έγιναν και άλλες απογραφές πληθυσμού στο Συρράκο, οι οποίες δυστυχώς δεν βρίσκονται στα χέρια μας, και πως οι συντάκτες των εγγράφων αυτών ενημέρωναν τα υφιστάμενα δημοτολόγια, προσεέτοντας σε πολλές περιπτώσεις τις γεννήσεις που έπονται της απογραφής ("υιός Ιωάννου γεννήθηκε 1900") ή τους θανάτους με σημειώσεις στο περιθώριο

των μερίδων ("απέθανε"). Την ύπαρξη άλλων τέτοιων εγγράφων αποδεικνύει για παράδειγμα, η σημείωση στο τέλος του δημοτολογίου του 1898: "1902 Μαρτίου 7 έκαμα γιουκλαμά με τον Αρίφ εφένδην πεθαμένα και γενιμένα". Ακολουθεί ο υπολογισμός της διαφοράς των "Απεθαμένων" και "Γενιμένων" αγοριών των ετών 1901 και 1902.

Γ. Η οικιακή ομάδα: προβλήματα ορισμού.

Στη συνέχεια θα επιχειρήσω να είξω μερικές πλευρές του προβλήματος που αντιμετωπίζουν οι μελετητές της μονάδας που αποκαλούμε συνήθως "οικιακή ομάδα", ή "νοικοκυριά", και το οποίο σχετίζεται με τον ορισμό της έννοιας αυτής. Πρόκειται για ένα ζήτημα το οποίο ανέκυψε στα πλαίσια της προβληματικής που προκάλεσε η δημοσίευση του Household and Family in Past Time, και με το οποίο απασχολήθηκε ένας σημαντικός αριθμός ερευνητών. Από τις πολλές απόπειρες προσδιορισμού του περιεχομένου του όρου αυτού, αλλά και της στάθμισης της αξίας των κριτηρίων τα οποία κατά την άποψη του καθενός βαρύνουν το περισσότερο για τον ορισμό του νοικοκυριού, δεν έχει προκύψει έως τώρα κάποια πρόταση που να έχει γίνει αποδεκτή από το σύνολο των ερευνητών. Έχει δε αμφισβητηθεί, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και αυτή ακόμη η σκοπιμότητα της απόπειρας καθορισμού σε "διαπολιτισμική" κλίμακα ενός σχετικού ορισμού.

Στο βαθμό που η παρούσα έρευνα απαιτεί τον ορισμό του αντικειμένου της, κρίθηκε απαραίτητο να συνοψιστούν τα κύρια σημεία της σχετικής βιβλιογραφίας γύρω από το ζήτημα αυτό. Στη συνέχεια, θα προχωρήσω στη διατύπωση του δικού μου ορισμού της "οικιακής ομάδας". Θα πρέπει βέβαια να υπογραμμίσω πως ο ορισμός ο οποίος θα προταθεί εδώ αφορά αποκλειστικά το αντικείμενο της συγκεκριμένης μελέτης· με άλλα λόγια, ορίζεται η οικιακή ομάδα στο Συρράκο, και μάλιστα στο χρονολογικό πλαίσιο το οποίο καλύπτει η έρευνα.

Σε καμία περίπτωση δεν αποσκοπώ στη διατύπωση προτάσεων για ένα γενικότερο ορισμό του νοικοκυριού, πέρα των χρονικών και γεωγραφικών ορίων αυτής της έρευνας.

Η ανθρωπολογική θεωρία έχει επανειλημμένα επιστημονεί τους σκοπούς των ενοκεντρικών ερμηνειών των φαινομένων που μελετώνται και της προβόλης των θεωρητικών προκατασκευών του ερευνητή. Οποιαδήποτε παραπέρα ενασχόληση με αυτό το ζήτημα φαίνεται συνεπώς περιττή. Ο μελετητής των πηγών μιας παρελεύσας κοινωνίας αντιμετωπίζει όμως και το πρόσθετο πρόβλημα της αναγνώρισης και της ερμηνείας των προτύπων και των επιλογών που εφάρμοσαν οι κατά τόπους και καιρούς συντάκτες των πηγών. Τα υτοκουμένα που έχει στα χέρια του αποτελούν προϊόντα και αποτέλεσμα των προτύπων και των επιλογών αυτών⁹¹. Συχνά δε, συνιστούν και τη μοναδική μαρτυρία για την οικιακή οργάνωση πληθυσμών που απέχουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, χρονολογικά, γεωγραφικά, και πολιτισμικά από εκείνην που βιώνει ο ερευνητής, γεγονός που δυσχεραίνει την κατανόηση των αρχών που διέπουν τη σύνταξή τους.

Οι ιστορικοί δημογράφοι και οι ανθρωπολόγοι που επιχειρούν να μελετήσουν τις οικογενειακές δομές του παρελθόντος μέσα από γραπτές πηγές εκλαμβάνουν κατανόγkην ως αντικείμενο μελέτης τις ενότητες που επέλεξαν να καταγράψουν οι αρχές των κοινωνιών αυτών. Η επιχείρηση της καταγραφής

91. "Κατοπιανόμενος με ιστορικές απογραφικές πηγές όπως αυτές που έχουμε στα χέρια μας, ο ερευνητής αντιλαμβάνεται μίαν άλλη ή άλλες παρουσία/ες που επεμβαίνουν ανάμεσα σε εκείνον και τα αντικείμενα της έρευνας. Υπάρχουν δυο τέτοιες παρουσίες: το/τα άτομο/α που καθόρισαν τα κριτήρια και τις κατηγορίες που θα χρησιμοποιηθούν στην απογραφή και συνέταξαν τους κανόνες της, και τα άτομα που πραγματοποίησαν την απογραφή, που ερμήνευσαν τα κριτήρια και τις κατηγορίες αυτές" A. Duben, "Understanding Muslim Households and Families in Late Ottoman Istanbul" Journal of Family History 15, (1990), σ.71-86.

ενός πληθυσμού όμως, έστω και εαν εμφανίζεται σαν μια απλή απορίεμψη, αποτελεί μια κατασκευή που συνεπάγεται ένα ολόκληρο σύστημα επιλογών και κριτηρίων, χωρίς να καταλήγει κατανάγκη στην "πιστή" απεικόνιση μιας κοινωνικής "πραγματικότητας"⁹². Η κατάταξη ενός πληθυσμού σε μονάδες που ορίζουμε ως "νοικοκυριά" εκπορεύεται δηλαδή από τις επιλογές των απογραφικών αρχών· συχνά δε, αγνοούμε τους κανόνες βάσει των οποίων έγινε η κατάταξη αυτή. Ο σκοπός που εξυπηρετεί η κάθε καταγραφή (φορολογικός, στρατολογικός, κ.ο.κ) επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο παρουσίασης του περιεχομένου της, και κατευθύνει τον απογραφέα προς κάποιες επεμβάσεις, όπως για παράδειγμα την ελάττωση ή την αύξηση του αριθμού των ατόμων κατά νοικοκυριά ή του αριθμού των ιδίων των νοικοκυριών⁹³.

Τα παραπάνω δικαιολογούν απόλυτα το εξής φαινομενικά απλοϊκό ερώτημα: άραγε τα άτομα που μελετώνται μέσα από τέτοια φύσης πηγές θα αναγνώριζαν σε αυτές τις μονάδες την εστία στην οποία γεννήθηκαν, κοινωνικοποιήθηκαν, και που εγκατέλειψαν (ή στην οποία παρέμειναν) με το γάμο τους; Με άλλα λόγια, ποιά είναι η σχέση των μονάδων που περιέχονται σε πηγές απογραφικής φύσης με την οικιακή-οικογενειακή εμπειρία των ανθρώπων αυτής της κοινωνίας;

92. Gerard Lenclud, "Des feux introuvables. L'organisation familiale dans un village de la Corse traditionnelle" Etudes Rurales 76, (1979), σ.7-50. Στο πρόβλημα αυτό αναφέρεται και η Michelle Salitot, Heritage Parente et Propriete, Παρίσι 1988, σ.97, που υπενθυμίζει πως η έρευνα που θα στηριχθεί σε ένα διοικητικό έγγραφο που συντάσσεται για φορολογικούς σκοπούς προϋποθέτει μια σύμβαση ανάμεσα στην "κρατική" απεικόνιση του οικιακού σχηματισμού και αυτήν των απογραφομένων που δέχονται να δηλώσουν τη συγκοτόικηση κάτω από κοινή στέγη και ipso facto αναγνωρίζουν τη δομή της ομάδας που συγκροτούν.

93. Berkner 1975, οπ.π, σ.725.

Γνωρίζουμε πως οι όροι όπως "οικιακή ομάδα" και "νοικοκυριό", που επανέρχονται αδιάκοπα στα γραπτά μας δεν αποτελούν παρά εγκεφαλικές κατασκευές των ερευνητών, περιορισμένης συγκριτικής και αναλυτικής χρησιμότητας⁹⁴. Η κατασκευή και η χρήση τέτοιων όρων αποδεικνύονται ωστόσο απαραίτητες για την έρευνα, και είναι προφανές πως αντιστοιχούν σε μια, έστω και μερική, κοινωνική πραγματικότητα, στο απλό γεγονός δηλαδή πως σε κάθε κοινωνία, κάποια μέλη "επιλέγουν" ορισμένα άλλα για να εκπληρώσουν από κοινού ορισμένους στόχους.

Ως συνέπεια δε της "επιλογής" αυτής, και αυτό ισχύει κατά κύριο λόγο στις ευρωπαϊκές εδραίες κοινωνίες, πολύ συχνά τα άτομα που συγκροτούν τις μονάδες αυτές κατοικούν και μαζί. Έτσι, η πιο διαδεδομένη απάντηση στο ερώτημα: "τι είναι η οικιακή ομάδα, και τι κάνει;" διατυπώνεται με όρους συγκατοίκησης και "λειτουργιών", δηλαδή ως το σύνολο ανθρώπων που ζούν κάτω από μια κοινή στέγη και επιτελούν από κοινού ορισμένες δραστηριότητες: την παραγωγή, την κατανάλωση, την αναπαραγωγή, και την κοινωνικοποίηση της νέας γενεάς⁹⁵. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο βλέπουμε τη σχετική προβληματική να κυριαρχείται ακόμη σχεδόν απόλυτα από το λειτουργισμό. Με αφετηρία λοιπόν την

94. "...the terms "family" and "household"... are, like "marriage" and "kinship" merely "odd-job" words, which are useful in descriptive statements but unproductive as tools for analysis and comparison" S. Yanagisako, "Family and Household: The Analysis of Domestic Groups" Annual Review of Anthropology, (1979), σ.161-205.

95. Βλέπε τη συζήτηση των κοινότερων "δραστηριοτήτων" του νοικοκυριού, όπως προτιμούν να τις ονομάζουν αντί για "λειτουργίες", (παραγωγή, κατανομή, αναπαραγωγή και συγκατοίκηση), των R. Wilk και R. McC. Netting, "Households: Changing Forms and Functions", Households: Comparative and Historical Studies of the Domestic Group, επ. R. McC Netting, R. Wilk, και E. Arnould, University of California Press 1984, σ.5-28.

αναζήτηση του "τι κάνει" η οικιακή ομάδα, οι ερευνητές προχωρούν στην επιλογή των επιμέρους στοιχείων και χαρακτηριστικών τα οποία προσδιορίζουν ικανοποιητικά, σύμφωνα με τις απόψεις του καθενός, το αντικείμενο της μελέτης τους. Στη βάση δε αυτών των επιλογών έχει θεμελιωθεί μια ατέρμονη σειρά θεωρητικών αντιπροθέσεων σχετικά με την ορεότητα των διαφόρων απόψεων, την οποία θα επιχειρήσω να συνοψίσω στη συνέχεια. Ας δούμε λοιπόν ποιά είναι τα κύρια σημεία της προβληματικής, με αφετηρία τις αρχικές θέσεις του P. Laslett.

Στο Household and Family in Past Time, ο Laslett πρότεινε ως κριτήρια για τον ορισμό του νοικοκυριού, τη συγκατοίκηση, τη συγγένεια και τις κοινές δραστηριότητες των μελών του. Δεν παρέλειψε όμως να προειδοποιήσει πως η χρήση των κριτηρίων αυτών συνεπάγεται την αποδοχή της υπόθεσης πως τα ίδια κριτήρια καθοδηγούσαν τους συντάκτες των πηγών που χειρίζεται ο ερευνητής. Μια τέτοια υπόθεση βέβαια κάθε άλλο παρά εξασφαλισμένη είναι, εαν αναλογισθούμε την ποικιλία των ανερώπων που συνέταξαν τέτοιου είδους έγγραφα, και τους διαφορετικούς τόπους και εποχές όπου έγιναν οι απογραφές. Εφόσον όμως αδυνατούμε να προσεγγίσουμε άμεσα τους συντάκτες όπως και τα άτομα και τις ομάδες που καταγράφηκαν, η χρήση και η επεξεργασία των μοναδικών ποσοτικών μαρτυριών που υπάρχουν για το νοικοκυριό και την οικογένεια του παρελθόντος θα στηριχθεί αναπόφευκτα σε μια τέτοια σύμβαση. Στην αντίθετη περίπτωση θα πρέπει να εγκαταλειφθούν οι έρευνες για την οικιακή ομάδα του παρελθόντος⁹⁶.

Την κοινή κατοικία ως το "πλέον ασφαλές" κριτήριο, δέχεται και ο Berkner⁹⁷, αλλά με πιο εκλεπτυσμένο τρόπο,

96. Laslett 1972, οπ.π, σ.23-25.

97. "In any case, residence is an important aspect of any study of family organisation and provides at least one way

κάνοντας μνεία της ποικιλίας των περιπτώσεων που μπορούν να χαρακτηρισθούν συγκατοικήσεις και των παραγόντων που επηρεάζουν τη διάταξη των συνηθικών κατοικίας.

Για τον Creighton, η βαρύτητα που αποδίδεται στην κοινή στέγη είναι ανεπαρκής, όπως άλλωστε και οποιαδήποτε απόπειρα ορισμού της οικογένειας σε διαχρονικό επίπεδο. Σύμφωνα με εκείνον, τα κρίσιμα στοιχεία για τον καθορισμό και την διατύπωση μιας τυπολογίας της οικογενειακής οργάνωσης συνδέονται με τη φύση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας: "ποιός έχει τέτοια δικαιώματα, και τι τύπου δικαιώματα στην οικογενειακή περιουσία, και πάνω από όλα, ποιός κληρονομεί τη γη". Ως βασική παράμετρος κατανόησης των οικογενειακών δομών και των μεταβολών τους προτείνονται λοιπόν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και οι σχέσεις παραγωγής⁹⁸.

Αν και θα μπορούσε κανείς να διατηρεί αντιρρήσεις για μια τέτοια (ως υπερβολικά οικονομίστικη αντίληψη της φύσης, της λειτουργίας και εντέλει του προορισμού της οικιακής ομάδας, είναι ωστόσο δύσκολο να παραβλέπει την αναλυτική αδυναμία του κριτηρίου της κοινής διαμονής. Η συγκατοίκηση παραπέμπει στην έννοια της στέγης, και αυτή με τη σειρά της στη διαμόρφωση της κατοικίας. Ο τρόπος όμως με τον οποίο διαμορφώνεται η κατοικία αποτελεί συνάρτηση μιας πληθώρας παραγόντων, διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία, και ακόμη και στο εσωτερικό της ίδιας κοινωνίας ανάλογα με το γεωγραφικό πλαίσιο, (πεδινός ή ορεινός οικισμός για παράδειγμα). Εκτός από τους πλέον εμφανείς παράγοντες που καθορίζουν τη μορφή της κατοικίας, όπως είναι τα υλικοτεχνικά μέσα κατασκευής,

of distinguishing stem family households from nuclear family households". L. Berkner, "Inheritance, land tenure and peasant family structure: a German regional comparison", Family and Inheritance, επ. J.Goody, J.Thirsk, E.P.Thompson, C.U.P 1976, σ.71-95.

98. Creighton 1980, οπ.π.

το κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς των ατομικών οικογενειών, το σύστημα μεταβίβασης της (ακίνητης) περιουσίας, κ.α., στην μορφολογία της κατοικίας ενσωματώνονται και οι πολιτισμικές και συμβολικές αξίες της κοινωνίας⁹⁹. Ο εντοπισμός και ο προσδιορισμός της οικιακής ομάδας στη βάση του κριτηρίου της κοινής στέγης συναντά πράγματι αμέτρητες δυσκολίες¹⁰⁰. Για παράδειγμα, πως και που θα εντοπιζόταν το φαινόμενο της συγκατοίκησης, σε μια περίπτωση οικογενειακού σχηματισμού του οποίου τα μέλη κατοικούν σε γειτονικά κτίσματα στο χώρο μιας κοινής αγροτικής εκμετάλλευσης; Εάν η διαχείριση των οικονομικών του σχηματισμού αυτού είναι ενιαία, και εάν τα γεύματα και οι παραγωγικές δραστηριότητες επιτελούνται από κοινού, το γεγονός πως τα έγγαμα ζευγάρια έχουν ξεχωριστούς χώρους ύπνου αρκεί για να αποτρέψει τον χαρακτηρισμό αυτών των ατόμων ως οικιακή ομάδα¹⁰¹; Αξίζει εδώ να μνημονευτούν ευρήματα ιστορικών και ανθρωπολόγων από τον ευρωπαϊκό χώρο, τα οποία αποδυναμώνουν την αξιοπιστία της κατοικίας ως κριτήριο για τον ορισμό της οικιακής ομάδας. Ο

99. "...το σπίτι αποτελεί την υλική έκφραση μιας μήτρας κοινωνικο-πολιτισμικών επιρροών..." R. Lawrence, "Domestic Space and Society: A Cross-Cultural Study" Comparative Studies in Society and History, (1982), σ.104-130.

100. "Τα μέλη ενός 'νοικοκυριού' συμβιώνουν για ορισμένους λόγους, δε συμβιώνουν για άλλους, και η απλοϊκή εφαρμογή δικών μας πολιτισμικών ορισμών δεν έχει πάντα νόημα και αποτέλεσμα στην περίπτωση άλλων πολιτισμών" E. Hammel, "Household Structure in Fourteenth-Century Macedonia" Journal of Family History 5, (1980), σ. 242-271.

101. Για μια δυναμική αμφισβήτηση των κριτηρίων της διαμονής αλλά και των "λειτουργιών" της οικιακής ομάδας ως στοιχεία που επιτρέπουν τον εντοπισμό της μονάδας αυτής, βλ. Cl. Karrouh, "Penser "Maison", Penser "Famille"; Residence Domestique et Parente dans les Societes Rurales de l'Est de la France". Etudes Rurales 75, (1979), σ. 35-75.

Mitterauer¹⁰², για παράδειγμα, διαπιστώνει την χωριστή κατοικία συζύγων στην Αυστρία του 18ου αιώνα, ενώ, στην κοινοτητα Fontelas στην Πορτογαλία¹⁰³ υφίσταται και σήμερα μια ανάλογη μορφή διαχωρισμού: ο γάμος δεν επιφέρει σημαντικές μεταβολές στη σύνθεση των νοικοκυριών, εφόσον οι σύζυγοι παραμένουν στην οικιακή ομάδα προέλευσής τους και εξακολουθούν να εργάζονται για λογαριασμό της. Ο θεσμός του "νυκτερινού επισκέπτη συζύγου" και η γέννηση και η ανατροφή των παιδιών του ζεύγους στην οικιακή ομάδα προέλευσης της μητέρας τους ολοκληρώνουν τη διχοτόμηση ανάμεσα στο χώρο της παραγωγής και εκείνο της αναπαραγωγής. Πρόκειται για έναν διακανονισμό που εξυπηρετεί τις απαιτήσεις της ισορροπίας μεταξύ της γης και της διαθέσιμης εργατικής δύναμης του κάθε νοικοκυριού, μια ισορροπία που πρέπει να διατηρηθεί, έστω και σε βάρος του συζυγικού δεσμού¹⁰⁴.

Δεν αμφισβητήθηκε ωστόσο μόνον το κριτήριο της κοινής διαβίωσης για τον προσδιορισμό του νοικοκυριού. Το να εκλάβει κανείς την παραγωγή ως τεκμήριο της ύπαρξης του νοικοκυριού συνεπάγεται την άγνοια του βασικού, για την

102. M. Mitterauer, "Marriage without Coresidence: A Special Type of Historic Family Forms in Rural Carinthia" Journal of Family History 6, (1979), σ.177-181.

103. B.J. O'Neill, Social Inequality in a Portuguese Hamlet. Land, Late Marriage and Bastardy, 1870-1978, C.U.P 1987.

104. Στη διαμάχη γύρω από την ορεότητα της επιλογής του κριτηρίου της κοινής διαμονής αναφέρεται και ο R. Smith, προλογίζοντας το συλλογικό έργο "Land, Kinship and Life-Cycle" επ. του ίδιου, C.U.P, 1984, σ.ΙΧ-Χ. Ισχυρίζεται ωστόσο πως "υπάρχουν απόλυτα έγκυροι λόγοι για να θεωρήσουμε πως η ομάδα των ατόμων που κοιμούνται και συχνά, εαν όχι αδιάλειπτα καταναλώνουν τα γεύματά τους κάτω από την ίδια στέγη, συνιστούν μιαν ενότητα κοινωνικής ανάλυσης και μπορούν να αποτελέσουν και τη βάση για συγκριτικές μελέτες, ιδιαίτερα δε εαν αποδοθεί η δέουσα προσοχή στα μέσα συγκρότησης αυτής της ενότητας (δηλ. εαν εμφανίζεται ως προϊόν γάμου ή σχέσης προϋπάρχοντος σχήματος)".

αγροτική κοινωνία, στοιχείου της συνεργασίας και αλληλεγγύης στα πλαίσια της γειτονιάς ή του ευρύτερου συγγενικού δικτύου. Ένα νοικοκυριό δεν είναι απαραίτητα ικανό να εξασφαλίσει την επιβίωσή του χωρίς την ένταξή του σε ένα δίκτυο αμοιβαίας συνεργασίας με άλλες τέτοιες μονάδες¹⁰⁵. Έχουμε ακόμη τα παραδείγματα των κοινωνιών όπου η παραγωγή σε ορισμένους επαγγελματικούς κλάδους οργανώνεται εκτός νοικοκυριού και στηρίζεται σε πολύ ευρύτερα συγγενειακά δίκτυα, ακόμη δε και εκτός αυτών. Ως προς την ανατροφή και την κοινωνικοποίηση των παιδιών δε, οι παράγοντες που επεμβαίνουν σε παραδοσιακές αγροτικές κοινωνίες είναι συχνά εξωγενείς ως προς το νοικοκυριό (ομάδες συνομηλίκων, μακρινότεροι συγγενείς).

Στο σημερινό στάδιο της έρευνας έχει πλέον γίνει φανερό πως είναι μάταιο να ανασητούμε παντού κάποιες "βασικές λειτουργίες" της οικιακής ομάδας. Ούτε η συγκατοίκηση, ούτε οι λειτουργίες, ούτε και η συγγένεια μπορούν να θεωρηθούν επαρκή κριτήρια για τον εντοπισμό του νοικοκυριού· οι δυσκολίες δε που εμφανίζονται κατά την προσπάθεια ορισμού αυτής της έννοιας δεν προέρχονται μόνο από την ανάλυση των οικογενειακών δομών ή τη χρήση ιστορικών ή εθνογραφικών εγγράφων, αλλά αποτελούν μέρος του γενικότερου προβλήματος της μετάβασης από το επίπεδο της περιγραφής ενός συγκεκριμένου, πολιτισμικά καθορισμένου φαινομένου σε αυτό της συγκριτικής ανάλυσης. Τα εργαλεία του ερευνητή - μέθοδοι ανάλυσης, έννοιες, και μοντέλα- που κινητοποιούνται για την ερμηνεία των δεδομένων μίας

105. Η M. Segalen, "Nuclear is not Independent: Organization of the Household in the Pays Bigouden Sud in the Nineteenth and Twentieth Centuries", McC. Netting, Wilk και Arnould οπ.π, σ.163-186, αναλύει τις στενές σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ (πυρηνικών) νοικοκυριών, σχέσεις οι οποίες εκφράζονται μέσα από μια αδιάκοπη ανταλλαγή υπηρεσιών, βοήθειας, και αγαθών ανάμεσα σε συγγενικά ή και γειτονικά νοικοκυριά, τόσο κατά τον 19ο όσο και τον 20ο αιώνα.

κοινωνίας δεν είναι κατανόησιν τα ίδια με αυτά που απαιτούνται για τη σύγκριση, τον εντοπισμό και την ερμηνεία των διαφορών μεταξύ κοινωνιών. Μελετώντας μια συγκεκριμένη κοινωνία, ο ερευνητής καλείται να εντοπίσει φαινόμενα και μηχανισμούς, στην περίπτωση δε που μας ενδιαφέρει την οργάνωση των οικογενειακών δομών, να ερμηνεύσει τη λειτουργία τους, να κατανοήσει τη βαρύτητα και την επίρροη των τοπικών κοινωνικών και οικονομικών μεταβλητών επάνω στην κοινωνική δομή και την οργάνωση της οικογένειας, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη ευρύτερα θεωρητικά ζητήματα. Στην περίπτωση όμως μελετών που επιχειρούν μια συγκριτική, διαχρονική, και συχνά διαπολιτισμική προσέγγιση του φαινομένου της οικιακής ομάδας απουσιάζει η διάσταση εκείνη η οποία θα επιτρέψει με "μη-φορτισμένους", δομικούς όρους τέτοιες διαπολιτισμικές συγκρίσεις¹⁰⁶. Ένας ορισμός που φαίνεται να πληρεί τους όρους αυτούς προτάθηκε το 1980· σύμφωνα με αυτόν, το νοικοκυριό ορίζεται ως: "η ομάδα εκείνη των ανδρών που αποδεικνύεται η μικρότερη αριθμητικά με την μεγαλύτερη σωματειακή λειτουργία"¹⁰⁷.

Η συγκριτική επομένως προσέγγιση φαίνεται να είναι αυτή που εμπεριέχει τα περισσότερα μεθοδολογικά και εννοιολογικά προβλήματα, καθώς απαιτεί την κατασκευή μιας κατηγορίας όπως "το νοικοκυριό" ή "η οικιακή ομάδα" που να καλύπτει την ποικιλία των κοινωνικών μονάδων που θα μελετηθούν. Με άλλα λόγια, μια τέτοια προσέγγιση είναι υποχρεωμένη καταρχήν να αναζητήσει έναν οικουμενικό, πολιτισμικά "απογυμνωμένο" όρο, ώστε να αποφευχθούν οι σκόπελοι του "εννοιολογικού ιμπεριαλισμού", ή του "λειτουργιστικού" ορισμού.

106. Berkner 1972 σπ.π,σ.145.

107. E. Hammel, "On the *** of studying Household Form and Function" McNetting, Wilk και Arnould 1984,σπ.π, σ.29- 43.

Η Yanagisako¹⁰⁸ θα αμφισβητήσει πέρα από τα κριτήρια που προτείνονται, την ίδια την σύλληψη ενός οικουμενικού ορισμού: στη δική της προβληματική, το πρόβλημα της συγκριτικής προσέγγισης της οικογένειας και του νοικοκυριού πηγάζει όχι από την έλλειψη ενός αναμφισήμαντου, τυπικού ορισμού αυτών των μονάδων αλλά από την πεποίθηση ότι είναι εφικτή η κατασκευή ενός τέτοιου ακριβούς, αποκρυσταλλωμένου ορισμού για εσμούς που είναι "εγγενώς σύνθετοι, πολυλειτουργικοί και εμποτισμένοι με μια ποικιλία πολιτισμικών προτύπων και σημασιών". Δεν απορρίπτει ωστόσο τη διαδικασία αναζήτησης των λειτουργιών της οικογένειας: εάν, όπως γράφει, η οικογένεια αποτελεί μια διακριτή ενότητα σε οποιαδήποτε κοινωνία, επόμενο είναι να συνδέεται και με κάποιες λειτουργίες. Το σφάλμα συνίσταται στην προκατασκευασμένη θέση πως οι διάφορες κοινωνικές μονάδες που αποκαλούμε οικογένειες πληρούν παντού τις ίδιες λειτουργίες, ή πως η πρωταρχική τους λειτουργία είναι πάντα η ίδια. Οφείλουμε λοιπόν να εγκαταλείψουμε τόσο αυτήν την τοποθέτηση, όσο και κάθε απόπειρα κατασκευής οποιουδήποτε αποφορτισμένου, οικουμενικού ορισμού της "οικογένειας", και να αναζητήσουμε τις λειτουργίες της οικογένειας σε κάθε κοινωνία.

Η τελευταία αυτή πρόταση είναι και αυτή η οποία υιοθετείται για την παρούσα μελέτη. Το πλαίσιο της έρευνας έχει οριοθετηθεί γεωγραφικά και χρονολογικά: απομένει να προσδιοριστεί το περιεχόμενο του αντικειμένου της, της μονάδας δηλαδή που θα ορίσουμε ως οικιακή ομάδα, αλλά και ως νοικοκυριά¹⁰⁹. Το νοικοκυριά στην κοινωνία του Συρράκου κατά

108. Yanagisako 1979, οπ.π.

109. Στο παρόν κείμενο θα χρησιμοποιηθούν, εκτός του όρου "νοικοκυριά" και οι όροι "οικιακή ομάδα", και "οικιακός σχηματισμός". Κυρίως μέλημα της αναζήτησης κατάλληλου όρου υπήρξε η αντιδιαστολή της ενότητας που μελετώ από την

την περίοδο 1850-1930, ορίζεται επομένως ως μια μονάδα (ενότητα) που απορτίζεται από άτομα συνδεδεμένα με συγγενικούς δεσμούς (αίματος ή αγχιστείας), που συμβιώνουν κάτω από μια κοινή στέγη, αναπαράγονται βιολογικά και κοινωνικά, και συνεργάζονται στα πλαίσια παραγωγικών δραστηριοτήτων οι οποίες εξασφαλίζουν την επιβίωση και την αναπαραγωγή των μελών αλλά και της οικιακής ομάδας ως ενότητας. Η παραγωγή, η επιβίωση και η αναπαραγωγή συνδέονται με τον αποκλειστικό έλεγχο κάποιων αγαθών που αποτελούν την οικογενειακή περιουσία όπως και με τις πρακτικές μεταβίβασής της. Οι τρόποι μεταβίβασης των δικαιωμάτων αποκλειστικού ελέγχου και χρήσης των αγαθών αυτών συνιστούν παράγοντες τους οποίους οφείλουμε να μελετήσουμε ως αναπόσπαστα στοιχεία της συγκρότησης και της εξέλιξης της οικιακής ομάδας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνουν μερικές διευκρινήσεις ως προς τα επιμέρους χαρακτηριστικά του νοικοκυριού:

α. Η συγκατοίκηση των μελών υπόκειται βέβαια σε διακυμάνσεις τις οποίες καθορίζουν οι εποχικές μετακινήσεις

ευρύτερη έννοια της οικογένειας. Πιστεύω πως, στην περίπτωση αυτής της κοινωνίας, οι τρεις αυτοί όροι μπορούν να θεωρηθούν ταυτόσημοι, καθώς η συμβίωση σε κοινό "οίκο" εμφανίζεται εδώ ως βασικό χαρακτηριστικό προσδιορισμού του αντικείμενου της μελέτης, και πολλές από τις δραστηριότητες των μελών του νοικοκυριού επιτελούνται στα πλαίσια του οίκου. Στην ελληνική βιβλιογραφία δεν έχει ακόμη καθιερωθεί μια ενιαία ορολογία, με αποτέλεσμα να συναντάται μια ποικιλία εκφράσεων που παραπέμπουν στο ίδιο αντικείμενο, και οι οποίες προκύπτουν από λιγότερο ή περισσότερο επιτυχείς προσπάθειες απόδοσης στα ελληνικά των αγγλικών όρων "household", "domestic group", και σπανιότερα "hearth", ή των αντίστοιχων γαλλικών όρων "menage", "groupe domestique", "feu". Βλέπε τη σχετική αναφορά στις έννοιες και τους συναφείς όρους του Β. Νιτσιάκου, Παραδοσιακές κοινωνικές δομές, Αθήνα 1991, σ.100-106, αν και η απόδοση του συγγραφέα στα ελληνικά του όρου "domestic group" ως "εστιακή ομάδα" είναι κατά τη γνώμη μου προβληματική.

των κτηνοτρόφων, αλλά και των υπολοίπων επαγγελματιών ομάδων.

β. Σε μεγάλο βαθμό, η διαδικασία της παραγωγής στο Συρράκο κινητοποιεί μέλη της ίδιας οικιακής ομάδας. Τούτο είναι ιδιαίτερα φανερό στους κτηνοτρόφους αλλά και στους εμπόρους και παραγωγούς γαλακτοκομικών και μαλλίνων προϊόντων. Από τις πηγές, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεν διαφαίνεται στο νοικοκυριό η παρουσία ατόμων που εργάζονταν για εκείνο χωρίς να είναι συγγενείς των "εργοδοτών".

Σε γενικές γραμμές, το νοικοκυριό της μελέτης μας εμφανίζει κοινά τα θεμελιώδη γνωρίσματα του με εκείνα που συναντούμε σε πληθυσμούς άλλων αγροτικών προ-βιομηχανικών κοινωνιών. Στη συντριπτική πλειοψηφία τους πρόκειται για άτομα που ήσαν συγγενείς, συμβιούσαν και (συν)εργάζονταν κάτω από την εξουσία (τον έλεγχο) του αρχηγού της οικιακής ομάδας. Τούτο όμως δε σημαίνει πως δεν εμφανίζονται σημαντικές διαφορές στον τρόπο συγκρότησης και στην εξέλιξη της οικιακής ομάδας, τις οποίες άλλωστε θα επιχειρήσω να ανιχνεύσω σε αυτήν τη μελέτη.

Δ. Η ταξινόμηση. Προβλήματα εφαρμογής και προσαρμογής.

Το επόμενο πρόβλημα το οποίο θα είξω αφορά το σκεπτικό αλλά και τη μέθοδο της κατανομής και της ταξινόμησης των διαφόρων κατηγοριών των οικιακών σχηματισμών που συναντώνται στις πηγές. Η ταξινόμηση των οικιακών δομών αποτελεί το πρώτο αναλυτικό βήμα της έρευνας, και τα αποτελέσματά της, όπως θα φανεί στη συνέχεια, συνιστούν την προϋπόθεση για τα υπόλοιπα στάδια της εργασίας. Ευνόητο είναι πως ένα από τα βασικά εργαλεία αυτής της προσέγγισης, δηλαδή ο ταξινομικός πίνακας της, θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο "αμερόληπτος", ώστε να αποφευχθούν τεκνητές διογκώσεις των επι μέρους κατηγοριών του, και

ιδιαίτερα της κατηγορίας των σύνθετων οικογενειακών σχηματισμών.

Το ευρύτερα αποδεκτό ταξινομικό εργαλείο σε έρευνες ιστορικής δημογραφίας παραμένει ο πίνακας που κατασκεύασαν ο Laslett και ο Hammel το 1972¹¹⁰. Στην ταξινόμηση των νοικοκυριών του Συρράκου θα γίνει χρήση αυτού του πίνακα, αλλά με ορισμένες παραλλαγές που κρίθηκαν αναγκαίες. Παρακάτω παρατίθενται ο αρχικός ταξινομικός πίνακας Laslett-Hammel και αμέσως μετά ακολουθεί ο πίνακας ο οποίος θα χρησιμοποιηθεί στην παρούσα έρευνα.

110. Laslett και Wall 1972, οπ.π, σ.31.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.4: Δομές νοικοκυριών. Κατηγορίες και τάξεις.

Κατηγορία	Τάξεις
1. Μοναχικοί	α. Χήροι β. Άγαμοι ή άγνωστης οικογενειακής κατάστασης
2. Χωρίς οικογένεια	α. Συγκατοικούντα αδέρφια β. Άλλοι συγκατοικούντες συγγενείς γ. Συγκατοικούντα άτομα χωρίς εμφανείς συγγενικούς δεσμούς
3. Νοικοκυριά απλών οικογενειών	α. Εγγαμά ζευγάρια β. Εγγαμά ζευγάρια με παιδιά γ. Χήροι με παιδιά δ. Χήρες με παιδιά
4. Νοικοκυριά διευρυμένων οικογενειών	α. Διευρυμένα προς τα επάνω β. Διευρυμένα προς τα κάτω γ. Διευρυμένα οριζοντίως δ. Συνδυασμός 4α-4γ
5. Νοικοκυριά πολλαπλών οικογενειών	α. Ανιούσες δευτερογενείς μονάδες β. Κατιούσες δευτερογενείς μονάδες γ. Μονάδες στο ίδιο επίπεδο δ. Frereches ε. Άλλες πολλαπλές μορφές
6. Απροσδιόριστα νοικοκυριά	
Οικογένειες-κορμού	= 5β , $5\beta+5\alpha$, $5\beta+5\alpha+4\alpha$
Frereches	= 5δ , $5\delta+5\gamma$, $5\delta+5\gamma+4\gamma$, $5\delta+5\gamma+4\gamma+2\alpha$

Πηγή: Laslett και Wall 1972, Εισαγωγή, σ.31.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.5: ΤΑΞΙΝΟΜΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ.

1. ΜΟΝΟΜΕΛΗ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ.
ΙΑ. Άγαμοι ή "αγνώστου οικογενειακής κατάστασης"
Ια. Άνδρες
Ιβ. Γυναίκες
Ιβ. Χήροι
Ιγ. Χήρες
2. ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΧΩΡΙΣ ΣΥΖΥΓΙΚΕΣ Η ΓΟΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ.
ΙΑ. Άγαμα αδέρφια
ΙΒ. Άλλοι συγγενείς
ΙΓ. "Μη συγγενείς"
3. ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΑΠΛΩΝ (ΠΥΡΗΝΙΚΩΝ) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ.
ΙΑ. Ζεύγη χωρίς παιδιά.
ΙΒ. Ζεύγη με παιδιά.
ΙΓ. Χήροι με παιδιά.
ΙΔ. Χήρες με παιδιά.
4. ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ.
ΙΑ. Διεύρυνση απλών νοικοκυριών με
ανιόντες/κατιόντες συγγενείς.
ΙΒ. Διεύρυνση με συγγενείς εκ πλάγιου
ΙΓ. Συνδυασμός 4Α-4Β.
5. ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΣΥΝΘΕΤΑ-ΠΟΛΥΠΥΡΗΝΙΚΑ
ΙΑ. Ανιόντες και κατιόντες πυρήνες.
Ια. Ζεύγος γονέων + έναν έγγαμο γιό. (οικογένεια-κορμού)
Ιβ. Ζεύγος γονέων + έναν τουλάχιστον έγγαμο γιό και
άλλα έγγαμα ή άγαμα παιδιά.
ΙΒ. Οριζόντιοι πυρήνες
Ια. Έγγαμα αδέρφια +/- χωρίς άγαμα αδέρφια (Freresches)
Ιβ. Έγγαμα αδέρφια +/- χωρίς άγαμα αδέρφια και έναν γονέα
ΙΓ. Άλλες μορφές σύνθετων νοικοκυριών.
6. ΔΙΑΦΟΡΑ-ΑΤΑΞΙΝΟΜΗΤΑ.

Ο δεύτερος πίνακας διαφοροποιείται από εκείνον των Laslett-Hammel σε ένα κυρίως σημείο. Διαχωρίζονται οι κατηγορίες των νοικοκυριών που αποτελούνται από ένα έγγαμο ζευγάρι με την προσθήκη κάποιου συγγενή (κατηγορία "4") από εκείνη που περιέχει περισσότερα από ένα έγγαμο ζευγάρι (κατηγορία "5").

Στην ταξινόμηση των Laslett-Hammel ως βασική μονάδα μέτρησης εκλαμβάνεται η Συζυγική Οικογενειακή Μονάδα (Conjugal Family Unit). Η μονάδα δε αυτή περιλαμβάνει και χήρες ή χήρους με παιδιά. Οι περιπτώσεις συνύπαρξης στο ίδιο νοικοκυριό ενός έγγαμου ζευγαριού με κάποιον χήρο γονέα και άγαμα αδέρφια (του ενός συζύγου) θεωρούνται συνεπώς σύνθετα νοικοκυριά και ταξινομούνται στην κατηγορία "5". Με δυο λόγια, ο διαχωρισμός των σχηματισμών με περισσότερα από ένα έγγαμο ζευγάρι δεν γίνεται αρκετά σαφώς κατά την κατανομή. Η τροποποίηση που προτείνεται εδώ τονίζει τη διάκριση των δυο αυτών περιπτώσεων, διάκριση την οποία θεωρώ απαραίτητη για τους λόγους που θα εκθέσω στη συνέχεια.

Η μελέτη της συμπεριφοράς των Συρρακιωτών κατά το σχηματισμό των οικιακών ομάδων τους αποκαλύπτει την κυριαρχία μιας ορισμένης πάγιας αρχής: πρόκειται για τη διατήρηση της συμβίωσης του χήρου γονέα με ένα ή περισσότερα από τα έγγαμα παιδιά του. Το καθεστώς αυτό προβάλλει ανάγλυφο καθόλη τη περίοδο που εξετάζεται, τόσο από την παρακολούθηση της εξέλιξης ατομικών νοικοκυριών, όσο και από την απλή αριθμητική σύγκριση των ποσοστών των δομών που περιλαμβάνουν χήρους γονείς με έγγαμο/α παιδί/ά με τα ποσοστά των "μοναχικών" χήρων.

Η πρακτική δηλαδή της διεύρυνσης μιας πυρηνικής οικιακής δομής με έναν χήρο γέροντα¹¹¹ συγγενή (σχεδόν πάντα τη μητέρα ή τον πατέρα του συζύγου, στη περίπτωση που μας ενδιαφέρει) φαίνεται να εκπορεύεται από μια πολιτισμική αρχή που εμφανίζεται αυτονομημένη από το οποιοδήποτε σύστημα σχηματισμού του νοικοκυριού, μια αρχή που υποτείνει και διαπερνά το σύνολο των πρακτικών που συγκροτούν το σύστημα αυτό. Η διεύρυνση ενός πυρηνικού νοικοκυριού για να

111. Ο όρος "γέροντας" χρησιμοποιείται εδώ περισσότερο με την κοινωνική του έννοια παρά με την ηλικιακή.

περιληφθούν άλλα άτομα και να εξυπηρετηθούν διάφορες ανάγκες¹¹², εμφανίζεται ως ένα ιδιαίτερα διαδεδομένο και πολύμορφο φαινόμενο, που θα ήταν ορεότερο να αντιμετωπιστεί ως μία από τις αρχές λειτουργίας όλων των οικιακών δομών παρά σαν μια ξεχωριστή δομή. Ο βαθμός και η χρήση της διεύρυνσης ποικίλλουν πολύ από κοινωνία σε κοινωνία· η πρακτική της διεύρυνσης ωστόσο εμφανίζεται σε μεγάλο φάσμα διαφορετικών κοινωνιών¹¹³.

Ως αποτέλεσμα αλλωστε της αρχής αυτής, οι διευρυμένες μορφές νοικοκυριών, ακόμη και όταν φτάνουν να αντιπροσωπεύονται από υψηλά ποσοστά στο σύνολο των νοικοκυριών, συμβαδίζουν τόσο με τα συστήματα που "παράγουν" πυρηνικά νοικοκυριά, όσο και με τα συστήματα σχηματισμού σύνθετων οικιακών δομών¹¹⁴. Η ευρεία διάδοση των διευρυμένων οικιακών σχηματισμών (η κατηγορία "4") δεν συνιστά επομένως

112. Για μίαν ερμηνεία της "στρατηγικής της διεύρυνσης" με όρους ρύθμισης του λόγου παραγωγικών/εξαρτούμενων μελών του νοικοκυριού, βλ. S.P. Reyna, "The Extending Strategy: Regulation of the Household Dependency Ratio" Journal of Anthropological Research 32, (1976), σ. 182-198. Ακόμη, την ερμηνεία των Pasternak, Ember και Ember, "On the Conditions Favoring Extended Family Households", Journal of Anthropological Research 32, (1976), σ.109-123.

113. Wheaton 1975, οπ.π, σ.609.

114. Με τον όρο "συστήματα σχηματισμού νοικοκυριών" αναφέρομαι στα σύνολα πρακτικών τα οποία εντοπίζονται στην προβιομηχανική και την αγροτική Ευρώπη και τα οποία οδηγούν στη δημιουργία διακριτών τύπων νοικοκυριών. Δεν θα ήθελα στο σημείο αυτό να επεκταθώ περισσότερο σε αυτό το ζήτημα το οποίο αποτελεί αντικείμενο ξεχωριστής ανάλυσης και κεφαλαίου στη μελέτη αυτή. Θα αρκεστώ εδώ να επισημάνω πως έχει παρατηρηθεί η παρουσία υψηλών ποσοστών διευρυμένων νοικοκυριών στις δύο ευρύτερες περιοχές που αποτελούν τις κατεξοχήν εστίες σχηματισμού πυρηνικών οικιακών δομών, δηλαδή την Βόρεια και Δυτική Ευρώπη. Βλ. P. Laslett, "Family and household as work group and kin group: areas of traditional Europe compared", Family Forms in Historic Europe, επ. Wall, Robin και Laslett, C.U.P 1963, σ.526-527.

αποδεικτικό στοιχείο για τον εντοπισμό διακριτών συστημάτων σχηματισμού νοικοκυριών.

Τα σύνθετα, "πολυπυρηνικά" νοικοκυριά όμως, αποτελούν φαινόμενο αλλης τάξης από τα διευρυμένα νοικοκυριά, και αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο αμφίλωμε να τα αντιμετωπίσουμε διαφορετικά. Πρόκειται για σχηματισμούς που εμφανίζονται ως προϊόντα ενός συνδυασμού δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων και διαδικασιών, που έχουν εντοπιστεί σε ορισμένες περιοχές και ορισμένους πληθυσμούς, και που, τέλος, δεν συναντώνται παρά στο πλαίσιο σαφώς προσδιορισμένων συνθηκών. Η παρουσία τους συνιστά ένα συγκεκριμένο και διακριτό σύστημα σχηματισμού νοικοκυριών. Το σύστημα αυτό είναι γνωστό στη διεθνή βιβλιογραφία ως "Ανατολικο-Ευρωπαϊκό σύστημα" ή "σύστημα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών"¹¹⁵. Δεν θα επεκταθώ εδώ περισσότερο στο θέμα αυτό, που αποτελεί, όπως τονίσθηκε ήδη, αντικείμενο ξεχωριστού κεφαλαίου.

Όσα προηγήθηκαν δε θα πρέπει να εκληφθούν παρά ως ένα μέρος των επιχειρημάτων που μου φαίνεται να στηρίζουν την έμφαση που θέλω να αποδώσω στη διάκριση των κατηγοριών "4" και "5". Εκτός αυτών, πιστεύω πως συντρέχει και ένας ακόμη λόγος διάκρισης αυτών των οικιακών σχηματισμών.

Στο επίπεδο των νοστροπιών αλλά και των συμπεριφορών, η συνύπαρξη στο εσωτερικό ενός κοινού νοικοκυριού δύο ή και περισσότερων συζυγικών μονάδων

115. J. Hajnal, "Two kinds of pre-industrial household formation systems", R.Wall, J.Robin, P.Laslett, οπ.π, σ.63-104. Czap P, "The perennial multiple family household", Journal of Family History 7, (1982), σ.5-26 και "A Large Family: The Peasant's Greatest Wealth", Wall, Robin, Laslett, οπ.π, σ.105-151. Βλ. ακόμη A.Plakans, "Interaction between the household and the kin group in the Eastern European Past", Family History at the Crossroads, Princeton University Press 1987, σ.163-175.

(έγγαμων ζευγαριών) της ίδιας ή και διαδοχικών γενεών συνιστά μίαν άλλη υπόθεση από την συνύπαρξη μιας κήρας, για παράδειγμα, με έναν έγγαμο γιο. Πρόκειται για δύο οικιακούς σχηματισμούς διαφορετικά φορτισμένους: η κοινή αυτή διαβίωση των συζυγικών μονάδων εγκυμονεί εντάσεις, διχόνοιες και τάσεις ρήξεων σε σαφώς μεγαλύτερη κλίμακα από ότι μια απλή διεύρυνση, σχήμα οπωσδήποτε πιο "ελαφρύ", ευέλικτο και ίσως και πιο βραχύβιο. Δεν απαιτείται ιδιαίτερη φαντασία για να συλλάβει κανείς τους ανταγωνισμούς ανάμεσα στις επιμέρους συζυγικές μονάδες ή στα ατομικά μέλη τέτοιων σύνθετων νοικοκυριών¹¹⁶.

Στα παραπάνω θα αντιταχθεί το επιχείρημα της διεύρυνσης ως φάσης του κύκλου ζωής του νοικοκυριού, προγενέστερης ή μεταγενέστερης της σύνθετης. Δεν αμφισβητείται εδώ η ορεότητα της συλλογιστικής αυτής· άλλωστε έχει δηλωθεί από την αρχή πως υιοθετείται η διαχρονική, δυναμική προσέγγιση του αντικειμένου. Οντως, πολλές από τις διευρυμένες δομές εμφανίζονται ως υπολείμματα σύνθετων δομών· εμφανίζονται όμως και ως ανεξάρτητα σχήματα, χωρίς κατανόγηση να αποτελούν κάποιο ενδιάμεσο στάδιο προς την σύνθετη φάση της οικιακής ομάδας. Τίποτε με άλλα λόγια δε φαίνεται να δικαιολογεί τον συνυπολογισμό των δύο αυτών δομών σε μια κοινή κατηγορία, η οποία, άλλωστε, θα οδηγήσει σε μίαν, αθέμιτη διόγκωση των ποσοστών της κατηγορία "5", με συνέπεια τη στρέβλωση της απεικόνισης της κατανομής των διαφόρων κατηγοριών νοικοκυριών. Γεγονός που συνηγορεί στην αποδοχή της προτεινόμενης τροποποίησης του αρχικού ταξινόμικού πίνακα των Laslett και Hammel.

116. O A. Collomp, "Tensions, Dissensions and Ruptures inside the Family in 17th and 18th Century Haute-Provence" Interest and Emotion, επ. Medick και Sabeau, C.U.P 1986, σ.145-170, μας έχει δώσει μίαν εξαιρετική ανάλυση των ενδοοικογενειακών εντάσεων που συνεπάγεται η σύνθετη οικιακή δομή από κοινού με το κληρονομικό σύστημα της περιοχής.

Κεφάλαιο 4: Η ταξινόμηση των νοικοκυριών του Συρράκου: Πρώτη ανάγνωση και πρώτες παρατηρήσεις.

A. Η μορφολογία των νοικοκυριών.

Η επεξεργασία των δεδομένων θα ξεκινήσει με την κατανομή των οικιακών σχηματισμών του Συρράκου κατά χρονιά δημοτολογίου και σύμφωνα με τις αρχές ταξινόμησης για τις οποίες έγινε προηγουμένως λόγος. Οι πίνακες που προκύπτουν κατ'αυτών τον τρόπο προσφέρουν μίαν γενική άποψη των στατιστικών αναλογιών που αντιστοιχούν στις διάφορες κατηγορίες των νοικοκυριών.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 6: Κατανομή των νοικοκυριών του Συρράκου κατά έτος δημοτολογίου*.

	1898		1905		1929	
	ΑΡ.	%	ΑΡ.	%	ΑΡ.	%
1. Μονομελή.	11	3.2	35	6.0	16	4.7
2. Χωρίς συζυγ. ή γον.σκέσεις	3	0.9	14	2.4	4	1.2
3Α. Ζεύγη χω- ρίς παιδιά	12	3.5	20	3.4	15	4.3
3Β. Ζεύγη με παιδιά	130	37.8	181	31.3	144	41.7
3Γ. Χήροι με παιδιά	9	2.6	14	2.4	9	2.6
3Δ. Χήρες με παιδιά	37	10.8	66	11.4	36	10.4
4. Διευρυμένα νοικοκυριά	71	20.6	123	21.3	60	17.4
5. Πολυπυρηνικά νοικοκυριά	64	18.6	111	19.2	49	14.2
6. Αταξινόμητα	7	2.0	14	2.4	12	3.5
ΣΥΝΟΛΟ	344	100.0	578	99.8	345	100.0

* Στην πρώτη αυτήν κατανομή δεν αναφέρονται οι επιμέρους υποκατηγορίες που συνθέτουν την κατηγορία των διευρυμένων (κατ. 4) και σύνθετων (κατ.5) οικιακών ομάδων, για να καταστεί πιο προσιτός και γρήγορα κατανοητός ο πίνακας. Η αναλυτικότερη παρουσίαση ακολουθεί.

Με βάση την ταξινόμηση αυτήν, είμαστε ήδη σε θέση να εξαγάγουμε μερικά γενικά συμπεράσματα για την κατανομή των τύπων των νοικοκυριών. Ας επισημανθεί καταρχήν η αρκετά περιορισμένη συχνότητα των ατόμων που ζουν μόνο τους, των σχηματισμών "χωρίς συζυγικές ή γονικές σχέσεις", όπως επίσης και των ζευγαριών χωρίς παιδιά. Οι πυρηνικές οικιακές ομάδες αντιπροσωπεύουν και στα τρία δημοτολόγια, τον επικρατέστερο τύπο. Κατά τις δύο πρώτες απογραφές ωστόσο, συνυπάρχουν με σημαντικά ποσοστά διευρυμένων και πολυπυρηνικών οικιακών σχηματισμών.

Στην τελευταία καταγραφή του 1929, οι κατανομές έχουν μεταβληθεί αρκετά: τα πυρηνικά νοικοκυριά έχουν αυξηθεί κατά 7%, και η αύξηση αυτή φαίνεται να έχει συντελεσθεί κυρίως σε βάρος των διευρυμένων και των πολυπυρηνικών σχημάτων τα οποία μειώνονται κατά 3.5 και 4.7% αντίστοιχα. Τα ποσοστά των υπόλοιπων κατηγοριών έχουν παραμείνει σταθερά. Οι μεταβολές που επέρχονται δηλαδή αφορούν τις τρεις μεγάλες κατηγορίες που έχει επικρατήσει να ονομάζουμε "3", "4", και "5".

Τα διευρυμένα και σύνθετα νοικοκυριά.

Υπενθυμίζεται πως ως διευρυμένα νοικοκυριά θεωρούνται οι σχηματισμοί εκείνοι οι οποίοι αποτελούνται από έναν πυρήνα (μία Συζυγική Οικογενειακή Μονάδα, Σ.Ο.Μ.) και άτομα συγγενικά του αρχηγού ή της/του συζύγου (ανιόντες, κατιόντες ή εκ πλάγιου) που έχουν ενσωματωθεί στο νοικοκυριό. Ως σύνθετοι ή πολυπυρηνικοί δε, θεωρούνται εκείνοι που ενσωματώνουν δύο και περισσότερες ΣΟΜ, και ενδεχόμενα κάποια ακόμη άτομα. Οι σχηματισμοί διακρίνονται ανάλογα με την κατεύθυνση του δεσμού συγγένειας των ενσωματωμένων συγγενών με τον αρχηγό του νοικοκυριού σε "κάθετα" διευρυμένους (4Α), "οριζόντια" διευρυμένους (4Β), και σε συνδυασμό των δυο προηγούμενων υποκατηγοριών (4Γ). Το σχήμα που περιέχει τον

κέρυ γονέα του αρχηγού δηλαδή, χαρακτηρίζεται 4Α, εκείνο που περιέχει άγαμο αδελφία ή άλλους "εκ πλαγίου" συγγενείς 4Β, και εκείνο που περιέχει ταυτόχρονα έναν ανιόντα συγγενή και εκ πλαγίου συγγενείς του αρχηγού 4Γ. Η κατανομή των επιμέρους αυτών τύπων της κατηγορίας των διευρυμένων νοικοκυριών εμφανίζει την ακόλουθη εικόνα.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.7: Κατανομή των διευρυμένων και σύνθετων νοικοκυριών του Συρράκου κατά έτος απογραφής.

	1898		1905		1929	
	ΑΡ.	%	ΑΡ.	%	ΑΡ.	%
4Α	50	14.5	64	11.1	37	10.7
4Β	3	0.9	20	3.5	3	0.9
4Γ	18	5.2	39	6.7	20	5.8
5Αα	11	3.2	18	3.1	11	3.2
5Αβ	26	7.5	40	6.9	23	6.7
5Βα	7	2.0	15	2.6	1	0.3
5Ββ	9	2.6	22	3.8	8	2.3
5Γ	11	3.2	16	2.7	6	1.7
ΣΥΝ.	135	39.2%	234	40.5%	109	31.6%

Η αντιπροσωπευτικότερη μορφή του διευρυμένου νοικοκυριού σε όλη την περίοδο που εξετάζεται είναι η 4Α, η οποία συγκεντρώνει 14.5%, 11%, και 10.7% στις τρεις χρονιές αντίστοιχα. Η οριζόντια μορφή διεύρυνσης, η 4Β, εμφανίζει σαφώς μικρότερα ποσοστά, ενώ η 4Γ διατηρείται σταθερή σε όλο το εξεταζόμενο διάστημα. Τούτο δημιουργεί μια πρώτη υποψία πως η συνύπαρξη εκ πλαγίου συγγενών (στην περίπτωση του Συρράκου πρόκειται κυρίως για αδελφούς) σε ένα νοικοκυριό αποτελεί ένα εύθερο και ενδεχομένως προσωρινό σχηματισμό. Μια εύλογη υπόθεση ερμηνείας αυτού του φαινομένου θα μπορούσε να διατυπωθεί σε όρους συμπεριφορών και νοστροπιών, και να καταλήξει στη γενικότερη διαπίστωση πως οι μορφές -διευρυμένες ή σύνθετες- νοικοκυριών που περιέχουν κάποια άτομα της ανιούσας γενεάς (και συνήθως γονείς) παρουσιάζουν μεγαλύτερη συνοχή και είναι λιγότερο ευάλωτες

σε κεντρόφυγες τάσεις από αυτές που αποτελούνται από ένα ή περισσότερα έγγαμα ή και άγαμα αδέλφια. Μια τέτοια ερμηνεία συνδέεται, με τη σειρά της, με τους συσχετισμούς δυνάμεων, τις δομές ιεραρχίας και εξουσίας στο εσωτερικό της οικιακής ομάδας και τις εγγενείς στον οικιακό σχηματισμό αντιθέσεις και εντάσεις γύρω από τα ζητήματα της διαχείρισης της οικογενειακής περιουσίας, του καταμερισμού της εργασίας και των προσόδων. Οι εντάσεις αυτές εκφράζονται εντονότερα ανάμεσα σε αδέλφια και συννυφάδες από ότι ανάμεσα σε μέλη διαδοχικών γενεών, και πιθανώς καθιστούν λιγότερο επιθυμητή και ανεκτική στο χρόνο την "οριζόντια συνύπαρξη".

Στα σύνθετα νοικοκυριά, η κατανομή των υποκατηγοριών 5Αα, 5Αβ, 5Βα, 5Ββ, και 5Γ, οδηγεί σε ανάλογες διαπιστώσεις: Η μορφή 5Αα, η οικογένεια-κορμού διατηρείται σε χαμηλά μεν αλλά σταθερά επίπεδα σε όλο το χρονικό διάστημα, όπως και η 5Αβ (το ζεύγος των γονέων με ένα ή περισσότερα έγγαμα παιδιά), κατηγορία η οποία παρουσιάζει άλλωστε και τα υψηλότερα ποσοστά. Η 5Ββ, που αποτελείται από έγγαμα αδέλφια με ή χωρίς άγαμα αδέλφια και έναν κήρο γονέα διατηρείται σχετικά σταθερή, όπως και η 5Γ που περιέχει διάφορους συγγενείς μακρινότερου βαθμού δίπλα στις δύο ΣΟΜ. Και στις τρεις όμως καταγραφές, η κατηγορία 5Βα την οποία αποτελούν έγγαμα αδέλφια χωρίς την παρουσία ανιόντος συγγενούς εμφανίζει πολύ χαμηλότερα ποσοστά από τις άλλες υποκατηγορίες της 5, ενώ έχει πια ουσιαστικά εξαφανιστεί το 1929. Έτσι φαίνεται να ενισχύονται οι υποθέσεις σχετικά με την προσωρινότητα των οριζόντιων σχηματισμών. Άς δούμε τώρα πως διαμορφώνεται στο διάστημα που εξετάζεται το μέγεθος του νοικοκυριού.

B. Το μέγεθος των νοικοκυριών ανά έτος απογραφής.

Στον πίνακα που ακολουθεί έχουν συγκεντρωθεί οι μέσοι όροι μεγέθους των κατηγοριών των νοικοκυριών ανά έτος απογραφής. Εξαιρούνται βέβαια τα μονομελή (κατ.1), όπως και τα ζευγάρια χωρίς παιδιά (3Α). Αξίζει να σημειωθεί πως οι μεταβολές στη συχνότητα δημιουργίας των διαφόρων τύπων νοικοκυριών δεν συνεπάγονται αξιολογές διακυμάνσεις του μεγέθους, είτε αναφεραούμε στα μέσο όρα ανά χρονιά, είτε στο μέσο όρο μεγέθους των διαφόρων κατηγοριών. Έτσι, ενώ τα ποσοστά των διευρυμένων και των σύνθετων νοικοκυριών έχουν μειωθεί το 1929, τα μεγέθη τους διατηρούνται σταθερά.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.8: Μέσο μέγεθος νοικοκυριών ανά έτος απογραφής.

ΔΟΜΕΣ	Έτος		
	1898	1905	1929
2Α	2.5	2.4	2.2
2Β	2.0	2.0	-
3Β	4.6	4.6	5.1
3Γ	2.8	3.0	3.1
3Δ	3.6	2.8	3.5
4Α	5.1	4.8	5.4
4Β	4.0	5.0	6.3
4Γ	6.7	6.0	6.0
5Αα	5.6	5.8	5.8
5Αβ	7.9	8.0	9.3
5Βα	9.8	9.2	8.0
5Ββ	8.5	10.4	8.2
5Γ	11.5	9.9	9.1
6	6.0	5.0	4.5
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ	5.1	4.8	5.0

Τα όσα προγήθησαν αποτελούν τα αποτελέσματα της "στατικής" ανάγνωσης των δεδομένων μας. Εκεί ωστόσο καταστεί σαφές από την εισαγωγή του παρόντος κειμένου πως η έρευνα στοχεύει παραπέρα από μια τέτοια ανάγνωση, στην αποκάλυψη των τάσεων και των διαδικασιών που εμπεριέχονται στον κύκλο

ζωής του νοικοκυριού, και κατατείνουν σε αλληλοδιαδεχόμενες μορφές οργάνωσης της οικιακής ομάδας. Τάσεις, διαδικασίες, κύκλος ζωής οι οποίες δεν προσεγγίζονται παρά μόνον από τη διαχρονική παρακολούθηση της "συμπεριφοράς" του νοικοκυριού. Ακόμη όμως και εάν επιμείνουμε στα "φωτογραφικά" δεδομένα των πηγών, οι εναλλακτικοί τρόποι επεξεργασίας και μετρήσεων τους, όπως έχει αποδείξει ο Berkner¹¹⁷, προσφέρουν αποτελέσματα που μας καθιστούν τουλάχιστον επιφυλακτικούς ως προς τη συναγωγή βιαστικών συμπερασμάτων περί της κυρίαρχης οικιακής οργάνωσης σε αυτήν την κοινωνία. Εάν, για παράδειγμα, εκλάβουμε ως βάση το συνολικό αριθμό των έγγαμων ζευγαριών ανά χρονολογία απογραφής, και εξετάσουμε τη ποσοστιαία κατανομή των ζευγαριών αυτών στις κατηγορίες των πυρηνικών και των σύνθετων νοικοκυριών, βλέπουμε πως το 1898, σε ένα σύνολο τριακοσίων πενήντα έγγαμων ζευγαριών τα εκατόν σαράντα δυο, δηλαδή το 40.5% διαβιούν σε πυρηνικά νοικοκυριά, τα εβδομήντα ένα, δηλαδή το 20.3% σε διευρυμένα, και τα εκατόν τριάντα επτά, δηλαδή το 39% ζουν σε σύνθετους οικιακούς σχηματισμούς. Το 1905, τα πυρηνικά νοικοκυριά συγκεντρώνουν το 35% των έγγαμων ζευγαριών, τα διευρυμένα το 20%, και τα σύνθετα το 45%. Το 1929 ωστόσο, η σχέση αυτή φαίνεται να ευνοεί πλέον τα πυρηνικά νοικοκυριά, τα οποία συγκεντρώνουν το 48% των έγγαμων ζευγαριών, ενώ τα διευρυμένα το 18% και τα σύνθετα το 34%.

Καθίσταται επομένως φανερό πως η πλειοψηφία των απλών οικιακών σχηματισμών που εμφανίζεται στους πίνακες δεν αποδεικνύει από μόνη της πως έχουμε να κάνουμε με έναν πληθυσμό ο οποίος θεωρεί το πυρηνικό νοικοκυριά ως την πλέον επιθυμητή μορφή οικιακής οργάνωσης, τουλάχιστον κατά την περίοδο που καλύπτουν οι δυο πρώτες καταγραφές. Την εικόνα αυτήν της πρώτης περιόδου της μελέτης ενισχύει και η

117. Berkner 1977, σπ.π

στάθμιση μιας ακόμη σημαντικής πλευράς του οικιακού φαινομένου, δηλαδή της εμπειρίας ζωής στους διάφορους τύπους νοικοκυριών, η οποία θα εξεταστεί στη συνέχεια.

Γ. Η "εμπειρία ζωής" στις διάφορες κατηγορίες νοικοκυριών: μια άλλη οπτική.

Πέρα από την ποσοστιαία εκπροσώπηση των δομών κατά έτος, ενδιαφέρει άμεσα, και όχι μόνον ως συμπληρωματική πληροφορία, το συνολικό ποσοστό του πληθυσμού που κατά τη χρονική στιγμή της κάθε απογραφής συγκεντρώνει κάθε κατηγορία. Έτσι, έχουμε τις ακόλουθες κατανομές.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 9: Ποσοστά πληθυσμού ανά κατηγορία νοικοκυριών κατά έτος δημοτολογίου.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	1898		1905		1929	
	Ατομα	%	Ατομα	%	Ατομα	%
1. Μονομελή (σύνολο)	11	0.6	35	1.2	16	0.9
2. Χωρίς συζ. ή γον. σχέσεις	7	0.4	27	0.9	9	0.5
3Α. Ζεύγη χωρίς παιδιά	24	1.3	40	1.4	30	1.7
3Β. Ζεύγη με παιδιά	617	35.0	841	29.7	741	42.3
3Γ. Χήροι/παιδιά	26	1.5	42	1.5	28	1.6
3Δ. Χήρες/παιδιά	133	7.5	189	6.6	126	7.2
4. Διευρυμένα (σύνολο)	361	20.5	633	22.3	341	19.4
5. Πολυπυρηνικά (σύνολο)	539	30.6	953	33.6	406	23.1
6. Άπροσδιόριστα	40	2.3	71	2.5	55	3.1
ΣΥΝΟΛΟ	1758	99.7	2831	99.7	1752	99.8

Τα μέγεθη αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς προσφέρουν μιαν άλλη οπτική της οργάνωσης των οικιακών σχηματισμών. Πιο συγκεκριμένα, παραπέμπουν στη σκοπιά της "εμπειρίας ζωής" σε κάθε κατηγορία νοικοκυριού, και αποδίδουν μια διαφορετική βαρύτητα στην υπόθεση της

ταξινόμησης και των κατανομών στις οποίες υπόκειται εδώ το σώμα των δεδομένων. Η αξία αυτής της προσέγγισης γίνεται φανερή μόλις συγκρίνουμε τα ποσοστά των ανθρώπων που κατά τη στιγμή της απογραφής ζούν στον έναν ή τον άλλο τύπο νοικοκυριού με τα ποσοστά που συγκέντρωσαν τα ίδια νοικοκυριά όταν ταξινομήθηκαν σύμφωνα με τη μορφολογία τους.

Για παράδειγμα, στον πρώτο πίνακα φάνηκε πως το 1898, οι πυρηνικοί οικιακοί σχηματισμοί αντιπροσωπεύουν το 38% του συνόλου των νοικοκυριών, ενώ οι σύνθετοι σχηματισμοί αντιπροσωπεύουν αρκετά μικρότερα ποσοστά. Η τελευταία αυτή κατηγορία όμως συγκεντρώνει την ίδια χρονιά πάνω από το 30% του πληθυσμού. Το 1905 ισχύουν οι ίδιοι όροι: η κατηγορία 3B παρουσιάζει από μόνη της το υψηλότερο ποσοστό (31.3%), αλλά μαζί με τα υπόλοιπα απλά νοικοκυριά δε συγκεντρώνει παρά το 39.2% του πληθυσμού, ενώ στις σύνθετες οικιακές ομάδες ζούν κατά τη στιγμή της απογραφής 953 άτομα, δηλαδή το 33.6% του συνολικού πληθυσμού. Με άλλα λόγια η διαφορά μεταξύ των ποσοστών των πυρηνικών και των σύνθετων νοικοκυριών μειώνεται κατά πολύ. Γίνεται εδώ σαφές πως η διαβίωση σε διευρυμένους και σύνθετους οικογενειακούς σχηματισμούς αποτελούσε μίαν οικεία εμπειρία για τον πληθυσμό του Συρράκου τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο της μελέτης μας, μίαν εμπειρία που δεν είναι χωρίς συνέπειες για τον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι τον επιθυμητό τύπο οικιακού σχηματισμού.

Η εικόνα αυτή δείχνει να έχει μεταβληθεί το 1929: εδώ η ποσοστιαία αύξηση των πυρηνικών νοικοκυριών συνοδεύεται από εκείνη του ποσοστού των ανθρώπων που ζούν σε αυτές και αντίστοιχα η μείωση των διευρυμένων και σύνθετων σχηματισμών συνοδεύεται από τη μείωση του αριθμού των ανθρώπων που τις συγκροτούν. Ενισχύεται δηλαδή η εικόνα μιας μεταβολής της οικιακής οργάνωσης του πληθυσμού, προς το τέλος της περιόδου που εξετάζεται, προς πιο απλές οικιακές δομές. Με τα

δεδομένα όμως του τελευταίου δημοτολογίου και της ενδεχόμενης μετάβασης προς την "απλούστευση" των νοικοκυριών θα ασχοληθώ παρακάτω.

Δ. Ο παράγοντας του χρόνου.

Ας στραφούμε τώρα προς μια διαφορετική, "δυναμική" προσέγγιση των νοικοκυριών του Συρράκου, εστιάζοντας στον παράγοντα του χρόνου και, πιο συγκεκριμένα, στη σχέση μεταξύ της ηλικίας των αρχηγών και της δομής του νοικοκυριού.

Οι μετρήσεις που προηγήθηκαν απεικονίζουν την κατανομή των οικιακών σχηματισμών κατά τη χρονική στιγμή της απογραφής τους και ταυτόχρονα τις ποσοστιαίες μεταβολές που έχουν επέλθει ανάμεσα σε κάθε καταγραφή. Ως ένα πρώτο βήμα προς τη διαχρονική, δυναμική προσέγγιση του νοικοκυριού, θα συναρτηθεί η μεταβλητή της ηλικίας των αρχηγών με τη δομή των νοικοκυριών. Έτσι επιτυγχάνεται μια πρώτη αποδέσμευση από τη στατική, "οριζόντια" ανάγνωση των δεδομένων, καθώς επιχειρείται η παρακολούθηση της εξέλιξης της οικιακής ομάδας καθώς γερνά ο αρχηγός της. Κατά τη διασταύρωση αυτή λήφθηκαν υπόψη οι κατηγορίες των πυρηνικών σχηματισμών 3Α, 3Β και των διευρυμένων και σύνθετων νοικοκυριών. Εξαιρέθηκαν τα νοικοκυριά των κήρων, οι περιπτώσεις των αρχηγών χωρίς ηλικία, και για ευνόπτους λόγους συγκρισιμότητας, από το τελευταίο δημοτολόγιο συγκρατήθηκαν μόνο τα νοικοκυριά με άρρενες αρχηγούς. Τα στοιχεία εξετάζονται τόσο κατά χρονιά απογραφής όσο και σε μια διαχρονική συγκριτική προοπτική.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.10α: Κατηγορίες Νοικοκυριών κατά Ηλικίες Αρχηγών, 1898.

ΗΛΙΚΙΕΣ ΑΡΧΗΓΩΝ							
ΔΟΜΕΣ	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	ΣΥΝΟΛΟ
Πυρηνικές.	-	16 40%	48 56%	48 69.5%	26 53%	3 9%	141 51%
Διευρυμένες.	1	18 45%	27 32%	10 14.5%	5 10%	10 31%	71 26%
Σύνθετες	-	6 15%	10 12%	11 16%	18 37%	19 59%	64 23%
ΣΥΝΟΛΟ	1	40	85	69	49	32	276

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.10β: Κατηγορίες Νοικοκυριών κατά Ηλικίες Αρχηγών, 1905.

ΗΛΙΚΙΕΣ ΑΡΧΗΓΩΝ							
ΔΟΜΕΣ	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	ΣΥΝΟΛΟ
Πυρηνικές	3 37.5%	13 23%	66 55%	69 66%	44 49%	6 11%	201 46.5%
Διευρυμένες.	5 62.5%	34 60%	39 33%	22 21%	10 11%	11 21%	121 28%
Σύνθετες	-	10 17.5%	14 12%	14 13%	36 40%	36 68%	110 25%
ΣΥΝΟΛΟ	8	57	119	105	90	53	432

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.10γ: Κατηγορίες Νοικοκυριών κατά Ηλικίες Αρχηγών, 1929.

ΔΟΜΕΣ	ΗΛΙΚΙΕΣ ΑΡΧΗΓΩΝ						ΣΥΝΟΛΟ
	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	
Πυρηνικές.	1 33%	24 92%	46 90%	64 88%	20 54%	4 14%	159 73%
Διευρυμένες.	2 67%	1 4%	4 8%	3 4%	3 8%	8 29%	21 10%
Σύνθετες	-	1 4%	1 2%	6 8%	14 38%	16 57%	38 17%
ΣΥΝΟΛΟ	3	26	51	73	37	28	218

Το πρώτο και εμφανέστερο χαρακτηριστικό αφορά την σαφή επικράτηση των πυρηνικών σχηματισμών σε όλη την περίοδο που εξετάζεται. Η τελευταία στήλη αριστερά, (ΣΥΝΟΛΟ) απεικονίζει το σύνολο των νοικοκυριών της κάθε κατηγορίας, και το ποσοστό τους επί του συνόλου των νοικοκυριών του δημοτολογίου. Τα δεδομένα λοιπόν αυτής της στήλης αποκαλύπτουν την ανεμφισβήτητη υπεροχή των πυρηνικών οικιακών σχηματισμών. Εκτός αυτού όμως, τα πυρηνικά νοικοκυριά διατηρούν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά σε όλες τις ομάδες ηλικίας, με εξαίρεση εκείνη των 65 ετών κι'επειτά. Η δεύτερη διαπίστωση αφορά, στις δυο πρώτες χρονολογίες, την ανοδική πορεία την οποία ακολουθούν τα ποσοστά των αρχηγών που ηγούνται πυρηνικών σχηματισμών, μια πορεία που εμφανίζεται παράλληλη με την "γήρανση" των αρχηγών, για να κορυφωθεί στην ομάδα ηλικίας 45-54 ετών. Τα δύο τρίτα των έγγαμων αρχηγών αυτών των ηλικιών ηγούνται πυρηνικών οικιακών ομάδων, ενώ στην ίδια ομάδα ηλικίας τα διευρυμένα και σύνθετα νοικοκυριά συγκεντρώνουν πολύ χαμηλότερα ποσοστά. Από το 1929, για λόγους στους οποίους θα σταθώ αργότερα, ο σχηματισμός του πυρηνικού νοικοκυριού αρχίζει πολύ νωρίτερα στον κύκλο ζωής των αρρένων και διατηρεί και

εντυπωσιακά υψηλότερα ποσοστά έως την τελευταία ομάδα ηλικίας.

Οι πίνακες θα μπορούσαν να διευκολύνουν τη σύλληψη του κύκλου ζωής του νοικοκυριού, δηλαδή των διαδοχικών μορφών του καθώς γερνά ο αρχηγός του. Η παρακολούθηση της πορείας εξέλιξης του νοικοκυριού προς συνθετότερες μορφές όμως δεν είναι τόσο απλή. Εάν εξετάσουμε τα δεδομένα, φαίνεται πως τα πυρηνικά νοικοκυριά που ανήκουν στην κατηγορία στην οποία η ηλικία του αρχηγού είναι μεγαλύτερη των 55 ετών σημειώνουν μίαν απότομη πτώση· θα ήταν επομένως λογικό να συμπεράνει κανείς πως από τα 55 κι έπειτα, οι άρρενες αρχηγοί θα βρίσκονται πλέον επικεφαλής νοικοκυριών της κατηγορίας 4 ή 5, και να αναμείνει μίαν αύξηση των διευρυμένων και σύνθετων σχηματισμών αντίστοιχη με την πτώση των πυρηνικών σχηματισμών στις επόμενες ομάδες ηλικίας. Τόσο το 1898 όσο και το 1905 όμως, οι αρχηγοί των διευρυμένων νοικοκυριών ανήκουν κατά πλειοψηφία σε νέες ομάδες ηλικίας.

Με άλλα λόγια, η πορεία μετασχηματισμού του νοικοκυριού από τις απλούστερες μορφές προς τις πιο σύνθετες καθώς γερνά ο αρχηγός του δεν μπορεί να σχηματοποιηθεί στα πλαίσια ενός εξελικτικού μοντέλου: πυρηνικό → διευρυμένο → πολυπυρηνικό. Τα διευρυμένα σχήματα "ξεφεύγουν" από το μοντέλο αυτό, για λόγους που γίνονται εύκολα κατανοητοί μόλις εξετάσουμε τη σύνθεση των διευρυμένων νοικοκυριών: το μεγαλύτερο μέρος τους αποτελείται από ένα ζευγάρι που συμβιώνει με τη χήρα μητέρα του αρχηγού, και σε ελάχιστες περιπτώσεις με τον χήρο πατέρα του. Το 1898 και το 1905 δε, σε όσα σχήματα εντάσσονται στην κατηγορία αυτήν, τη θέση του αρχηγού κατέχουν άνδρες, ανεξαρτήτως του εάν ανήκουν στην κατιούσα ή την ανιούσα γενεά. "Επικεφαλής" δηλαδή των διευρυμένων οικιακών ομάδων, βρίσκονται άτομα των οποίων η ηλικία μπορεί να είναι πραγματικά πολύ μικρή, με εξαίρεση βέβαια τους λίγους γέροντες χήρους.

Οι νεότεροι άνδρες οφείλουν όμως τη θέση αυτή στη σύμπτωση τριών παραγόντων: στο θάνατο του πατέρα τους, στο σημαντικό ποσοστό των γυναικών που επιζούν των συζύγων τους, και στην "υποβίβαση" των χήρων γυναικών στη θέση του εξαρτούμενου μέλους. Το βιολογικό και το πολιτισμικό γεγονός συνδυάζονται έτσι ώστε να προκύψει ένα σημαντικό νοικοκυριών διευρυμένης μορφής με επικεφαλής άνδρες νέων ηλικιών. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στην κατηγορία 5Bβ όπως θα δούμε στη συνέχεια: ο θάνατος του πατέρα φέρνει στην θέση του αρχηγού τον μεγαλύτερο από τους έγγαμους γιούς του, και οι ηλικίες των αρχηγών αυτής της κατηγορίας νοικοκυριών είναι αρκετά μικρότερες από αυτές των αρχηγών των υπόλοιπων σύνθετων σχηματισμών.

Πρέπει οπωσδήποτε όμως να σημειωθεί πως η "ανομοιογενής" αυτή εικόνα, δεν μπορεί να ερμηνευτεί απλά σαν μια στρέβλωση που οφείλεται στην οπτική των απογραφών: αντικατοπτρίζει προφανώς τον τρόπο οργάνωσης της οικιακής ομάδας μετά το θάνατο του πατέρα-αρχηγού, όπως και το σύστημα των αξιών και των αντιλήψεων της κοινωνίας αυτής.

Ένα άλλο σημαντικό εύρημα της συνάρτησης της ηλικίας του αρχηγού με τη δομή του νοικοκυριού αποτελεί η πραγματική "απογείωση" των ποσοστών των σύνθετων σχηματισμών στις μεγαλύτερες ομάδες ηλικίας των αρχηγών. Στα πολυπυρηνικά νοικοκυριά, η σημαντική αριθμητικά παρουσία των κατηγοριών 5Αα και 5Αβ στις οποίες είναι παρόν ο γέροντας αρχηγός, επιτρέπει να παρακολουθήσει κανείς τη σταδιακή αύξηση των νοικοκυριών της κατηγορίας 5, καθώς γερνούν οι άρρενες αρχηγοί. Το 1898, το ποσοστό των σύνθετων νοικοκυριών γεννά, μετά τα 55 έτη ηλικίας του αρχηγού, από ποσοστό 16% στο 37% του συνόλου των νοικοκυριών με αρχηγούς αυτής της ηλικίας, για να καταλήξει στο 59% μετά την ηλικία των 65 ετών. Το 1905, τα ποσοστά των σύνθετων σχημάτων ανεβαίνουν αντίστοιχα

από το 13% σε 40%, για να φτάσουν το 68% μετά την ηλικία των 65.

Με τη σειρά τους, τα δεδομένα του 1929 αποκαλύπτουν μεν μίαν αντίστοιχη άνοδο των σύνθετων σχημάτων η οποία βαίνει παράλληλα με τον κύκλο ζωής του άρρενος αρχηγού, αλλά με μειωμένα ποσοστά σε σύγκριση με το 1905. Οι πυρηνικοί οικιακοί σχηματισμοί κυριαρχούν με πολύ υψηλότερα ποσοστά στο μεγαλύτερο φάσμα της ζωής των αρχηγών ενώ οι διευρυμένες μορφές κάνουν έδαφος σε όλες τις ηλικιακές ομάδες και εμφανίζονται να πλειοψηφούν μόνο σε πολύ νεαρές και πολύ μεγάλες ηλικίες (15-24 και 65+). Τα σύνθετα νοικοκυριά πλειοψηφούν πλέον μόνο στην ομάδα των 55-64 ετών, αλλά με σαφώς καμηλότερο ποσοστό σε σύγκριση με τις προηγούμενες χρονιές. Αξίζει να σημειωθεί πως στο δημοτολόγιο του 1929, οι χήρες γυναίκες έχουν τοποθετηθεί στη θέση του αρχηγού και οι έγγαμοι ή άγαμοι γιοί τους καταγράφονται ως μέλη του νοικοκυριού. Εάν εξαιρέσουμε τις δυο περιπτώσεις διευρυμένων σχημάτων των οποίων οι αρχηγοί ανήκουν σε νέες ηλικίες (15-24), η διαφορετική αυτή διάταξη των μελών του νοικοκυριού αποκαλύπτει πια την σύξηση των διευρυμένων σχημάτων καθώς προχωρεί η ηλικία του αρχηγού.

Ε. Η διάταξη των μελών του νοικοκυριού και οι επιπτώσεις της στην ανάλυση των δημοτολογίων.

Ας έρθουμε τώρα στο ζήτημα των συνεπειών που έχει για την ανάλυση ο τρόπος καταγραφής των ατόμων που συγκροτούν το νοικοκυριά. Είδαμε ήδη πως η τοποθέτηση των γυναικών στη θέση του εξαρτώμενου μέλους στα δυο πρώτα δημοτολόγια επηρεάζει την κατανομή των διαφόρων μορφών του νοικοκυριού και την παρακολούθηση της εξέλιξής του στο χρόνο, που επιχειρήθηκε. Εάν δεχτούμε πως η σειρά με την οποία διατάσσονται τα μέλη του νοικοκυριού αντικατοπτρίζει τις κυρίαρχες απόψεις μιας κοινωνίας για την ιεραρχία των προσώπων στην οικογένεια, οι πηγές του Συρράκου έχουν

σίγουρα πολλά να πουν για την οργάνωση της οικιακής ομάδας στην κοινωνία αυτήν. Σε ένα από τα γνωστότερα άρθρα του ο L. Berkner έχει αποδείξει πόσο η μορφή του νοικοκυριού που εξάγεται από μια απογραφή αποτελεί συνάρτηση της ηλικίας του αρχηγού του νοικοκυριού¹¹⁸. Εξετάζοντας τους σύνθετους οικιακούς σχηματισμούς μιας Αυστριακής κοινότητας, στην οποία επικρατεί το σύστημα της "απόσυρσης" (retirement), σύμφωνα με το οποίο ο γέροντας παραχωρεί τη θέση του αρχηγού στον γιό του, ο Berkner διαπίστωσε πως οι σύνθετες οικιακές δομές πλειοψηφούν στις νεότερες ομάδες ηλικίας των αρχηγών (18-27 ετών), και μειώνονται στις μεγαλύτερες ηλικίες. Οι πηγές αυτής της Αυστριακής κοινότητας καταγράφουν προφανώς το γεγονός της παραχώρησης της ηγεσίας του νοικοκυριού, τοποθετώντας στη θέση του αρχηγού τον γιό του αποσυρθέντος γέροντα¹¹⁹.

118. Berkner 1972, ο.π.

119. Βλ. επίσης C. Klapisch και M. Demonet, "La Famille Rurale Toscane au debut du XVe siecle", A.E.S.C 27 (1972), σ.873-901. Στο Catasto της Φλωρεντίας του 1427-30, η παράδοση της εξουσίας και της διαχείρισης των υποθέσεων της οικιακής ομάδας από τον αρχηγό στον γιό με τον οποίο συμβιώνει εμφανίζεται ως ένα σπανιότατο γεγονός (1.7% των νοικοκυριών). Σχεδόν όλες όμως αυτές οι μεταβιβάσεις της εξουσίας αντανakλώνται στη σειρά με την οποία έχουν καταγραφεί τα μέλη του νοικοκυριού: το ζεύγος των γερόντων έχει μεταταθεί από τη θέση της ηγεσίας του νοικοκυριού, και ως αρχηγός του εμφανίζεται ο γιός στον οποίο παραδόθηκε η εξουσία. Για το ίδιο φαινόμενο, βλέπε και R.M. Smith, "The People of Tuscany and their families in the Fifteenth Century: Medieval or Mediterranean?" Journal of Family History 6, (1981), σ.107-128, σχετικά με τη σπανιότητα της "απόσυρσης" του γέροντα, ένα φαινόμενο το οποίο κατ'αυτόν ερμηνεύεται ως δομική εκδήλωση ενός συστήματος στο οποίο η πατριαρχική εξουσία είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη. Στη Σερβία, ο γέροντας καταγράφεται πάντοτε ως αρχηγός του νοικοκυριού, ανεξάρτητα από την παράδοση της διαχείρισης, γεγονός που επέρχεται συνήθως μετά την ηλικία των 60 ετών. Βλέπε σχετικά J.M. Halpern, "Demographic and social change in the village of Orasac: a perspective over two centuries", B.K. Halpern, J.M. Halpern, Selected Papers on a Serbian Village, Research Report N.17, Department of Anthropology, University of

Τα δεδομένα του Συρράκου, χωρίς να διαφεύδουν τα συμπεράσματα για τη μεταβολή της μορφής του νοικοκυριού καθώς γερνά ο αρχηγός, οδηγούν σε μιαν αντίστροφη κατανομή των τύπων των οικιακών σχηματισμών: εδώ οι σύνθετες οικιακές ομάδες πλειοψηφούν στις μεγαλύτερες ηλικίες αρχηγών. Τούτο οφείλεται βέβαια στη συνεχή καταγραφή του γεροντότερου άρρενα στη θέση του αρχηγού του νοικοκυριού. Η παραμονή του γέροντα στη θέση αυτή μέχρι το θάνατό του υποδεικνύει ακόμη πως έχουμε να κάνουμε με μια διαφορετική οργάνωση των σχέσεων ιεραρχίας και εξουσίας στο εσωτερικό του νοικοκυριού. Στην περίπτωση της κοινωνίας που μελέτησε ο Berger, η αποχώρηση από την ενεργό παραγωγική διαδικασία συνοδεύεται θεσμικά από την παράλληλη παράδοση της εξουσίας και της διαχείρισης των πραγμάτων του νοικοκυριού. Το ίδιο φαίνεται να συνέβαινε και στην κοινωνία των Σαρακατσάνων, μετά το γάμο του μεγαλύτερου γιού του αρχηγού¹²⁰. Δεν είμαστε σε θέση να εξακριβώσουμε το εάν η αποχώρηση των γέροντων από την ενεργό παραγωγική ζωή συνεπάγεται την παραχώρηση της ηγεσίας του οικιακού σχηματισμού στο Συρράκο. Το γεγονός όμως πως οι μόνες πηγές πληροφοριών για αυτό το ζήτημα, τα δημοτολόγια τοποθετούν τον πατέρα επικεφαλής, αναξάρτητα της ηλικίας και της οικογενειακής κατάστασής του/των γιού/γιών μας υποχρεώνει να συμπεράνουμε πως οι διαθέσιμες πηγές απεικονίζουν την υφιστάμενη πατριαρχική οργάνωση της οικιακής ομάδας. Η διάταξη δε αυτή των μελών της οικιακής ομάδας οδηγεί στην αντίστροφη κατανομή της

Massachusetts, Amherst 1977, σ.45. Αντιθέτως, στους καταλόγους πληθυσμού ενός χωριού της Ιαπωνίας μεταξύ του 1671 και του 1871, η παράδοση της αρχηγίας του νοικοκυριού από τον πατέρα στον γιό του συνοδεύεται από την μετακίνηση του νεότερου άνδρος στη θέση του αρχηγού του νοικοκυριού. L.Cornell, "Retirement, inheritance and intergenerational conflict in preindustrial Japan", Journal of Family History 8, (1983), σ.55-69.

120. Campbell 1964, οπ.π, σ.159-164.

συχνότητας των πολυπυρηνικών σχηματισμών από εκείνη της κοινωσίας που μελέτησε ο Berkner.

Οι μεταβολές της σύνθεσης και της μορφής του νοικοκυριού στο χρονικό διάστημα για το οποίο έχουμε πληροφορίες θα γίνουν περισσότερο αντιληπτές καθώς προχωρεί η ανάλυση. Με την πρώτη αυτή ανάγνωση των δεδομένων επιχειρήσα μόνο να θέσω τις βάσεις για μια διαχρονική προσέγγιση της οικιακής ομάδας, να συναγάγω μερικά συμπεράσματα για τη παράλληλη πορεία που ακολουθούν η μορφή του νοικοκυριού και η ηλικία ενός τυπικού άρρενος αρχηγού οικιακού σχηματισμού, και να καταστήσω εμφανές πως η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οργανώνει ένας πληθυσμός την οικιακή ομάδα του συνδέεται πολύ περισσότερο με την ανίχνευση διαχρονικών εξελίξεων και διαδικασιών παρά με τις μετρήσεις ενός στατικού "φωτογραφικού" υλικού. Με λίγα λόγια, εάν τα ποσοστά που εξάγονται από την πρώτη μέτρηση και ταξινόμηση των νοικοκυριών μας (αλλά όχι και από τη δεύτερη, όπως είδαμε) παρέχουν την εικόνα της οριατικής υπερακτής των πυρηνικών νοικοκυριών, οι μεταβολές που υφίσταται το νοικοκυριό, προϊόντος του χρόνου και της ηλικίας του αρχηγού, προσφέρουν τις πρώτες ενδείξεις μιας τάσης δημιουργίας σύνθετων οικιακών ομάδων.

Τα συμπεράσματα της επεξεργασίας που προγήθηκε μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

Καταρχήν η θέση του αρχηγού του νοικοκυριού δεν είναι προνόμιο των νέων. Οι πίνακες που προγήθησαν δείχνουν πόσο μειωμένες είναι οι πιθανότητες για έναν άνδρα κάτω των 34 ετών να ηγηθεί μιας οικιακής ομάδας.

Η πρόσβαση των ανδρών στην αρχηγία του νοικοκυριού εμφανίζεται σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένη από την ηλικία τους, αλλά αντίθετα, ανεξάρτητη από την οικογενειακή κατάστασή

τους, φαινόμενο το οποίο αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της οικιακής οργάνωσης σε αυτήν την κοινωνία, και στο οποίο θα επενέλω αργότερα. Οι εναλλακτικές, και εξίσου θεμιτές, μετρήσεις που εφαρμόστηκαν, έδειξαν πως, παράλληλα με τους νεότερους αρχηγούς πυρηνικών νοικοκυριών, ένα σημαντικό ποσοστό συνομηλίκων τους εγγάμων ανδρών κατοικεί σε σύνθετους οικιακούς σχηματισμούς των οποίων ηγείται ο πατέρας τους ή ο μεγαλύτερος αδελφός τους. Η διαπίστωση αυτή θα προκύψει άλλωστε και από την εξέταση των νοικοκυριών κατά έτος απογραφής που ακολουθεί.

Οι πιθανότητες των αρρένων να ηγηθούν ενός οικιακού σχηματισμού αυξάνονται με το χρόνο. Το 1929 ωστόσο, εμφανίζονται αυξημένες από πολύ νεότερες ηλικίες σε σχέση με τα δεδομένα των προηγούμενων δημοτολογίων.

Εχει ακόμη γίνει φανερό πως η συχνότητα σχηματισμού του ενός ή του άλλου τύπου νοικοκυριού διαφέρει ανάλογα με την ομάδα ηλικίας στην οποία ανήκει ο αρχηγός του. Εάν και ο τρόπος διάταξης των μελών του νοικοκυριού δεν διευκολύνει το εγχείρημα, πιστεύω πως η σύνδεση των διαδοχικών φάσεων του νοικοκυριού με τη γήρανση του αρχηγού του προβάλλει ως βασικό εύρημα της ανάλυσης που προηγήθηκε. Με τη λεπτομερέστερη επεξεργασία δε των δεδομένων των δημοτολογίων ανά χρονιά που ακολουθεί επιβεβαιώνονται αυτά τα συμπεράσματα.

Παρόλη λοιπόν την πλειοψηφία του ποσοστών των πυρηνικών νοικοκυριών στα βυα πρώτα δημοτολόγια, δεν είναι διόλου βέβαιο πως μπορούμε να συμπεράνουμε την ύπαρξη μιας κυρίαρχης τάσης δημιουργίας και διαβίωσης σε πυρηνικές οικιακές ομάδες. Στο σημείο αυτό, αξίζει να υπενθυμιστεί ένα από τα ουσιώδη ευρήματα της έρευνας της οικιακής ομάδας σε επίπεδο "συστήματος", το οποίο συνίσταται στη διαπίστωση πως ένα "σύστημα" σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών δεν οδηγεί

κατανόηση σε μίαν αριθμητική πλειοψηφία σύνθετων νοικοκυριών: η ύπαρξή του δεν πιστοποιείται δηλαδή από κάποιες στατικές μετρήσεις αλλά από τον εντοπισμό των πρακτικών δημιουργίας των νοικοκυριών, οι οποίες όπως ελέχθη συνδέονται με τη διαχρονική, "δυναμική" προσέγγιση των δεδομένων.

Κεφάλαιο 5: Συρράκο 1898-1905: Η μορφολογία των νοικοκυριών.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο σκιαγραφήθηκε μια γενική εικόνα των κατανομών των διαφόρων τύπων νοικοκυριών και της μεταβολής που υφίστανται οι κατανομές αυτές στο διάστημα 1898-1929. Στη συνέχεια θα εξεταστούν οι κατηγορίες των οικιακών σχηματισμών των δημοτολογίων του 1898 και του 1905. Θα περιοριστώ αρκικά στην περιγραφή των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των νοικοκυριών για τα οποία παρέχουν στοιχεία οι ίδιες οι πηγές, όπως είναι το μέγεθος τους, η ηλικία του αρχηγού, κ.ο.κ., ώστε να απεικονιστούν όσο το δυνατόν πιο πιστά τα έγγραφα και ταυτόχρονα να γίνει κατανοητό το πνεύμα που διακατείχε το όλο εγχείρημα της καταμέτρησης αλλά και της σύνταξης των δημοτολογίων.

Όπως και προηγουμένως ανέφερα, το δημοτολόγιο του 1898 περιέχει μόνο τα νοικοκυριά των "μετακινουμένων" κτηνοτρόφων, έναν πληθυσμό δηλαδή που αντιπροσωπεύει σχεδόν το μισό εκείνου που καταγράφεται έξι χρόνια αργότερα, το 1905. Τα νοικοκυριά του 1898 εντοπίζονται όμως σχεδόν όλα στο δημοτολόγιο του 1905. Τούτο μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της δομής τους στο σύντομο διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στα δύο δημοτολόγια, και να διακρίνουμε μερικές από τις πρακτικές που συνδέονται με την εξέλιξη αυτή. Στη συνέχεια, η συσχέτιση των πρακτικών που επιφέρουν αλλαγές της μορφολογίας κάποιων νοικοκυριών με τα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών αυτών, όπως το μέγεθός τους, οι ηλικίες των μελών, ο αριθμός των έγγαμων ζευγαριών που περιέχουν, κ.ο.κ, θέτει τις πρώτες βάσεις για τη διατύπωση μιας υπόθεσης σχετικά με τις διαδικασίες γένεσης, διεύρυνσης και σπάσης που συγκροτούν τον κύκλο ζωής της οικιακής ομάδας στον πληθυσμό του Συρράκου .

A. Οι οικιακοί σχηματισμοί του 1898: Οι κατηγορίες των νοικοκυριών και τα χαρακτηριστικά τους.

1. Μονομελή νοικοκυριά.

Στην κατηγορία αυτήν εμφανίζονται ένδεκα άρρενες. Δεν στάθηκε δυνατό να εξακριβωθεί η οικογενειακή κατάστασή τους, εφόσον δεν σημειώνεται καμιά σχετική πληροφορία στο δημοτολόγιο. Θεωρούνται συνεπώς ως "άγνωστης οικογενειακής καταστάσεως". Οι ηλικίες τους κυμαίνονται μεταξύ 16 και 76 ετών.

2. Νοικοκυριά "χωρίς συζυγικές ή γονικές σχέσεις".

Πρόκειται για τρία νοικοκυριά. Στα δύο συγκατοικούν αδέρφια άρρενες, και το τρίτο αποτελείται από ένα αγόρι 7 ετών με την χήρα γιαγιά του. Στα δυο πρώτα ως αρχηγός αναγράφεται ο μεγαλύτερος αδελφός (25 ετών στη μια περίπτωση και 28 ετών στην άλλη), και ακολουθούν τα μικρότερα αδέρφια του, 12 και 20 ετών.

3. Πυρηνικά Νοικοκυριά.

3Α: Ζευγάρια χωρίς παιδιά. Την πρώτη υποκατηγορία των πυρηνικών οικιακών σχηματισμών αποτελούν δώδεκα νοικοκυριά. Οι ηλικίες των αρχηγών κυμαίνονται ανάμεσα στα 26 και τα 71, καλύπτουν δηλαδή ένα ευρύτατο φάσμα. Προς το παρόν θα αρκεστώ να υποθέσω πως το ποσοστό των νοικοκυριών με αρχηγό ηλικίας μεταξύ 26 και 34 ετών (4 από τα 12) αντιπροσωπεύει τα ζευγάρια εκείνα που διανύουν την πρώτη φάση της έγγαμης ζωής πριν την τεκνοποίηση και πως τα υπόλοιπα δύο τρίτα αυτών των ζευγαριών δεν τεκνοποίησαν ή διανύουν τη φάση που ακολουθεί την αποχώρηση των παιδιών τους.

3Β: Ζευγάρια με παιδιά. Εκατόν τριάντα νοικοκυριά εντάσσονται στην υποκατηγορία 3Β, συγκεντρώνοντας 604 άτομα, το 34% του συνολικού πληθυσμού. Το μέγεθος των νοικοκυριών

αυτών κυμαίνεται από τα τρία έως τα εννέα άτομα με μέσο όρο τα 4.64. Οι ηλικίες των αρχηγών ξεκινούν από τα 25 και ακολουθούν ανοδική πορεία παράλληλα με την αύξηση του μεγέθους του νοικοκυριού, με μέγιστο μέσο όρο τα 54 χρόνια, ηλικία η οποία αντιστοιχεί σε οκταμελή οικογένεια, με άλλα λόγια σε έξι παιδιά. Η μέση ηλικία αρχηγού αυτών των οικιακών σχηματισμών είναι τα 46 χρόνια.

3Γ: Χήροι με παιδιά. Την κατηγορία αυτήν συγκροτούν εννέα νοικοκυριά τα οποία συγκεντρώνουν 26 άτομα. Πρόκειται για ολιγόριθμα νοικοκυριά, με 2.8 άτομα κατά μέσο όρο. Οι ηλικίες των αρχηγών κατανέμονται μεταξύ 40-49 (πέντε νοικοκυριά), 50-59 (δύο περιπτώσεις), ένας είναι 64 ετών και για έναν ακόμη δεν αναγράφεται ηλικία. Στην πλειοψηφία τους οι γιοί των αρχηγών είναι μικρότεροι των 20 ετών.

3Δ: Χήρες με παιδιά. Τη θέση του αρχηγού σε αυτές τις τριάντα επτά οικιακές ομάδες κατέχει πάντα ο μεγαλύτερος γιος, ακόμη και σε νεότερες ηλικίες (το 62% αυτών των αρχηγών είναι κάτω των 20 ετών). Δε γνωρίζουμε βέβαια την ηλικία των χήρων μητέρων, ούτε και εκείνη των ευγατέρων τους. Τα νοικοκυριά αυτά παρουσιάζουν ένα μέσο μέγεθος 3.5 ατόμων.

Διευρυμένα Νοικοκυριά

4Α. Η πρώτη υποκατηγορία των διευρυμένων σχηματισμών, η 4Α, συγκεντρώνει 50 νοικοκυριά μέσου μεγέθους 5.16 ατόμων. Είδαμε ήδη πως η πλειοψηφία αυτών των νοικοκυριών έχει ως αρχηγό τον έγγαμο για μιας χήρας· σε αυτές τις περιπτώσεις, ο μέσος όρος ηλικίας των αρχηγών βρίσκεται στα 41 χρόνια. Στους οικιακούς σχηματισμούς αυτής της υποκατηγορίας συναντάται για πρώτη φορά η συνύπαρξη τριών διαδοχικών γενεών. Οι ηλικίες των γερόντων κατά τη γέννηση των εγγονών τους - με μιαν επιφύλαξη για το κατά πόσον η σειρά εμφάνισης

των εγγονών στην απογραφή του 1898 απεικονίζει πιστά τη σειρά ηλικίας τους- αρχίζουν από τα 62 για τον "πρώτο" εγγονό, και καταλήγουν στα 73, με μέσο όρο τα 67.3. Με τον υπολογισμό αυτόν αποκτούμε μια ένδειξη της ηλικίας κατά την οποία ένας άρρενας αρχηγός θα συγκροτήσει έναν οικιακό σχηματισμό βάθους τριών γενεών: το πέρασμα λοιπόν σε αυτήν τη φάση του κύκλου εξέλιξης του νοικοκυριού συντελείται από την έβδομη δεκαετία της ζωής του αρχηγού.

4B. Η δεύτερη υποκατηγορία των διευρυμένων σχηματισμών, οι οριζόντια διευρυμένες μορφές, περιλαμβάνει μόνο τρεις περιπτώσεις, κάτι που μας επιτρέπει να τις περιγράψουμε με όλες τις λεπτομέρειες. Τα νοικοκυριά αυτά λοιπόν αποτελούνται από μια ΣΟΜ και έναν ή περισσότερους συγγενείς εκ πλάγιου του αρχηγού. Πρόκειται για ολιγομελείς σχηματισμούς, με μέσο μέγεθος τα 4 άτομα. Στο ένα νοικοκυριά αρχηγός είναι ο μεγαλύτερος αδελφός -66 ετών-για τον οποίο δεν ξέρουμε εάν είναι άγαμος ή κήρος· συγκατοικεί δε με τον έγγαμο αδελφό και τα ανήψια του. Στο άλλο, αρχηγός είναι ο μικρότερος έγγαμος αδελφός (41 ετών) με τον οποίο συγκατοικεί ο μεγαλύτερος (51 ετών) και κήρος αδελφός του. Στο τρίτο συγκατοικούμε με τον αρχηγό (43 ετών) και την ΣΟΜ του οι άγαμες αδελφές του.

4Γ. Η τρίτη υποκατηγορία των διευρυμένων οικιακών ομάδων, συγκεντρώνει 18 νοικοκυριά. Ορίζεται ως γνωστό, ως η συζυγική οικογενειακή μονάδα που διευρύνεται με την "προσθήκη" τόσο πλαγίων όσο και ανιόντων και/ή κατιόντων συγγενών. Δεκατέσσερεις αρχηγοί είναι έγγαμοι, και τέσσερεις κήροι. Πρόκειται για μεγαλύτερους οικογενειακούς σχηματισμούς, με έναν μέσο όρο 6.5 ατόμων κατά νοικοκυριά. Οι κήροι αρχηγοί παρουσιάζουν ένα μέσο όρο ηλικίας 60 ετών, οι έγγαμοι 34 ετών. Οι αρχηγοί που συγκατοικούν με εγγόνια (μπορούμε να μιλήσουμε με βεβαιότητα μόνο για όσους έχουν αγόρια εγγονούς, άρα για τρεις περιπτώσεις) είναι 60, 61,

και 72 ετών. Για δύο από αυτούς ξέρουμε πως ήσαν 59 και 67 χρονών όταν γεννήθηκε ο εγγονός τους. Η δεκαετία των 60 ετών προβάλλει δηλαδή και πάλι ως το κατόφλι προς τη συνύπαρξη τριών γενεών στην ίδια οικιακή ομάδα.

Σύνθετες (πολυπυρηνικές) δομές.

5Αα. Η πρώτη υποκατηγορία των σύνθετων οικιακών σχηματισμών που εξετάζεται είναι αυτή που συνήθως ονομάζουμε "οικογένεια-κορμού", γνωστή από την αγγλική βιβλιογραφία ως stem family, και ως famille-souche στη γαλλική. Στο Συρράκο του 1898, ο μετακινούμενος πληθυσμός αριθμεί 11 περιπτώσεις τέτοιων νοικοκυριών, με 5.5 άτομα κατά οικιακή ομάδα. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ως αρχηγός εμφανίζεται ο πατέρας-τη δεύτερη (κατιούσα) ΣΟΜ σπαρτίζουν ο γιός, η νύφη και τα εγγόνια του γέροντα. Οι ηλικίες των αρχηγών των οικογενειών-κορμού σημειώνουν άλμα προς τα επάνω σε σχέση με αυτές που έχουμε εξετάσει ως τώρα: Ο νεώτερος αρχηγός είναι 58 ετών, ο γεροντότερος 74 και οι επτά από τους ένδεκα ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των 60-69 χρονών. Οι έγγαμοι δε γιοί κατανέμονται ομαλά ανάμεσα στις δυο ομάδες των 20-29 και 30-39 ετών.

5Αβ. Στην επόμενη υποκατηγορία των πολυπυρηνικών νοικοκυριών συναντάμε το ζεύγος των γονέων μαζί με έναν ή περισσότερους έγγαμους γιούς και άλλα άγαμα παιδιά. Πρόκειται για 207 άτομα οργανωμένα σε 26 νοικοκυριά, σαφώς μεγαλύτερα από τα προηγούμενα, με μέσο όρο μεγέθους τα 7.9 μέλη. Οι ηλικίες των αρχηγών κατανέμονται ομοιόμορφα ανάμεσα στα 50 και τα 69 χρόνια, με μέσο όρο τα 61. Οι έγγαμοι γιοί, εμφανίζουν ένα μέσο όρο ηλικίας 31.5 ετών, και ο μικρότερος γιός φτάνει την ηλικία των δύο ετών. Σε αυτές τις δομές δηλαδή, συνυπάρχουν γιοί και εγγονοί των αρχηγών που ανήκουν στην ίδια ομάδα ηλικίας, όπως δείχνουν τα παρακάτω παραδείγματα:

Ο Δημήτρης Τ., αρχηγός μιας τέτοιας οικιακής ομάδας είναι 54 ετών. Έχει έναν έγγαμο γιό 24 ετών και ο τελευταίος γιός του είναι 4 χρονών. Σε άλλο νοικοκυριό της κατηγορίας αυτής, ο αρχηγός Βασίλης Ζ., 66 ετών, ζει με τους δύο έγγαμους γιούς του 45 και 30 ετών· ο δε μικρότερος γιός του Βασίλη είναι 16 ετών, και ο εγγονός του 9 ετών.

5Bα. Την επόμενη υποκατηγορία των σύνθετων οικιακών σχηματισμών αποτελούν τα οριζόντια αδελφικά πατρογραμμικά νοικοκυριά, τα οποία είναι γνωστά και ως "freresches". Σε αυτά συνυπάρχουν δύο τουλάχιστον έγγαμα αδέλφια με ή χωρίς άλλα αδέλφια, χωρίς όμως ανιόντες συγγενείς. Επτά τέτοια νοικοκυριά εμφανίζονται στο Συρράκο το 1898, με μέσο όρο μεγέθους τα 9,85 άτομα. Οι αρχηγοί των δομών αυτών είναι όπως θα ανέμενε κανείς, νεώτεροι από εκείνους των προηγούμενων σύνθετων οικιακών ομάδων. Ένας είναι 28 ετών, ενώ οι άλλοι κατανέμονται στις ομάδες ηλικίας 30-39 και 50-59. Πέντε από τα νοικοκυριά αυτά περιέχουν δύο έγγαμα ζεύγη και τα υπόλοιπα δύο από τρία ζευγάρια.

5Bβ. Η υποκατηγορία αυτή αποτελείται από έγγαμους αδελφούς που κατοικούν με ένα χήρο γονέα: πρόκειται σε όλες τις περιπτώσεις για τη χήρα μητέρα των αδελφών. Εβδομήντα επτά άτομα ζουν σε εννέα τέτοιους οικογενειακούς σχηματισμούς, οι οποίοι αριθμούν κατά μέσο όρο 8,5 άτομα και περιέχουν δύο έγγαμα ζεύγη κατά νοικοκυριά. Οι αρχηγοί είναι και εδώ σχετικά νέοι: κατανέμονται στις ομάδες των 30-39 και 40-49 με εξαίρεση έναν ηλικίας ο οποίος είναι 29 ετών.

5Γ. Η τελευταία υποκατηγορία των σύνθετων δομών διαφέρει από τα υπόλοιπα πολυπυρηνικά νοικοκυριά ως προς το δεσμό συγγενείας των ανδρών που απαρτίζουν τις συζυγικές μονάδες: ενώ στην οικογένεια-κορμού πρόκειται αποκλειστικά για πατέρα και γιό, και στις freresches για αδέλφια, στην κατηγορία 5Γ εμφανίζονται ζεύγη που συνδέονται από

μακρινότερους βαθμούς συγγένειας. Την κατηγορία αυτήν αποτελούν 11 νοικοκυριά που συγκεντρώνουν 135 άτομα, με μέσο μέγεθος τα 12 άτομα. Οι ηλικίες των αρχηγών κατανομούνται ομαλά στις ομάδες 40-49, 50-59, και 60-69 με εξαίρεση έναν αρχηγό ο οποίος είναι και ο νεότερος, μόλις 35 ετών. Πρόκειται για τα πολυπληθέστερα νοικοκυριά που συναντώνται σε αυτήν την απογραφή, με ελάχιστο μέγεθος τα 9 άτομα.

Η ταξινόμηση των νοικοκυριών του 1898 κλείνει με την κατηγορία των νοικοκυριών εκείνων που θεωρούνται αταξινόμητα ("indeterminate" κατά Laslett). Οι επτά σχηματισμοί αυτοί συγκεντρώνουν 41 άτομα, με μέσο όρο μεγέθους τα 5.8 άτομα. Πρόκειται για περιπτώσεις που δεν εντάσσονται σε καμία από τις άλλες κατηγορίες γιατί απουσιάζει σε όλες κάποιος δεσμός ή κάποιο άτομο που θα ολοκλήρωνε τη σύνθεση τους· για παράδειγμα, μια χήρα με τον χήρο γιό και τα εγγόνια της, μια χήρα που κατοικεί με τα άγαμα παιδιά της, την επίσης χήρα νύφη και τον εγγονό της, ένας χήρος με την πεθερά του, τον έγγαμο γιό του και τον εγγονό του, δύο χήρες αδελφές με τον γιό και τον εγγονό της μιάς, κ.ο.κ.

B. Οι οικιακοί σχηματισμοί του 1905.

Εξι χρόνια αργότερα, πραγματοποιείται η καταγραφή η οποία περιέχει, κατά τα φαινόμενα, το σύνολο του τότε πληθυσμού του Συρράκου: 2.851 άτομα έχουν καταγραφεί μοιρασμένα σε 578 νοικοκυριά, με μέσο όρο μεγέθους τα 4.9 άτομα. Το καινούργιο δεδομένο αυτής της απογραφής, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι η πληροφορία για την ηλικία ορισμένων γυναικών, (σύζυγοι, ευγατέρες, μητέρες). Ακόμη, το δημοτολόγιο περιέχει σε μερικές περιπτώσεις στοιχεία για τα επαγγέλματα των αρρένων μελών κάποιων νοικοκυριών, όπως και τον τόπο στον οποίο φέρεται να έχουν εγκατασταθεί. Για την μετακίνηση των νοικοκυριών αυτών ή ορισμένων μελών τους θα

γίνει λόγος στο κεφάλαιο περί της κινητικότητας του πληθυσμού.

1. Μονομελή νοικοκυριά.

Το ποσοστό των ατόμων που κατοικούν μόνοι τους, η κατηγορία 1 δηλαδή, έχει διπλασιαστεί σε σχέση με εκείνο του 1898. Οκτώ από τα μονομελή νοικοκυριά αποτελούνται από γυναίκες. Οι άρρενες "άγνωστης οικογενειακής καταστάσεως", 21 τον αριθμό, μοιράζονται ισορροπημένα στις ομάδες ηλικίας 20-29 (τέσσερεις), 30-39 (πέντε), 40-49 (πέντε), 50-59 (πέντε)· ένας είναι 79 ετών, και ένας εγγράφεται χωρίς ηλικία. Οι πέντε άγαμοι άνδρες βρίσκονται στην ηλικιακή ομάδα των 10-19 ετών (ένας) και 20-29 ετών (τέσσερεις). Από αυτούς εντοπίζονται δύο στην προηγούμενη απογραφή: ο ένας κατοικούσε το 1898 με τον χήρο πατέρα του, και ο άλλος, 23 ετών, αποτελούσε από τότε μονομελές νοικοκυριά. Μόνον ένας χήρος εμφανίζεται: πρόκειται για τον Γιώργο Φ., 51 ετών, που το 1898 κατοικούσε με τα άγαμα παιδιά του Δημήτρη και Κατερίνα: ο Δημήτρης πέθανε το 1904 όπως γράφει το δημοτολόγιο, η κόρη προφανώς παντρεύτηκε, και ο πατέρας τους μένει πια μόνος του· οι απογραφείς του 1905 σημειώνουν δίπλα στο όνομά του την ένδειξη "απέθανε", κάτι το οποίο υποθέτω πως συνέβη λίγο μετά το 1905.

2. Νοικοκυριά "χωρίς συζυγικές ή γονικές σχέσεις".

Δεκατέσσερα νοικοκυριά εντάσσονται στην κατηγορία αυτήν. Σε ένδεκα περιπτώσεις συγκατοικούν άγαμα αδέλφια, σε μία ακόμη, ένα αγόρι 14 ετών με τη "βάβα του ελένι", και στις υπόλοιπες δεν στάθηκε δυνατό να εξακριβωθεί ο δεσμός συγγένειας μεταξύ των μελών. Σε όλα τα νοικοκυριά αυτά, αρχηγός είναι ο μεγαλύτερος άρρενας: οι ηλικίες τους μοιράζονται ανάμεσα στα 14 και τα 49, με εξαίρεση ένα

γέροντα 67 ετών. Πρόκειται για σχετικά ολιγομελείς οικιακές ομάδες με δύο ή τρία μέλη κατά μέσο όρο.

3. Πυρηνικά νοικοκυριά.

3Α: Ζευγάρια χωρίς παιδιά. Εικοσιένα νοικοκυριά απαρτίζουν την υποκατηγορία αυτήν. Με τον εντοπισμό ενός μέρους των σχηματισμών αυτών στην καταγραφή του 1898 εξακριβώθηκε η προηγούμενη οικογενειακή τους κατάσταση. Τρεις αρχηγοί μεγαλύτερης ηλικίας (55, 56, και 76 χρονών) ζούσαν με τα παιδιά τους το 1898. Σε έξι περιπτώσεις, οι απογραφείς σημείωσαν την ηλικία της συζύγου. Οι περιπτώσεις όμως αυτές αναφέρονται σε νοικοκυριά που δεν καταγράφηκαν το 1898· δεν μπορούμε δηλαδή να εξακριβώσουμε εάν οι "συμβίες" αυτές ήταν ήδη έγγαμες ή όχι πριν επτά χρόνια, κάτι που θα επέτρεπε τη διαμόρφωση κάποιων πρώτων υποθέσεων για την ηλικία γάμου των γυναικών. Μπορεί ωστόσο να εξαχθεί, με κάποια επιφύλαξη βέβαια, ένα συμπέρασμα για τη διαφορά ηλικίας των συζύγων, η οποία δεν φαίνεται να ξεπερνά τα 9 χρόνια, με μέσο όρο τα 6.5.

3Β. Ζευγάρια με παιδιά. Εκατόν ογδόντα ένα νοικοκυριά εντάσσονται σ' αυτήν την υποκατηγορία, και συγκεντρώνουν το 29.5% του συνολικού πληθυσμού. Το μέσο μέγεθος των σχηματισμών αυτών είναι τα 4.64 άτομα, και η μέση ηλικία αρχηγού τα 47.19 χρόνια. Από τα στοιχεία του δημοτολογίου του 1898, συμπεράναμε πως η γέννηση του "πρώτου" παιδιού (του γιού δηλαδή που αναγράφεται πρώτος) συμπίπτει κατά μέσο όρο με την ηλικία του πατέρα των 34 ετών. Στην καταγραφή του 1905 υπάρχουν ογδονταπέντε περιπτώσεις πυρηνικών σχηματισμών στις οποίες έχει καταγραφεί η ηλικία των θυγατέρων των αρχηγών. Με βάση αυτά τα επιπλέον δεδομένα επομένως, ο υπολογισμός της μέσης ηλικίας του αρχηγού κατά την πρώτη τεκνοποιία έχει περισσότερες πιθανότητες να προσεγγίσει την πραγματικότητα. Η μέση ηλικία των 32 ετών στην οποία

καταλήγει τώρα ο υπολογισμός, υποδεικνύει πως η πρώτη τεκνοποία δεν αργοπορούσε όσο υπαινίσσονται τα δεδομένα του 1898. Σε τριανταεφτά ακόμη περιπτώσεις, γνωρίζουμε την ηλικία της "συμβίας" του αρχηγού· η μέση διαφορά ηλικίας των συζύγων σε αυτά τα νοικοκυριά κυμαίνεται στα 8.06 χρόνια.

3Γ: Χήροι με παιδιά. Τα νοικοκυριά των χήρων με παιδιά, διατηρούν τα ίδια ποσοστά με εκείνα του 1898. Εμφανίζονται λοιπόν δεκατέσσερα τέτοια νοικοκυριά. Το μέγεθός τους κυμαίνεται μεταξύ δυο και πέντε ατόμων. Οι αρχηγοί των δομών αυτών είναι στη πλειοψηφία τους μεταξύ 40 και 50 ετών, και οι γιοί τους ανήκουν και πάλι κατά πλειοψηφία σε ομάδες ηλικίας μικρότερες των είκοσι. Γνωρίζουμε την ηλικία πέντε ευγατέρων από τις 16 οι οποίες συγκατοικούν με τους χήρους πατέρες τους σε αυτούς τους σχηματισμούς, κυμαίνεται δέ από 9 έως 22 ετών. Η νεώτερη ηλικία αρχηγού κατά τη γέννηση παιδιού, που εξάγεται από τα δεδομένα σε αυτήν την υποκατηγορία, είναι τα 31.5 χρόνια. Πέντε από τα νοικοκυριά αυτά εντοπίστηκαν το 1898 και μόνο ένα φαίνεται να είχε ήδη τότε την ίδια μορφή. Τα υπόλοιπα τέσσερα, προέρχονται από σύνθετες, διευρυμένες αλλά και σταξινόμενες δομές του 1898.

3Δ: Χήρες με παιδιά: Οι χήρες με παιδιά συγκροτούν εξήνταεξι νοικοκυριά τα οποία διατηρούν και αυτά τα ίδια ποσοστά με το 1898. Ας σημειωθεί εδώ παρενεστικά πως η σημαντική αριθμητική υπεροχή των χήρων γυναικών με τα παιδιά τους σε σύγκριση με τα νοικοκυριά των αρρένων χήρων, η οποία εμφανίζεται και στα δυο δημοτολόγια, υποδεικνύει αφενός μιαν αυξημένη δυνατότητα δευτερογαμίας των ανδρών, και αφετέρου ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών που επιζούν των συζύγων τους. Τα νοικοκυριά αυτά αριθμούν από δύο έως έξι άτομα, με μέσο όρο μεγέθους τα 2.86 μέλη. Σε δεκαεφτά δε από τα εξήντα έξι νοικοκυριά εμφανίζονται γυναίκες αρχηγοί, και για δεκατρείς από αυτές δίνονται και οι ηλικίες τους. Τούτο όμως δεν

οδηγεί μακριά, δεν μπορούμε δηλαδή να φτάσουμε στον υπολογισμό της ηλικίας της μητέρας κατά την πρώτη τεκνοποιία, γιατί η συνήθεια των απογραφών να συγκεντρώνουν τα θήλασ στο τέλος της λίστας των μελών χωρίς ηλικίες κρύβει την πραγματική σειρά γέννησης των παιδιών. Από τα στοιχεία αυτά μπορεί μόνο να εξαχθεί η μικρότερη διαφορά ηλικίας μητέρας-παιδιού που βρίσκεται στα 25.4 χρόνια· είναι πιθανό όμως η ηλικία των γυναικών κατά τη γέννηση του πρώτου παιδιού να ήταν πιο μικρή, όπως υποδεικνύει η διαφορά μεταξύ των μέσων όρων ηλικίας των γιών και των μητέρων (20.2 έτη). Οι χήρες αυτές συμβιώνουν με έναν εντυπωσιακά μικρότερο αριθμό ευγατέρων σε σχέση με εκείνον των γιών τους: τα κορίτσια είναι μόλις τα μισά από τους αδελφούς τους, όπως και το 1898. Η εικόνα αυτή θέτει το ερώτημα κατά πόσο έχουμε να κάνουμε με φαινομενα υπο-καταγραφής των γυναικών ή εάν οφείλεται στην νεώτερη ηλικία γάμου των θηλέων, ένα πρόβλημα με το οποίο θα ασχοληθώ αργότερα.

Διευρυμένα νοικοκυριά.

4A. Η υποκατηγορία 4A συγκεντρώνει 64 οικιακές ομάδες, με μέσο μέγεθος τα 4.85 άτομα. Στη θέση του αρχηγού αναγράφεται σε δύο νοικοκυριά η χήρα μητέρα, σε 53 περιπτώσεις ο έγγαμος γιός και σε εννέα ο χήρος πατέρας. Το δεδομένο της ηλικίας οκτώ συζύγων επιτρέπει να εξαχθεί μια μέση διαφορά ηλικίας συζύγων 6.44 ετών. Όσο για τη διαφορά ηλικίας μεταξύ του γεροντότερου άρρενος και του εγγονού του, αυτή παρουσιάζει ένα μέσο όρο 65.3 ετών. Ισχύουν επομένως και εδώ οι ηλικιακές προϋποθέσεις σχηματισμού ενός νοικοκυριού βάθους τριών γενεών που εντοπίστηκαν το 1898: η "ηγεσία" ενός οικογενειακού σχηματισμού τριών γενεών επιτυγχάνεται στην έβδομη δεκαετία της ζωής ενός άνδρα. Ο μέσος όρος ηλικίας των έγγαμων αρχηγών είναι τα 39.3 χρόνια, των χήρων 70.4.

4B. Οι οριζόντιοι διευρυμένες δομές του 1905 ανέρχονται σε 20 νοικοκυριά, με μέσο μέγεθος τα πέντε άτομα. Το 50% των αρχηγών αυτών των σχηματισμών ανήκει στην ηλικιακή ομάδα των 40-49 ετών, το 20% είναι 20-29 ετών, δύο είναι μεταξύ 30 και 39, και άλλοι τέσσερεις μεταξύ 50 και 70. Ο μέσος όρος της διαφοράς ηλικίας των συζύγων κυμαίνεται στα 6.2 χρόνια. Στο σύνολό τους, οι δομές αυτές παρουσιάζουν την απλούστερη δυνατή σύνθεση: ένα ζευγάρι με έναν άγαμο αδελφό του αρχηγού σε 16 περιπτώσεις, με περισσότερους στις υπόλοιπες. Σε δύο μόνο νοικοκυριά εμφανίζονται ως αρχηγοί άλλοι από τον έγγαμο αδελφό: πρόκειται για τον μεγαλύτερο αδελφό, (71 και 51 χρονών) ο οποίος είναι χήρος στη μία περίπτωση, άγνωστης οικογενειακής καταστάσεως στην άλλη. Επτά από τις 20 αυτές δομές εντοπίστηκαν στο δημοτολόγιο του 1898: έχουν προέλθει κυρίως από απλούς σχηματισμούς, όπως συγκατοικούντα άγαμα αδέρφια, χήρες με παιδιά, ή από ήδη διαμορφωμένα νοικοκυριά της κατηγορίας 4B.

4Γ. Τριάντα εννέα νοικοκυριά συνιστούν την υποκατηγορία αυτήν. Πρόκειται για σχηματισμούς μεγαλύτερου μεγέθους από τις 4Α και 4B, με μέσο όρο μελών τα 6 άτομα. Τριάντα δύο αρχηγοί είναι έγγαμοι, έξι χήροι και ένας ανεξακρίβωτου καθεστώτος. Οι έγγαμοι ζούν με τη χήρα μητέρα τους (εικοσιοκτώ περιπτώσεις), άγαμα αδέρφια και χήρες νύφες από αδελφούς. Η διαφορά ηλικίας των συζύγων που εξάγεται παρουσιάζει ένα μέσο όρο 8.33 ετών.

Σύνθετες (πολυπυρηνικές δομές).

5Αα. Τις οικογένειες-κορμού του 1905 απαρτίζουν δεκαοκτώ νοικοκυριά, με μέσο μέγεθος τα 5.8 άτομα. Οι ηλικίες των αρχηγών και πάλι βρίσκονται συγκεντρωμένες στις μεγαλύτερες ομάδες: Τρεις στην ομάδα 50-59, εννέα στην ομάδα 60-69 και έξι στη ομάδα 70-79. Δώδεκα από τα νοικοκυριά αυτά βρέθηκαν στο δημοτολόγιο του 1898, και αξίζει να σημειωθεί

πως τα τέσσερα προέρχονται από μια πυρηνική οικιακή δομή 3B, στην οποία ο γιός που επρόκειτο να σχηματίσει την κατιούσα ΣΟΜ το 1905 είναι είτε μοναχογιός με αδελφές, ή έχει αδελφό κατά πολύ νεώτερο (15 χρόνια). Οι υπόλοιπες προέρχονται από δομές 5ΑΒ, με άγαμες τότε αδελφές που φεύγουν στο ενδιάμεσο διάστημα, ή από ήδη διαμορφωμένες οικογένειες-κορμού.

Ενα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο αυτών των σχηματισμών είναι πως σε τρεις περιπτώσεις την κατιούσα ΣΟΜ δεν αποτελεί ο έγγαμος γιός αλλά η ευγατέρα του αρχηγού με τον σύζυγό της, ο οποίος καταγράφεται ως "γαμπρός του" (αρχηγού). Τούτο δημιουργεί την υπόνοια πως η μορφή της οικογένειας-κορμού μπορεί και να μην αποτελούσε σταθερό δομικό στοιχείο του συστήματος σχηματισμού των νοικοκυριών, αλλά μιαν απάντηση σε "δημογραφικά ατυχήματα" όπως αυτό της έλλειψης γιών, ή αυτό της γέννησης ενός μονάχα γιού. Υπακούοντας έτσι στη γενικότερη λογική της συσπείρωσης σε σύνθετα νοικοκυριά από μια ηλικία των αρχηγών και πέρα, και σε πείσμα του γενικού κανόνα αποφυγής ένταξης ενός "σώγαμπρου", το ζευγάρι των γερόντων θα συμβιώσει για ένα διάστημα με την έγγαμη κόρη και το σύζυγό της. Ο μέσος όρος της διαφοράς της ηλικίας του αρχηγού και του έγγαμου γιού του εδώ βρίσκεται στα 31.22 χρόνια. Η νεώτερη ηλικία του αρχηγού κατά τη γέννηση του "πρώτου" εγγονού είναι τα 57, με μέση διαφορά τα 60 χρόνια. Οι ηλικίες των γιών κατανέμονται στις ομάδες 20-29, 30-39 και 50-59. Εμφανίζονται και πάλι, όπως το 1898, γιοί έγγαμοι από την ηλικία των 26.

5ΑΒ. Τριακόσια είκοσι άτομα εμφανίζονται οργανωμένα στην επόμενη υποκατηγορία των πολυπυρηνικών νοικοκυριών, την 5ΑΒ. Σαράντα ζεύγη γονέων συμβιώνουν σε αυτούς τους σχηματισμούς με τους έγγαμους γιους και άλλα άγαμα παιδιά τους, σε οικιακές ομάδες που αριθμούν κατά μέσο όρο 8 άτομα. Η μορφή αυτή είναι λογικά εκείνη η οποία θα πρέπει να συσπειρώνει τις περισσότερες συζυγικές οικογενειακές

μονάδες, μια και δεν υφίσταται όριο στον αριθμό των έγγαμων παιδιών σύμφωνα με τις τυπολογικές αρχές. Στα σπάνια αυτά νοικοκυριά όμως αντιστοιχούν εκτός από τα ζεύγη των αρχηγών, 57 συζυγικές μονάδες (των γιών του αρχηγού σε όλες τις περιπτώσεις): κατά μέσο όρο δηλαδή οι δομές αυτές αριθμούν 2.4 ζεύγη, ένα ποσοστό δηλαδή το οποίο δεν είναι και πολύ μεγαλύτερο από τα δυο ζεύγη της οικογένειας-κορμού. Τούτο μάλλον υποδεικνύει πως υφίσταται ένα όριο βιωσιμότητας στη διαδικασία ανάπτυξης των σύνθετων σχηματισμών, περαν του οποίου επιβάλλεται η διάσπασή τους. Οι αρχηγοί ανήκουν στην μεγάλη τους πλειοψηφία (87.5%) στις ομάδες των 50-59 και 60-69 ετών. Οι έγγαμοι γιοί που εγγράφονται πρώτοι στη καταγραφή εμφανίζουν ένα μέσο όρο ηλικίας 31.7 ετών. Όπως και το 1898, παρατηρείται συνύπαρξη γιών και εγγονών του αρχηγού στις ίδιες ηλικιακές ομάδες.

Εικοσιοκτώ από αυτές τις οικιακές ομάδες εντοπίζονται στην καταγραφή του 1898: στην πλειοψηφία τους διανύουν τότε πυρηνική φάση (16 περιπτώσεις), διευρυμένη (3 περιπτώσεις) και εννέα νοικοκυριά είναι ήδη τότε σύνθετα 5Αβ. Η παρακολούθηση της μορφής των νοικοκυριών που εντοπίζονται στα δύο δημοτολόγια, του αριθμού των ευγατέρων που αριθμούν κατά χρονιά και του "ρυθμού" του γάμου των γιών, της δημιουργίας δηλαδή νέων συζυγικών μονάδων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στο διάστημα που χωρίζει τις δύο απογραφές ο αριθμός των ευγατέρων τείνει να μειωθεί και αυτός των έγγαμων γιών να αυξάνεται, τηρουμένων βέβαια των επιφυλάξεων που δημιουργεί η έλλειψη δεδομένων ηλικίας των θηλέων. Στα 16 πυρηνικά (3B) και τα 3 διευρυμένα νοικοκυριά του 1898 εμφανίζονται τριάντα ευγατέρες. Στα νοικοκυριά αυτά που έχουν εξελιχθεί σε 5Αβ το 1905, παραμένουν μόνο δώδεκα κόρες του αρχηγού, όλες δε άγαμες. Αντίθετα, και οι 22 γιοί των κατηγοριών 3B και 4A οι οποίοι ήταν άνω των 18 ετών το 1898, έχουν παντρευτεί και παραμένουν στο πατρικό νοικοκυριό

τους το 1905. Όσο για τις εννέα δομές που ήδη το 1898 εμφανίζονται σύνεστες, οι εννέα άγαμες κόρες που συναντώνται τότε έχουν μειωθεί το 1905 σε δύο, ενώ οι 14 έγγαμοι γιοί των ίδιων σχηματισμών έχουν αυξηθεί φτάνοντας τους δεκαοκτώ.

As σημειωθεί εδώ πως διαφάνεται ήδη μια τάση πατροτοπικής μεταγαμικής εγκαταστάσεως των γιών του αρχηγού η οποία οδηγεί στη διεύρυνση του υφιστάμενου πατρικού νοικοκυριού. Στο βεβαίον δε στον οποίο οι σύζυγοι αυτών των γιών εγκαθίστανται στο πατρικό νοικοκυριό των ανδρών τους, μπορούμε να υποθέσουμε πως το ίδιο συμβαίνει και με τις κόρες ενός αρχηγού: με το γάμο τους εγκαταλείπουν το πατρικό νοικοκυριό για να εγκατασταθούν με τον σύζυγό τους στο πατρικό του νοικοκυριό. Βέβαια, δε γνωρίζουμε τις ηλικίες των κοριτσιών που έφυγαν από τα πατρικά τους νοικοκυριά ανάμεσα στο 1898 και το 1905. Όταν όμως από τις τριάντα άγαμες θυγατέρες του 1898 ξανασυναντώνται το 1905 μόλις οι δώδεκα, δεν είναι πιστεύω ιδιαίτερα παράτολμο να υποθέσουμε πως ένα ποσοστό από αυτές ήταν σε ηλικία γάμου, παντρεύτηκαν, και εγκατέλειψαν τα πατρικά νοικοκυριά τους. Εάν δεχτούμε πως τα παραπάνω αποδεικνύουν την πατροτοπική μεταγαμική εγκατάσταση των γιών, έχουμε μια ένδειξη πρακτικής η οποία, μεταξύ άλλων, αποτελεί βασικό γνώρισμα ενός συστήματος σχηματισμού σύνεστων νοικοκυριών. Στο θέμα των πρακτικών που συνιστούν το σύστημα συγκρότησης σύνεστων νοικοκυριών θα επανέλθω όμως αργότερα.

5Bα. Στην υποκατηγορία των "freresches" του 1905 εντάσσονται δεκατέσσερα νοικοκυριά, με μέσο μέγεθος τα 9.2 άτομα. Σε όλες τις περιπτώσεις, αρχηγός του νοικοκυριού είναι ο μεγαλύτερος αδελφός. Οι ηλικίες των αρχηγών βρίσκονται συγκεντρωμένες στις ομάδες 40-49 και 50-59 κατά πλειοψηφία (10 περιπτώσεις), δύο είναι στην ομάδα 30-39, ένας είναι 63 ετών και ένας 71. Στα νοικοκυριά αυτά συνυπάρχουν κατά μέσο όρο 2.3 ζευγάρια. Από το δεδομένο της

ηλικίας τεσσάρων "συμβίων" εξάγεται μια μέση διαφορά ηλικίας των συζύγων της τάξεως των 7.75 χρόνων. Οι "πρώτοι" γιοί φαίνεται να έχουν γεννηθεί όταν ο πατέρας ήταν κατά μέσο όρο 33 ετών. Τα ποσοστά της δομής αυτής έχουν διατηρηθεί στα ίδια επίπεδα με αυτά του 1898. Από τις δεκατέσσερις περιπτώσεις τέτοιων νοικοκυριών εντοπίστηκαν εννέα στο δημοτολόγιο του 1898: πέντε συνιστούσαν ήδη τότε *freresches*, σε δύο ακόμη συμβίωναν έγγαμοι αδελφοί με τη χήρα μητέρα τους, και οι άλλες δυο φαίνεται να έχουν προέλθει από διευρυμένους σχηματισμούς στους οποίους συνυπήρχαν τα αδέλφια με το χήρο πατέρα τους, πριν το γάμο του δεύτερου αδελφού. Σε αυτές τις περιπτώσεις δηλαδή, ο αδελφός που παντρεύτηκε δεν δημιούργησε νέο νοικοκυριό αλλά παρέμεινε με τον μεγαλύτερο αδελφό μετά το θάνατο του πατέρα τους.

5Bβ. Διακόσια σαράντα άτομα, οργανωμένα σε 23 νοικοκυριά, απαρτίζουν την δομή αυτήν, στην οποία συνυπάρχουν έγγαμοι αδελφοί με έναν χήρο γονέα. Πρόκειται για πολυμελείς σχηματισμούς που αριθμούν 10.4 άτομα και 2.4 συζυγικές μονάδες κατά μέσο όρο ανά νοικοκυριό. Σε 19 νοικοκυριά οι έγγαμοι αδελφοί μένουν με τη (χήρα) μητέρα τους και σε τέσσερα με τον πατέρα τους, ο οποίος φυσικά αναγράφεται και ως αρχηγός. Οι χήροι αρχηγοί είναι 66, 72, 73 και 88 ετών, και οι νεώτεροι αρχηγοί κατανέμονται στις ομάδες 30-39 (εννέα περιπτώσεις), 40-49 (επτά περιπτώσεις), δύο είναι 26 και 29 ετών και ένας 55. Ο γιός που εμφανίζεται πρώτος στην καταγραφή των μελών φαίνεται να γεννήθηκε όταν ο πατέρας ήταν 32.2 ετών. Οι εγγονοί δε των γερόντων γεννήθηκαν όταν οι τελευταίοι ήσαν 64 έως 87 ετών. Δεκαέξι από τα νοικοκυριά αυτά εντοπίζονται το 1898. Οκτώ προέρχονται από ήδη τότε σύνθετους σχηματισμούς (5Aβ, 5Bβ και 5Γ), πέντε από διευρυμένους, σε δύο η χήρα μητέρα συγκατοικούσε με τα άγαμα παιδιά της και μία διένυε τότε την πυρηνική της φάση. Στη μοναδική αυτήν περίπτωση, το ζευγάρι

των γονέων δε φαίνεται να είχε κομμία ευγατέρα, κατά τη στιγμή της απογραφής του 1898 τουλάχιστον, και από τους έξι γιούς τους στο διάστημα μέχρι το 1905 έχουν παντρευτεί οι δύο μεγαλύτεροι.

5Γ. Η δομή 5Γ αποτελείται από 16 νοικοκυριά και συγκεντρώνει 159 άτομα, με μέσο όρο 9.9 άτομα και 2.5 συζυγικές μονάδες κατά νοικοκυριά. Σε μια περίπτωση δεν αναγράφεται η ηλικία του αρχηγού: οι άλλοι φαίνονται ομαλά κατανομημένοι από την ομάδα ηλικίας των 30-39 ετών έως και τα 80.

Κατηγορία "6". Τέλος, οι "αταξινόμητες" δομές του 1905 αριθμούν 14 νοικοκυριά, από τα οποία τα δύο έχουν γυναίκα αρχηγό (χήρες χωρίς ηλικία). Οι άνδρες είναι χήροι (έξι περιπτώσεις), έγγαμοι σε τρεις, άγαμοι σε δύο, και "αγνώστου οικογενειακής κατάστασης" σε μια περίπτωση. Πρόκειται για μικρότερους σχηματισμούς, με μέσο μέγεθος τα 5 άτομα. Το είδος των δομών αυτών έχει ήδη περιγραφεί, και θα παρατεθούν και μερικές σχηματικές απεικονίσεις στο τέλος του κεφαλαίου.

Στα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τα νοικοκυριά των δυο πρώτων καταγραφών, και συγκεκριμένα των μεγαλύτερων κατηγοριών, θα χρειαστεί να αναφερθούμε αρκετές φορές. Είναι επομένως χρήσιμο να συγκεντρωθούν σε έναν πίνακα για να διευκολυνθεί η αναφορά σε αυτά.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.11: Βασικά Χαρακτηριστικά των Μεγαλύτερων κατηγοριών οικιακών ομάδων, Συρράκο 1898 και 1905.

Όμοια	Αρ.		Μέσο Μεγ		Μεσ Ηλ.Αρκ.		% καταν.		% συν.Πλ	
	1898	1905	1898	1905	1898	1905	1898	1905	1898	1905
3B	130	181	4.6	4.6	46.1	47.1	37.7	31.3	33.9	29.4
4A	50	62	5.1	4.8	41.1	43.8	14.5	11.0	14.5	10.9
5Aα	11	18	5.6	5.8	66.6	66.2	3.2	3.1	3.4	3.6
5Aβ	26	40	7.9	8.0	61.0	62.0	7.6	6.9	11.6	11.2
5Bα	7	14	9.8	9.2	41.5	50.6	2.0	2.4	3.9	4.5
5Bβ	9	23	8.5	10.4	36.4	44.6	2.6	3.9	4.3	8.4
5Γ	11	15	11.5	9.9	52.5	55.0	3.2	2.7	6.9	5.5

Κλείνοντας την περιγραφή των οικιακών σχηματισμών του 1898 και του 1905, πρέπει να επισημάνω πως οι απογραφές εέτουν ένα σχετικό πρόβλημα αξιοπιστίας ως προς τα δεδομένα των ηλικιών. Εάν παραβάλλουμε τις ηλικίες των ατόμων που συναντώνται και στις δυο καταγραφές, εμφανίζεται ένα "παίξιμο" της τάξης των δυο έως τεσσάρων χρόνων. Παρατηρείται ακόμη, όπως σε πολλές άλλωστε απογραφές προβιομηχανικών πληθυσμών¹²¹, μια αρκετά ανεπτυγμένη τάση "στρογγυλέματος" των ηλικιών σε αριθμούς που λήγουν σε 0 και σε 5¹²². Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται τόσο στον ανδρικό πληθυσμό των δυο πρώτων δημοτολογίων, όσο και -με μεγαλύτερη μάλιστα συχνότητα- στο μικρό αριθμό γυναικών που

121. Βλ. Willigan και Lynch, 1982, οπ.π, σ.84-85.

122. Για το ίδιο φαινόμενο στις απογραφές του ελληνικού κράτους πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, βλέπε Γ. Σιάμπος, Δημογραφική εξέλιξις της νεωτέρας Ελλάδος (1821-1985), Αθήνα 1973, σ. 57-59, και V. Valaoras, "A Reconstruction of the Demographic History of Modern Greece" Milbank Memorial Fund Quarterly, V.38, (1960), σ.115-139.

συναντούμε στην απογραφή του 1905 και για τον οποίο αναγράφονται οι ηλικίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 12: Συρράκο 1898. Ηλικίες Άρρένων σε 0 και 5.

Όμ. Ηλικ.	0 και 5	Συν. Όμ. Ηλ.	% του Συν.
0-9	31	197	15.7
10-19	54	190	28.7
20-29	43	143	30.0
30-39	45	118	38.1
40-49	38	94	40.8
50-59	17	80	21.2
60-69	10	38	26.3
70-79	6	18	33.3
80-89	1	1	100.0
ΣΥΝΟΛΟ	245	879	

Το 1898 δηλαδή, έχουμε ένα ποσοστό 28% του άρρενος πληθυσμού με στρογγυλεμένες ηλικίες και ένα αντίστοιχο ποσοστό 24% για το 1905. Εάν το ποσοστό αυτό των αρρένων δεν είναι πολύ υψηλό, στο γυναικείο πληθυσμό του 1905, η τάση εμφανίζεται πολύ εντονότερη: από τις 344 γυναίκες των οποίων γνωρίζουμε την ηλικία οι 138, το 40% δηλαδή, καταγράφεται με ηλικίες σωρευμένες στους αριθμούς 15, 20, 25, 30, κ.ο.κ.

Γ. Η επαγγελματική ιδιότητα των κατοίκων του Συρράκου και η μορφή της οικιακής ομάδας.

Η διχοτόμηση του κοινωνικού χώρου και η αναφορά σε δυο τρόπους ζωής, φαινόμενα στα οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως και τα οποία παραμένουν οράτα σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, καθόλη την περίοδο της μελέτης, οδηγούν στο ερώτημα του κατά πόσον θα ήταν ανιχνεύσιμες, μέσα από το διαθέσιμο υλικό, κάποιες διαφοροποιήσεις της συμπεριφοράς κατά το σχηματισμό των νοικοκυριών ανάμεσα στην κατηγορία των κτηνοτρόφων και εκείνην των μονίμων κατοίκων.

Όπως είναι γνωστό, τα δημοτολόγια του 1898 και του 1905 δεν παρέχουν πληροφορίες για τα επαγγέλματα των κατοίκων του Συρράκου. Γνωρίζοντας ωστόσο πως το δημοτολόγιο του 1898 περιέχει μόνο τους μετακινούμενους, μπορούμε να συμπεράνουμε πως πρόκειται για τους κτηνοτρόφους του Συρράκου, και να επιχειρήσουμε, μέσα από την ταύτιση των νοικοκυριών του 1898 με τα "παράγωγά" τους του 1905, να διακρίνουμε, με σχηματικό βέβαια τρόπο, τους μη-κτηνοτρόφους εκείνης της χρονιάς από τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους. Εντοπίζονται με αυτόν τον τρόπο διακόσια είκοσι τρία νοικοκυριά του 1905 τα οποία θα εκλάβουμε ως νοικοκυριά μη-κτηνοτρόφων, και αντίστοιχα, τριακόσια πενήντα πέντε νοικοκυριά μετακινούμενων (κτηνοτρόφων).

Για την τεκμηρίωση αυτής της διάκρισης έγινε ακόμη χρήση ενός εγγράφου που βρίσκεται ανάμεσα στις πηγές της μελέτης· πρόκειται για έναν κατάλογο ονομάτων αρρένων με τίτλο: "Καταγραφή των εκόντων δικαίωμα να ψηφίσουν δια εκλέκτορα". Ο κατάλογος αυτός είναι άγνωστης χρονολογίας, αλλά θα πρέπει μάλλον να έχει συνταχθεί μετά την απογραφή του 1905, γιατί ακολουθεί τη σειρά των νοικοκυριών του δημοτολογίου αυτού. Το ειδικό ενδιαφέρον του συνίσταται στον διαχωρισμό των αρρένων σε "Ραφτάδες" και "Ποιμένες", σύμφωνα με τον γνωστό κοινωνικό διαχωρισμό κτηνοτρόφων/μη-κτηνοτρόφων. Ο κατάλογος αναφέρεται σε άτομα, και όχι σε νοικοκυριά. Τα ονόματα ωστόσο έχουν διαταχθεί με τη σειρά περίπου που κατέχουν στα νοικοκυριά του 1905, ο αρχηγός δηλαδή αναφέρεται πρώτος και ακολουθούν τα αδέρφια ή οι γιοί του. Στον κατάλογο περιέχονται τα ονόματα εκατόν δέκα τεσσάρων "ραφτάδων" και εκατόν τριάντα οκτώ "ποιμένων". Από τα ονόματα των "ραφτάδων", τα ενενήντα εννέα αντιστοιχούν στα νοικοκυριά που ήδη διακρίναμε ως μη-κτηνοτροφικά. Όλα δε τα ονόματα των εκατόν τριάντα οκτώ "ποιμένων" ανήκουν σε αρχηγούς ή σε μέλη των τριακοσίων πενήντα πέντε

κτηνοτροφικών νοικοκυριών του 1905. Ο διαχωρισμός επομένως που επιχειρήθηκε με βάση την ταύτιση των νοικοκυριών του 1898 με εκείνα του 1905 επαληθεύεται σε μεγάλο βαθμό από τα περιεχόμενα του εκλογικού καταλόγου.

Η ενδεχόμενη διαφοροποίηση μεταξύ των μετακινούμενων και των μη-μετακινούμενων στη συμπεριφορά σχηματισμού του νοικοκυριού μπορεί να εντοπισθεί καταρχήν με τη σύγκριση της κατανομής των διαφόρων κατηγοριών νοικοκυριών στο εσωτερικό αυτών των δυο ομάδων.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.13: "Μετακινούμενοι" και "μη-μετακινούμενοι" του 1905: Τυπολογία νοικοκυριών.

Ίσομές	Μετακινούμενοι	Μη-μετακινούμενοι	Σύνολο
Μοναχικοί	7 20%	28 80%	35
Χωρίς συζ/γον.			
Ισχέςσεις	2 14%	12 86%	14
Ζευγάρια χωρίς			
Παιδιά	10 50%	10 50%	20
Ζευγάρια με			
Παιδιά	125 69%	56 31%	181
Χήροι με			
Παιδιά	5 36%	9 64%	14
Χήρες με			
Παιδιά	38 58%	28 42%	66
Διευρυμένα			
(σύνολο)	75 61%	48 39%	123
Σύνθετες			
(σύνολο)	85 77%	26 23%	111
Αταξινόμητες			
(κατηγ. 6)	8 57%	6 43%	14
ΣΥΝΟΛΟ	355	223	578

Η σύγκριση αυτή οδηγεί σε αξιοσημείωτες διαφορές μεταξύ των δυο κατηγοριών πληθυσμού. Διαπιστώνεται καταρχήν μια ισχυρή συνόρτηση μεταξύ της κτηνοτροφικής ιδιότητας και της συνθετότητας του νοικοκυριού. Τα μη-κτηνοτροφικά νοικοκυριά συγκεντρώνουν την πλειοψηφία των μοναχικών, "κωλών" και ολιγομελίστερων μορφών, ενώ οι κτηνοτρόφοι

μοιάζουν να συγκροτούν ολοκληρωμένες, πολυμελέστερες, και συνθετότερες οικιακές ομάδες.

Η συνεξέταση της ηλικίας των αρχηγών των νοικοκυριών μετακινουμένων και μη-μετακινουμένων αποκαλύπτει μερικές διακυμάνσεις της κατανομής κατά ομάδες ηλικίας, οι οποίες ωστόσο δε φαίνονται αρκετές για να αποδοθεί σε αυτές οι διαφορές μεταξύ των τύπων των νοικοκυριών.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.14: Ηλικίες αρχηγών "μετακινουμένων" και "μη-μετακινουμένων" νοικοκυριών.

Ομάδες ηλικίας	Μετακινούμενοι	Μη-Μετακινούμενοι
0-9	2 0.5%	1 0.4%
10-19	13 3.6%	6 2.7%
20-29	53 15.0%	24 10.7%
30-39	67 18.8%	51 22.8%
40-49	92 25.9%	54 24.2%
50-59	60 16.9%	44 19.7%
60-69	48 13.5%	24 10.7%
70-79	18 5.0%	7 3.1%
80-89	2 0.5%	- -
Χ.Η		12 5.3%
ΣΥΝΟΛΟ	355	223

Οι σημαντικότερες ποσοστιαίες διαφορές μεταξύ των δυο κατηγοριών στην κατανομή των οικιακών δομών τους εντοπίζονται στα μοναχικά νοικοκυριά, στα πυρηνικά νοικοκυριά 3B, και στα σύνθετα νοικοκυριά. Ας πάρουμε για παράδειγμα τις περιπτώσεις των σύνθετων νοικοκυριών. Στις υποκατηγορίες 5Αα και 5Αβ, όπου ζει ο πατέρας, η μέση ηλικία του κυμαίνεται στην πρώτη περίπτωση στα 66.2 έτη, και στη δεύτερη στα 62. Οι "μετακινούμενοι" αρχηγοί 60-69 ετών ανέρχονται σε 48 άτομα: τα 31, δηλαδή το 64.5% ζουν σε σύνθετα νοικοκυριά όλων των μορφών. Στους μη-μετακινούμενους, οι αρχηγοί ηλικίας 60-69 ετών ανέρχονται σε είκοσιτέσσερα άτομα, από τα οποία τα δέκα, δηλαδή το 41%, ζούν σε σύνθετα νοικοκυριά.

Οι μη-μετακινούμενοι όμως δείχνουν να αποφεύγουν σε όλες τις ομάδες ηλικίας τη συγκρότηση σύνθετων νοικοκυριών κάθε μορφής, όπως δείχνει η σύγκριση της συμμετοχής των αρχηγών μετακινουμένων και μη-μετακινουμένων κατά ομάδα ηλικίας στο σύνολο των σύνθετων νοικοκυριών.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.15: Σύνθετα νοικοκυριά. Μετακινούμενοι και μη-μετακινούμενοι αρχηγοί κατά ομάδα ηλικίας.

Όμ. Ηλικίας	Μετακινούμενοι			Μη-μετακινούμενοι		
	Αρ.	Συν.Αρχ.	%	Αρ.	Συν.Αρχ.	%
20-29	1	53	1.9	2	24	8.3
30-39	12	67	17.9	2	51	3.9
40-49	11	92	11.9	5	54	9.2
50-59	18	60	30.0	5	44	11.4
60-69	30	48	62.5	10	24	41.6
70-79	11	18	61.1	2	7	28.6
80-89	2	2	100.0	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	85	340	25.9	26	204	13.7

Η μέση ηλικία αρχηγού στις πυρηνικές οικιακές ομάδες όπως είδαμε εντοπίζεται στο 47ο έτος. Συγκρίνοντας τα ποσοστά των ομάδων ηλικίας 30-39 και 40-49 ετών στις κατηγορίες των κτηνοτρόφων και των μη-κτηνοτρόφων, βλέπουμε πως οι μη-κτηνοτρόφοι 30-39 ετών υπερτερούν κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες των κτηνοτρόφων, και υστερούν κατά 1.7 μονάδες στην επόμενη ομάδα ηλικίας. Με άλλα λόγια, η κατανομή των ηλικιών δεν δείχνει να υπάρχει έλλειψη νέων μη-κτηνοτρόφων αρρένων που θα δημιουργήσουν νέες συζυγικές μονάδες, και δεν δικαιολογεί τη μειωμένη παρουσία πυρηνικών νοικοκυριών σε αυτή την μερίδα του πληθυσμού. Παρόλη τη σχετική ομοιογένεια της ηλικιακής κατανομής τους, το 45% των μετακινουμένων ηλικίας 40-49 ετών ζει σε πυρηνικά νοικοκυριά 3B, ενώ από τους συνομήλικούς τους μη-μετακινούμενους μόνον το 29%. Η συνολική δε διαφορά των ποσοστών που συγκεντρώνουν τα νοικοκυριά ζευγαριών με παιδιά στους μετακινούμενους και στους μη-μετακινούμενους ανέρχεται σε 38 μονάδες.

Ας εξετάσουμε τώρα τις μοναχικές οικιακές μορφές του 1905. Αφαιρώντας τις γυναίκες από το σύνολο των μονομελών σχηματισμών, μένουν είκοσιεφτά νοικοκυριά αρρένων. Οι μη μετακινούμενοι ανέρχονται στο 77% του συνόλου των μονομελών νοικοκυριών με είκοσι μία περιπτώσεις, και αξίζει να σημειωθεί πως τέσσερα από αυτά αποτελούνται από άνδρες 30-39 ετών και έξι από άνδρες 40-49 ετών, ηλικίες δηλαδή που συμβαδίζουν γενικά με τη διαβίωση σε πυρηνικές οικιακές ομάδες. Όσο για τις γυναίκες που αποτελούν εκείνη τη χρονιά μοναχικά νοικοκυριά, δεν θα πρέπει να μας διαφύγει πως στην προηγούμενη καταγραφή δεν εμφανίζεται καμιά γυναίκα μόνη της.

Εχουμε άραγε δύο κοινωνικές ομάδες οι οποίες δημιουργούν και αναπαράγουν διαφορετικές μορφές νοικοκυριών; Και εάν όντως συμβαίνει κάτι τέτοιο, μπορεί να ερμηνευτεί μέσα από τη σύνδεση της μορφολογίας του νοικοκυριού με τον τρόπο ζωής των κτηνοτρόφων στη μια περίπτωση, και των μόνιμων κατοίκων στην άλλη; ή μήπως, στην περίπτωση των τελευταίων, η υπεροχή των μοναχικών, κωλών και ολιγομελών νοικοκυριών μπορεί να ερμηνευτεί ως συνέπεια της κρίσης της οικονομίας και της κοινωνίας τους που διέρχονται οι μόνιμοι, μη-κτηνοτρόφοι κάτοικοι;

Η πρώτη υπόθεση θα μπορούσε να υποστηριχθεί εάν από τις συγκρίσεις που έγιναν προέκυπταν κάποιες ενδείξεις πως οι μη-κτηνοτρόφοι απέφευγαν τη δημιουργία σύνθετων νοικοκυριών και έτειναν περισσότερο προς τη συγκρότηση και τη διατήρηση απλούστερων και ίσως ολιγομελέστερων νοικοκυριών. Τα στοιχεία όμως δείχνουν πως μεταξύ των μη-κτηνοτρόφων υστερούν όχι μόνον οι σύνθετοι οικιακοί σχηματισμοί αλλά και οι πυρηνικές οικιακές ομάδες.

Οι βιβλιογραφικές πληροφορίες που διασέτουμε για την οργάνωση της οικονομίας των τεχνιτών και εμπορευόμενων του

Συρράκου μιλάνε κυρίως για την κατανομή της εργασίας κατά φύλο και ηλικία, και τα ταξίδια των εμπόρων, ραπτών, και εν γένει τεχνιτών, χωρίς να αναφέρονται στην οργάνωση των οικιακών ομάδων τους ή σε κάποιες τάσεις προτίμησης απλών ή σύνθετων νοικοκυριών. Μπορούμε, ενδεχόμενα, να υποθέσουμε πως η συγκράτηση εγγύμων παιδιών στο πατρικό νοικοκυριό των μη-κτηνοτρόφων δεν αποτελούσε κυρίαρχη πρακτική για αυτούς τους ανθρώπους, αλλά μπορούμε και να υποθέσουμε πως ένας αρχηγός που απουσίαζε πολλούς μήνες από την οικογένειά του θα προτιμούσε να την αφήσει στα χέρια ενός αδελφού, ή ενός ενήλικου γιού του, και ακόμη πως η κατασκευή των ειδών που εμπορευόταν απαιτούσε περισσότερα εργατικά χέρια από όσα θα προσέφερε μια πυρηνική οικιακή ομάδα¹²³. Τα διαθέσιμα

123. Ο Laslett έχει διατυπώσει την υπόθεση πως το νοικοκυριό το οποίο απασχολείτο με την παραγωγή υφαντών στα πλαίσια της πρωτο-βιομηχανικής οικονομίας θα επεδείκνυε τάσεις προς αυξημένη γονιμότητα, πτώση της ηλικίας γάμου, συγκράτησης εργατικών χεριών και εντέλει προς την αύξηση του μεγέθους του. P.Laslett, The world we have lost -further explored-, University Printing House, Cambridge, 1983, σ.190-192. Βλέπε και D. Levine, Family formation in an age of nascent capitalism, Academic Press 1977, σ.78: "It is apparent that by the time of the 1851 census framework knitters had further responded to their adverse economic circumstances by making adjustments in their household structures...In contrast to the agricultural laborers and the village craftsmen and artisans, the framework knitters had not only the largest proportion of working wives but also children most likely to work from an early age.... Coresidence, two or more nuclear family units sharing the same household, was significantly higher among the framework knitters where more than one household in eight headed by a married man contained a coresident family. Among the nonindustrial villagers such sharing was unusual-just one such complex household in 20 existed." Η αναφορά σε αυτές τις μελέτες βέβαια δε σημαίνει πως η παραγωγή υφαντών στα πλαίσια του νοικοκυριού στο Συρράκο μπορεί αβασάνιστα να θεωρηθεί παράδειγμα "πρωτοβιομηχανικής" οικονομίας, ούτε πως η απασχόληση στην υφαντουργία συνεπάγεται σε αυτήν την κοινωνία τη διαφορετική σύνθεση και μέγεθος του νοικοκυριού. Η σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών μπορεί να είναι και αντίστροφη.

στοιχεία δεν αρκούν για να διατυπώσουμε την υπόθεση μιας δομικής σχέσης μεταξύ της απουσίας σύνθετων νοικοκυριών στη μη-κτηνοτροφική μερίδα του πληθυσμού και της φύσης των επαγγελματιών αυτής της μερίδας.

Εάν η προηγούμενη υπόθεση δε φαίνεται να μπορεί να υποστηριχθεί, το φαινόμενο της αυξημένης συχνότητας των μονομελών, χωρίς συζυγικές ή γονικές σχέσεις, και εν γένει "κωλών" νοικοκυριών αντίθετα, υποδεικνύει την αποδιάρθρωση της οικογενειακής-οικιακής ζωής των μη-κτηνοτρόφων. Γνωρίζοντας δε τη σχετική δυσπραγία της μη-κτηνοτροφικής οικονομίας κατά τις αρχές του αιώνα, φαίνεται θεμιτό να υποθέσουμε πως υφίσταται σχέση μεταξύ των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών εκείνης της περιόδου και της σημαντικής παρουσίας "κωλών" οικιακών σχηματισμών μεταξύ των μη-κτηνοτρόφων, η οποία αντικατοπτρίζει την κρίση της οικονομίας τους. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κτηνοτρόφοι αντίθετα, δε φαίνεται να στάθηκαν ικανά να αποδιοργανώσουν την οικιακή οργάνωσή τους, ίσως γιατί η τελευταία αποτελεί δομική προϋπόθεση του τρόπου ζωής και της οικονομίας τους.

Δ. Συρράκο 1898-1905: Το φαινόμενο της "κινητικότητας" των νοικοκυριών.

Κάθε χρονικό διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα σε δυο διαδοχικές πληθυσμιακές καταγραφές σημαδεύεται από την κινητικότητα των ατόμων αλλά και από εκείνη των οικιακών σχηματισμών: κάποια νοικοκυριά εξαφανίζονται, άλλα πάλι διατηρούνται με μικρότερες ή μεγαλύτερες αυξομειώσεις του δυναμικού και/ή αλλαγές της σύνθεσής τους και τέλος, εμφανίζονται "καινούργιοι" οικιακοί σχηματισμοί. Στο σύνολό τους, οι μεταβολές αυτές συνιστούν το φαινόμενο που ονομάζουμε εδώ "κινητικότητα", και το οποίο θα επιχειρήσω να παρακολουθήσω στη συνέχεια.

Το εργαλείο για την μελέτη της κινητικότητας των νοικοκυριών αποτελεί ένα σώμα δεδομένων που περιέχει το σύνολο των νοικοκυριών και τις μεταβολές της κατάστασής τους που εντοπίστηκαν στα τριάντα χρόνια που καλύπτουν οι απογραφές. Τα περιεχόμενα του σώματος αυτού διατάσσονται κατά τρόπο που να αποκαλύπτει τη κίνηση των νοικοκυριών στα διαστήματα που χωρίζουν τις απογραφές μεταξύ τους (1898-1905, 1905-1929), αλλά και την κίνηση όλων των νοικοκυριών στο συνολικό διάστημα 1898-1929. Η επεξεργασία αυτή δυσχεραίνεται βεβαίως από τις αδυναμίες των πηγών για τις οποίες έχει ήδη γίνει λόγος. Τις υπενθυμίζω: η άνιση κατανομή των διαστημάτων που μεσολαβούν ανάμεσά τους, (ανάμεσα στα δύο πρώτα δημοτολόγια έξι χρόνια, ανάμεσα στο δεύτερο και το τρίτο εικοσιτέσσερα), και ακόμη, η ιδιαίτερα ανεπτυγμένη συνωνυμία των αρχηγών των νοικοκυριών. Παραπέρα, το γεγονός πως στην απογραφή του 1898 περιέχεται μόνον ένα τμήμα του πληθυσμού στερεί το σώμα των πηγών από ένα σημαντικό μέρος των νοικοκυριών της χρονιάς εκείνης.

Προτού ασχοληθούμε με τις πρακτικές που συνιστούν το φαινόμενο της κινητικότητας θα πρέπει να επισημανθεί πως, τουλάχιστον έως το 1905, οι πηγές παρέχουν την εικόνα ενός πληθυσμού που παρά την ανεπτυγμένη επαγγελματική κινητικότητά του αποτελεί ένα "εσωστρεφές" σύνολο. Η σχεδόν παντελής απουσία εισροής ανερώπινου δυναμικού στην κοινότητα από άλλες κοινότητες ή πληθυσμιακές ομάδες, αλλά και η υψηλή κοινοτική ενδογαμία των Συρρακιωτών, τοποθετούν την ανάλυση της κινητικότητας στο εσωτερικό μιας "στεγανοποιημένης" κατά κάποιο τρόπο πληθυσμιακής ομάδας. Η μονιμότερη (έως και οριστική) μετακίνηση ενός μέρους των Συρρακιωτών προς τα πεδινά και τα αστικά κέντρα δεν εντοπίζεται -από τις πηγές μας τουλάχιστον- παρά αργότερα, από το 1905 και μετά. Ελλείψει λοιπόν "εξωγενών" παραγόντων, είναι εύλογο να υποθέσει κανείς πως οι επιμέρους πρακτικές του γενικότερου

φαινομένου της κινητικότητας των νοικοκυριών καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τους κανόνες που διέπουν το σχηματισμό της οικιακής ομάδας.

Η τυπολογία της κινητικότητας.

Στο γενικότερο φαινόμενο της κινητικότητας διακρίνονται συνήθως τρεις τύποι¹²⁴.

1. Η εξαφάνιση νοικοκυριών: ως εξαφάνιση, θεωρείται η απόλυτη απουσία ενός νοικοκυριού από την καταγραφή που έπεται εκείνης στην οποία είχε εντοπιστεί το εν λόγω νοικοκυριό.

2. Η διατήρηση: θεωρούμε πως οι οικιακοί σχηματισμοί που εντοπίστηκαν σε μια καταγραφή διατηρούνται όταν επανεμφανίζονται στην επόμενη καταγραφή. Τα χαρακτηριστικά τους μπορεί να έχουν διατηρηθεί αναλλοίωτα στο χρονικό διάστημα που έχει μεσολαβήσει, αλλά και να έχουν υποστεί μεταβολές οι οποίες να επιβάλλουν την ταξινόμησή τους σε διαφορετική κατηγορία.

3. Η εμφάνιση "νέων" οικιακών σχηματισμών: η παρουσία νέων νοικοκυριών εμφανίζεται ως συνέπεια δυο παραγόντων: αφενός της εισροής ατόμων ή οικιακών ομάδων από το "εξωτερικό" της κοινότητας και αφετέρου του σχηματισμού νέων νοικοκυριών τα οποία προέρχονται από τα ήδη υφιστάμενα (μέσω της διάσπασης μιας σύνθετης οικιακής ομάδας σε δυο ή περισσότερες, ή της σύμπτυξης δυο ή περισσότερων νοικοκυριών σε ένα) ή μέσα από το γάμο ατόμων που ακολουθούν νεοτοπική μεταγαμική εγκατάσταση.

Η τυπολογία αυτή βέβαια δεν στερείται μεθοδολογικών και αναλυτικών προβλημάτων. Στην προσέγγιση αυτή

124. Βλ. Salitot 1988, οπ.π, σ.101-104.

παρακολουθεούμε ένα σύνολο νοικοκυριών από το 1898 έως το 1905, με στόχο τον εντοπισμό των φαινομένων συνέχειας και αλλαγής και την απομόνωση του πυρήνα των σταθερών οικιακών σχηματισμών της κοινότητας. Τη βασική ενότητα αναφοράς δηλαδή αποτελεί το νοικοκυριό και όχι τα άτομα αυτά καθ'αυτά που το αποτελούν. Κατά την αναζήτηση των "σταθερών" νοικοκυριών όμως, θα σκοντάψουμε αναπόφευκτα στον καθορισμό της "σταθερότητας". Η ταύτιση των οικιακών ομάδων σε δυο απογραφές έχει τις προβληματικές πλευρές της: αποτελεί βέβαια πρόοδο σε σχέση με τις έρευνες που στηρίζονται σε μια μόνο καταγραφή αλλά θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας και τα όρια μιας τέτοιας προσέγγισης. Ως ενότητα ανάλυσης επιλέγεται το νοικοκυριό, και όχι τα άτομα που το συνιστούν. Τούτο σημαίνει πως παραβλέπονται οι εμπειρίες συνύπαρξης στο εσωτερικό του νοικοκυριού των ανερώπων αυτών, ή ακόμη πως σκιαγραφείται μια αυθαίρετη, ενδεχόμενα δε και παραπλανητική εικόνα τους. Το βάρος σε μια τέτοια ανάλυση δίνεται στη διαχρονική συνέχεια του νοικοκυριού, του οποίου ωστόσο τα μέλη μπορεί να έχουν μετακινηθεί στο εξεταζόμενο διάστημα. Έτσι, ο καθορισμός του "ίδιου" νοικοκυριού παραμένει ασαφής. Εάν, για παράδειγμα, εντοπιστεί κάποιο νοικοκυριό στο οποίο συμβιώνουν δυο έγγαμα αδέλφια κατά την αρχή της περιόδου που εξετάζεται, ενώ στο τέλος της ίδιας περιόδου τα αδέλφια αυτά κατοικούν σε δυο διαφορετικά νοικοκυριά, είναι ευνόητο πως ο διαχωρισμός του αρχικού νοικοκυριού από τα δυο "παράγωγά" του, και η θεωρητική τεκμηρίωση της συνέχειας ή και της ασυνέχειας του σχηματισμού είναι αρκετά προβληματική διαδικασία¹²⁵. Με άλλα λόγια δηλαδή, ο διαχωρισμός ανάμεσα στον τύπο 2 (διατήρηση) και 3 (εμφάνιση νέων νοικοκυριών) εμφανίζεται αναλυτικά ασαφής.

125.D. Kertzer, "Future Directions in Historical Household Studies", Journal of Family History 10, (1985), σ.98-107.

Δεν φιλοδοξώ να δώσω εδώ απάντηση στο πρόβλημα αυτό. Ωστόσο, το γεγονός πως βρισκόμαστε μπροστά σε έναν πληθυσμό που αφενός δεν ανανεώνεται με την εγκατάσταση στην κοινότητα "ξένων", και αφετέρου ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό κανόνες ανδροπατροπατρικής μεταγαμικής εγκατάστασης διευκολύνει τουλάχιστον το διαχωρισμό των πραγματικά "ξένων" νοικοκυριών από εκείνα που αποτελούν παράγωγα της διάσπασης των σύνθετων οικιακών σχηματισμών, ή της σύμπτυξης μερικών νοικοκυριών σε ένα "νέο" οικιακό σχηματισμό. Στο μέτρο δε που αποδεικνύονται οι γενεαλογικοί δεσμοί των κλάδων αυτών με το νοικοκυριά προέλευσής τους, νομιμοποιείται, πιστεύω, ο χαρακτηρισμός της κίνησης αυτής ως "διατήρησης", με την έννοια της συνέχειας στο χρόνο.

Στο διάστημα λοιπόν που μεσολαβεί ανάμεσα στις απογραφές του 1898 και του 1905 τα νοικοκυριά του 1898 έχουν υποστεί σε πολλές περιπτώσεις μεταβολές της σύνθεσης και του μεγέθους τους: τούτο οφείλεται τόσο σε βιολογικά γεγονότα (γεννήσεις ή θανάτους μελών), όσο και σε "κοινωνικά" (τους γάμους, τις μετακινήσεις προσώπων μεταξύ νοικοκυριών, ή και εκτός κοινότητας). Θα θεωρήσω εδώ πως εφόσον διαπιστώνεται η προέλευση ενός ή περισσοτέρων νοικοκυριών του 1905 από κάποιον οικιακό σχηματισμό του 1898, υφίσταται "διατήρηση" του αρχικού αυτού σχηματισμού. Με άλλα λόγια, ακολουθείται η απλούστερη δυνατή αναλυτική διχοτόμηση: τα νοικοκυριά του 1898 είτε απουσιάζουν ("εξαφάνιση"), είτε εμφανίζονται ("διατήρηση") το 1905. Έτσι, θα απομονωθούν στη συνέχεια οι δυο αυτές κινήσεις, οι οποίες αποκαλύπτονται από την εξέλιξη των οικιακών σχηματισμών στο χρονικό διάστημα 1898-1905.

1. Συρράκο 1898-1905: Η εξαφάνιση νοικοκυριών.

Μόλις δέκα νοικοκυριά του 1898 έχουν εξαφανιστεί το 1905. Δεν είναι δε τυχαίο ότι πρόκειται για τους ασθενέστερους από πλευράς αριθμητικού δυναμικού σχηματισμούς, δηλαδή για μονομελή νοικοκυριά ηλικιωμένων αρρένων και νοικοκυριά χήρων (ανδρών και γυναικών) με παιδιά. Η συχνότητα δηλαδή της εξαφάνισης εμφανίζεται αντιστρόφως ανάλογη με το βαθμό συνθετότητας της οικιακής ομάδας, όπως φαίνεται και στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.16: Εξαφάνιση νοικοκυριών του 1898.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	Σύνολο	Αρ. Εξαφ.	% του Συν.
Μονομελή	11	5	45.4
Πυρηνικά 3Α	12	1	8.3
>> 3Β	130	1	0.7
Χήροι 3Γ	9	2	22.2
Χήρες 3Δ	37	1	2.7

2. Η "διατήρηση". Οι δυο μείζονες κινήσεις της: διάσπαση και διεύρυνση.

α. Η διάσπαση των νοικοκυριών.

Στο μεγαλύτερο μέρος της, η διαδικασία της διάσπασης αφορά οικιακές δομές οι οποίες έχουν φτάσει σε ένα σημείο του κύκλου ζωής τους πέραν του οποίου επιβάλλεται για ποικίλους λόγους η σκίαση σε απλούστερους και πλέον ολιγομελείς σχηματισμούς. Στον παρακάτω πίνακα συγκεντρώνονται τα δεκαέξι νοικοκυριά του 1898 που έχουν διασπαστεί παράγοντας 36 "νέες" δομές το 1905.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 17: Σχάσεις Νοικοκυριών του 1898

1898			1905			
Μερίδες	Όψη	Μέγεθος	Μερίδες	Όψη	Μέγεθος	
5	5Bα	7	Θανατος	8	3B	5
				9	3Δ	2
12	5Aβ	10	Θανατος	281	3B	5
				282	3B	4
				180	4A	4
33	5Bβ	7		320	3B	4
				321	3Δ	2
48	5Γ	10		19	3B	3
				20	3B	5
50	5Γ	9		189	4A	6
				256	3B	5
80	5Bβ	8		128	4Γ	6
				298	3B	4
87	5Bα	13	Θανατος	90	3B	4
				222	3B	4
				318	3Δ	6
102	5Aβ	10	Θανατος	140	4A	4
				280	3B	7
118	3Δ	3		125	6	3
				176	3B	3
165	5Bβ	12	Θανατος	201	4A	8
				202	3Γ	5
199	5Bβ	6		153	3B	3
				154	4Γ	6
210	2A	3		177	3B	3
				342	4B	4
253	5Bα	5	Θανατος	99	3B	3
				158	5Bα	5
273	4Γ	6		250	4A	4
				251	2A	2
				463	3B	4

1295	5ΑΒ	8	θανατος	77	4Α	4
				362	3Δ	3
1307	5Γ	16	θανατος	32	5Γ	10
				33	4Γ	6
				34	3Δ	3

Όπως ειπώθηκε πριν, η διαδικασία της διάσπασης που απεικονίζεται παραπάνω αφορά κυρίως σύνθετους οικιακούς σχηματισμούς. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί πως κομμιά από τις οικογένειες-κορμού δεν έχει υποστεί διάσπαση στο διάστημα 1898-1905. Οι δομές αυτές "απλοποιούνται" σε μερικές περιπτώσεις: με το θάνατο ενός από τους γονείς μετατρέπονται σε διευρυμένα νοικοκυριά (4Α) που αποτελούνται από την ΣΟΜ του έγγαμου γιού και τον επιζώντα γονέα, ή με το θάνατο και των δυο γερόντων, το νεότερο ζευγάρι εισέρχεται στην "πυρηνική" φάση του κύκλου ζωής του. Έτσι φαίνεται να επαληθεύονται οι υποθέσεις σύμφωνα με τις οποίες η παρουσία του ενός ή και των δυο γονέων στους σύνθετους σχηματισμούς λειτουργεί ανασταλτικά ως προς τη διάσπαση τέτοιων νοικοκυριών, ενώ οι οικιακές ομάδες που αποτελούνται από έγγαμους αδελφούς χωρίς την παρουσία των γονέων διασπώνται ευκολότερα¹²⁶.

Η οικογένεια-κορμού οφρώνεται αποκλειστικά επάνω στον δεσμό υϊκότητας. Δεν συνυπάρχουν αδέλφια και συνεπώς απουσιάζουν από αυτήν την οικιακή δομή και οι εγγενείς εντάσεις μεταξύ των εκ πλαγίου συγγενών (αδελφών, συννυφάδων, κ.λ.π.), εντάσεις που σε μεγάλο βαθμό ωθούν προς τη σχάση τέτοιων σχηματισμών. Ας σημειωθεί ακόμη πως το

126. Βλέπε και Wheaton 1975, ο.π.π, σ. 619-620, για μια περιγραφή των εγγενώς αντιφατικών σχέσεων μεταξύ πατέρα και του/των γιού/γιών του και μεταξύ αδελφών όπως και των κεντρόφυγων τάσεων που απειλούν τους σύνθετους οικογενειακούς σχηματισμούς.

μέγεθος αυτών των νοικοκυριών υπολείπεται κατά πολύ εκείνου των υπολοίπων σύνθετων οικιακών σχηματισμών, και πως, για όσο χρόνο εξακολουθεί να υφίσταται η συγκεκριμένη αυτή σύνθεσή τους, παρουσιάζει μικρότερο ρυθμό αύξησης από τα νοικοκυριά εκείνα στα οποία συνυπάρχουν δύο και περισσότερα έγγαμα ζευγάρια αναπαραγωγικής ηλικίας. Στην περίπτωση των οικογενειών-κορμού συνεπώς, ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων, δηλαδή της παρουσίας των γονέων, της μη-συνύπαρξης επιμέρους συζυγικών οικογενειακών μονάδων της ίδιας γενεάς, και του μικρότερου μεγέθους, εμφανίζεται να λειτουργεί αποτρέποντας τη σχάση τους.

Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί πως, ακόμη και στο σύνολο των σύνθετων νοικοκυριών που υφίστανται σχάση, ο ανιόντας συγγενής ουδέποτε εγκαθίσταται μόνος του: δεν υφίσταται δηλαδή ρήξη ο υιϊκός δεσμός, ή για την ακρίβεια, το καθεστώς της συμβίωσης το οποίο εκλαμβάνεται ως έκφραση αυτού του δεσμού. Με άλλα λόγια, και η διαπίστωση αυτή ισχύει και για την εξέλιξη των απλούστερων οικιακών σχηματισμών, ο γονέας θα συστεγαστεί πάντοτε με ένα από τα παιδιά του, κάτι που άλλωστε υποδεικνύει και το χαμηλό ποσοστό των γερόντων που συνιστούν μονομελή νοικοκυριά. Η συγκατοίκηση εγγάμων αδελφών είναι αυτή που φαίνεται να δημιουργεί από ένα σημείο και πέρα τις προϋποθέσεις για τη σχάση των σύνθετων νοικοκυριών.

Για να επανέλθουμε στα δεδομένα του πίνακα των σχάσεων: στο διάστημα 1898-1905, δεκατρείς σύνθετοι σχηματισμοί έχουν διασπαστεί, με αποτέλεσμα την εμφάνιση ολιγομελέστερων και πυρηνικών ως επί το πλείστον μορφών¹²⁷.

127. Αξίζει να συγκρατήσουμε το γεγονός ότι η διάσπαση σύνθετων σχηματισμών δεν οδηγεί κατανάγκη στην εμφάνιση αποκλειστικά πυρηνικών νοικοκυριών. Έτσι, όπως παρατηρούν οι Klarisch και Demonet 1972, οπ.π, σ.881, η σχάση των πολυάριθμων σύνθετων οικιακών ομάδων χωρίζει τις επιμέρους

Σε μια προσπάθεια αναζήτησης της λογικής που διέπει τη πράξη της διάσπασης, φαίνεται εεπιτό να συναρτήσουμε το γεγονός αυτό με τα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών για τα οποία έγινε προηγουμένως λόγος (μέγεθος, αριθμός έγγαμων ζευγαριών) και με το βιολογικό συμβάν του θανάτου του αρχηγού, της συζύγου του ή και των δυο. Για τους θανάτους αυτούς, μας πληροφορούν οι απογραφείς με τις σημειώσεις που κρατούν στα περιεώρια των δημοτολογίων ("απέθανε"). Συχνά, ο θάνατος συμπεραίνεται από την απουσία του ατόμου αυτού στην επόμενη απογραφή. Στον πίνακα των σχέσεων που προηγήθηκε, η ένδειξη "θάνατος" υποδεικνύει τις περιπτώσεις των νοικοκυριών των οποίων έχει αποβιώσει ο αρχηγός. Εκ πρώτης όψεως λοιπόν, φαίνεται να υπάρχει μια ισχυρή συνάρτηση μεταξύ της διάσπασης αυτών των νοικοκυριών στο διάστημα 1898-1905 και των παρακάτω παραγόντων:

α. του μεγέθους των νοικοκυριών. Ο μέσος όρος του μεγέθους των σύνθετων νοικοκυριών που διασπώνται ανέρχεται στα 9.3 άτομα, μέγεθος δηλαδή κατά πολύ μεγαλύτερο από το μέσο όρο του συνόλου (5.15) των νοικοκυριών του 1898.

β. του αριθμού των εγγάμων ζευγαριών που περιέχουν τα νοικοκυριά. Κατά μέσο όρο, οι σύνθετες οικιακές ομάδες που διασπώνται αριθμούν 2.3 έγγαμα ζευγάρια.

γ. του βιολογικού συμβάντος του θανάτου του αρχηγού. Σε εννέα από τις δεκατρείς περιπτώσεις σχέσης τέτοιων σχηματισμών έχει επέλθει στο διάστημα 1898-1905 ο θάνατος του πατέρα ή του μεγαλύτερου αδελφού, δηλαδή του αρχηγού.

γενεές (αδελφών ή εξαδέλφων) δίχως όμως να απομονώνει τους έγγαμους γιους από τους πατέρες τους. Έτσι προκύπτουν και πάλι σύνθετα νοικοκυριά τα οποία ωστόσο συγκροτούνται επάνω στους δεσμούς μεταξύ ανιόντων/κατιόντων και στα οποία η συγγένεια εκ πλαγίου θα παίξει για κάποιο διάστημα μειωμένο ρόλο.

Μπορεί κανείς επομένως να υποθέσει, σύμφωνα με τα παραπάνω ευρήματα, πως η διάσπαση των σύνθετων νοικοκυριών εμφανίζεται ως διαδικασία άμεσα συναρτώμενη με τον παράγοντα του μεγέθους αλλά και της σύνθεσης αυτών των νοικοκυριών. Το "τυχαίο" συμβάν του θανάτου του αρχηγού φαίνεται να επεμβαίνει καθοριστικά ως προς τη στιγμή τη σκάσης, επιφέροντας άλλωστε σε πολλές περιπτώσεις και την ανακατανομή της οικογενειακής περιουσίας. Η υπόθεση αυτή όμως ανατρέπεται μόλις επαναληφθεί το εγχείρημα της συσχέτισης των "αιτιακών" αυτών παραγόντων σκάσης των νοικοκυριών με τα δεδομένα των σύνθετων οικιακών σχηματισμών που δεν μεταβάλλουν τη δομή τους στο διάστημα 1898-1905. Έτσι διαπιστώνεται πως:

α. Το μέσο μέγεθος των "αμετάβλητων" αυτών οικιακών ομάδων ανέρχεται σε 9.1 άτομα, και

β. Κατά μέσο όρο, αριευθούν και αυτές 2.3 έγγαμα ζευγάρια.

γ. Ο θάνατος του αρχηγού εμφανίζει, σύμφωνα με την προηγούμενη οπτική, την ισχυρότερη συνάρτηση με το γεγονός της διάσπασης. Εάν όμως συγκρίνουμε τα ποσοστά σκάσης και διατήρησης σε συνάρτηση με το σύνολο των θανάτων που επέρχονται σε όλα τα νοικοκυριά, η συνάρτηση αυτή αποδυναμώνεται: από τους είκοσι θανάτους αρχηγών στο σύνολο των σύνθετων νοικοκυριών μεταξύ του 1898 και του 1905, οι εννέα ακολουθούνται από τη σκάση του νοικοκυριού, αλλά οι υπόλοιποι ένδεκα δεν δείχνουν να έπαιξαν ρόλο στην εξέλιξη της δομής του.

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν, ανάμεσα στους συντελεστές που επηρεάζουν τη διαδικασία διάσπασης των σύνθετων νοικοκυριών οι παράγοντες στους οποίους αποδώσαμε τη μεγαλύτερη ισχύ, εμφανίζονται μετά την ανάλυση που

προηγήθηκε λιγότερο σημαντικοί από όσο αναμενόταν. Είναι πιθανό, εκτός από τους παράγοντες που εξετάστηκαν εδώ, να υπεισέρχονται και άλλοι στην απόφαση για τη διάσπαση των σύνθετων νοικοκυριών, παράγοντες που αφορούν την οικονομική επιφάνεια της κάθε οικιακής ομάδας, τη διαχείριση της οικιακής περιουσίας, τις δυνατότητες στέγασης των νέων νοικοκυριών, κ.ο.κ, οι οποίοι όμως θα παραμείνουν ανεξεκρίβτοι εφόσον οι πηγές μας δεν παρέχουν πληροφορίες για αυτούς.

β. Η διεύρυνση των πυρηνικών νοικοκυριών.

Η δεύτερη "κίνηση" που προβάλλει με μεγάλη συχνότητα στα νοικοκυριά του 1898 τα οποία διατηρούνται στο διάστημα που μεσολαβεί μέχρι την επόμενη απογραφή συνίσταται στην εξέλιξη των απλών οικιακών ομάδων σε συνετότερες μορφές οργάνωσης. Στις γραμμές που ακολουθούν θα επιχειρήσω να επισημάνω τις πρακτικές που οδηγούν στη μετεξέλιξη αυτή των οικιακών σχηματισμών της κατηγορίας 3B στο διάστημα 1898-1905. Οι πρακτικές αυτές εξετάζονται όπως έγινε στην περίπτωση της σχάσης των σύνθετων νοικοκυριών σε συνάρτηση με τους κανόνες που διέπουν τη διαδικασία μεταμόρφωσης τους¹²⁸, και τα δεδομένα (ηλικίας, μεγέθους, κ.ο.κ) για τα οποία μας πληροφορούν τα δημοτολόγια.

Κάποιοι από τους κανόνες που διέπουν το σχηματισμό της οικιακής ομάδας, εμφανίζονται μέσα από την απλή ανάγνωση των δημοτολογίων. Άλλοι πάλι, αποτελούν ευρήματα της επιτόπιας έρευνας, ενώ τέλος ορισμένοι θα αποκλυφθούν μέσα από τη σταδιακή ανάλυση των φαινομένων που μας απασχολούν. Προς το παρόν, θα αναφερθώ σε δυο κανόνες που καθορίζουν σε

128. Η πληρέστερη ίσως ανάλυση των παραγόντων που επηρεάζουν το σχηματισμό των σύνθετων νοικοκυριών είναι του E. Hammel, 1980, οπ.π.

μεγάλο βαθμό το σχηματισμό των νοικοκυριών στην κοινωνία του Συρράκου και που είναι οι ακόλουθοι:

α. Η ανδροπατροτοπική εγκατάσταση των γυναικών: με το γάμο τους οι νύφες εισέρχονται στην οικιακή ομάδα του συζύγου τους. Με άλλα λόγια, ο κάθε οικιακός σχηματισμός "εξάγει" κόρες (και προίκες) και "εισάγει" νύφες (με προίκες). Αντίθετα, οι γιοί που παντρεύονται δεν αποχωρούν από την πατρική οικιακή ομάδα: ο γάμος τους αυξάνει το δυναμικό της προσθέτοντας μια νέα συζυγική οικογενειακή μονάδα.

β. Ο γάμος των ευγατέρων προηγείται των αδελφών τους, εκτός βέβαια εάν η διαφορά ηλικίας των αδελφών καθιστά ανέφικτη την προτεραιότητα των κοριτσιών. Η σειρά με την οποία παντρεύονται τα παιδιά μιας οικογενειακής μονάδας υπερκαθορίζεται δηλαδή από το φύλο τους και δεν ακολουθεί τη σειρά γεννήσεως τους.

Οι δύο πρώτοι κανόνες συνεπάγονται και μια τάση προς το μετασχηματισμό ενός οριεμού τουλάχιστον πυρηνικών νοικοκυριών σε διευρυμένα και σύνθετα. Ο βαθμός της διεύρυνσης αυτής, ο οριεμός δηλαδή των επιμέρους συζυγικών μονάδων που θα συνυπάρξουν, είναι συνάρτηση μιας ποικιλίας παραγόντων που θα καθορίσουν, εκτός από τη διάρκεια ζωής του σύνθετου οικιακού σχηματισμού, τον τρόπο και τη χρονική στιγμή της σχάσης του¹²⁹.

Η εξέλιξη των οικιακών σχηματισμών υπόκειται σε δύο ειδών καταναγκασμούς που θα επηρεάσουν τις δυνατότητες εφαρμογής της. Πρόκειται αφενός για τους "εξωδημογραφικούς", πολιτισμικούς κανόνες που διέπουν τη σχετική συμπεριφορά των

129. Για τη χρονική στιγμή κατά την οποία διασπώνται συνήθως τα σύνθετα νοικοκυριά, βλέπε Wheaton 1975, οπ.π, σ.619-621, και Klarisch-Demonet 1972, οπ.π, σ.881.

ανθρώπων, όπως αυτοί που διατυπώθηκαν προ αλίγου, και αφετέρου για τους καταναγκασμούς που επιβάλλει το δημογραφικό δυναμικό της κάθε οικιακής ομάδας, δηλαδή η ηλικία των γονέων, το φύλο και η ηλικία παιδιών.

Στην ανάλυση ελέγχεται το κατά πόσον η εξέλιξη των νοικοκυριών της κατηγορίας 3B (η οποία συγκεντρώνει το 1898 ένα σημαντικό ποσοστό του συνόλου των οικιακών ομάδων) υπακούει, σε συνάρτηση με το δημογραφικό δυναμικό του νοικοκυριού, στους γενικούς κανόνες που διέπουν το σχηματισμό της οικιακής ομάδας σ' αυτήν την κοινωνία. Η υπόθεση μου είναι πως εάν αποδειχθεί ότι τα πυρηνικά νοικοκυριά που πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις ακολουθούν μια κατεύθυνση διεύρυνσης της δομής τους, θα αποκτήσουμε τις πρώτες ενδείξεις περί της ταυτότητας του συστήματος σχηματισμού των νοικοκυριών αυτής της κοινωνίας. Αργότερα βέβαια, μένει να δούμε εάν η τάση διεύρυνσης αυτή απαντά σε βαθμό που θα μπορούμε να εμελιώσουμε μια θεωρία περί ενός μοντέλου σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών σε αυτήν την κοινωνία.

Επιλέγονται λοιπόν οι 130 πυρηνικές 3B του 1898, από τις οποίες εντοπίζονται το 1905 οι 125. Η εξέλιξή τους στο διάστημα αυτό παρουσιάζει την εξής εικόνα:

Εβδομήντα εννέα διατηρούν την ίδια μορφή (3B), εννέα έχουν διευρυνθεί (εντάσσονται πλέον στην κατηγορία "4"), εικοσιτρείς πέρασαν σε σύνθετη φάση (εντάσσονται στην κατηγορία "5"), ένδεκα αποτελούνται πλέον από τη χήρα του αρχηγού με τα άγαμα παιδιά της (κατ. 3Δ), μια είναι σταξινόμητη (κατ. 6), σε δύο έχουν παραμείνει οι γονείς μόνοι (κατ. 3Α), και τέλος μια χήρα εμφανίζεται μόνη της (κατ. 1Γ).

Η ανάλυση θα επικεντρωθεί στα νοικοκυριά εκείνα τα οποία διατηρούν το 1905 τη μορφή 3B, και σε εκείνα που έχουν εξελιχθεί σε πιο σύνθετους σχηματισμούς, δηλαδή τα οποία εντάσσονται το 1905 στις κατηγορίες "4" και "5".

Στους τρεις πίνακες που ακολουθούν έχουν συγκεντρωθεί κατά ομάδες τα χαρακτηριστικά εκείνα που αποτελούν το δεύτερο "πακέτο" καταναγκασμών, δηλαδή το δημογραφικό δυναμικό τους: η ηλικία του αρχηγού το 1898, ο αριθμός των άγαμων ευγατέρων το 1898 σε συνάρτηση με την ηλικία του πατέρα, ο αριθμός και οι ηλικίες των γιών το 1898.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 18α: Ηλικίες Αρχηγών Νοικοκυριών 3B το 1898 *

ΔΟΜΕΣ ΤΟ 1905										
	3B			4			5			ΣΥΝ.
	%			%			%			
ΗΛΙΚΙΕΣ	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)	
20-29	2	2	100	-	-	-	-	-	-	2
30-39	27	34	96	1	11	3	-	-	-	28
40-49	29	37	76	4	44	10	5	22	13	38
50-59	19	24	54	4	44	11	12	52	34	35
60-69	2	2	33	-	-	-	4	17	67	6
70-79	-	-	-	-	-	-	1	4	100	1
80-89	-	-	-	-	-	-	1	4	100	1
ΣΥΝ.	79			9			23			111

* Η στήλη (1) κάτω από το "%" δηλώνει τον αριθμό των αρχηγών κάθε δομής, η (2) το ποσοστό της (1) επί του συνόλου των αρχηγών της κάθε κατηγορίας και η (3) το ποσοστό της (1) επί του συνόλου της κάθε ομάδας ηλικίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.18β: Αγόμες κόρες των 3B του 1898 κατά ηλικίες Αρχηγών **.

ΔΟΜΕΣ το 1905									
3B (79)			"4" (9)			"5" (23)			
ΑΡ. ΒΥΓ.			ΑΡ. ΒΥΓ.			ΑΡ. ΒΥΓ.			
898 905			898 905			898 905			
ΗΛ. ΑΡΧ.									
120-29	4	6 (+2)	-	-	-	-	-	-	-
130-39	22	41 (+19)	-	-	-	-	-	-	-
140-49	40	35 (-5)	5	2 (-3)	8	3 (-5)			
150-59	30	20 (-10)	6	2 (-4)	18	6 (-12)			
160-69	3	3	-	-	3	1 (-2)			
170-79	-	-	-	-	-	-			
180-89	-	-	-	-	-	-			
ΣΥΝ.	97	105 (+6)	11	4 (-7)	29	10 (-19)			

** Στην πρώτη στήλη οι ηλικίες των αρχηγών. Ακολουθεί ο αριθμός των κοριτσιών το 1898 και δίπλα του ο αριθμός όσων φαίνεται να παραμένουν το 1905 στον πατρικό οίκο.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.18γ: Ηλικίες των γιών των 3B το 1898 ***

ΔΟΜΕΣ το 1905										
3B (79)			"4" (9)			"5" (23)			ΣΥΝ	
	%			%			%			
ΗΛΙΚΙΕΣ	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)	
Χ.Η.	6	7	75	1	7	12	1	2	13	8
10-9	46	55	74	3	20	5	14	25	22	63
110-19	27	32	51	8	53	15	18	33	34	53
120-29	4	5	14	3	20	11	21	38	75	28
130-39	1	1	50	-	-	-	1	2	50	2
140-49	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ΣΥΝ.	84			15			55			154

*** Στη στήλη (1) ο αριθμός των γιών σε κάθε δομή, στη (2) το ποσοστό της (1) επί του συνόλου των γιών στην κάθε κατηγορία, στη (3) το ποσοστό της (1) επί του συνόλου της κάθε ομάδας ηλικίας.

As αρχίσουμε από τα νοικοκυριά τα οποία εξελίχθηκαν σε συνετότερες μορφές. Τριάντα δύο από τα εκατόν ένδεκα ακολούθησαν τέτοια πορεία. As υποθέσουμε πως η μεταβολή αυτή οδηγεί σε μια διαμόρφωση της οικιακής ομάδας η οποία, για διάφορους λόγους που δεν θα εξετάσουμε προς το παρόν, είναι επιθυμητή ή αναγκαία στην κοινωνία αυτή. Από τα όσα γνωρίζουμε έως τώρα, ο σχηματισμός τέτοιων οικιακών ομάδων υπόκειται σε κάποιες προϋποθέσεις:

α. η ηλικία του αρχηγού δεν μπορεί να είναι μικρότερη από τα 55, αφού η ηλικία του όταν γεννιούνται τα παιδιά των γιών του αγγίζει την έβδομη δεκαετία ζωής του.

β. Ένα ποσοστό από τις θυγατέρες του αρχηγού πρέπει να έχει αποχωρήσει μετά το γάμο τους από το πατρικό νοικοκυριό.

γ. Οι ηλικίες ορισμένων από τους γιους του αρχηγού πρέπει να προσεγγίζουν την ηλικία γάμου.

Τα περιεχόμενα των δημοτολογίων επιτρέπουν να ελέγξουμε κατά πόσον τα νοικοκυριά που διευρύνθηκαν πληρούν τους τρεις όρους αυτούς. Ο πρώτος όρος ελέγχεται εύκολα. Η σύγκριση του αριθμού των νοικοκυριών που εντάσσονται στις τρεις κατηγορίες κατά ηλικία αρχηγού με το συνολικό αριθμό των νοικοκυριών (τελευταία στήλη δεξιά) στον πίνακα 18α δείχνει ακριβώς το βαθμό στον οποίο η συμμετοχή της κάθε ηλικιακής ομάδας στις τρεις μεγάλες κατηγορίες αποτελεί συνάρτηση της ηλικίας των αρχηγών. Η αύξηση της ηλικίας των αρχηγών συνοδεύεται από την αύξηση του ποσοστού των νοικοκυριών που εξελίσσονται προς συνετότερες δομές. Είναι φανερό η σχέση μεταξύ της μορφής του νοικοκυριού και της ηλικίας των αρχηγών: περισσότερο από το 95% των οικιακών ομάδων που διατήρησαν τη πυρηνική τους μορφή έχει αρχηγό νεώτερο από 60 χρονών και από τους 103 αρχηγούς μεταξύ 20

και 59 ετών, οι 77, δηλαδή το 75% γηούνται πυρηνικών δομών (βλέπε δευτέρα στήλη % του πίνακα 18α). Καθώς όμως γερνούν οι αρχηγοί, αυξάνεται και η συμμετοχή των νοικοκυριών τους στις διευρυμένες και σύνθετες δομές.

Η απλή διεύρυνση μιας πυρηνικής δομής, όπως δείχνει ο πίνακας 18α, μπορεί να επέλθει ακόμη και όταν ο αρχηγός είναι σχετικά νέας ηλικίας, όπως άλλωστε διαπιστώθηκε και από τις πρώτες κατανομές και τις σχετικές με αυτές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο 4. Αντίθετα, η εξέλιξη προς τις συνθετότερες δομές είναι στο μεγαλύτερο μέρος της υπόθεση των πιο ηλικιωμένων αρχηγών, και φαίνεται να συντελείται προς το τέλος της πέμπτης δεκαετίας της ζωής τους.

Ο έλεγχος της δεύτερης προϋπόθεσης δεν είναι τόσο απλός. Η μείωση του αριθμού των ευγατέρων διαπιστώνεται μεν αλλά δεν έχουμε τη δυνατότητα να εξακριβώσουμε την ηλικία τους ώστε να σιγουρευτούμε για τις αιτίες της απουσίας τους το 1905, το κατά πόσο δηλαδή ήσαν κοντά στην ηλικία γάμου το 1898. Ο πατρικός οίκος στο Συρράκο "εξάγει" ευγατέρες μέσα από το γάμο προς άλλες οικιακές ομάδες όπως ξέρουμε, και κρατά κοντά του ένα μέρος τουλάχιστον από τους γιούς μετά το γάμο τους. Ένα νοικοκυριό με πολλές κόρες σε ηλικία γάμου θα καθυστερήσει το γάμο του/των γιών του έως όπου απομακρύνει τουλάχιστον ένα μέρος των ευγατέρων του. Έτσι, θα καθυστερήσει και η μετάβαση προς τη σύνθετη φάση του και η χρονική διάρκεια της φάσης αυτής θα είναι και μικρότερη σε σχέση με ότι θα συνέβαινε σε αντίθετη περίπτωση.

Στον πίνακα 18β απεικονίζεται η αυξομείωση του αριθμού των άγαμων ευγατέρων κατά κατηγορία νοικοκυριού και κατά ηλικία αρχηγού. Οι δυο στήλες (1898 και 1905) περιγράφουν κατά κάποιο τρόπο τη διαδικασία αυτήν, την οποία θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει "βιολογική", στις νεώτερες ηλικίες αρχηγών (μεταξύ 20 και 39), κατά την οποία

η οικογενειακή μονάδα συνεχίζει την άμεση αναπαραγωγή της (τα παιδιά αυξάνονται), και "κοινωνική" στις μεγαλύτερες ηλικίες (οι κόρες αρχίζουν να μειώνονται). Δεν γνωρίζουμε βέβαια τα ποσοστά ενησιμότητας των παιδιών, ωστόσο φαίνεται εεμικά να αποδοθεί το μεγαλύτερο μέρος της μείωσης του αριθμού των ευγατέρων στο γάμο και την μετακίνησή τους σε άλλη οικιακή ομάδα, δεδομένου ότι, όπως θα φανεί παρακάτω, η αντίστοιχη παρακολούθηση της "κίνησης" των γιών καταλήγει σε πολύ διαφορετικά μεγέθη.

Η κίνηση αυτή των ευγατέρων γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στις περιπτώσεις διεύρυνσης των πυρηνικών νοικοκυριών κατά το χρονικό διάστημα που εξετάζεται. Ωστόσο βλέπουμε στον πίνακα 18β πως την κατεύθυνση αυτήν ακολουθούν και τα νοικοκυριά που διατήρησαν πυρηνική δομή το 1905: από ένα σημείο του κύκλου ζωής τους και μετά, το οποίο αντιστοιχεί στα σαράντα περίπου χρόνια του πατέρα, οι κόρες μειώνονται. Φαίνεται πως σε μερικά νοικοκυριά τουλάχιστον όσες κόρες είναι σε ηλικία γάμου (και στο βαθμό που το επιτρέπει και η οικονομική κατάσταση του νοικοκυριού) αποχωρούν από το πατρικό σπίτι.

Τα περιορισμένα βέβαια στοιχεία για τις ηλικίες μερικών ευγατέρων που παραμένουν στο πατρικό πυρηνικό νοικοκυριά το 1905 ενισχύουν την υπόθεση πως η απουσία των κοριτσιών μπορεί να αποδοθεί στο γάμο τους: σε ένα σύνολο σαράντα τεσσάρων ευγατέρων οι είκοσι είναι 0-9 ετών, οι είκοσι δύο 10-19, και μόλις δύο 20-29. Ας σημειωθεί δέ πως οι δύο τελευταίες είναι κόρες ενός εμπόρου, ο οποίος, σύμφωνα με τους απογραφείς του 1905, κατοικεί στα Ιωάννινα· είναι πιθανό δηλαδή να μη γνώριζαν την οικογενειακή κατάσταση των κοριτσιών αυτών.

Η κινητικότητα των ευγατέρων γίνεται πολύ πιο αισθητή καθώς προχωρούμε σε συνετώτερες δομές: από τα ένδεκα άγαμα

κορίτσια του 1898, παραμένουν μόλις τέσσερεις στις οικιακές ομάδες που διευρύνθηκαν το 1905, σε όσα δε νοικοκυριά εξελίχθηκαν σε σύνθετες δομές, οι κόρες έχουν μειωθεί κατά τα δύο τρίτα. Είναι ενδιαφέρουσα η σύγκριση της αυξομείωσης του αριθμού των θυγατέρων με εκείνη των γιών στους ίδιους οικιακούς σχηματισμούς. Τα 79 νοικοκυριά του 1898, λοιπόν, τα οποία διατήρησαν πυρηνική μορφή και το 1905, αριθμούν ογδόντα τέσσερεις γιούς· στην επόμενη κατάγραφή οι γιοί έχουν φθάσει τους εκατόν είκοσι τέσσερεις. Στα πυρηνικά νοικοκυριά τα οποία διευρύνθηκαν ή απέκτησαν σύνθετη μορφή το 1905, ο αριθμός των γιών παρουσιάζει εκπληκτική στασιμότητα: οι δεκαπέντε γιοί των νοικοκυριών που διευρύνονται παραμένουν δεκαπέντε και το 1905, σε όσα δε εξελίχθηκαν σε σύνθετες υπήρχαν το 1898 πενήντα πέντε γιοί, και βρίσκουμε πενήντα τρεις το 1905.

Γιοί και κόρες αυξάνονται κατά την πυρηνική φάση της οικιακής ομάδας· αντίθετα, στις διευρυμένες και τις πολυπυρηνικές φάσεις του νοικοκυριού, όλα δείχνουν πως η προσωπική βιολογική αναπαραγωγή του αρχηγού έχει τερματιστεί. Η κοινή μοίρα κοριτσιών και αγοριών σταματά ωστόσο σ' αυτή τη διαπίστωση: ενώ ο γάμος των θυγατέρων κατά τα φαινόμενα συνεπάγεται την αποχώρησή τους από το πατρικό νοικοκυριό, ο γάμος των γιών έχει το αντίθετο αποτέλεσμα. Οι έγγαμοι γιοί των αρχηγών θα παραμείνουν στο πατρικό νοικοκυριό και με την ενσωμάτωση των νέων συζυγικών μονάδων τους, θα επιφέρουν τη μετάβαση του αρχικού σχηματισμού προς τη σύνθετη φάση του.

As εξετάσουμε τώρα τις ηλικίες των γιών αυτών σε συνάρτηση με τη μορφή την οποία εμφανίζουν τα πατρικά τους νοικοκυριά το 1905. Σε όλες οικιακές ομάδες διατηρούν το 1905 την πυρηνική τους δομή, η μεγάλη πλειοψηφία των γιών ανήκει σε νεότερες ομάδες ηλικίας, δηλαδή στις ομάδες μεταξύ 0 και 19 ετών. Τα νοικοκυριά όμως που έχουν διευρυνθεί το

1905, είχαν ήδη από το 1898 ένα ποσοστό 20% γιών 20-29 ετών, όσο για τις πυρηνικές οικιακές ομάδες του 1898 που εμφανίζουν σύνθετη δομή το 1905, το ποσοστό έχει αυξηθεί στο 38%. Εάν δε εξετάσει κανείς τα ποσοστά των γιών κάθε ομάδας ηλικίας που εμφανίζονται στις τρεις κατηγορίες παρατηρείται η μείωση τους στην 3B όσο αυξάνουν οι ηλικίες τους, και η αντίστροφη κίνηση στις "4" και "5".

Στον πίνακα που ακολουθεί έχουν συγκεντρωθεί οι ηλικίες των αγάμων γιών (του συνολικού αριθμού πλέον) των νοικοκυριών της κατηγορίας 3B και των εγγάμων γιών (του συνόλου) των διευρυμένων κατηγοριών 4A και 4Γ, κατά τις χρονολογίες 1898 και 1905. Έχουμε έτσι τη δυνατότητα να οροθετήσουμε την ομάδα ηλικίας του νεότερου άρρενος (γιού) κατά την οποία η 3B εξελίσσεται σε διευρυμένη δομή, την ηλικία δηλαδή κατά την οποία ο/οι γιος/οι παντρεύονται. Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία αυτού του πίνακα, η μεταβολή των πυρηνικών νοικοκυριών σε διευρυμένους σχηματισμούς αρχίζει να συντελείται κατά την τρίτη δεκαετία ζωής του γιού του αρχηγού, δηλαδή στην ομάδα ηλικίας 20-29 ετών. Κατά τις επόμενες δυο δεκαετίες ζωής αυτών των ανδρών, βλέπουμε πως ολοκληρώνεται η διαδικασία σχηματισμού διευρυμένων δομών, καθώς από την ομάδα ηλικίας 30-39 ετών κι έπειτα οι άγαμοι γιοί των πυρηνικών νοικοκυριών εξαφανίζονται.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 19: Ηλικίες αγάμων γιών των νοικοκυριών 3B και εγγάμων γιών των νοικοκυριών 4A και 4Γ.

	3B		4A				4Γ	
	ΑΓΑΜΟΙ ΓΙΟΙ		ΕΓΓΑΜΟΙ ΓΙΟΙ				ΕΓΓΑΜΟΙ ΓΙΟΙ	
	1898	1905	1898	1905	1898	1905		
	Αρ. %	Αρ. %	Αρ. %	Αρ. %	Αρ. %	Αρ. %	Αρ. %	Αρ. %
0-9	77	44	128	46	-	-	-	-
10-19	64	36	101	36	-	-	-	-
20-29	33	19	48	17	3	7	6	11
30-39	2	1	3	1	18	43	20	38
40-49	-	-	-	-	12	28	19	36
50-59	-	-	-	-	7	17	6	11
60-69	-	-	-	-	2	5	1	2
70-79	-	-	-	-	-	-	-	-
ΣΥΝ.	176	280	42	52	14	33		

Στην ανάλυση που προηγήθηκε απομονώθηκε, με βασικό κριτήριο τη δομή τους εκείνη τη χρονιά, ένας σημαντικός αριθμός των νοικοκυριών του 1898. Με την παρακολούθηση της εξέλιξης της μορφής τους στο διάστημα 1898-1905, και το συσχετισμό του τρόπου με τον οποίο εξελίχθηκαν με ορισμένα χαρακτηριστικά τους, επεδίωξα να θέσω τις βάσεις για μια πρώτη συστηματικότερη προσέγγιση των τάσεων που διέπουν την εξέλιξη του νοικοκυριού στο χρόνο. Πιο συγκεκριμένα, η βασική υπόθεσή μου ήταν πως εάν αποδειχθεί πως όσα νοικοκυριά πληρούν ορισμένες, δημογραφικές και άλλες που αναφέρονται πιο κάτω, προϋποθέσεις, ακολουθούν μια πορεία προς συνεστερότερες μορφές, θα αποκτήσουμε τις πρώτες βάσιμες ενδείξεις μιας τάσης προς το σχηματισμό σύνθετων δομών.

Τα αποτελέσματα της επεξεργασίας αυτής οδηγούν στην διαπίστωση πως, κατά την πορεία της εξέλιξης των νοικοκυριών, εμφανίζεται ένας αριθμός πρακτικών οι οποίες συμβάλλουν, μεταξύ άλλων, στο σχηματισμό διευρυμένων και σύνθετων δομών. Στο μεγαλύτερο μέρος τους, τα νοικοκυριά

αυτά, από μια χρονική στιγμή και πέρα και καθώς γερνούν οι αρκηγοί, απομακρύνουν τις ευγατέρες και συγκρατούν τους γιούς, ενσωματώνοντας νέες συζυγικές μονάδες με το γάμο των τελευταίων. Μια τέτοια πρακτική συνεπάγεται τη συνύπαρξη, για κάποιο διάστημα του κύκλου ζωής της οικιακής ομάδας, περισσότερων της μιας συζυγικών οικογενειακών μονάδων στο εσωτερικό της οικιακής ομάδας, άρα τη δημιουργία διευρυμένων και σύνθετων οικιακών σχηματισμών.

Στη διαδικασία σχηματισμού δομών αυτού του είδους υπεισέρχονται βέβαια πολλοί ακόμη παράγοντες, οι οποίοι με κανέναν τρόπο δεν προβάλλουν όλοι από την παραπάνω ανάλυση, όπως ο αριθμός των απογόνων του ζευγαριού, η αναλογία αρρένων/θηλέων κ.α, με τους οποίους θα ασχοληθώ διεξοδικότερα στο σχετικό κεφάλαιο.

Εάν και είναι ακόμη νωρίς για να αποδοθεί μια ταυτότητα στο συνολικό σύστημα σχηματισμού του νοικοκυριού σε αυτήν την κοινωνία, έχουμε τις πρώτες, μερικά τεκμηριωμένες, ενδείξεις πως ο πληθυσμός αυτός ακολουθεί διαδικασίες οι οποίες κατατείνουν στη δημιουργία σύνθετων νοικοκυριών¹³⁰. Ανεξάρτητα όμως από την ταυτότητα που θα

130. Κατά τον P. Czap, "A Large Family: The Peasant's Greatest Wealth", "Family Forms in Historic Europe", επιμ. Wall, Robin και Laslett, C.U.P. 1983, σ. 105-151, σε αντίθεση με τον "Δυτικοευρωπαϊκό" τύπο οικογένειας, διαπιστώνεται η ύπαρξη ενός "Ανατολικευρωπαϊκού" τύπου, του οποίου βασικά χαρακτηριστικά αποτελούν ένα σημαντικό ποσοστό πολυπυρηνικών νοικοκυριών που περιέχουν τρεις ή περισσότερες γενεές, με σχετικά μεγάλο μέγεθος (άνω των 5.0 μελών) και κατά μέσο όρο 2.0 συζυγικές οικογενειακές μονάδες. Η δημογραφική συμπεριφορά των πληθυσμών αυτών των περιοχών χαρακτηρίζεται δέ από τη νωρή ηλικία στο γάμο και τη τεκνοποιία. Βλέπε και A. Plakans: "Interaction between the Household and the Kin Group in the Eastern European Past: Posing the Problem", "Family History at the Crossroads", επιμ. Hareven και Plakans, 1987, σ. 163-175. Οι θέσεις αυτές συνδέονται με τις αναλύσεις του Hajnal, με τις οποίες θα

αποδοθεί εντέλει στο σύστημα σχηματισμού του νοικοκυριού στο Συρράκο, πρέπει να θεωρηθεί ως σημαντικό εύρημα της ανάλυσης η διαπίστωση της μεταβολής των οικιακών δομών στο χρονικό διάστημα που εξετάστηκε, εύρημα που έρχεται να ενισχύσει για μίαν ακόμη φορά τις θέσεις που υποστηρίζουν μια θεώρηση των οικιακών σχηματισμών ως διαδικασιών και όχι ως στατικών μονάδων¹³¹.

ασκοληθώ στο κεφάλαιο περί του μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού στο Συρράκο.

131. Ο E.A.Hammel, "The Zadruga as Process", Laslett και Wall 1972, σπ.π, σ.335-373, υπογραμμίζει τη χρονική διάσταση της ζάντρουκας: "η ζάντρουγκα ως διαδικασία αποτελεί ένα σύνολο κανόνων που μέσα στο πλαίσιο συγκεκριμένων καταναγκασμών επηρεάζουν το ρυθμό προσάρτησης ατόμων σε ομάδες συγκατοίκησης και ελέγχουν το μέγιστο μέγεθος αυτών των ομάδων εισάγοντας πιέσεις για τη συνεχή επαύξηση ή μείωσή τους". Στο βεβμό που οι οικογενειακοί σχηματισμοί που εξετάζουμε χαρακτηρίζονται από μια τάση συγκράτησης ενός αριθμού εγγάμων παιδιών στον πατρικό οίκο, η προσέγγιση που συνιστά ο Hammel φαίνεται θεμιτή έστω και εάν δεν πρόκειται για ζάντρουγκες. Τα χαρακτηριστικά άλλωστε των σύνθετων οικιακών ομάδων που μας απασχολούν εδώ δεν διαφέρουν και τόσο από αυτά της "οικογενειακής ζάντρουκας" του 19ου αιώνα στη Σερβία, το Μαυροβούνιο, την Ερζεγοβίνη και μέρη της Βοσνίας: αποτελούν και αυτές προϊόντα πατροτοπικής και ανδροτοπικής διεύρυνσης και μεταγαμικής εγκατάστασης, και η χρονική τους διάρκεια δεν ξεπερνά συνήθως το διάστημα των δυο γενεών.

Κεφάλαιο 6: Οι οικιακοί σχηματισμοί του 1929.

Στην εισαγωγή έγινε λόγος για τις δυνατότητες μιας πιο ολοκληρωμένης ανάλυσης τις οποίες προσφέρει το σώμα των πηγών που αφορούν την περίοδο που ακολουθεί την απελευθέρωση του Συρράκου. Έτσι, οι συμπληρωματικές πληροφορίες που παρέχονται από τα πρακτικά της κοινότητας των ετών 1913-1930 επέτρεψαν, στο κεφάλαιο 2, την τεκμηρίωση της οικονομικής και κοινωνικής δυσπραγίας της κοινότητας κατά την τελευταία περίοδο της έρευνας.

Πέραν τούτου, η μελέτη των οικιακών δομών του πληθυσμού του Συρράκου ενισχύεται σημαντικά από την ποιότητα του τελευταίου δημοτολογίου, αλλά και από την παρουσία των προικοσυμφώνων της περιόδου 1925-1934. Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει χρήση του περιεχομένου των πηγών αυτών για να εξασχέσει το μέγιστο δυνατό των πληροφοριών για τον πληθυσμό της κοινότητας κατά την τελευταία περίοδο της μελέτης μας και για να συνδεθούν τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της κοινωνίας με το οικιακό φαινόμενο της περιόδου αυτής.

Στη συνέχεια θα ολοκληρωθεί η παρακολούθηση της κινητικότητας των οικιακών σχηματισμών ανάμεσα στο 1905 και το 1929 και της κινητικότητας στο συνολικό διάστημα 1898-1929, για να καταλήξει στον εντοπισμό του "σταθερού πυρήνα" του πληθυσμού του Συρράκου. Ακολούθως, εξετάζεται η επαγγελματική στρωμάτωση του πληθυσμού του 1929, και η συνάρτηση του επαγγέλματος με τα χαρακτηριστικά της δομής και του μεγέθους του νοικοκυριού. Τέλος, οι οικιακές δομές του 1929 συνεξετάζονται, μέσω μιας συγκριτικής οπτικής, από κοινού με εκείνες του 1898 και του 1905, και διατυπώνονται μερικές υποθέσεις σχετικές με τη μεταβολή της κατανομής των διαφόρων κατηγοριών των νοικοκυριών, αλλά και με τη διαφαινόμενη μεταβολή ορισμένων πρακτικών συγκρότησης του

νοικοκυριού οι οποίες καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη μορφή του.

A. Ο πληθυσμός του Συρράκου το 1929: Καταγωγή και κατοικία.

Στο σύνολό του σχεδόν, ο πληθυσμός που καταγράφεται το 1929 χαρακτηρίζεται ως "κατοικών" το Συρράκο, όπως πιστοποιεί η στήλη "κατοικία". Τις εξαιρέσεις αποτελούν πέντε αρχηγοί νοικοκυριών που κατοικούν στα Ιωάννινα, ένας στην Ιταλία, ένας στην Πρέβεζα και ένας στο Χαλάνδρι Αττικής. Τα άτομα αυτά ωστόσο εξακολουθούν να διατηρούν την ιδιότητα δημοτών του Συρράκου, η οποία αποκτάται, σύμφωνα με τα όσα αναγράφονται στο δημοτολόγιο του 1929, για μεν τον άνδρα "ως καταγόμενο εκ Συρράκου", για δε τις γυναίκες με βάση το χαρακτηρισμό, "νυμφευθείσα μετά δημότου"¹³² ή "ευγάτηρ δημότου".

Οι μεταδημοτεύσεις ατόμων ή οικογενειών καταγράφονται σε ειδική στήλη "παρατηρήσεων" που φαίνεται ότι ενημερωνόταν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Από το 1929 μέχρι τότε, σημειώνονται δεκαπέντε μεταδημοτεύσεις στην Πρέβεζα που έλαβαν όλες χώρα μεταξύ του 1950 και του 1955, τρεις σε δήμο που δεν ονομάζεται, οκτώ στα Ιωάννινα και μια στην Πάτρα. Με βάση τα παραπάνω ο καταγραφόμενος το 1929 πληθυσμός θεωρείται, εκτός από τους λίγους για τους οποίους δηλώνεται ρητά το αντίθετο, κάτοικος του Συρράκου. Κάτι τέτοιο δεν σημαίνει βέβαια πως οι άνθρωποι αυτοί ζούν εκεί όλο το χρόνο. Τα επαγγέλματα των κατοίκων, μεγάλο μέρος των οποίων ανήκει στη σφαίρα της κτηνοτροφίας, προϋποθέτουν την

132. Τούτο βέβαια δε σημαίνει πως οι σύζυγοι των αρχηγών προέρχονται από άλλες κοινότητες, χωριά ή πόλεις. Το δημοτολόγιο του 1929 καταγράφει και το γένος των εγγάμων γυναικών, κάτι που επέτρεψε να διαπιστωθεί πως η ανεπτυγμένη κοινοτική ενδογαμία εξακολουθεί να υφίσταται εκείνη την εποχή.

εποχική μετακίνησή τους ανάμεσα στο Συρράκο και τα χειμαδιά των Ιωαννίνων, της Άρτας και της Πρέβεζας. Παράλληλα με τους κτηνοτρόφους, οι μικροτεχνίτες και εμπορευόμενοι ακολουθούν και αυτοί τις δικές τους διαδρομές.

B. Η κινητικότητα του πληθυσμού του Συρράκου.

1. Περίοδος 1905-1929.

Με βάση τα μεγέθη των δημοτολογίων και έναν απλό υπολογισμό, διαπιστώνεται πως, ανάμεσα στο 1905 και το 1929, περισσότερο από το 35% του πληθυσμού έχει εγκαταλείψει το Συρράκο, για να εγκατασταθεί στις πεδινές περιοχές και πόλεις όπου διαχειμόζανε από παλιά οι Συρρακιώτες ή στις οποίες τους οδηγούσανε οι εποχικές επαγγελματικές μετακινήσεις και συναλλαγές τους. Ο καταγεγραμμένος πληθυσμός του 1929 βρίσκεται στα επίπεδα εκείνου του 1898, ο οποίος αντιπροσώπευε όπως είναι γνωστό μόνο το μετακινούμενο μέρος του συνολικού πληθυσμού.

Τα νοικοκυριά του 1929, παρά το μεγάλο χρονικό διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στις δυο απογραφές του 1905 και του 1929, μπορούν να θεωρηθούν κατά κάποιο τρόπο ως το αριθμητικό αποτέλεσμα του "ισολογισμού" της κινητικότητας του πληθυσμού στο διάστημα αυτό. Αυτή τη φορά έχουμε να κάνουμε με ένα φαινόμενο "εξοφάνισης", σύμφωνα με την ορολογία που χρησιμοποιήθηκε ως τώρα, ένα φαινόμενο που αφορά ένα αρκετά σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, και το οποίο θα παρακολουθήσουμε στη συνέχεια.

Με αφετηρία λοιπόν τα 578 νοικοκυριά του 1905, αναζητήθηκαν όσα παραμένουν στην κοινότητα το 1929, και εντοπίστηκε ένα σύνολο 216 νοικοκυριών. Πρόκειται βέβαια για τα "παράγωγα" των οικιακών σχηματισμών του 1905 που έχουν υποστεί τις εξελίξεις μιας εικοσιπενταετίας. Τα υπόλοιπα 362 θεωρείται πως έχουν εγκατασταθεί αλλού. Με άλλα λόγια, το

62% των οικογενειακών σχηματισμών του 1905 φαίνεται να έχει εγκαταλείψει την κοινότητα το 1929. Ο υπολογισμός αυτός βέβαια είναι κονδρικός, χωρίς να λαμβάνει υπόψη παράγοντες όπως την ηλικία των ατόμων, τη σύνθεση και το μέγεθος του νοικοκυριού των σπόντων: αποτελεί ωστόσο μίαν ένδειξη του ρυθμού καθόδου των ορεινών πληθυσμών στα πεδινά.

Δεχθήκαμε προηγουμένως πως η απουσία ενός μέρους των νοικοκυριών του 1905 από την απογραφή του 1898 μπορεί να οφείλεται στον πολύ απλό λόγο της απουσίας της καταγραφής των μη-μετακινουμένων οικογενειών του Συρράκου από τις πηγές της μελέτης. Η αριθμητική διαφορά όμως μεταξύ του πληθυσμού του 1905 και εκείνου του 1898 αντικατοπτρίζει πια ένα "πραγματικό" φαινόμενο, εκείνο της εγκατάλειψης της κοινότητας από έναν αριθμό οικογενειών, για το οποίο άλλωστε γίνεται ήδη λόγος, κατά κάποιον τρόπο, στο δημοτολόγιο του 1905. Οι απογραφείς του 1905 έχουν προσθέσει ονόματα πόλεων ή χωρών δίπλα στο όνομα του αρχηγού ή άλλου μέλους ορισμένων νοικοκυριών, υποδεικνύοντας έτσι τον νέο τόπο διαμονής τους.

Η Πρέβεζα¹³³, τα Ιωάννινα και η Άρτα, τα τρία παραδοσιακά κειμαδιά των κτηνοτρόφων του Συρράκου έρχονται πρώτες σε συχνότητα εγκατάστασης των Συρρακιωτών που εγκαταλείπουν την κοινότητα. Ακολουθούν η Αθήνα, η Παραμυθιά, ο Πειραιάς, η Πάργα, τα Τρίκαλα, η Καρδίτσα, η Λαμία, η Λειβαδειά, ο Βόλος, η Κωνσταντινούπολη, η Οδησός, το Τριέστι, η Αμερική, η Ρουμανία και τα "παρήσαϊ". Οι

133. Αν και ξεφεύγει από το αντικείμενο και τα χρονολογικά όρια της μελέτης αυτής, αξίζει να μνημονευθεί η έρευνα του Β.Γ. Αωδίκου για τη συγκρότηση του οικισμού των Συρρακιωτών στην Πρέβεζα και την σταδιακή ένταξή τους στην πόλη, "Η Κοινότητα στον Αστικό Χώρο: Αντιστάσεις και Λειτουργίες. Η περίπτωση των Συρρακιωτών της Πρεβεζας" Πρεβεζάνικα Χρονικά, 24, (1990), σ.69-93. Βλέπε ακόμη του ίδιου, Πρέβεζα 1945-1990. Οψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης. Πρέβεζα 1991, σ.279-281, όπου γίνεται αναφορά στην εγκατάσταση Συρρακιωτών στην Πρέβεζα από τον 19ο αιώνα.

απογραφείς του 1905 μας πληροφορούν επίσης και για το επόγγελμα μερικών από αυτούς που φαίνεται να έχουν μετακινηθεί οριστικά: πρόκειται κυρίως για τυρεμπόρους, ράπτες και δερματέμπορους. Με τις περιορισκές αυτές σημειώσεις τους, οι ίδιοι οι συντάκτες των πηγών δημιουργούν ένα νέο δεδομένο, προσδιορίζοντας την επαγγελματική ιδιότητα εκείνων που φαίνεται να έχουν εγκαταλείψει την κοινότητα. Έτσι, ενισχύεται η εύλογη υπόθεση πως οι πρώτοι που θα εγκατασταθούν μόνιμα αλλού θα είναι αυτοί για τους οποίους το Συρράκο δεν προσφέρει πλέον ευκαιρίες: οι εμπορευόμενοι και, σε αρκετά μικρότερο βαθμό, οι τεχνίτες. Αντίθετα, οι κτηνοτρόφοι θα παραμείνουν δεμένοι με τον τόπο στον οποίο οδηγούν κάθε άνοιξη τα κοπάδια τους.

Με την επαγγελματική ωστόσο στρωμάτωση του πληθυσμού το 1929 θα ασχοληθώ αργότερα. Αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι να ελέγξουμε, στο μέτρο του δυνατού, την υπόθεση που διατυπώθηκε προηγουμένως, να εντοπίσουμε δηλαδή την επαγγελματική ιδιότητα των αρχηγών και των αρρένων μελών των νοικοκυριών που στο διάστημα 1905-1929 παρέμειναν στο Συρράκο, και αντίστοιχα εκείνων οι οποίοι το εγκατέλειψαν. Και πάλι θα ανατρέξουμε στον εκλογικό κατάλογο των αρρένων των αρχών του αιώνα, του οποίου έγινε χρήση για να διακρίνουμε τους κτηνοτρόφους από τους μη-κτηνοτρόφους του 1905. Η, άκρως σχηματική βέβαια, διάκριση αυτή επιτρέπει, έστω και σε πολύ γενικές γραμμές, τη συνάρτηση της παραμονής ή της εγκατάλειψης της κοινότητας με τον παράγοντα της επαγγελματικής στρωμάτωσης.

Αναζητήθηκαν έτσι μέσα από τον εκλογικό κατάλογο τα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών που παρέμειναν (παρόντες) ή εγκατέλειψαν στο διάστημα 1905-1929 την κοινότητα (απόντες). Από αυτά τα νοικοκυριά, εντοπίστηκαν στον κατάλογο τα 252, από τα οποία τα εκατόν τριάντα εννέα "ποιμενικά" και τα εκατόν δεκατρία "ραφτάδικα". Πρόκειται βέβαια για ένα αρκετά

μικρό ποσοστό των νοικοκυριών, το οποίο οφείλεται προφανώς στο ότι ο κατάλογος περιέχει μόνον όσους άρρενες δικαιούνται ψήφο. Τα ποσοστά αυτά συγκρίνονται παρακάτω με το σύνολο των απόντων (144) και των παρόντων (105) νοικοκυριών.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.20: Απόντα και παρόντα νοικοκυριά κατά κατηγορία "ραπτών" και "ποιμένων".

Κατηγορία	Απόντα	%	Παρόντα	%
"Ραπτάδες"	90	62.5	24	22.2
"Ποιμένες"	54	37.5	84	77.7
ΣΥΝΟΛΟ	144	100.0	108	99.9

Πηγή: Εκλογικός κατάλογος αρρένων του Συρράκου, και δημοτολόγια των ετών 1905 και 1929.

Τα παραπάνω στοιχεία δεν καλύπτουν βέβαια παρά το 50% και το 40% περίπου των νοικοκυριών που μένουν ή εγκαταλείπουν την κοινότητα. Ωστόσο, ακόμη και τα περιορισμένα αυτά ποσοστά είναι ενδεικτικά: οι οικογενειακοί σχηματισμοί που έχουν φύγει είναι στην πλειοψηφία τους μη-κτηνοτροφικοί. Με τη σειρά τους, όσοι εξοκλουθούν να παραμένουν στο Συρράκο το 1929 είναι μέλη νοικοκυριών των οποίων οι ασχολίες περιστρέφονται γύρω από την κτηνοτροφία. Επιβεβαιώνεται δηλαδή η εικόνα που είχε ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται με τα περιοριστικά σχόλια των απογραφών του 1905, όπως και αυτή που παρέχει η απογραφή του 1929 σχετικά με τα επαγγέλματα των κατοίκων της κοινότητας και με την οποία θα ασχοληθώ στη συνέχεια.

Γ. Ο "σταθερός πυρήνας" του πληθυσμού του Συρράκου.

Η τελική εξέταση της κινητικότητας των νοικοκυριών στο συνολικό διάστημα 1898-1929, αποσκοπεί, όπως ειπώθηκε, στον εντοπισμό του "σταθερού πυρήνα" του πληθυσμού της κοινότητας. Τον πυρήνα αυτόν αποτελούν τα νοικοκυριά που συνεχίζουν να παραμένουν στο Συρράκο από το 1898 έως και το

1929. Ο βαθμός δε της κινητικότητας και της τελικής εγκατάλειψης του Συρράκου (ως τόπου κατοικίας, ανεξάρτητα από τις εποχικές μετακινήσεις) αποτελεί προφανώς συνάρτηση των απαιτήσεων της επαγγελματικής δραστηριότητας των κατοίκων του. Στον πίνακα που ακολουθεί περιέχονται τα ονόματα των αρχηγών των νοικοκυριών, και ο χαρακτηρισμός όσων κατέστη δυνατόν να ταυτισθούν με τα άτομα που περιέχονται στον εκλογικό κατάλογο, ως "ποιμένων" ή "ραφτάδων" (Π ή Ρ).

Ο πίνακας αυτός εξυπηρετεί όμως και άλλον ένα σκοπό: απεικονίζει την "αναπαραγωγή" των οικιακών αυτών σχηματισμών, αλλά και τις δομές που διαμορφώνονται κατά το διάστημα αυτό, μέσα από τις διαδικασίες διεύρυνσης, σχάσης, σύμπτυξης, κ.ο.κ. Τα νοικοκυριά που συμπεριλαμβάνονται σε αυτόν τον πίνακα συγκροτούν δηλαδή κατά κάποιο τρόπο ένα ορισμητικό όχι ασήμαντο δείγμα του συνολικού πληθυσμού, κάτι το οποίο επιτρέπει τη μελέτη ορισμένων φάσεων του κύκλου ζωής τους. Επιπλέον, η απεικόνιση της εξέλιξης των οικιακών σχηματισμών στο χρόνο δείχνει τους δεσμούς που συνδέουν πολλά νοικοκυριά του 1905 και κυρίως του 1929 με τους οικιακούς σχηματισμούς του 1898, από τους οποίους προέρχονται. Έτσι, γίνεται ορατή, έστω και κάπως ασαφώς, η ένταξη των συνδεδεμένων νοικοκυριών σε ένα ευρύτερο συγγενειακό δίκτυο.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.21: Παρόντες στο Συρράκο κατά το διάστημα 1898-1929

Επώνυμο	Ιδιότητα	Δομή ανά Έτος Απογραφής		
		1898	1905	1929
ΓΚΙΤΡΙΜΗΣ		3Δ	3Δ	3Δ
ΝΤΟΝΤΗΣ		5Γ	5Ββ	6+2Α
ΝΤΟΝΤΗΣ	Π	3Β	5Αβ	5Γ+3Β
ΔΟΥΠΑΣ		5Βα	3Β+3Δ	3Δ
ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ	Π	3Β	4Γ	4Α+3Β+3Β+3Β
ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ	Π	3Β	5Αβ	3Γ+5Αβ+5Αβ+6
ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ	Π	5Βα	5Βα	5Αα
ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ	Π	5Βα	5Βα	6+3Β+3Β
ΒΑΓΓΕΛΗΣ		5Ββ	5Ββ	5Γ
ΤΕΦΑΣ	Π	3Β	5Γ	3Δ
ΠΟΡΔΟΡΙΖΑΣ		3Δ	4Γ	3Δ
ΖΩΝΙΟΣ	Π	4Α	4Α	5Αβ
ΝΕΣΕΡΗΣ	Π	5Γ	5Γ	4Α+5Ββ
ΤΕΦΑΣ		5Αβ	5Αβ	3Β
ΠΟΡΔΟΡΙΖΑΣ	Π	4Γ	5Ββ	3Δ+3Δ+3Δ+3Α
ΣΟΦΗΣ		3Β	3Β	3Δ
ΖΙΩΓΑΣ	Π	5Γ	5Γ	3Β+5Αβ
ΤΣΙΟΚΟΣ	Π	4Α	4Α	3Δ
ΖΙΩΓΑΣ	Π	5Γ	5Γ+4Γ+3Δ	5Ββ+5Αβ+3Β+3Β+6
ΖΩΝΙΟΣ	Π	3Β	5Αα	4Α
ΓΑΥΔΙΚΟΣ	Π	4Γ	5Ββ	3Β
ΒΟΝΤΙΤΣΟΣ	Π	5Αβ	5Αα	3Α
ΜΠΑΛΩΜΕΝΟΣ		3Δ	3Δ	3Β
ΤΣΟΥΜΕΛΕΚΑΣ	Π	3Β	5Αβ	3Δ+3Β+3Β
ΤΣΟΥΜΕΛΕΚΑΣ	Π	4Α	4Α	4Γ
ΡΙΖΟΣ	Π	4Γ	5Ββ	5Αβ
ΡΙΖΟΣ	Π	3Β	6	1Δ+3Δ
ΣΚΑΜΝΕΛΟΣ	Π	4Α	5Αβ	3Β+3Β+3Β+3Β+3Β
ΜΠΑΛΑΦΑΣ	Π	3Β	5Αβ	3Β+3Β
ΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ	Π	4Α	4Α	5Αβ
ΝΤΑΛΙΠΗΣ		4Γ	4Α	2Α
ΤΣΙΟΚΟΣ		5Γ	5Γ	5Αβ+3Β+3Β
ΜΑΓΚΛΑΡΑΣ		5Αβ	5Αβ	3Β+3Β+5Αβ
ΚΑΛΙΑΜΠΑΚΟΣ	Π	3Δ	4Α	3Δ
ΓΑΥΔΙΚΟΣ		5Βα	5Γ	5Αβ+3Β+4Γ
ΒΟΝΤΙΤΣΟΣ		3Β	5Αα	3Β+3Β
ΨΟΧΙΟΣ		3Β	3Β	3Β
ΒΑΓΓΕΛΗΣ		3Α	3Β	5ΑΑ
ΒΑΓΓΕΛΗΣ		5Αβ	5Ββ	5Αβ+3Β+3Β
ΜΠΡΙΚΟΣ	Π	3Α	3Β	3Δ
ΚΑΤΣΑΝΟΣ	Π	3Β	5Αβ	3Β+3Β+3Β
ΚΟΥΤΣΟΤΩΛΗΣ	Π	5Βα	5Βα	3Δ+3Β+3Β+5Αα
ΜΠΡΙΚΟΣ	Π	6	4Α	5Αβ
ΝΤΑΛΑΟΥΤΗΣ	Π	4Α	3Β	5Αα

ΙΦΙΤΣΑΣ		3B	3B	4A
ΙΖΙΩΓΑΣ		5AB	5BB	3B
ΙΨΟΧΙΟΣ	Π	3B	3B	4A
ΙΓΡΙΜΠΟΓΙΑΝΗΣ		3B	3B	5Aα
ΙΜΠΟΥΤΙΚΟΣ	Π	5Bα	3B+3B+3Δ	3B
ΙΜΑΓΚΛΑΡΑΣ	Π	3B	5AB	3B
ΙΓΕΙΤΟΝΑΣ		3B	3B	5AB
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ	Π	3B	3B	4A
ΙΓΑΤΣΙΟΣ	Π	3B	3B	5Aα
ΙΖΙΩΓΑΣ	Π	5Aα	3B	3A+3B
ΙΜΠΟΥΤΙΚΟΣ		3B	3B	4A
ΙΑΥΔΙΚΟΣ	Π	5AB	5Γ	5BB+3B+3B
ΙΒΑΓΓΕΛΗΣ	Π	4Γ	4Γ	3B+5AB+4A
ΙΜΠΕΛΛΟΣ	Π	3A	3B	3B
ΙΜΠΕΖΕΒΕΓΓΗΣ	Π	3B	3B	3B+3B+3B
ΙΖΙΩΓΑΣ	Π	3B	5AB	3B
ΙΜΠΡΙΚΟΣ	Π	5Γ	5Γ	5AB+3B+5Aα
ΙΝΤΑΛΑΘΟΥΤΗΣ	Π	3B	5AB	3B+4A+3B
ΙΣΙΟΡΕΝΤΑΣ	Π	4Γ	6	3Γ+3B
ΙΚΑΡΑΜΑΝΗΣ	Π	4A	3B	5Aα+3Δ
ΙΛΑΓΟΥΔΗΣ	P	3B	3B	4A
ΙΣΑΟΥΓΚΟΣ	Π	3Δ	4A	3B
ΙΤΕΦΑΣ		3B	4Γ	3B
ΙΝΤΟΝΤΟΡΟΣ	Π	5BB	4Γ+3B	3B+3B
ΙΠΡΑΠΑΣ	Π	4A	3B	3A
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ	Π	4A	3B	5Γ
ΙΨΟΧΙΟΣ	Π	5BB	5BB	3Δ
ΙΜΠΟΥΤΙΚΟΣ		4A	3B	3B+3Δ+3B
ΙΡΟΥΣΟΣ	Π	3B	3B	4A
ΙΝΤΟΝΤΟΡΟΣ	Π	3B	5BB	3Δ
ΙΜΠΕΖΕΒΕΓΓΗΣ		4A	5AB	3B+4A+3B+3B+3B
ΙΜΠΑΛΑΦΑΣ	Π	5AB	5AB	5AB+4A
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ		3B	3B	4B+3B+3B+3B
ΙΨΟΧΙΟΣ		4A	4Γ	3B+3B+3B+3B
ΙΚΙΣΤΗΣ	Π	4Γ	5Γ	3B+3B+5Γ
ΙΣΙΟΡΕΝΤΑΣ	Π	3Δ	4A	3B
ΙΚΑΡΑΜΑΝΗΣ	Π	5AB	5Aα	5BB
ΙΤΣΙΟΚΟΣ		4A	3B	4A
ΙΚΑΚΟΣΙΜΟΣ	Π	5AB	5AB	3B+3B+3Δ+6+4A+3B+3B
ΙΖΑΛΟΚΩΣΤΑΣ	Π	5AB	5AB	4B
ΙΞΗΡΟΠΟΤΑΜΟΣ	P	3B	3B	3Δ
ΙΒΑΓΓΕΛΗΣ		5Γ	5Bα	5AB+3B+3B
ΙΑΡΓΥΡΗΣ		5Bα	3B+5Bα	4A+3B
ΙΤΣΙΟΚΟΣ		5AB	5BB	3B+5Bα
ΙΣΥΓΚΟΥΝΑΣ		3B	3B	3B
ΙΜΑΝΙΚΗΣ	Π	5AB	4Γ	4A
ΙΡΕΒΙΣΙΟΣ		4A	4A	6
ΙΣΚΑΜΝΕΛΟΣ		4A	6	4A
ΙΖΙΩΓΑΣ		6	5Bα	3B+3B+4Γ
ΙΑΛΕΞΗΣ		4A	5Aα	3B
ΙΠΟΛΙΑΝΟΣ		3B	3Δ	4A

ΙΣΥΓΚΟΥΝΑΣ		3Δ	4Γ	3B+3Δ
ΙΖΙΩΓΑΣ		5ΑΒ	5ΑΒ	4Γ
ΙΣΟΥΛΤΗΣ	Ρ	3B	3B	3B
ΙΣΟΥΛΤΗΣ		3B	3B	4Α
ΙΣΟΦΗΣ		4Α	4Γ	3B
ΙΣΥΓΚΟΥΝΑΣ		3B	5ΑΒ	3B
ΙΜΠΡΙΚΟΣ		5ΒΒ	4Α+3B+3Δ	6
ΙΝΤΟΝΤΟΡΟΣ		5ΒΒ	5ΒΒ	3Δ
ΙΜΟΥΣΤΑΚΛΗΣ		3B	3B	4Γ
ΙΜΠΟΥΤΙΚΟΣ		3B	5Αα	3B
ΙΚΑΤΟΓΙΑΝΝΗΣ		5Γ	4Α+3B	6
ΙΑΥΔΙΚΟΣ		1Αα	3Α	3B
ΙΜΠΕΖΕΒΕΓΓΗΣ		3B	3B	3B
ΙΚΑΤΟΓΙΑΝΝΗΣ		3Δ	3Δ	3B
ΙΑΛΕΞΗΣ		5Αα	5Αα	5ΒΒ
ΙΤΕΦΑΣ		3Δ	4Γ	3B+3B
ΙΤΖΑΣΗΣ		3B	3Δ	3Δ
ΙΣΥΓΚΟΥΝΑΣ		5Γ	5Γ	4Α
ΙΣΚΑΜΝΕΛΟΣ		5ΑΒ	5Γ	3B+5ΑΒ+4Α
ΙΣΟΥΛΤΗΣ		5ΑΒ	5ΑΒ	3Α
ΙΖΙΩΓΑΣ		4B	4B	4Α
ΙΖΙΩΓΑΣ		3B	3B	5ΑΒ+3Α
ΙΑΝΤΡΙΑΣ		3B	3B	3B
ΙΑΛΕΞΗΣ		3B	3B	3B
ΙΤΕΦΑΣ		3B	3B	4Α
ΙΓΑΛΑΝΗΣ		3B	3Δ	3B
ΙΣΟΙΑΣ		3Δ	3Δ	6
ΙΑΥΔΙΚΟΣ		3B	3B	3Δ
ΙΞΕΡΟΚΩΣΤΑΣ		5ΑΒ	4B	1Αα
ΙΧΑΣΑΝΗΣ		3B	5ΑΒ	5ΑΒ
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ	Π	5ΑΒ	5ΑΒ	3B+5ΒΒ
ΙΜΑΝΙΚΗΣ		3Δ	3Δ	4Α
ΙΑΝΤΡΙΑΣ		3B	3B	5Αα
ΙΑΝΤΡΙΑΣ		3B	3B	4Α
ΙΚΑΤΣΑΝΟΣ	Π	4Α	5ΑΒ	6+3B
ΙΨΑΛΙΔΑΣ	Π	3B	5ΑΒ	3B+3B
ΙΖΩΝΙΟΣ	Π	3B	3B	4Α
ΙΒΟΝΤΙΤΣΟΣ		4Α	3B	5ΑΒ
ΙΓΑΤΣΙΟΣ		4Γ	5ΒΒ	4B+4Γ
ΙΚΥΡΓΙΑΚΗΣ		3B	3Δ	3Δ
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ		3Δ	3Δ	4Α
ΙΜΠΑΖΙΟΣ		3B	3B	3B
ΙΜΟΥΣΤΑΚΛΗΣ	Π	4Γ	5Βα	4Α+3B
ΙΜΠΕΛΛΟΣ		3B	3B	4Α+3B
ΙΣΑΟΥΓΚΟΣ		3B	3Δ	3Γ
ΙΚΥΡΓΙΑΚΗΣ		3B	5Αα	3Γ
ΙΣΙΟΝΤΗΣ	Π	2Α	4B	3B+3Γ
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ	Π	3B	5ΑΒ	3B+3B+3B
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ	Π	3B	3B	3B+3B
ΙΣΥΓΚΟΥΝΑΣ	Π	4Α	4Α	5Γ
ΙΓΚΙΖΑΣ	Π	4Α	5Γ	4Α+3Α+4Α+5ΑΒ

ΙΚΑΤΟΓΙΑΝΝΗΣ	Π	3B	4Γ	3B
ΙΖΩΝΙΟΣ	Π	3B	4A	4Γ
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ		3B	4A	5Γ
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ		3A	3B	5Aβ
ΙΤΣΙΟΚΟΣ	Π	4Γ	5Bβ	3Δ+3B+4B
ΙΜΑΓΚΛΑΡΑΣ	Π	4Γ	4Γ	6+3B+2A
ΙΞΗΡΟΠΟΤΑΜΟΣ	Ρ	3B	3B	3Δ
ΙΣΙΟΛΑΣ	Π	5Aα	4A	3B+3A
ΙΦΟΧΙΟΣ		3B	6	4Γ
ΙΜΠΟΝΙΑΣ	Π	3B	3B	1Aβ
ΙΜΠΑΡΚΑΓΙΑΝΗΣ	Π	3B	3B	4Γ
ΙΤΕΦΑΣ		3Γ	1Aα	4A
ΙΜΠΑΖΙΟΣ		3Δ	4Γ	4A+3B
ΙΣΑΟΥΓΚΟΣ		5Aα	5Aα	3A+3B
ΙΖΩΝΙΟΣ	Π	3B	3B	4A
ΙΔΟΥΠΑΣ		4Γ	4A+3B	3B+3B
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ	Π	3Δ	4B	3B+5Γ
ΙΓΚΑΡΤΖΟΝΙΚΑΣ		3Δ	4B	3B
ΙΜΑΝΙΚΗΣ		4A	4Γ	3A+3B
ΙΓΑΤΣΙΟΣ	Π	3Γ	3A	3B
ΙΖΑΛΟΚΩΣΤΑΣ		3Γ	3B	3Δ
ΙΓΕΙΤΟΝΑΣ		3B	3B	5Aβ
ΙΧΑΜΠΕΖΗΣ		3B	4Γ	4A
ΙΑΥΔΙΚΟΣ		3Δ	5Bβ	3B
ΙΓΕΙΤΟΝΑΣ		3A	3A	4A
ΙΣΥΓΚΟΥΝΑΣ		5Bβ	5Bα	5Bβ
ΙΜΟΥΣΤΑΚΛΗΣ	Π	3B	3B	3B
ΙΜΠΕΖΕΒΕΓΚΗΣ	Π	2A	3B+4B	3Δ
ΙΣΙΟΡΕΝΤΑΣ	Π	6	5Γ	3Γ+3B+3B+3B
ΙΣΑΟΥΓΚΟΣ		4A	4A	3A
ΙΜΠΕΛΛΟΣ		5Bα	5Bα	4A+3Δ+3B+3B
ΙΒΟΝΤΙΤΣΟΣ	Π	5Aα	3B	4A
ΙΚΑΤΣΑΝΟΣ		4Γ	3B	6

Τα εξήντα εννέα αυτά ονόματα αποτελούν λοιπόν τον "σταθερό πυρήνα" για τον οποίο έγινε προηγουμένως λόγος. Αντιπροσωπεύουν 179 νοικοκυριά του 1898, τα οποία στο διάστημα 1898-1905 αναπαράγονται και σχηματίζουν, το 1905, 191 νοικοκυριά. Με τη σειρά τους, τα νοικοκυριά του 1905 στο διάστημα που μεσολαβεί μέχρι την τελευταία απογραφή του 1929, δημιούργησαν 294 οικιακές ομάδες.

Τα αποτελέσματα της μελέτης της κινητικότητας του συνολικού πληθυσμού στο διάστημα που οροθετούν οι τρεις απογραφές των πηγών μας συνοψίζονται εντέλει ως εξής:

Η σύγκριση των μεγεθών, ανεξάρτητα από τη ιδιότητα του σταθερής ή όχι παραμονής στην κοινότητα, αποκαλύπτει όπως ήδη διαπιστώθηκε, τη μείωση του πληθυσμού σε διάστημα τριάντα ετών, της τάξης του 35%, ως συνέπεια της μετακίνησης μεγάλου τμήματός του προς τα πεδινά αστικά κέντρα με τα οποία οι Συρρακιώτες διατηρούσαν από παλιά σχέσεις. Ο πληθυσμός που εγκαταλείπει την κοινότητα αποτελείται κυρίως από μη-κτηνοτρόφους. Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με ένα φαινόμενο "εξαφάνισης", σύμφωνα με τη τυπολογία της Salitot, μια κίνηση η οποία εγγράφεται στο γενικό φαινόμενο της κασόδου των ορεινών πληθυσμών κατά την περίοδο αυτή.

Η δεύτερη "κίνηση" που προβάλλει αφορά τον πληθυσμό που εξακολουθεί να παραμένει στην κοινότητα σε όλο το χρονικό διάστημα που εξετάζεται. Αξίζει εδώ να υπενθυμιστεί πως κατά το διάστημα αυτό ο πληθυσμός του Συρράκου αναπαράγεται "ενδογενώς", καθώς δεν παρατηρείται εισροή ατόμων ή οικογενειών από άλλες κοινότητες ή περιοχές στην κοινότητα. Συνεπώς, η κινητικότητα αυτών των νοικοκυριών τα οποία αφενός παραμένουν στην κοινότητα, αφετέρου δεν ανανεώνονται με τη συνεισφορά νέων στοιχείων, μπορεί να ερμηνευτεί ως το αποτέλεσμα της φυσικής κίνησης του πληθυσμού, και των διαδικασιών γένεσης, εξέλιξης και κατάλυσης που συγκροτούν τον κύκλο ζωής της οικιακής ομάδας, τις οποίες συλλαμβάνουμε μέσα από τη διαχρονική παρακολούθησή τους. Σύμφωνα δε με τις τυπολογικές αρχές στις οποίες έχω αναφερθεί ήδη, η κινητικότητα αυτή, έστω και συμβατικά, εντάσσεται στην κίνηση που ονομάζουμε "διατήρηση".

Ας παραμείνουμε στο σώμα του πληθυσμού το οποίο προέκυψε από την αναζήτηση του "σταθερού πυρήνα". Το σώμα αυτό περιέχει, όπως γνωρίζουμε, τους οικογενειακούς σχηματισμούς οι οποίοι δεν εγκατέλειψαν, κατά την περίοδο που εξετάζεται, το Συρράκο. Οι ενδείξεις που έχουμε ήδη για

την επαγγελματική ιδιότητα των "σταθερών" κατοίκων μπορούν να συμπληρωθούν από τα περιεχόμενα του δημοτολογίου του 1929. Με βάση λοιπόν τα δεδομένα του δημοτολογίου αυτού, το 48% των διακοσίων ενενήντα τεσσάρων νοικοκυριών του σταθερού πληθυσμού του 1929 απασχολείται με την κτηνοτροφία, το 15% δηλώνονται ως τυρακόμοι, το 15% ως αγωγιότητες, και το 5% ως εργάτες. Το υπόλοιπο 15% αποτελείται από διάφορους επαγγελματίες και από χήρες που κατοικούν με νέα παιδιά.

Ας προχωρήσουμε τώρα στη συνάρτηση της σταθερότητας των νοικοκυριών αυτών τους με τη συχνότητα εμφάνισης των διαφόρων κατηγοριών ανάμεσά τους. Είναι ενδιαφέρουσα η εξέταση της μορφολογίας αυτών των σταθερών νοικοκυριών, και η σύγκριση των ποσοστών που συγκεντρώνουν οι κατηγορίες των νοικοκυριών στην αρχική ταξινόμηση τους το 1898 και το 1905 με εκείνα των ίδιων κατηγοριών στον "σταθερό" πληθυσμό στις ίδιες χρονολογίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 22: Κατανομή των κατηγοριών των νοικοκυριών του "σταθερού πυρήνα" του πληθυσμού.

Κατηγορίες	1898			1905			1929		
	Αρ.	%	(%)	Αρ.	%	(%)	Αρ.	%	(%)
Μονομελή	1	0	(3)	1	0	(6)	3	1	(5)
Χωρίς γον. ή. συζ.σχ.	2	1	(1)	-	-	(2)	3	1	(1)
Πυρηνικές	91	51	(55)	78	41	(48)	177	60	(59)
Διευρυμένες	37	21	(21)	40	21	(21)	51	17	(17)
Σύνθετες	45	25	(19)	68	36	(19)	48	16	(14)
Αταξινόμητες	3	2	(2)	4	2	(3)	12	5	(4)
ΣΥΝΟΛΟ	179			191			294		

Σε παρένθεση βρίσκονται τα ποσοστά που συγκεντρώνουν οι κατηγορίες των νοικοκυριών κατά την αρχική ταξινόμηση (βλέπε κεφ. 4, πίνακες 6 και 7).

Κατά τη σύγκριση των ποσοστών που συγκεντρώσαν οι διάφορες κατηγορίες νοικοκυριών στην αρχική ταξινόμηση του αδιαφοροποίητου (ως προς τη συνεχή παραμονή του στην κοινότητα) πληθυσμού με τα ποσοστά που συγκεντρώνουν αντιστοίχως τα νοικοκυριά του "σταθερού" πληθυσμού, η συχνότητα εμφάνισης ορισμένων κατηγοριών νοικοκυριών δείχνει να συνδέεται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, με το γεγονός της αδιάκοπης παραμονής στην κοινότητα. Παρατηρούνται έτσι τα ακόλουθα φαινόμενα. Τα ποσοστά των μονομελών νοικοκυριών εκμηδενίζονται σχεδόν στον "σταθερό" πληθυσμό. Τούτο βέβαια δεν έχει τίποτε το αξιοπερίεργο: οι άνθρωποι αυτοί είναι προφανώς οι τελευταίοι που μπορούν να εξασφαλίσουν την αναπαραγωγή τους, τόσο δημογραφικά όσο και οικονομικά. Ηδη άλλωστε φάνηκε πως ένα σημαντικό ποσοστό αυτών των νοικοκυριών εξαφανίζεται από απογραφή σε απογραφή (βλ. κεφ.5, πίν.16).

Στην περίπτωση των διευρυμένων νοικοκυριών, η συνάρτηση παραμονής/μορφολογίας αποδεικνύεται "ουδέτερη", καθώς η κατηγορία αυτή διατηρεί τα ίδια ποσοστά ανά χρονολογία και στις δυο ταξινομήσεις. Σε άλλο κεφάλαιο έχω υποστηρίξει πως τα διευρυμένα νοικοκυριά αποτελούν προϊόντα μιας κοινωνικά επιβεβλημένης στάσης και συμπεριφοράς, της περίθαλψης δηλαδή κάποιων συγγενών (οι οποίοι είναι στην πλειοψηφία τους ηλικιωμένοι κήροι) από τους πλησιέστερους συγγενείς τους. Τέτοιας υφής συμπεριφορές, όπως και τα σχήματα που προκύπτουν από αυτές, αναμένεται να μείνουν σχετικά ανεπηρέαστες από την σταθερότητα ή την κινητικότητα των ενδιαφερομένων.

Οι εντονότερες αποκλίσεις μεταξύ των δυο κατανομών εντοπίζονται στις κατηγορίες των πυρηνικών και των σύνθετων νοικοκυριών. Είναι εμφανής εδώ η αρνητική συνάρτηση μεταξύ της αδιάκοπης παραμονής στην κοινότητα και των πυρηνικών σχηματισμών, και αντίστοιχα, η θετική συνάρτηση

παραμονής/σύνθετων σχηματισμών. Πιο συγκεκριμένα, στο σώμα του σταθερού πληθυσμού τα ποσοστά των πυρηνικών νοικοκυριών έχουν μειωθεί κατά 4 και 7 μονάδες το 1898 και το 1905 σε σύγκριση με τα ποσοστά που συγκεντρώνουν στην αρχική ταξινόμηση του αδιαφοροποίητου πληθυσμού. Αντιθέτως, τα ποσοστά των σχηματισμών της κατηγορίας "5" αυξάνονται κατά 6 και 17 στις δυο αυτές χρονολογίες.

Η εγκατάλειψη του Συρράκου εμφανίζεται επομένως σε μεγάλο βαθμό ως κίνηση των απλούστερων σχηματισμών, ενώ αντίστροφα, η πλειοψηφία των σύνθετων οικιακών ομάδων του 1898 και του 1905 παραμένουν στην κοινότητα. Σε συνδυασμό με τα γεγονότα της παραμονής στην κοινότητα των κτηνοτρόφων, το εύρημα αυτό δημιουργεί έναυσμα για να αναζητήσουμε παραπέρα σχέσεις μεταξύ της δομής του νοικοκυριού, της παραμονής στην κοινότητα, και της επαγγελματικής φυσιογνωμίας των κατοίκων του 1929.

Ε. Η επαγγελματική στρωμάτωση του πληθυσμού του 1929.

Με βάση τα στοιχεία της καταγραφής του 1929, το Συρράκο εμφανίζει μια οικονομία σχεδόν αποκλειστικά κτηνοτροφική, όπως δείχνει η κατανομή των επαγγελμάτων των αρρένων αρχηγών των νοικοκυριών.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 23: Κατανομή του πληθυσμού κατά επαγγέλματα αρρένων αρχηγών.

Επάγγελμα	Αριθμός	%
Κτηνοτρόφος	57	24.0
Ποιμήν	51	21.4
Τυροκόμος	37	15.5
Αγωγιότης	35	14.7
Εργάτης	14	5.9
Εμπόρος	3	1.3
Ράπτης-Ελληνοράπτης	3	1.3
Καποτός	2	0.8
Παντοπώλης	2	0.8
Υποδηματοποιός	4	1.7
Κρεσπώλης	4	1.7
Δάσκαλος	2	0.8
Ιατρός	1	0.4
Ξυλουργός/Επιπλαποιός	2	0.8
Αυτοκινητιστής	1	0.4
Ζαχαροπλάστης	1	0.4
Υπόλληλος	2	0.8
Μαθητής	1	0.4
Άργοί/"Άνευ"	15	6.7
Δεν αναγράφεται	1	0.4
ΣΥΝΟΛΟ	238	100.0

Από τις εκατόν επτά γυναίκες αρχηγούς των νοικοκυριών οι 102 δηλώνονται ως επαγγελομένες τα οικιακά. Τα εξήντα τρία από τα νοικοκυριά αυτά εντάσσονται χωρίς αμφιβολία στο κτηνοτροφικό τμήμα του πληθυσμού, καθώς πρόκειται για σχηματισμούς στους οποίους συμβιούν κήρες με τους γιούς τους, οι οποίοι ασκούν επαγγέλματα αμιγώς κτηνοτροφικά (κτηνοτρόφοι, ποιμένες) ή συνδεόμενα με την κτηνοτροφία, (τυροκόμοι, κρεσπώλες). Ακόμη, από τους δεκαπέντε "αργούς" αρχηγούς οι τρεις ζουν με κτηνοτρόφους και ποιμένες γιους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συκρέτιση της επαγγελματικής ιδιότητας των αρχηγών με αυτήν/ές των υπολοίπων μελών του νοικοκυριού. Διασταυρώνοντας τα επαγγέλματα των αρχηγών με αυτά των μελών των νοικοκυριών τους -αφού αφαιρεθούν όσα άτομα συνοδεύονται από την ένδειξη "οικιακά" και

"μαθητής/μαθήτρια"- εμφανίζεται μια στενή όσο και αναμενόμενη σχέση: στα νοικοκυριά των κτηνοτρόφων, εκτός των αρχηγών, τα πενήντα έξι ενεργά μέλη δηλώνονται ως "ποιμένες" (44) και κτηνοτρόφοι (11). Ανάλογη εικόνα εμφανίζουν και οι οικιακές ομάδες των "ποιμένων": από τα τριάντα επτά ενεργά μέλη, τα είκοσι χαρακτηρίζονται ως ποιμένες και τα τέσσερα ως τυροκόμοι. Το επάγγελμα των συγγενών που απαρτίζουν το νοικοκυριό φαίνεται επομένως στενά συναρτημένο με εκείνο του αρχηγού, μια συνάρτηση που αντανακλά, όπως είναι φυσικό, τις απαιτήσεις της οργάνωσης της παραγωγής μιας κτηνοτροφικής οικογενειακής μονάδας.

Η εξέταση της επαγγελματικής σύνθεσης του πληθυσμού του Συρράκου οδηγεί μεταξύ άλλων και στη διερεύνηση της επαγγελματικής ενδογαμίας του. Η συστηματική αποφυγή της σύναψης αγχιστειακών δεσμών μεταξύ των δυο μερίδων η οποία προβάλλει καθαρά από τη βιβλιογραφία και την προφορική παράδοση εμφανίζεται στην κοινωνία αυτήν ως μια στρατηγική η οποία διατηρούσε στο παρελθόν το διαχωρισμό των δυο κύριων επαγγελματικών στρωμάτων του πληθυσμού, και εξασφάλιζε ταυτόχρονα την αναπαραγωγή τους και την κυριαρχία των μόνιμων κατοίκων επί των κτηνοτρόφων. Οι πηγές υποδεικνύουν πως η εύθεραστη συνύπαρξη των δυο μερίδων, κτηνοτρόφων και μη-κτηνοτρόφων δοκιμάζεται έντονα κατά την τελευταία αυτήν περίοδο της μελέτης. Αξίζει επομένως, με βάση τα διαθέσιμα δεδομένα, να σταθμιστεί ο βαθμός στον οποίο εξακολουθεί να υφίσταται η παραδοσιακή επαγγελματική ενδογαμία των δυο αυτών κατηγοριών.

Κάνοντας χρήση των προικοσυμφώνων της περιόδου 1925-1934 και των δημοτολογίων, επιτυγχάνεται ο εντοπισμός των επαγγελματιών των αρρένων "πρωταγωνιστών" (προικοδότες, πατέρες γαμπρών και γαμπροί) των γάμων της περιόδου 1925-1934 στο δημοτολόγιο του 1929. Όπως γνωρίζουμε, στην πλειοψηφία τους τα επαγγέλματα των ατόμων αυτών ανήκουν στον

ευρέως εννοούμενο κτηνοτροφικό τομέα. Αφαιρώντας δεκατέσσερεις γυναίκες προικοδότες, επαγγελλόμενες τα "οικιακά", και έναν "αργό", οι υπόλοιποι μη ασχολούμενοι με κτηνοτροφικά και συναφή επαγγέλματα (παντοπώλες, κρεοπώλες, ράπτες, εργάτες, τσαγκάρηδες, υπάλληλοι) ανέρχονται σε 30 μόλις άτομα. Οι άνθρωποι αυτοί ωστόσο δεν δείχνουν να απέφυγαν τη σύναψη αγχιστειακών δεσμών με τους κτηνοτρόφους. Εάν η πρακτική όμως της επαγγελματικής ενδογαμίας φαίνεται να έχει πλέον εξασθενήσει, αυτό δεν μπορεί να εκληφθεί ως ένδειξη άμβλυνσης του ανταγωνισμού μεταξύ κτηνοτρόφων και μη κτηνοτρόφων, καθώς κατά την περίοδο που εξετάζουμε οι συγκρούσεις τους, όπως ήδη ειπώθηκε, εμφανίζονται εξίσου οξείες με αυτές του παρελθόντος. Η ερμηνεία του φαινομένου θα πρέπει μάλλον να διατυπωθεί με όρους κοινωνικής και οικονομικής ανακατάταξης. Η παρακμή του τομέα της κατασκευής και του εμπορίου των μαλλίνων, η φυγή ενός σημαντικού τμήματος των μη κτηνοτρόφων και η οριεμητική υπεροχή των κτηνοτρόφων στον πληθυσμό ενδέχεται να έχουν αποδυναμώσει τις αυστηρές επαγγελματικές ενδογαμικές τάσεις του παρελθόντος.

Από τα όσα προηγήθηκαν πάντως, φαίνεται πως το γνωστό δίπτυχο της κτηνοτροφίας και της βιοτεχνίας μαλλίνων στο οποίο αναφέρονται περιηγητές και λόγιοι, όπως και τα "τρία συνάφια της χώρας μας, ραυτάδες πιστικοί και ξυλοφόροι" αποτελούν σχήματα τα οποία μπορούν πλέον να ενταχθούν στο παρελθόν της κοινότητας.

Ζ. Η μορφή, το μέγεθος και η οικονομία του νοικοκυριού.

Τα δεδομένα του 1929 επιτρέπουν πλέον τον ακριβέστερο έλεγχο της συνάρτησης της επαγγελματικής φυσιογνωμίας της οικιακής ομάδας με τη μορφή της. Στον πίνακα που ακολουθεί απεικονίζονται κατά ομάδα ηλικίας τα ποσοστά των νοικοκυριών των κτηνοτρόφων, ποιμένων, αγωγιατών και τυροκόμων, (τα

οποία αποτελούν το 76% του συνόλου των οικιακών σχηματισμών του 1929) που διαβιβούν σε πυρηνικά 3B και σύνθετα νοικοκυριά.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.24: Ποσοστά πυρηνικών (3B) και σύνθετων (κατ. 5) νοικοκυριών κατά επάγγελμα και ηλικία αρχηγού.

Ηλικ. Ομάδα	Κτηνοτρόφοι		Ποιμένες		Τυροκόμοι		Αγωγιάτες	
	3B	"5"	3B	"5"	3B	"5"	3B	"5"
25-29	-	-	15.1	-	3.7	-	-	-
30-34	5.5	-	18.1	-	-	33.3	-	-
35-39	16.6	-	24.2	-	22.2	-	4.7	-
40-44	13.8	-	12.1	-	14.8	-	14.2	11.1
45-49	33.3	5.5	3.0	-	29.6	-	28.5	-
50-54	25.0	16.6	18.1	-	7.4	33.3	42.8	11.1
55-59	5.5	38.8	6.0	-	18.5	-	4.7	11.1
60-64	-	11.1	3.0	40	3.7	33.3	4.7	44.4
65-69	-	16.6	-	20	-	-	-	11.1
70-74	-	5.5	-	40	-	-	-	-
75-79	-	5.5	-	-	-	-	-	11.1
80-84	-	-	-	-	-	-	-	-

Διαπιστώνεται έτσι πως, όποιες και να είναι οι κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές του περιγυρού τους και παρά τη μείωση των ποσοστών των σύνθετων δομών κατά το 1929, οι κτηνοτρόφοι, οι ποιμένες, οι αγωγιάτες και οι τυροκόμοι εξακολουθούν, από μίαν ηλικία και μετά, να συγκροτούν σύνθετους οικιακούς σχηματισμούς. Οι (δύο) επαγγελματικές κατηγορίες εμφανίζουν άλλωστε και το μεγαλύτερο μέσο όρο μεγέθους. Σε σχέση με τον μέσο όρο μεγέθους των νοικοκυριών του 1929, (5.07), οι κτηνοτρόφοι συγκεντρώνουν κατά μέσον όρο 6.7 άτομα ανά νοικοκυριά, οι "ποιμένες" 4.9 άτομα, οι τυροκόμοι 4.85, και οι αγωγιάτες 6.17.

Σε αυτά τα ευρήματα πιστεύω πως μπορεί να αναζητηθεί ερμηνεία της αυξημένης παρουσίας των σύνθετων οικιακών σχηματισμών του 1905 στο σταθερό σώμα του πληθυσμού. Τα νοικοκυριά των κτηνοτρόφων, οι οποίοι αποτελούν το 1929 το σημαντικότερο τμήμα του πληθυσμού, προέρχονται στην

πλειοψηφία τους από σύνθετες κτηνοτροφικές οικιακές ομάδες του 1905 και του 1898. Δεδομένου δε πως οι κτηνοτρόφοι εξακολουθούν να συγκροτούν σύνθετους οικιακούς σχηματισμούς από μίαν ηλικία και μετά, μπορούμε να αποδώσουμε σε αυτήν τη μερίδα του πληθυσμού τα αυξημένα ποσοστά νοικοκυριών της κατηγορίας "5" μέσα στο σώμα των κατοίκων το οποίο δεν εγκατέλειψε την κοινότητα.

Τούτο δεν σημαίνει όμως πως μπορεί αβασάνιστα να ταυτίσουμε τους μη-κτηνοτρόφους με τις απλούστερες οικιακές ομάδες. Εάν εξετάσουμε τη δομή των νοικοκυριών των μη-κτηνοτρόφων αρχηγών σε συνάρτηση με την ηλικία τους, διαπιστώνεται πως τα νοικοκυριά αυτά ανήκουν όντως στην συντριπτική τους πλειοψηφία στην κατηγορία των πυρηνικών δομών: ταυτόχρονα όμως, οι αρχηγοί τους ανήκουν σε πολύ νεότερες ομάδες ηλικίας, οι οποίες, σε γενικές γραμμές, δεν είναι συμβατές με το σχηματισμό σύνθετων μορφών νοικοκυριού.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.25: Πυρηνικά και σύνθετα νοικοκυριά των μη-κτηνοτρόφων* κατά ηλικία αρχηγού.

	3B		"5"	
	Αρ.	%	Αρ.	%
125-29	3	13.6	-	
130-34	2	9.1	-	
135-39	3	13.6	-	
140-44	3	13.6	-	
145-49	3	13.6	-	
150-54	3	13.6	-	
155-59	3	13.6	1	50
160-64	1	4.5	-	
165-69	1	4.5	1	50
170-74	-		-	
175-79	-		-	
ΙΣΥΝΟΛΟ	22	99.7	2	100

* Συνυπολογίστηκαν εδώ οι έμποροι, παντοπώλες, κρεσπώλες, ιατροί, δάσκαλοι, καποτάδες, ξυλουργοί-επιπλαποιοί, ζαχαροπλάστες, αυτοκινητιστές, υποδηματοποιοί, υπάλληλοι,

και εργότες οι οποίοι ζούν σε νοικοκυριά της κατηγορίας 3B και 5, δηλαδή ένα σύνολο 24 περιπτώσεων.

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί πως τα μεγέθη των νοικοκυριών των μη-κτηνοτρόφων είναι σαφώς μικρότερα από αυτά των κτηνοτρόφων: εμφανίζουν ένα μέσο όρο μεγέθους 3.97 ατόμων.

Ένα ζήτημα που ανακύπτει συχνά σε μελέτες της οικιακής ομάδας είναι εκείνο της σχέσης μεταξύ της οικονομικής ευρωστίας των οικιακών σχηματισμών και της μορφής και του μεγέθους τους. Στην Ουγγαρία του 18ου αιώνα¹³⁴ για παράδειγμα, διαπιστώνεται πως τα μεγαλύτερα και πιο σύνθετα νοικοκυριά αποτελούσαν προνόμιο των ευπορώτερων αγροτών και πως στις χαμηλότερες βαθμίδες της οικονομικής κλίμακας των αγροτικών οικογενειών συναντώνται οι ολιγομελέστερες και απλούστερες οικιακές δομές. Η μελέτη της οικογένειας και του νοικοκυριού της Τουρκίας του 19ου αιώνα αποκαλύπτει ένα σχετικά χαμηλό μέσο όρο μεγέθους νοικοκυριού, με εξαίρεση τα πλουσιότερα νοικοκυριά των πόλεων¹³⁵. Σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγει και η Wiegandt μελετώντας την κατανομή του εισοδήματος σε μια ορεινή κοινότητα του Valais¹³⁶. Η ερευνητική εμπειρία διαψεύδει ωστόσο την μονοσήμαντη αυτή συνάρτηση εισοδήματος και συνθετότητας της οικιακής ομάδας, με τα παραδείγματα της Τσρκάνης του 18ου αιώνα και ορισμένων περιοχών της Γαλλίας του 19ου, όπου η φτώχεια δεν εμπόδισε τη δημιουργία σύνθετων

134. R. Andorka και T. Farago, "Preindustrial household structure in Hungary" Wall, Robin Laslett 1983, οπ.π, σ.281-308.

135. Duben 1985, οπ.π, σ.89.

136. E. Weigandt, "Inheritance and Demography in the Swiss Alps", Ethnohistory 24, (1977), σ.133-148.

νοικοκυριών¹³⁷. Οι ερμηνείες οικονομικής φύσης δεν αποδεικνύονται πάντοτε χρήσιμες για την κατανόηση των συστημάτων σύνθεσης και του μεγέθους του νοικοκυριού. Η προτίμηση για τη δημιουργία ενός τύπου οικιακής ομάδας μπορεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, να επιβιώσει χρονικά πέραν των οικονομικών συνθηκών οι οποίες ώθησαν ενδεχόμενα προς την εμφάνιση και την κυριαρχία τους, η τουλάχιστον, προσφέρουν σε εμάς κάποια ερμηνεία της. Για παράδειγμα, η απογραφή του 1975 στη Γαλλία έδειξε πως η μεγαλύτερη προτίμηση για σύνθετες μορφές νοικοκυριών στη Νότια Γαλλία εμφανίζεται όχι μόνο μεταξύ των παραδοσιακότερων επαγγελματιών, των αγροτικών, αλλά και μεταξύ των μη-αγροτών στην επαρχία και των κατοίκων των πόλεων, κάτι που σινηγορεί υπέρ μιας σύνδεσης μιας συγκεκριμένης οικιακής μορφολογίας με μια ευρύτερη γεωγραφική περιοχή και, βέβαια, υπέρ της αναζήτησης μιας διαφορετικής, πολιτισμικής μάλλον, παρά οικονομικής, ερμηνείας του φαινομένου¹³⁸.

Στην περίπτωση του Συρράκου, η έλλειψη πληροφοριών για την οικονομική επιφάνεια των νοικοκυριών του Συρράκου δεν επιτρέπει τη διερεύνηση αυτού του ζητήματος. Εκ των πραγμάτων λοιπόν, η υπόθεση πως τα μικρότερα και απλούστερα νοικοκυριά αντανακλούν μια πιο περιορισμένη οικονομική επιφάνεια των ατόμων που τα συγκροτούν θα παραμείνει ανεπεξέργαστη και αδιευκρίνιστη. Μπορούμε όμως να διατηρήσουμε επιφυλάξεις για μια υπεραπλουστευμένη συνάρτηση του οικονομικού και του οικιακού φαινομένου στην περίπτωση τουλάχιστον κάποιων επαγγελματιών. Τίποτε δεν μας βεβαιώνει

137. F.Mendels, "La composition du menage paysan en France au XIXe siecle: une analyse du mode de production domestique", A.E.S.C 33, (1978), σ.780-802.

138. Βλέπε τη συζήτηση για την επίδραση των οικονομικών και πολιτισμικών παραγόντων επάνω στη διαχρονική μορφολογία του νοικοκυριού του R. Wall, "Introduction", Wall, Robin και Laslett 1983, οπ.π, σ.51-63.

πως ο γιατρός, ο έμπορος, η ο παντοπώλης του Συρράκου ανήκουν σε φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού από τους κτηνοτρόφους, και ιδιαίτερα από τους ποιμένες. Η ερμηνεία της συχνότητας σχηματισμού των σύνθετων οικιακών δομών ανάμεσα στο κτηνοτροφικό τμήμα του πληθυσμού θα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στις απαιτήσεις της οργάνωσης της οικονομίας των ανθρώπων αυτών, και όχι στην οικονομική τους επιφάνεια. Όσο για την αυξημένη παρουσία πυρηνικών νοικοκυριών μεταξύ των μη-κτηνοτρόφων, στη συγκεκριμένη περίπτωση, μπορεί με ασφάλεια να αποδοθεί στις ηλικίες των αρχηγών αυτών των σχηματισμών. Αυτή βέβαια η διαπίστωση μας εισάγει στο ευρύτερο ζήτημα της κατανομής των ηλικιών των αρρένων αρχηγών, και του αρρενωπού πληθυσμού στο σύνολό του το 1929, ένα ζήτημα στο οποίο θα επανέλθω αργότερα.

Η. Οι διαφοροποιήσεις της συμπεριφοράς του πληθυσμού και τα νοικοκυριά του 1929: μια νέα εικόνα;

Ιδωμένη μέσα από μια συγκριτική οπτική, η κατανομή των νοικοκυριών του 1929 παρουσιάζει αρκετές διαφοροποιήσεις από εκείνες των δυο προηγούμενων δημοτολογίων. Ας μνημονευτούν εδώ οι σημαντικότερες μεταβολές στην κατανομή των οικιακών ομάδων της τελευταίας καταγραφής, τις οποίες έχω ήδη επισημάνει στο κεφάλαιο 4: τα νοικοκυριά που περιέχουν μόνο μια συζυγική οικογενειακή μονάδα έχουν αυξηθεί κατά 7% το 1929, ενώ οι διευρυμένες και σύνθετες οικιακές δομές έχουν μειωθεί αντίστοιχα κατά 3.5 και 4.7%. Τα ποσοστά των υπολοίπων κατηγοριών φαίνεται να διατηρούνται σταθερά. Η ποσοστιαία μεταβολή προς όφελος των πυρηνικών σχηματισμών, όμως δεν συνοδεύεται από τη μείωση του μεγέθους της οικιακής ομάδας: τα νοικοκυριά του 1929 εμφανίζουν ένα μέσο όρο 5.07 ατόμων έναντι 5.1 το 1898 και 4.9 το 1905¹³⁹.

139. Βλέπε τις παρατηρήσεις και τους πίνακες που αφορούν την κατανομή των κατηγοριών των νοικοκυριών και τα μεγέθη τους κατά έτος απογραφής στο κεφάλαιο 4.

Ακόμη, από τον πίνακα του "σταθερού" πληθυσμού 1898-1929, αλλά και από την παρακολούθηση ατομικών νοικοκυριών εξακριβώθηκε πως ένα σημαντικό ποσοστό των απλών οικιακών ομάδων του 1929 προέρχεται από σύνθετους και διευρυμένους σχηματισμούς του 1905. Εγγαμα αδέρφια που συνυπήρχαν το 1905 σε ένα νοικοκυριό με τους γονείς τους, ή χωρίς αυτούς, φαίνεται να έχουν χωρίσει στο διάστημα που μεσολαβεί και συγκροτήσει, στο μεταξύ, απλά νοικοκυριά. Δεν έχουν βέβαια ληφθεί υπόψη οι περιπτώσεις όπου ένα ζεύγος συγκατοικούσε με τους γονείς του συζύγου το 1905 και εμφανίζεται μόνο του το 1929, δεδομένου ότι στο διάστημα των εικοσιτεσσάρων ετών που έχουν μεσολαβήσει το πιθανότερο είναι να έχουν πεθάνει οι γονείς. Συνεπώς οι μεταβολές αυτές δεν προέρχονται από τη σχάση ενός σύνθετου σχηματισμού, αλλά συνιστούν το αποτέλεσμα ενός βιολογικού γεγονότος.

Οι περιπτώσεις όμως των αδελφών που διέλυσαν τα σύνθετα νοικοκυριά του 1905 στα πλαίσια των οποίων συμβιούσαν και δημιούργησαν δικά τους πυρηνικά νοικοκυριά δεν είναι λίγες. Οι 159 πυρηνικοί σχηματισμοί του 1929 περιλαμβάνουν δεκαπέντε ζευγάρια χωρίς παιδιά (3Α) και 144 με παιδιά (3Β). Στο δημοτολόγιο δε του 1905, εντοπίζονται εκατόν πέντε συνολικά νοικοκυριά από τα οποία προέρχονται οι παραπάνω οικιακές ομάδες.

Από τη συνολική σύζευξη των στοιχείων του 1905 και του 1929, δίχως να εισέλθουμε σε αναλύσεις της πορείας στο χρόνο ατομικών νοικοκυριών, αξίζει να συγκρατηθεί το γεγονός πως ένα σύνολο 64 (39 σύνθετων και 25 διευρυμένων) οικιακών σχηματισμών του 1905 έχει δώσει ζωή κατά το διάστημα που μεσολαβεί μέχρι την επόμενη απογραφή σε 100 απλές πυρηνικές συζυγικές μονάδες, με ή χωρίς παιδιά.

Με δυο λόγια, βρισκόμαστε ενώπιον μιας κίνησης που καταλήγει στο σχηματισμό νέων πυρηνικών νοικοκυριών, μέσα

από τη διάσπαση κάποιων υφισταμένων σύνθετων δομών. Η κίνηση αυτή, όπως είναι φυσικό, γίνεται ιδιαίτερα εμφανής εξετάζοντας τις 39 σύνθετες δομές του 1905, από τις οποίες οι 21 -πάνω από τις μισές- αρθερούσαν τη χρονιά εκείνη δυο αδελφικές συζυγικές μονάδες, εάν δε υπολογισθεί και εκείνη των γονέων, όπου βέβαια υφίσταται, τρείς. Αυτές οι αδελφικές συζυγικές μονάδες βρίσκονται πλέον μόνες τους το 1929.

Στο ίδιο διάστημα, από τα 53 πυρηνικά νοικοκυριά (3Α και 3Β) του 1905 μόλις εικοσιτρία έχουν μετεξελιχθεί προς συνθετότερους σχηματισμούς, οι οποίοι όμως αποτελούνται κυρίως από διευρυμένα νοικοκυριά. Εξι ακόμη απλά πυρηνικά νοικοκυριά του 1905 έχουν σχηματίσει οικογένειες-κορμού το 1929.

Το πιο ενδιαφέρον όμως εύρημα της μελέτης αυτής της περιόδου αποτελεί η διαφοροποίηση της συμπεριφοράς και της κατάστασης του πληθυσμού σε τομείς ιδιαίτερης σημασίας για τη συγκρότηση του νοικοκυριού. Από τη διαχρονική και συγκριτική παρατήρηση των δεδομένων προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

α. Η ηλικία γάμου των ανδρών έχει σημειώσει πτώση το 1929. Η σημαντικότερη διαφορά εντοπίζεται στην ομάδα ηλικίας 25-29 ετών. Στο εσωτερικό αυτής της ομάδας ηλικίας, το 76.8% είναι ήδη έγγαμοι κατά το χρόνο της καταγραφής του 1929, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για το 1898 και το 1905 ανέρχονται σε 68.3 και 53.2%.

β. Η σύγκριση των ηλικιών των αγάμων γιών στα νοικοκυριά 3Β με αυτές των έγγαμων αρχηγών των 4Α και 4Γ δίνει ανάλογα αποτελέσματα, όπως δείχνουν οι δυο πίνακες που ακολουθούν. Η ουσιαστική ποσοστιαία διαφορά εντοπίζεται και πάλι στο εσωτερικό της ομάδας ηλικίας 20-29 ετών. Οι άγαμοι γιοί αυτών των ηλικιών ελαττώνονται από 18.7% το 1898 σε

15.0% το 1929, ενώ οι έγγαμοι των διευρυμένων νοικοκυριών της ίδιας ηλικιακής ομάδας αυξάνονται από 6.9 και 11.1 το 1898 και το 1905 σε 21.6% το 1929 για την κατηγορία 4Α, και από 14.2% και 30.3% σε 50.0% το 1929 για την κατηγορία 4Γ. Με δυο λόγια, το 1929 έχει διπλασιαστεί το ποσοστό των ανδρών ηλικίας 20-29 ετών που έχουν τελέσει γάμο.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.26: Γάμοι γιαί πυρηνικών νοικοκυριών 3B ανά έτος απογραφής.

Όμ. Ηλικ.	1898		1905		1929	
	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%
0-9	77	43.7	128	45.7	109	46.9
10-19	64	36.3	101	36.0	86	37.0
20-29	33	18.7	48	17.1	35	15.0
30-39	2	1.1	3	1.0	2	0.8
40-49	-	-	-	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	176	99.8	280	99.8	232	99.7

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.27: Εγγαμοι γιαί διευρυμένων νοικοκυριών 4Α και 4Γ ανά έτος απογραφής.

	4Α						4Γ					
	1898		1905		1929		1898		1905		1929	
	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%
10-19	-	-	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-
20-29	3	7	6	11	8	21	2	14	10	30	10	50
30-39	18	42	20	38	14	38	9	64	13	39	4	20
40-49	12	28	19	36	10	27	3	21	7	21	5	25
50-59	7	16	6	11	3	8	-	-	2	6	-	-
60-69	2	5	1	2	1	3	-	-	1	3	1	5
70-79	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ΣΥΝ	43	100	52	98	37	100	14	99	33	99	20	100

γ. Υπενθυμίζεται ακόμη πως η παρουσία των σύνθετων νοικοκυριών έχει ελαττωθεί ακόμη και στις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες, αντίθετα με ότι συνέβαινε το 1898 και το

1905, όπου τα ποσοστά των σχηματισμών αυτών ακολουθούσαν ανοδική πορεία παράλληλα με τη "γήρανση" των αρχηγών τους¹⁴⁰.

δ. Η νεοτοπική μεταγομική εγκατάσταση αυξάνεται το 1929¹⁴¹. Στο εσωτερικό της ομάδας ηλικίας 20-24 ετών ένα ποσοστό 15.3% εγγάμων αρρένων εμφανίζεται να κατέχει θέση αρχηγού στα νοικοκυριά τους. Στην ηλικία δε αυτή είναι αυτονόητο πως τα νοικοκυριά των οποίων ηγούνται αποτελούν πυρηνικούς σχηματισμούς ή τα πολύ διευρυμένους με κάποιο ανιόντα ή οριζόντιο συγγενή. Αξιοσημείωτη είναι η διαφορά του ποσοστού των αρχηγών των νοικοκυριών 3Α και 3Β μεταξύ 25 και 29 ετών, στα δημοτολόγια του 1905 και του 1929: το 1905 το ποσοστό των αρχηγών ηλικίας 25-29 ετών που ηγούνται οικιακών ομάδων των κατηγοριών 3Α και 3Β αντιπροσωπεύει το 10% του συνόλου των νοικοκυριών αυτών των κατηγοριών. Το αντίστοιχο δε ποσοστό έχει ανέλθει στο 26.9% το 1929. Με δυο λόγια, το ποσοστό των νέων ανδρών που έχουν παντρευτεί και ιδρύσει ανεξάρτητα νοικοκυριά, έχει σχεδόν τριπλασιαστεί στο διάστημα το οποίο μεσολαβεί ανάμεσα στις δυο απογραφές.

Μερικές αρκετά σαφείς λοιπόν ενδείξεις: μείωση της ηλικίας γάμου των ανδρών, τάση προς νεοτοπική μεταγομική εγκατάσταση και/ή προς επιτάχυνση της σχάσης των πολυπυρηνικών οικιακών σχηματισμών. Ας επισημανθεί ακόμη πως

140. Βλέπε και πάλι το κεφάλαιο 4.

141. Η παρουσία νοικοκυριών στα οποία υφίσταται μια συζυγική οικογενειακή μονάδα (ένα ζευγάρι με ή χωρίς παιδιά) χωρίς άλλους ανιόντες ή εκ πλαγίου συγγενείς εκλαμβάνεται εδώ ως απόδειξη νεοτοπικής εγκατάστασης, ανεξάρτητα από την προέλευση του σπιτιού, από το εάν δηλαδή συνιστά πατρική ή μητρική περιουσία η οποία παραχωρείται στο νεόνυμφο ζευγάρι, την οποία άλλωστε δεν μπορούμε να ελέγξουμε εξ αιτίας της έλλειψης σχετικών στοιχείων. Ας σημειωθεί πως ενδέχεται κατά την τελευταία αυτήν περίοδο να έχουν απελευθερωθεί σπίτια εξ αιτίας της εγκατάλειψης της κοινότητας και να διευκολύνεται έτσι η νεοτοπική εγκατάσταση.

ο αρσενικός πληθυσμός είναι νεότερος το 1929. Το 48.3% του ανήκει σε ομάδες ηλικίες κάτω των 20 ετών, έναντι 43.9 το 1898 και 40.7 το 1905.

Οι διαπιστώσεις που προκύπτουν από τη διαχρονική και συγκριτική αυτή προσέγγιση οδηγούν αναπόφευκτα σε έναν πρώτο προβληματισμό σχετικά με τη φύση του συστήματος σχηματισμού του νοικοκυριού στην τελευταία περίοδο που εξετάζεται. Μπροστά στο συνδυασμό της διαφοροποίησης ορισμένων πρακτικών συγκρότησης του νοικοκυριού και της συχνότητας της διάσπασης των σύνθετων σχηματισμών του 1905, δεν μπορεί παρά να αναρωτηθεί κανείς εάν αντιμετωπίζουμε πλέον μια "νέα" δημογραφική συμπεριφορά του πληθυσμού και ένα φαινόμενο μετάβασης προς ένα "νέο" σύστημα σχηματισμού του νοικοκυριού, το οποίο θα παράγει αλλά και θα διατηρεί για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα απλές πυρηνικές οικιακές ομάδες.

Μια τέτοια υπόθεση φαίνεται εύλογη εάν ληφθούν υπόψη οι σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην κοινότητα κατά το διάστημα των εικοσιτεσσάρων ετών που μεσολάβησαν από την τελευταία καταγραφή του 1905. Δεν θα πρέπει συνεπώς να αποκλειστεί εκ των προτέρων το ενδεχόμενο μιας μετάβασης των οικιακών πρακτικών αυτού του πληθυσμού προς ένα πιο "πυρηνικό" σύστημα.

Η υπόθεση αυτή και ο έλεγχος της παρουσιάζουν πρόσθετο ενδιαφέρον, καθώς οδηγούν και στην εξέταση του βαθμού στον οποίο η οικιακή-οικογενειακή πραγματικότητα αντιδρά στις μεταβολές του οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, του "ρυθμού αντίδρασης" της, των εκδηλώσεων αλλά και των αποτελεσμάτων της αντίδρασης αυτής.

Οι απαντήσεις όπως λέχθηκε ήδη δεν θα διατυπωθούν στο κεφάλαιο αυτό. Η διερεύνηση της ταυτότητας του συστήματος

και τα συμπεράσματα σχετικά με τον ενδεχόμενο μετασχηματισμό του έχουν τη θέση τους στη συνολική εξέταση του συστήματος σχηματισμού του νοικοκυριού με το οποίο κλείνει και η μελέτη. Θα αφήσω επομένως την απόπειρα ερμηνείας των δεδομένων του τελευταίου δημοτολογίου για το τέλος. Σκόπιμο ωστόσο φαίνεται να υπενθυμιστούν στο σημείο αυτό μερικές θέσεις, των οποίων ο στόχος δεν είναι άλλος από το να μας καταστήσουν επιφυλακτικούς ως προς τη συναγωγή οποιωνδήποτε βιαστικών συμπερασμάτων σε αυτό το σημείο της μελέτης.

α. Η ταυτότητα του συστήματος σχηματισμού του νοικοκυριού δεν πιστοποιείται από την πλειοψηφία κάποιας κατηγορίας οικιακών σχηματισμών. Ένα σύστημα σύνθετων νοικοκυριών δεν παράγει κατανόησης μίαν αριθμητική πλειοψηφία σύνθετων οικιακών ομάδων.

β. Στο βασμό που η διάσπαση αποτελεί σταθερό, "δομικό" στοιχείο του κύκλου ζωής της οικιακής ομάδας, η διαπίστωση της έστω και αυξημένης συχνότητας της, δεν συνιστά τεκμήριο μίας μετακίνησης προς ένα διαφορετικό σύστημα συγκράτησης του νοικοκυριού.

γ. Η δημιουργία απλών οικιακών σχηματισμών ως αποτέλεσμα αυτής ακριβώς της πρακτικής σχέσης των συνθετότερων σχηματισμών αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα του συστήματος σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών.

Τέλος, πρέπει να επαναληφθεί πως οι παράγοντες που εξετάστηκαν εδώ δεν αποτελούν παρά ένα μέρος του πλέγματος που καθορίζει το σύστημα σχηματισμού του νοικοκυριού. Οποιαδήποτε απόπειρα εξακρίβωσης της ταυτότητας του συστήματος και των ενδεχόμενων μεταβολών του αποτελεί ακόμη στο στάδιο αυτό της ανάλυσης ένα πρόωρο βήμα.

Β. Η συγγενική σύνθεση του νοικοκυριού.

Κλείνοντας αυτήν την ανάγνωση των πηγών, αξίζει να σταθεύμε σε μια παράμετρο η οποία έως τώρα δεν έχει εξεταστεί διεξοδικά, και η οποία αφορά τη σύνθεση του νοικοκυριού. Από την ανάλυση που προηγήθηκε έχει ήδη διαμορφωθεί, με έμμεσο βέβαια τρόπο, η εικόνα μιας οικιακής ομάδας που απαρτίζεται κατά κύριο λόγο από στενούς συγγενείς του αρχηγού. Η συγγενική σύνθεση του νοικοκυριού και, κυρίως, η παρουσία ή η απουσία μη-συγγενών, αποτελούν, ωστόσο, σημαντικές παραμέτρους για την ανάλυση σε επίπεδο συστήματος σχηματισμού του νοικοκυριού. Στο βεβμό στον οποίο οι πηγές επιτρέπουν κάτι τέτοιο, είναι επομένως απαραίτητο να προχωρήσει, έστω και λίγο, η εξέταση της σύνθεσης του νοικοκυριού.

As σημειωθεί από τώρα πως η μελέτη δε στοχεύει σε μια σφαιρική προσέγγιση του φαινομένου της συγγένειας σε αυτήν την κοινωνία. Η ανάλυση που ακολουθεί επικεντρώνεται στην ανίχνευση των συγγενικών δεσμών που συνδέουν τα μέλη του νοικοκυριού με τον αρχηγό του, και κατά προέκταση μεταξύ τους. Ενδιαφέρει δηλαδή η σύλληψη του εύρους του συγγενικού δικτύου το οποίο περικλείεται στα πλαίσια του νοικοκυριού, έτσι όπως αυτό εμφανίζεται στις πηγές μας. Μια τεχνική που εξυπηρετεί αυτόν τον στόχο είναι αυτή της "ελαχίστης ανασυγκρότησης" του Plakans¹⁴², η οποία συνίσταται, μεταξύ

142. Σύμφωνα με τον A. Plakans, Kinship in the Past, B. Blackwell 1984, κατά την έρευνα της συγγένειας σε παρελθούσες κοινωνίες, διακρίνονται δυο μέθοδοι ανασυγκρότησης του συγγενικού δικτύου, η "ελαχίστη ανασυγκρότηση" (minimal reconstruction), που στηρίζεται σε γραπτές πηγές οι οποίες περιορίζουν την έρευνα στα όρια της ενότητας που κατασκεύασε ο απογραφέας, όπως είναι τα νοικοκυριά των πηγών μας, και αποκλείουν την αναζήτηση παραπέρα συγγενικών δεσμών, και η "μεγίστη ανασυγκρότηση" (maximal reconstruction) που επιτυγχάνεται μέσα από πηγές λιγότερο δεσμευτικής και/ή περιοριστικής υφής, και στοχεύει

άλλων, σε μια ταξινόμηση, με γνώμονα τη συγγενική τους σχέση προς τον αρχηγό του νοικοκυριού, των ατόμων που απαρτίζουν τα νοικοκυριά.

Η μέθοδος ταξινόμησης αυτή αποκαλύπτει καταρχήν πως το νοικοκυριό του Συρράκου συσπειρώνει στα πλαίσια του ένα κύκλο συγγενών του αρχηγού, στο οποίο τα μέλη της συζυγικής οικογενειακής μονάδας (σύζυγοι και παιδιά του αρχηγού) καταλαμβάνουν κατά τις τρεις χρονολογίες απογραφής αντίστοιχα το 66%, το 64%, και το 70% του συνόλου των συμβιώντων στα πλαίσια του νοικοκυριού συγγενών. Πέραν των μελών της συζυγικής οικογενειακής μονάδας, τα αδέλφια του αρχηγού αντιπροσωπεύουν το 9% του συνόλου, οι νύφες από γιά ή αδελφό κυμαίνονται μεταξύ 7 και 8%, και τα εγγόνια του αρχηγού μεταξύ 5 και 8.5%. Με λίγα λόγια, σύμφωνα με τις πηγές μας, από το σύνολο των μελών του νοικοκυριού, οι σύζυγοι, τα παιδιά, τα εγγόνια, τα αδέλφια και οι νύφες του αρχηγού απαρτίζουν κατά μέσο όρο το 87%.

Διαμορφώνεται έτσι μια εικόνα του νοικοκυριού στην οποία η συζυγική οικογενειακή μονάδα του έγγαμου ζευγαριού και των παιδιών του κατέχει κεντρική θέση. Η επέκταση προς άλλους συγγενείς του αρχηγού μπορεί να νοηθεί ως κατεξοχήν κάθετης κατευθύνσεως, με μέλη διαδοχικών γενεών να συνυπάρχουν στα πλαίσια του νοικοκυριού, μαζί με ένα, σαφώς όμως μικρότερο ποσοστό εκ πλαγίου συγγενών του αρχηγού (τα αδέλφια του αρχηγού και οι σύζυγοί τους). Τον πυρήνα του νοικοκυριού αποτελεί το έγγαμο ζευγάρι με τα παιδιά του. Η

στην ανίχνευση και την αναπαράσταση του ευρύτερου συγγενικού δικτύου που συνδέει τα μέλη μιας κοινωνίας. Το ζήτημα της εξαγωγής πληροφοριών για το σύστημα συγγένειας μιας κοινωνίας από πηγές σαν αυτές που επεξεργάζομαι εδώ παρουσιάζει πιστεύω μεγάλο αναλυτικό και μεθοδολογικό ενδιαφέρον, και εξετάζεται διεξοδικά από τον Α. Flakans σε αυτό το έργο του. Για το ίδιο ζήτημα βλέπε και G. Levi, "Family and Kin - A Few Thoughts", Journal of Family History, (1990), σ. 567-578.

μονάδα αυτή, κατά την πορεία της στο χρόνο, θα ενσωματώσει και άλλες κατηγορίες συγγενών, τις οποίες καθορίζουν οι κανόνες εκείνοι οι οποίοι διέπουν και τη μεταγαμική εγκατάσταση του ζευγαριού, και εντέλει διαμορφώνουν το συνολικό κύκλο ζωής του νοικοκυριού.

Σε όλες τις περιπτώσεις είναι εμφανής η ανδροπατρογραμμική κατεύθυνση που ακολουθείται κατά την "προσέλευση" συγγενών, πέραν της συζυγικής οικογενειακής μονάδας. Κάθε τέτοια επέκταση απευθύνεται σε άρρενες συγγενείς πατρογραμμικής προέλευσης: οι γιοί του αρχηγού με τις συζύγους τους, τα αδελφία του με τις συζύγους τους. Η οικιακή ομάδα δεν θα ενσωματώσει παρά σε εξαιρετικές περιπτώσεις άτομα του συγγενικού δικτύου της συζύγου, της αδελφής, ή της έγγαμης θυγατέρας του αρχηγού. Η κοινωνία του Συρράκου φαίνεται έτσι να επιβεβαιώνει τις παρατηρήσεις της ανθρωπολογικής έρευνας οι οποίες διακρίνουν τρεις τύπους μεταγαμικής εγκατάστασης: την ανδροτοπική, την γυναικοτοπική και την νεοτοπική. Και οι τρεις αυτές μορφές μεταγαμικής εγκατάστασης συνοδεύονται από μίαν αντίστοιχη "στρέβλωση" της οργάνωσης της συγγένειας, της αξιολόγησης των φύλων, και βέβαια της δόμησης σχέσεων σχετικής ισότητας ή ανισότητας μεταξύ των φύλων. Η συγγενική σύνθεση του νοικοκυριού στο Συρράκο, προϊόν των κυρίαρχων τάσεων που διέπουν τη συγκρότηση του νοικοκυριού για τις οποίες έχει ήδη γίνει λόγος, υποδηλώνει έτσι μίαν έμφαση στους πατρογραμμικούς δεσμούς, στις σχέσεις μεταξύ αρρένων κοινής πατρογραμμικής καταγωγής, φαινόμενο το οποίο έχει άλλωστε εντοπιστεί και σε άλλες κοινωνίες της σύγχρονης Ελλάδας¹⁴³. Η υφή των

143. Βλέπε P.Loizos, E.Papataxiarchis (επ), Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece, Princeton University Press, 1991, σ.8-9 για την αρρενογραμμική έμφαση (agnatic emphasis, patrilineal bias) στην οργάνωση της συγγένειας, αλλά και των αξιών και των ρόλων που συνδέονται με τα φύλα.

διαθέσιμων πηγών μας προσφέρει τη δυνατότητα σύλληψης αυτής της αρρενογονικής έμφασης στο επίπεδο της δόμησης της οικιακής ομάδας, ταυτόχρονα ωστόσο δεν προσφέρει τη δυνατότητα διεξοδικότερης ανίχνευσης του γενικότερου φαινομένου της συγγένειας. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, το σύστημα της μεταβίβασης της παρουσίας στο Συρράκο υποδηλώνει και αυτό την πατρογραμμική έμφαση στην οργάνωση της συγγένειας.

Χαρακτηριστικό, μπορούμε να πούμε, δομικό γνώρισμα της σύνθεσης του νοικοκυριού στο Συρράκο αποτελεί η απουσία των ατόμων χωρίς συγγενική σχέση με τον αρχηγό του νοικοκυριού. Σύμφωνα με τις μετρήσεις μου, τα μέλη του νοικοκυριού των οποίων δεν έγινε δυνατό να εξακριβωθεί η συγγένεια προς τον αρχηγό του, αντιπροσωπεύουν ποσοστά της τάξης του 1.5%. Το εύρημα αυτό είναι αρκετά σημαντικό για την μελέτη, γιατί όπως θα φανεί στη συνέχεια, η παρουσία μη-συγγενικών ατόμων στα πλαίσια του νοικοκυριού θεωρείται μια ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δυο ευρύτερων συστημάτων σχηματισμού του νοικοκυριού στην αγροτική Ευρώπη.

Κεφάλαιο 7: Το μοντέλο σχηματισμού του νοικοκυριού.

A. Η θεωρία του συστήματος ή μοντέλου.

Η σύνθεση των ευρημάτων της μελέτης με τελικό στόχο την κατασκευή του μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού στο Συρράκο ανάμεσα στο 1898 και το 1929 δεν αποτελεί ένα καινοτόμο εγχείρημα: η αφετηρία των προσεγγίσεων αυτού του τύπου βρίσκεται στη θεωρία την οποία διατύπωσε ο John Hajnal περί του "Δυτικο-Ευρωπαϊκού γαμήλιου μοντέλου" το 1965¹⁴⁴. Προτού προχωρήσω στη διατύπωση του μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού στο Συρράκο, φαίνεται σκόπιμη μια συνοπτική περιγραφή των ευρημάτων και των εθέσεων του συγγραφέα αυτού, καθώς και της γενικότερης θεωρητικής πορείας της σχετικής έρευνας.

Μελετώντας τα δεδομένα κρατικών απογραφών των αρχών του εικοστού αιώνα, ο Hajnal διέκρινε δυο μοντέλα γαμήλιας συμπεριφοράς τα οποία αντιστοιχούν σε δυο ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές. Το "Ευρωπαϊκό μοντέλο" εκτείνεται στο σύνολο της Ευρώπης δυτικά από το Λένινγκραντ και το Τριέστι. Βασικά χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των πληθυσμών αυτής της περιοχής αποτελούν η υψηλή ηλικία στο γάμο και το σημαντικό ποσοστό ανερώπων που παραμένουν άγαμοι. Το "Ανατολικοευρωπαϊκό" μοντέλο κυριαρχεί στην Ανατολική Ευρώπη, εντοπίζεται όμως και σε μη-ευρωπαϊκούς πολιτισμούς, όπως την Αφρική και την Ασία. Το "ανατολικοευρωπαϊκό" μοντέλο γαμήλιας συμπεριφοράς χαρακτηρίζεται από την νεαρή ηλικία στο γάμο και την οίονεί απουσία της αγамίας.

144. J. Hajnal, "European Marriage Patterns in Perspective" *Population in History: Essays in Historical Demography*, επ. Glass και Eversley, Edward Arnold 1965, σ.101-143.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.28: Ποσοστά αγάμων κατά ομάδες ηλικίας στην Ευρώπη γύρω στα 1900.

Χώρες	Ανδρες			Γυναίκες		
	20-24	25-29	45-49	20-24	25-29	45-49
Αυστρία	91	51	11	66	38	13
Βέλγιο	85	50	16	71	41	17
Δανία	88	50	9	75	42	13
Φινλανδία	84	51	14	68	40	15
Γαλλία	90	48	11	58	30	12
Γερμανία	91	48	9	71	34	10
Μεγ. Βρετ.	83	47	12	73	42	15
Ολλανδία	89	53	13	79	44	14
Ισλανδία	92	66	19	81	56	29
Ιρλανδία	96	78	20	86	59	17
Ιταλία	86	46	11	60	30	11
Νορβηγία	86	54	11	77	48	18
Πορτογαλ.	84	48	13	69	41	20
Ισπανία	81	34	6	55	26	10
Σουηδία	92	61	13	80	52	19
Ελβετία	91	58	16	78	45	17

Πηγή: Hajnal 1965, σ.102.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.29: Ποσοστά αγάμων κατά ομάδες ηλικίας στην Ανατολική Ευρώπη γύρω στα 1900.

Χώρες	Έτος απογρ.	Ανδρες			Γυναίκες		
		20-24	25-29	45-49	20-24	25-29	45-49
Ελλάδα	1907	82	47	9	44	13	4
Ουγγαρία	1900	81	31	5	36	15	4
Ρουμανία	1899	67	21	5	20	8	3
Βασνία	1910	63	31	6	23	6	2
Βουλγαρία	1900	58	23	3	24	3	1
Ε.Σ.Σ.Δ	1926	51	18	3	28	9	4
Σερβία	1900	50	18	3	16	2	1

Πηγή: Hajnal 1965, σ.103.

Η αποκλιση μεταξύ των ποσοστών αγάμιας των πληθυσμών της Ευρώπης και εκείνων της Ανατολικής Ευρώπης είναι σημαντική, και ιδιαίτερα εμφανής στο γυναικείο πληθυσμό. Η σύγκριση των δυο πινάκων δείχνει πως λιγότερο από το 5% των γυναικών της Ανατολικής Ευρώπης παραμένουν άγαμες γύρω στα

50 έτη ηλικίας τους, ενώ στη Δυτική Ευρώπη το αντίστοιχο ποσοστό δεν κατεβαίνει σε καμία χώρα κάτω από το 10% και κυμαίνεται γενικά γύρω στο 15%. Έτσι, στο Ευρωπαϊκό μοντέλο η άγαμη ζωή για μίαν ενήλικη γυναίκα αποτελεί μίαν αποδεκτή κατάσταση, ενώ απουσιάζει σχεδόν εντελώς από την Ανατολικο-ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Το δεύτερο χαρακτηριστικό της "ευρωπαϊκής" γαμήλιας συμπεριφοράς συνίσταται στη νεαρή ηλικία στο γάμο, χαρακτηριστικό το οποίο διακρίνεται και πάλι έντονα στο γυναικείο πληθυσμό. Υπολογίζοντας με έμμεσο τρόπο την ηλικία στο γάμο από τα ποσοστά των αγάμων σε διαδοχικές ομάδες ηλικίας, ο Hajnal συμπεραίνει πως σε κοινωνίες "μη-ευρωπαϊκής" συμπεριφοράς, η μέση ηλικία γάμου των γυναικών κυμαίνεται σε επίπεδα κάτω των 23-24 ετών, ενώ στους πληθυσμούς "ευρωπαϊκής" γαμήλιας συμπεριφοράς ξεπερνά τα 25 έτη. Ο χρόνος και η συχνότητα του γάμου των γυναικών στη Δυτική Ευρώπη εμφανίζουν ριζικές διαφορές από εκείνες άλλων περιοχών του κόσμου, και δεν έχουν διαπιστωθεί παρόμοιες τάσεις σε καμμιάν άλλη κοινωνία. Οι ιστορικές ρίζες του ευρωπαϊκού μοντέλου εντοπίζονται σύμφωνα με τον Hajnal στο δεκάτο έκτο αιώνα¹⁴⁵. Παρόλας τις διαφορές στο εσωτερικό των δυο μοντέλων που παρατηρούνται σε ορισμένες περιπτώσεις χωρών, η γενική διάκριση δυο μοντέλων γαμήλιας συμπεριφοράς στον ευρωπαϊκό αγροτικό χώρο παραμένει έγκυρη, και εξακολουθεί να είναι αποδεκτή από το σύνολο των σχετικών ερευνών.

Η σημασία του ευρήματος του Hajnal για την έρευνα της συγκρότησης του νοικοκυριού είναι μεγάλη: όποια και να είναι η μορφή, η σύνθεση και το μέγεθος του νοικοκυριού, και

145. Αποψη που αναθεωρείται από τον E.A.Wrigley, "Population History in the 1980s" Journal of Interdisciplinary History 12, (1981), σ.207-226. Σύμφωνα με αυτόν, το ευρωπαϊκό μοντέλο μπορεί να εντοπισθεί και νωρίτερα από τον δέκατο έκτο αιώνα, κατά τον οποίο ήταν κατά πάσα πιθανότητα ήδη καλά εμπεδωμένο.

όποιες και να είναι οι συνέπειες του γάμου για αυτές, ο γάμος, στο βασικό που συνεπάγεται τη δημιουργία ενός νέου πυρήνα στο κοινωνικό σώμα, την κοινωνικά αποδεκτή βιολογική αναπαραγωγή, και κάποια ανακατανομή αγαθών, παραμένει ένα γεγονός το οποίο παρεμβαίνει αποφασιστικά στη δημογραφική, την κοινωνική και την οικονομική οργάνωση του πληθυσμού. Οι πρακτικές που συνδέονται με το γάμο έχουν αντίκτυπο στο γενικότερο οικιακό φαινόμενο, και, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, καθορίζουν το "σύστημα" συγκρότησης του νοικοκυριού, το οποίο και αποτελεί το θέμα της δεύτερης μελέτης του Hajnal το 1983¹⁴⁶.

Στο δεύτερο αυτό κείμενο, ο Hajnal επανέρχεται στη διάκριση δυο περιοχών διαφορετικής συμπεριφοράς. Αυτή τη φορά όμως, διαχωρίζονται, πέρα από ορισμένες γαμήλιες πρακτικές, δυο ευρύτερα συστήματα συμπεριφοράς, παράγωγα των πρακτικών αυτών και κάποιων άλλων παραγόντων. Στόχος του κειμένου αποτελεί η σύγκριση των ειδών συμπεριφοράς, τα οποία οδηγούν στη δημιουργία και την επικράτηση διαφορετικών μορφών οικιακής οργάνωσης, όπως και η σύγκριση των αποτελεσμάτων αυτών των συμπεριφορών, δηλαδή των διαφορετικών οικιακών σχηματισμών. Τα συστήματα σχηματισμού του νοικοκυριού στη προβιομηχανική Βορειοδυτική Ευρώπη εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία τα διαφοροποιούν από εκείνα πολλών άλλων προβιομηχανικών πληθυσμών της Ευρώπης, όπως και της Ινδίας και της Κίνας. Ο όρος "Βορειοδυτική Ευρώπη" καλύπτει τις Σκανδιναβικές χώρες, τη Βρετανία, τις Κάτω Χώρες, τις γερμανόφωνες χώρες, και τη Βόρειο Γαλλία. Από την περιοχή αυτήν έχουν εξαιρεθεί η Φινλανδία και οι χώρες της Βαλτικής, όπως και η Νότιος Ευρώπη, για δυο λόγους: την έλλειψη σχετικών συστηματικών δεδομένων και την ύπαρξη πληροφοριών για διαφορετικούς

146. J.Hajnal 1983, οπ.π.

τρόπους σχηματισμού του νοικοκυριού σε κάποιες από αυτές τις χώρες. Το σύστημα σχηματισμού του νοικοκυριού των πληθυσμών εκτός της Βορειοδυτικής Ευρώπης εμφανίζει με τη σειρά του διαφορετικά χαρακτηριστικά, και ορίζεται από τον Hajnal ως "σύστημα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών".

Όλοι οι πληθυσμοί στους οποίους αναφέρεται ο Hajnal έχουν κοινά χαρακτηριστικά: πρόκειται για "νέους" πληθυσμούς των οποίων πάνω από το 44% είναι κάτω των είκοσι ετών, για πληθυσμούς υψηλής γονιμότητας και θνησιμότητας, και τέλος για κατεξοχήν αγροτικούς πληθυσμούς, των οποίων το μεγαλύτερο μέρος των παραγωγικών δραστηριοτήτων επιτελείται στα πλαίσια του νοικοκυριού και γύρω από αυτό. Στο επίπεδο των πρακτικών σχηματισμού του νοικοκυριού οι πληθυσμοί των δυο μοντέλων εμφανίζουν όμως διαφορές που οδήγησαν τον Hajnal στη διατύπωση δυο διακριτών συστημάτων σχηματισμού του νοικοκυριού, το βορειοδυτικό ευρωπαϊκό σύστημα σχηματισμού απλών νοικοκυριών, και το σύστημα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών. Τα δυο αυτά συστήματα χαρακτηρίζονται από τρεις βασικούς κανόνες σχηματισμού του νοικοκυριού.

**1. Κανόνες του συστήματος της βορειοδυτικής Ευρώπης,
ή του συστήματος σχηματισμού απλών νοικοκυριών.**

1α. Αργοπαρημένος γάμος για άνδρες και γυναίκες (μέσος όρος ηλικίας κατά τον πρώτο γάμο άνω των 26 για τους άνδρες και άνω των 23 για τις γυναίκες).

1β. Μετά το γάμο, το ζευγάρι αναλαμβάνει την ευθύνη και τη διαχείριση του νοικοκυριού του. Ο άνδρας είναι επικεφαλής του νοικοκυριού.

1γ. Οι νέοι μετακινούνται και εργάζονται πριν το γάμο τους ως υπηρέτες¹⁴⁷ σε άλλα νοικοκυριά από το πατρικό τους.

Ο κανόνας 1β του βορειοδυτικού μοντέλου υποδεικνύει πως μετά το γάμο, δημιουργείται νέο νοικοκυριά ή πως το νέο ζευγάρι εγκαθίσταται σε ένα νοικοκυριά όπου δεν υφίσταται έγγαμο ζευγάρι, ή εάν υπάρχει, αποσύρεται από την ηγεσία. Σύμφωνα με αυτήν την αρχή, η οικογένεια-κορμού, στην οποία ένας από τους γιούς αναλαμβάνει την ηγεσία μετά το γάμο του και αποσύρεται ο πατέρας, αποτελεί μίαν οικιακή μορφή συμβατή με τους κανόνες του βορειοδυτικού ευρωπαϊκού συστήματος, εφόσον ο έγγαμος γιος, είτε συμβιώνει με τους γονείς του, είτε όχι, αναλαμβάνει την ηγεσία του νοικοκυριού. Αντιθέτως, η οικογένεια-κορμού στην οποία δεν αποσύρεται ο γέροντας, δεν μπορεί να ενταχθεί σε κανένα από τα δυο ευρύτερα συστήματα. Το νεότερο ζευγάρι είναι εξαρτημένο από τους γερνότερους, οπότε δεν τηρείται ο κανόνας 1β του βορειοδυτικού συστήματος. Η παραμονή μόνον ενός έγγαμου γιου με τους γονείς προσκρούει και στον κανόνα 2β του συστήματος σύνθετων νοικοκυριών, ο οποίος συνεπάγεται την παραμονή όλων των εγγάμων γιων ενός ζευγαριού στο νοικοκυριά των γονέων τους.

147. Ο Hajnal διευκρινίζει πως ο όρος "υπηρέτης" δεν έχει την σημερινή του έννοια σε αυτό το πλαίσιο. Επρόκειτο για άτομα που συμμετείχαν στις παραγωγικές δραστηριότητες (αγροτικές ή οικοτεχνικές) του νοικοκυριού στο οποίο ζούσαν ως ενσωματωμένα μέλη, για ένα διάστημα καθορισμένο, τις περισσότερες φορές, από μια συμφωνία. Η υπηρεσία σε διάφορα νοικοκυριά αποτελούσε μια φάση του κύκλου ζωής των αγάμων νέων των δυο φύλων, και ένα γενικευμένο φαινόμενο που δεν αφορούσε μόνο τους φτωχότερους ή άκληρους, καθώς και οι ευπορώτεροι αγρότες έστελναν τα παιδιά τους να εργαστούν εκτός της οικογενειακής εκμετάλλευσης, αντικαθιστώντας τους με άλλους υπηρέτες. Για εκτιμήσεις της συχνότητας αυτού του φαινομένου στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες βλ. Hajnal 1983, σ. 94-95.

Ο τρίτος κανόνας του βορειοδυτικού συστήματος εμφανίζεται θεμελιώδης για την ομαλή λειτουργία και αναπαραγωγή του. Η κινητικότητα των νέων απελευθερώνει μια σημαντική πηγή διαθέσιμων εργατικών χεριών, και απαντούσε στις διαφορετικές ανάγκες σε εργατική δύναμη των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Η περίοδος κατά την οποία οι νέοι άνδρες και γυναίκες εργάζονταν ως υπηρέτες διευκόλυνε πιθανότατα και τον αργασιοποιημένο γάμο τους, αλλά και την προσαρμογή σε συνεήκες δυσμενείς για τη δημιουργία νέων νοικοκυριών, καθώς μπορούσαν να παρατείνουν το χρονικό διάστημα αγαμίας και εργασίας τους.

Οι κανόνες 1α, 1β, και 1γ, οι οποίοι συναντώνται σε όλη τη βορειοδυτική Ευρώπη, δεν κατατείνουν στη δημιουργία μεγάλων νοικοκυριών, με εξαίρεση τα πολυμελή νοικοκυριά των πλουσίων που συγκέντρωναν μεγάλο αριθμό υπηρέτων. Αποκλείουν ωστόσο τη δημιουργία σύνθετων οικιακών σχηματισμών, με εξαίρεση, όπως είδαμε τις οικογένειες-κορμού.

2. Κανόνες σχηματισμού του συστήματος σύνθετων νοικοκυριών.

2α. Πρωτότερος γάμος ανδρών και γυναικών (μέση ηλικία κατά τον πρώτο γάμο κάτω των είκοσι έξι για τους άνδρες και κάτω των είκοσιενός για τις γυναίκες).

2β. Ο έγγαμος βίος του ζευγαριού αρχίζει στα πλαίσια ενός νοικοκυριού του οποίου ηγείται ένα πιο ηλικιωμένο ζεύγος (συνήθως το νοικοκυριό προέλευσης του συζύγου).

2γ. Τα νοικοκυριά με πολλά έγγαμα ζευγάρια διασπώνται για να δημιουργηθούν δυο ή περισσότερα νοικοκυριά, που περιέχουν ένα ή περισσότερα ζευγάρια.

Οι δυο πρώτοι κανόνες (2α και 2β) συνεπάγονται τη δημιουργία μεγάλων, πολυπυρηνικών νοικοκυριών, τα οποία από

ένα σημείο και πέρα αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υπερπληθυσμού και λειτουργίας. Η διάσπαση τέτοιων σχηματισμών σε κάποια φάση του κύκλου ζωής τους εμφανίζεται επομένως απαραίτητη. Έτσι, στο σύστημα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών, ο τρίτος κανόνας, ο κανόνας της διάσπασης Zγ, αποτελεί τη λυδία λίθο για την απρόσκοπτη συγκρότηση και αναπαραγωγή τους. Οι πρακτικές διάσπασης του σύνθετου νοικοκυριού έχουν κριτική σημασία για το μέγεθος και τη σύνθεση του: εάν τα νεότερα ζευγάρια αποχωρήσουν πριν πεθάνει ο πατέρας, και εάν τα αδέρφια που επιζούν του πατέρα τους χωρίσουν σύντομα μετά το θάνατό τους, τα νοικοκυριά που θα προκύψουν θα είναι σχετικά μικρά. Εάν αντίθετα οι αδελφοί, αλλά και τα παιδιά τους παραμείνουν μαζί, τα νοικοκυριά θα είναι πολύ μεγαλύτερα.

Διαφορές μεταξύ των δυο ευρύτερων συστημάτων εμφανίζει εξάλλου και η σύνθεση των νοικοκυριών στα οποία κατατάσσεται τα κάθε ένα. Η ταξινόμηση των μελών του νοικοκυριού με κριτήριο τη συγγενική τους σχέση με τον αρχηγό του, δείχνει πως το νοικοκυριά σε κάθε σύστημα απαρτίζεται από διαφορετικό είδος ατόμων. Στα συστήματα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών, σχεδόν όλα τα μέλη είναι συγγενείς του αρχηγού, και εκτός από τη σύζυγο και τα παιδιά του, υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός άλλων συγγενών που διαβιούν στο νοικοκυριά. Στη βορειοδυτική Ευρώπη αντιθέτως, ο αριθμός συγκατοικούντων συγγενών στο νοικοκυριά, πέραν της συζυγικής οικογενειακής μονάδας, είναι πολύ περιορισμένος. Εμφανίζονται όμως μεγάλοι αριθμοί υπηρετών και ενοίκων, συχνά μη-συγγενείς του αρχηγού.

Ο διαχωρισμός των δυο ευρύτερων μοντέλων δημογραφικής συμπεριφοράς, και, στη συνέχεια, δυο διακριτών συστημάτων σχηματισμού της οικιακής ομάδας στην προβιομηχανική Ευρώπη, που πρότεινε είκοσι περίπου χρόνια αργότερα ο Hajnal αποτέλεσαν για πολύν καιρό βασικά στοιχεία αναφοράς στην

έρευνα της δημογραφικής συμπεριφοράς των προβιομηχανικών πληθυσμών και οδήγησαν σε παραπέρα προσεγγίσεις και διατυπώσεις επιμέρους "συστημάτων" και μοντέλων¹⁴⁸.

Την πιο γνωστή παραλλαγή των θέσεων του Hajnal διατύπωσε ο P.Laslett¹⁴⁹. Στο κείμενο αυτό, η οικογένεια και το νοικοκυριό εξετάζονται από τον Laslett ως ομάδα εργασίας και παραγωγής και ομάδα συγγενών, σε μια συγκριτική οπτική η οποία καταλήγει στην διατύπωση τεσσάρων διακριτών "περιοχών συμπεριφοράς" στην "παραδοσιακή" Ευρώπη. Προεκτείνοντας, όπως δηλώνει, τη θεωρία του Hajnal, ο Laslett επισμαίνει την ύπαρξη αποκλίσεων στη συμπεριφορά των πληθυσμών οι οποίες υποδεικνύουν την αναλυτική σκοπιμότητα περαιτέρω υποδιαίρεσεων των δυο ευρύτερων περιοχών τις οποίες διέκρινε ο Hajnal. Τις υποδιαίρεσεις αυτές θεμελιώνει στην ποικιλία των δημογραφικών συμπεριφορών στο εσωτερικό των περιοχών της Ανατολικής και της Βορειοδυτικής Ευρώπης -ποικιλία την οποία άλλωστε είχε αναγνωρίσει ο ίδιος ο Hajnal- αλλά και στην

148. Βλ. D.Herlihy, C.Klapisch-Zuber, Tuscans and their Families: A Study of the Florentine Catasto of 1427, Yale University Press, 1985, όπου θέτουν την ύπαρξη ενός μοντέλου γαμήλιας συμπεριφοράς γνωστού ως "Μεσογειακού μοντέλου", (The Mediterranean Marriage Pattern, M.M.P). Ακόμη, R. Smith 1981. ο.π. Για μίαν ερμηνεία του M.M.P στις πόλεις της Φλωρεντίας και της Ραγούζας κατά τον 15ο αιώνα, βλ. D.Rheubottom, "Sisters First: Betrothal Order and Age at Marriage in Fifteenth-Century Ragusa", Journal of Family History 13, (1988), σ.359-376. Για μια πιο ριζοσπαστική αλλά και ολοκληρωμένη αμφισβήτηση της αντιπαράθεσης του "μεσογειακού" μοντέλου με εκείνα της Β.Ω και της ΑΝ. Ευρώπης, D.Kertzer, "The Joint Family Revisited: Demographic Constraints and Household Complexities in the European Past", Journal of Family History 14, (1989), σ.1-15.

149. Laslett 1983α, ο.π. Βλέπε όμως και A. Burgiere, "Pour une Typologie des Formes d'Organisation Domestique de l'Europe Moderne", A.E.S.C. 41, (1986), σ. 639-655, ο οποίος κρίνει υπερβολικά τοπικιστική την τυπολογία του Laslett και συνιστά την επιστροφή στα τρία μοντέλα του Le Play, δηλαδή την "πυρηνική" οικογένεια, την "οικογένεια-κορμού" και την "πατριαρχική" οικογένεια.

ενσωμάτωση νέων κριτηρίων που αφορούν τον τρόπο και τη στιγμή σχηματισμού της οικιακής ομάδας, τη συγγενειακή της σύνθεση, τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής, και τέλος το κοινωνικό και οικονομικό "προφίλ" της. Σε κάθε δε ομάδα κριτηρίων έχει αποδοθεί η συχνότητα εμφάνισής της κατά περιοχή.

Μεθοδολογικά, ο ταξινομικός πίνακας τον οποίο κατασκευάζει έτσι ο Laslett, θα πρέπει να θεωρηθεί από τον ερευνητή ο οποίος διαθέτει τις κατάλληλες πηγές ως ένα εργαλείο συστηματοποίησης που κομιστά εφικτή την ένταξη του κατά περίπτωση πληθυσμού σε ένα από τα τέσσερα υποδείγματα που διακρίνει.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.30: Τάσεις της οργάνωσης της οικιακής ομάδας στην παραδοσιακή Ευρώπη.

	Βορράς	Δύση	Νότος	Ανατολή
Κριτήρια				
Στιγμή+μέθοδος σχηματισμού νοικοκυριού				
Γάμος αρχηγού	πάντα	συνήθως	σπάνια	ποτέ
Διάσπαση-σύμπτυξη				
προυπάρχοντος νοικ.	ποτέ	ενίοτε	συχνά	πάντα
Γάμος σημαντικός για				
σχηματισμό νοικ.	πάντα	συνήθως	σπάνια	ποτέ
Ανάληψη προυπάρχοντος				
νοικ. από νέο αρχηγό	ευκαιριακά	συχνά	συχνά	συνήθως
Ηλικία στο γάμο θηλέων	υψηλή	υψηλή	χαμηλή	χαμηλή
>> >> αρρένων	υψηλή	υψηλή	υψηλή	χαμηλή
Ποσοστά που παντρεύονται	μικρά	μικρά	μεγάλα	μεγάλα
Διαφορά ηλικίας συζύγων				
κατά τον πρώτο γάμο	μικρή	μικρή	μεγάλη	μικρή
Ποσοστά γυναικών μεγαλύτερων				
από τους συζύγους τους	μεγάλα	+μεγάλα	μικρά	μεγάλα
Ποσοστά δευτερογαμίας				
κηρών γυναικών	μεγάλα	+μεγάλα	+μικρά	+μικρά

Συγγενική σύνθεση νοικοκυριού				
Πασσατά συμβιώντων συγγενών	+μικρά	μικρά	μεγάλα	μεγάλα
>> νοικ. πολλών γενεών	μικρά	μικρά	μεγάλα	+μεγάλα
>> >> με αρχηγό άγαμες				
γυναίκες		μεγάλα	μεγάλα	μικρά
Πασσατά μονομελών νοικ.	+μεγάλα	μεγάλα	μικρά	απόντα
>> νοικ. χωρίς συζ/γονικές				
σχέσεις		μεγάλα	μεγάλα	μικρά
Πασσατά πυρηνικών νοικ.		μεγάλα	μεγάλα	μικρά
>> διευρυμένων >> αρκετά	μεγάλα	μεγάλα	μικρά	μικρά
>> πολυπυρηνικών >>	+μικρά	μικρά	μεγάλα	+μεγάλα
>> διευρ+πολυπυρ >>	+μικρά	μικρά	μεγάλα	+μεγάλα
>> οικ. κορμού	+μικρά	μεγάλα	μικρά	μικρά
>> freresches	απόντα	μικρά	μεγάλα	+μεγάλα
Οργάνωση εργασίας και πρόνοιας				
Ένταξη συγγενών ως εργατικών				
χεριών στο νοικοκυριό	απόντια	σύνητες	+σύνητες	κανόνες
Ένταξη συγγενών που αποκαλούνται:				
υπηρέτες	απόντια	σύνητες		; άνευ σημασ.
Ένταξη υπηρέτων μη-συγγ.	+σύνητες	+σύνητες	σύνητες	>>
Έγγαμοι υπηρέτες	ασυνήηστο	σύνητες		; >>
Μέσος όρος ενηλίκων/νοικ.	μικρός	μεγάλος	μεγάλ	μέγιστος
>> νοικ. τριών ή λιγότε.				
ατόμων	+μεγάλος	μεγάλος	+μικρός	+μικρός
Μέσος όρος ατόμων παραγωγικής				
ηλικίας (15-65 ετών)	μικρός	μεσαίος	+μεγάλ	+μεγάλ
Περιγραφή αρχηγού ως μεροκαματιάρη,				
μετακ. τεχνίτη, υπηρέτη, αγρότη	συχνά	ενίοτε	ποτέ	ποτέ
Περιγραφή αρχ. ως άπορου	συχνά	ενίοτε	; ;	
Σύνδεση δευτερεύοντος νοικ				
στον οίκο		ποτέ	σύνητες	ποτέ
				ποτέ

Πηγή: Laslett 1983, οπ.π, σ.256-257. Η μεταφορά στα ελληνικά των χαρακτηρισμών του Laslett κατά περίπτωση ("high", "narrow" "irrelevant", κ.ο.κ.), παρουσιάζει ορισμένα προβλήματα.

Ο Hajnal δημοσίευσε το πρώτο του κείμενο το 1965 και το δεύτερο το 1983, σε ένα συλλογικό τόμο όπου περιέχεται και το άρθρο του Laslett στο οποίο αναφέρεται προηγουμένως. Είκοσι χρόνια αργότερα, μια σειρά από μελέτες τοπικής εμβέλειας έρχονται να αμφισβητήσουν την ένταξη ολόκληρων χωρών στα μοντέλα του Hajnal αλλά και του Laslett. Οι μελέτες αυτές υπογραμμίζουν τον παράγοντα της τοπικής ιδιομορφίας και τη διαφοροποίηση της δημογραφικής

συμπεριφοράς κατά περιοχές στο εσωτερικό μιας ίδιας χώρας. Συχνά, ανατρέπουν και τη διαπίστωση πως ο συνδυασμός κάποιων συγκεκριμένων πρακτικών οδηγεί κατ'ανάγκην στην επικράτηση του ενός ή του άλλου συστήματος σχηματισμού του νοικοκυριού ή, αντίστροφα, πως η επικράτηση ενός μοντέλου σε κάποια περιοχή συνεπάγεται την παρουσία συγκεκριμένων πρακτικών¹⁵⁰.

Με την έμφαση που έχει έτσι αποδοθεί στο συνυπολογισμό περισσοτέρων παραγόντων κατά τη μελέτη της δημογραφικής συμπεριφοράς των πληθυσμών, και στην δημιουργία ενός πιο ευκίνητου πλαισίου μοντέλων, η σχετική προβληματική φαίνεται να οδηγείται, εάν όχι στην εγκατάλειψή τους, πάντως προς τον κατακερμάτισμό των δυο μοντέλων του Hajnal ή των τεσσάρων του Laslett, και προς την διατύπωση μιας πλειάδας μοντέλων τοπικής εμβέλειας.

Εάν τα σχήματα και τα συμπεράσματα τα οποία προτάθηκαν από τον Hajnal και τον Laslett μπορούν σήμερα πλέον να θεωρηθούν ανεπαρκή για να καλύψουν την αναμφισβήτητη ποικιλία των δημογραφικών συμπεριφορών την οποία αποκαλύπτει διαρκώς η έρευνα, η μέθοδος προσέγγισης την οποία υιοθέτησαν και οι δυο συγγραφείς παραμένει κατά τα φαινόμενα η πιο γόνιμη. Η απομόνωση των δομικών

150. Βλ. τα άρθρα του τεύχους-αφιέρωμα στην ιστορία της Ιταλικής οικογένειας, Journal of Family History 15, (1990), και ειδικότερα, R. Retaroli, "Age at Marriage in Nineteenth-Century Italy", σ. 409-425. Ακόμη, D. S. Reher: "Marriage Patterns in Spain, 1867-1930", Journal of Family History 16 (1991), σ. 7-30, J. Sklar: "The Role of Marriage Behaviour in the Demographic Transition: The Case of Eastern Europe around 1900" Population Studies 28, (1974), σ. 231-247. Ειδικότερα βλ. D. Kertzer και D. Hogan, "Reflections on the European Marriage Pattern: Sharecropping and Proletarianisation in Casalecchio, Italy, 1861-1921", Journal of Family History 16, (1991), σ. 31-45. Τα ευρήματα του Casalecchio διαψεύδουν τις απόψεις του Laslett για την ηλικία στο γάμο, τη διαφορά ηλικίας μεταξύ συζύγων και τα ποσοστά οριστικής αγαμίας στο καλούμενο "μεσογειακό μοντέλο".

καρκτηριστικών της συμπεριφοράς ενός πληθυσμού και η εξέταση του τρόπου που αφερώνονται και συγκροτούν ένα "σύστημα", εξακολουθούν να αποτελούν τον αποτελεσματικότερο τρόπο κατανόησης και ερμηνείας του οικογενειακού-οικιακού φαινομένου.

Στο σημείο αυτό, οφείλω να κάνω μια διευκρίνιση σχετικά με την ορολογία που χρησιμοποιείται εδώ, και συγκεκριμένα με τον όρο "σύστημα". Ο Hajnal έκανε το 1983 χρήση του όρου αυτού· τούτο ωστόσο δεν φαίνεται να υποδηλώνει εκ μέρους του την υιοθέτηση μιας συστημικής προσέγγισης. Η σύλληψη των ανερώνων κοινωνιών ως συστημάτων και η συστημική ερμηνεία τους στηρίζεται στην υπόθεση πως κανένα από τα συστατικά στοιχεία της κοινωνίας που μελετάται δεν μπορεί να κατανοηθεί απομονωμένα: οι δημογραφικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές πλευρές της θεωρούνται συνδεδεμένες κατά τρόπο τέτοιο που κάθε μεταβολή που ενδέχεται να υποστεί ή μια από αυτές θα έχει συνέπειες τόσο στις υπόλοιπες όσο και στο κοινωνικό σύνολο το οποίο συγκροτούν. Η ανάγνωση ωστόσο του Hajnal οδηγεί στη διαπίστωση πως ο όρος "σύστημα" στο κείμενο του 1983 χρησιμοποιείται μάλλον με την έννοια του "μοντέλου" (pattern), έννοια την οποία είχε άλλωστε χρησιμοποιήσει στο προηγούμενο έργο του, του 1965.

Ως προς την παρούσα έρευνα τώρα: τα δεδομένα της είναι σαφώς ανεπαρκή για τη διεξαγωγή και την ολοκλήρωση μιας συστημικής ανάλυσης. Θα γίνει επομένως λόγος για το "μοντέλο" της συγκρότησης της οικιακής μάζας στο Συρράκο, και η χρήση του όρου "σύστημα σχηματισμού του νοικοκυριού" δεν θα πρέπει να εκληφθεί παρά με την έννοια του μοντέλου. Τούτο βέβαια δε σημαίνει πως δεν εκλαμβάνεται η δημογραφική πραγματικότητα του Συρράκου ως ένα φαινόμενο το οποίο αφερώνεται σε μια σχέση συνάρτησης και αλληλεπίδρασης με το σύνολο των χαρακτηριστικών της κοινωνίας αυτής· όλη η

ανάλυση βασίζεται άλλωστε στην παραδοχή αυτής της σχέσης, και παρά τη σχετική φτώχεια των δεδομένων αποπειράται να αποδείξει πως ο τρόπος με τον οποίο οι Συρρακιώτες συγκροτούν τη βασική οικιακή ενότητα που αποκαλούμε νοικοκυριό βρίσκεται σε μια στενή σχέση αλληλεξόρτησης με την υπόλοιπη κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική πραγματικότητα της κοινωνίας τους.

Το τελευταίο θεωρητικό κείμενο στο οποίο θα αναφερθώ εδώ, και το οποίο συνεισέφερε σε μεγάλο βαθμό στην κατασκευή του μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού στο Συρράκο, αποτελεί η ανάλυση, από τον E. Hampe¹⁵¹, των πολλαπλών παραγόντων οι οποίοι μέσα από μια σύνθετη σχέση διαπλοκής δημιουργούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζεται και αναπαράγεται η "σύνθετη οικογένεια των Βαλκανίων", γνωστή ως ζάντρουγκα. Μέσα από τη μελέτη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, διατυπώνονται θεωρητικές προτάσεις για την έρευνα του σχηματισμού του νοικοκυριού σε επίπεδο μοντέλου. Ο Hampe ξεκινά από τη διαπίστωση πως η σύνθεση και το μέγεθος της σύνθετης οικιακής ομάδας αποτελούν συνάρτηση της διάρκειας του κύκλου εξέλιξής της. Η διάρκεια του κύκλου εξέλιξης της οικιακής ομάδας επηρεάζεται με τη σειρά της από ένα σύνολο αλληλένδετων και αλληλοεπηρεαζόμενων παραγόντων. Οι παράγοντες που διαπλέκονται σε αυτή τη σχέση είναι οι ακόλουθοι:

1. Η πρωταρχική προϋπόθεση της τάσης μεταγομικής εγκατάστασης σε ένα προυπάρχον νοικοκυριό, και η απουσία της νεοτοπικότητας.

2. Η αναλογία αντικατάστασης των έγγαμων ζευγαριών από τα αδελφικά ζεύγη των παιδιών τους, με άλλα λόγια δηλαδή, ο αριθμός των παιδιών ενός ζευγαριού που επιζούν και

151. Hampe 1980, σπ.π. σ.242-273.

ιδρύουν δικές τους συζυγικές μονάδες, αριθμός που διαιρείται δια του δυο. Εάν η αναλογία είναι ίση προς ένα, το μέγεθος του νοικοκυριού θα παραμείνει σταθερό, εάν είναι μικρότερη από ένα, ο πληθυσμός βαίνει προς εξαφάνιση, και εάν ξεπερνά το ένα, το μέγεθος των νοικοκυριών θα αυξηθεί.

3. Η αναλογία των φύλων, παράγοντας που παρεμβαίνει στην αναλογία αντικατάστασης καθώς σε καθεστώς πατροτοπικής εγκατάστασης, ένα νοικοκυριό που περιέχει μόνο κόρες θα εκλείψει με το θάνατο του ζευγαριού των γονέων. Μπορούν βέβαια να δημιουργηθούν σχηματισμοί με σώγαμπρους, όμως οι πιθανότητες συνύπαρξης δυο ή περισσότερων σώγαμπρων σε ένα σύνθετο νοικοκυριό είναι περιορισμένες, αντίθετα με ότι συμβαίνει στις περιπτώσεις των συζύγων έγγαμων αδελφών.

4. Εξίσου σύνθετη εμφανίζεται και η σχέση μεταξύ του μεγέθους και της σύνθεσης του νοικοκυριού και της ηλικίας στο γάμο, ιδιαίτερα δε των γυναικών. Η νεαρή ηλικία γάμου των γυναικών επιμηκύνει τη διάρκεια του αναπαραγωγικού τους βίου και αυξάνει τις πιθανότητες γέννησης περισσότερων παιδιών, υπό την προϋπόθεση της χαμηλής ενησιμότητας κατά την περιγεννητική περίοδο. Τηρουμένων και των άλλων προϋποθέσεων για κάτι τέτοιο, οι πιθανότητες δημιουργίας σύνθετων οικιακών ομάδων αυξάνονται. Ας σημειωθεί όμως πως ένα πατροτοπικό σύνθετο νοικοκυριό που περιέχει τον πατέρα και τους γιους του, ή τη χήρα μητέρα και τους γιους της, έχει λιγότερες πιθανότητες διάσπασης από εκείνο στο οποίο συμβιώνουν έγγαμοι αδελφοί χωρίς ανιόντες συγγενείς. Εάν η ηλικία γάμου είναι μικρή, η σύμπτωση του έγγαμου βίου γονέων και γιών θα διαρκέσει περισσότερο απόσο θα συνέβαινε σε καθεστώς αργοπορημένου γάμου.

5. Τη διάρκεια του κύκλου ζωής της οικιακής ομάδας επηρεάζουν ακόμη κοινωνικοί και οικολογικοί παράγοντες, όπως οι συνθήκες επισκισμού που απαιτούν την ύπαρξη αλληλέγγυων

ομάδων αρρένων για την εγκέρσωση εδαφών, τη κατασκευή οικισμών και την άμυνα. Η παραμονή έγγαμων ανδρών σε ένα νοικοκυριό ελαττώνει τη φορολογία στο βαθμό στον οποίο φορολογείται το νοικοκυριό και όχι τα άτομα. Η σύνθετη οικιακή ομάδα έχει θεωρηθεί επίσης ως ένας μηχανισμός που αντιστρατεύεται την επιστροφή της έγγειας περιουσίας στο κράτος ή στον φεουδαλικό ηγεμόνα. Τα πλεονεκτήματα της σύνθετης οικιακής ομάδας γίνονται εμφανή και στο επίπεδο της οργάνωσης της εργασίας. Η ύπαρξη αρκετών ενηλίκων ανδρών και γυναικών επιτρέπει την αποτελεσματική κατανομή της εργασίας. Τέλος, ένα μεγάλο νοικοκυριό είναι αποτελεσματικότερο, όχι μόνον οικονομικά, αλλά και ισχυρότερο πολιτικά στην κοινωνία.

6. Ο τελευταίος παράγοντας που επεμβαίνει στη συγκρότηση και τη σταθερότητα της σύνθετης οικιακής ομάδας είναι αυτές της οργάνωσης της μεταβίβασης της περιουσίας. Σύμφωνα με τον Hampe1, Σέρβοι, Κροάτες, Άλβανοί και Έλληνες κτηνοτρόφοι αποφεύγουν να προικίσουν τις θυγατέρες τους με μερίδια της παραγωγικής περιουσίας (γη ή κοπάδι). Η παραχώρηση έγγειας περιουσίας στις γυναίκες, σε καθεστώς πατρογρομμικής καταγωγής και μεταβίβασης, θεωρείται παράγοντας ανατρεπτικός και υπονομευτικός της διατήρησης του καθεστώτος αυτού και της οικιακής οργάνωσης την οποία συνεπάγεται. Έτσι, οι θυγατέρες δεν κληρονομούν παρά μόνο σε περίπτωση απουσίας αδελφών, ενώ στο γάμο τους λαμβάνουν κινητά αγαθά, ρουχισμό, έπιπλα, και οικιασκευές.

Η ζάντρουγκα εμφανίζεται έτσι ως ένα "σύνθετο άεροισμα" στο οποίο υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες. Η παράδοση και η ιδεολογία κατευθύνουν την επιλογή της εγκατάστασης και τη διάρκεια της συμβίωσης. Η οικολογία και το φορολογικό καθεστώς, η δημογραφική συγκυρία και η μεταβίβαση της περιουσίας επεμβαίνουν κυρίως καθορίζοντας το

ρυερό συσπείρωση ατόμων και την περιοδικότητα της διάσπασης.

Με όλες τις επιμέρους διαφορές τους, το κοινό γνώρισμα των κειμένων στα οποία έχω αναφερθεί συνίσταται στη θεωρητική διαμόρφωση του πλαισίου των δημογραφικών, οικονομικών και πολιτισμικών συνθηκών που οδηγούν τους πληθυσμούς σε συγκεκριμένα και διακριτά μοντέλα συγκρότησης οικιακών ομάδων.

Η κριτική, ή μάλλον η επιφύλαξη που μπορεί να διατυπωθεί ως προς τα μοντέλα αυτά αφορά την έκταση της αναλυτικής χρησιμότητάς τους. Τα μοντέλα του Hajnal και του Laslett λειτουργούν προς δυο κατευθύνσεις: υποδεικνύουν τις μεταβλητές που πρέπει να ληφθούν υπόψιν κατά την αντιμετώπιση των δεδομένων της έρευνας και παρέχουν τη δυνατότητα ταξινόμησης της εκάστοτε κοινωνίας που μελετάται, την ένταξή της δηλαδή σε ένα ευρύτερο σύστημα. Χωρίς να υποτιμάται εδώ η συμβολή τους στην έρευνα, δεν μπορούμε παρά να διαπιστώσουμε πως περιορίζεται σε όσα αναφέραμε προηγουμένως. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν αναπόφευκτα σε κάθε σχετική μελέτη, τα οποία αφορούν την ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί τα τάδε η δείνα σύστημα σχηματισμού του νοικοκυριού, του τρόπου δηλαδή με τον οποίον οφρώνονται οι επιμέρους μεταβλητές για να συγκροτήσουν μια στρατηγική επίτευξης της επιθυμητής οικιακής δομής μένουν δίχως απάντηση από τα μοντέλα αυτά. Από τα ίδια μοντέλα απουσιάζει και η ανάλυση των σχέσεων που συνδέουν τις διάφορες μεταβλητές μεταξύ τους, όπως και των επιπτώσεων της αλληλεπίδρασής τους. Ας σημειωθεί ακόμη πως ο Laslett, επικαλούμενος ως κριτήριο τη συχνότητα εμφάνισης των διαφόρων κατηγοριών νοικοκυριών, φαίνεται να ολισθαίνει πάλι στο μεθοδολογικό σφάλμα της χρήσης φωτογραφικών απογραφικών δεδομένων για το οποίο είχε κατηγορηθεί μετά τη δημοσίευση του *Household and Family in Past Times*. Τέλος, τα μοντέλα

αυτά δε λαμβάνουν υπόψιν τους οικονομικούς και οικολογικούς καταναγκασμούς που υφίσταται ο κάθε πληθυσμός, και στους οποίους απαντά, μεταξύ άλλων επιλογών, και με εκείνην της οικιακής του οργάνωσης.

Για τη κατανόηση των μηχανισμών που επιστρατεύει η εκάστοτε κοινωνία για να επιτύχει την επιθυμητή μορφή οικιακής οργάνωσης, απαιτούνται επομένως άλλες αναλυτικές διαδικασίες, αλλά και διαφορετικός προσανατολισμός ως προς τη αναζήτηση των παραγόντων που συνιστούν τη στρατηγική σχηματισμού του νοικοκυριού. Από αυτήν την άποψη, η προσέγγιση του Hammei εμφανίζεται σαφώς αποτελεσματικότερη. Η αιτιολόγηση της επιλογής των μεταβλητών του, η ανάλυση των σχέσεων που τις συνδέουν και των συνεπειών των σχέσεων αυτών, οι λόγοι για τους οποίους συγκροτούν αυτή την οικιακή δομή οι εν λόγω πληθυσμοί απαντούν στα θεμελιακά ερωτήματα τα οποία θέτει η έρευνα. Συγκρίνοντας τις τρεις αυτές προσεγγίσεις δεν μπορεί κανείς παρά να διαπιστώσει πως η "ανθρωπολογική ανάγνωση" των ιστορικών πηγών του Hammei αποδεικνύεται διεπισθετικότερη και πιο αποτελεσματική από αυτές των ιστορικών δημογράφων.

B. Το μοντέλο σχηματισμού του νοικοκυριού στο Συρράκο.

Στις γραμμές που ακολουθούν, θα επιχειρηθεί μια διατύπωση του μοντέλου συγκρότησης της οικιακής ομάδας στον πληθυσμό του Συρράκου κατά την περίοδο που μελετάται. Το μοντέλο αυτό κρώσά πολλά στις προσεγγίσεις για τις οποίες έγινε λόγος προηγουμένως, αλλά διαφέρει σε ορισμένα σημεία από εκείνες. Φιλοδοξεί να απομονώσει και να συμπεριλάβει, από το πλήθος των δημογραφικών, οικονομικών, πολιτισμικών, και οικολογικών παραγόντων που εμπεριέχονται στις προϋπάρχουσες θεωρίες, τις "πολιτισμικές" συνιστώσες οι

οποίες θεωρούνται κριτικής σημασίας για το σχηματισμό του νοικοκυριού.

Προτού προχωρήσω στην παρουσίαση του μοντέλου του Συρράκου, είναι σκόπιμο να υπενθυμιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά του οικιακού φαινομένου που έχουν προκύψει από την ανάλυση των πηγών. Εκεί ήδη διαπιστώσει πως έχουμε να κάνουμε με μια κοινωνία που απαντά στους καταναγκασμούς του φυσικού περιβάλλοντός της με την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, και, για ένα μεγάλο διάστημα, της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Κατά το τέλος της περιόδου που εξετάζεται, η βιοτεχνία και το εμπόριο έχουν αποδιοργανωθεί και η κτηνοτροφία εμφανίζεται πλέον ως κυρίαρχη παραγωγική δραστηριότητα των Συρρακιωτών. Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ακόμη πως, σε κάποιο βαθμό, υφίσταται συνάρτηση μεταξύ της κτηνοτροφίας και της συγκρότηση σύνθετων οικιακών σχηματισμών. Στη βάση των όσων γνωρίζουμε λοιπόν, νομίζω πως μπορούμε να αποδεχούμε ως δεδομένα:

α. Την τάση προς τη διαμόρφωση σύνθετων αρρENOγΡΑΜΜΙΚΩΝ οικιακών ομάδων από ένα στάδιο του κύκλου ζωής του νοικοκυριού και έπειτα. Εχω ήδη υποστηρίξει πως τα ποσοστά που συγκεντρώνουν αυτές οι οικιακές ομάδες στα δημοτολόγια δεν αρκούν για να διαψεύσουν αυτήν την τάση, και πως δε συνιστούν από μόνα τους τεκμήρια για τη συναγωγή συμπερασμάτων για την ταυτότητα του συστήματος σχηματισμού του νοικοκυριού σε αυτήν την κοινωνία. Ακόμη όμως και εάν ακολουθήσουμε τη μεθοδολογία του Laslett, τα ποσοστά των σύνθετων νοικοκυριών επαρκούν για να διαφοροποιήσει το Συρράκο από το "δυτικό" υπόδειγμα του Laslett, και για να υποστηρίξουν την ένταξή του σε έναν "ενδιάμεσο" χώρο,

μεταξύ του "μεσογειακού" και του "δυτικού-κεντρικού" μοντέλου της ταξινόμησής του¹⁵².

β. Η οικιακή ομάδα στο Συρράκο εμφανίζεται ως μια μονάδα η οποία συσπειρώνει τους στενότερους συγγενείς του αρχηγού και η παρουσία μη-συγγενών υπηρετών, εποχικής ή μακροχρόνιας απασχόλησης είναι σίγουρα ανύπαρκτη, αντίθετα με ότι συμβαίνει στο Βορειοδυτικό μοντέλο οργάνωσης του νοικοκυριού. Τα μέλη του νοικοκυριού ωστόσο, σε όποιο βαθμό συγγένειας ως προς τον αρχηγό και να ανήκουν, συμμετέχουν, σύμφωνα με την κατανομή της εργασίας κατά φύλο και ηλικία, στην παραγωγική διαδικασία ή στις γενικότερα εννοούμενες δραστηριότητες της οικιακής ομάδας, οι οποίες σκιαγραφήθηκαν στο κεφάλαιο περί του ορισμού της οικιακής ομάδας. Έτσι, η απάντηση στο ερώτημα του πίνακα του Laslett "ένταξη στο νοικοκυριό συγγενών ως εργατικά χέρια" ("addition to household of kin as workers") είναι μάλλον θετική. Στην επόμενη ερώτηση: "ενταγμένοι συγγενείς θεωρούμενοι εργατικά χέρια" ("added kin called workers"), θα πρέπει να απαντήσουμε αρνητικά, καθώς οι ελάχιστες περιπτώσεις "ψυχοπαιδιών" που εντοπίστηκαν δεν αρκούν για να τεκμηριώσουν μια τέτοια πρακτική. Η εικόνα συνεπώς της συγγενικής σύνθεσης του νοικοκυριού στο Συρράκο συμπίπτει με τις εκτιμήσεις του Laslett για το "μεσογειακό" και το

152. Σύμφωνα με τον Laslett, οι πληθυσμοί των χωριών της περιοχής της Βολογνα και του χωριού Fagagna στην περιοχή του Trieste, ανάμεσα στο 1853 και το 1890, εμφανίζουν ως προς τη συχνότητα παρουσίας των διευρυμένων και σύνθετων νοικοκυριών τα χαρακτηριστικά ενός "μεσογειακού" μοντέλου. Το "ανατολικό" δείγμα του Laslett αποτελούν τα νοικοκυριά των δουλοπαροίκων Mishino στην επαρχία του Riazin το 1849, τα οποία έχει μελετήσει ο P. Czup (Wall και Laslett 1972, οπ.π, σ.105-151), και το "δυτικό" τα νοικοκυριά του Elmdon στο Essex το 1861. Τέλος, το "ενδιάμεσο" δυτικό/κεντρικό παράδειγμά του αποτελούν τα νοικοκυριά του Grossenmeer της Γερμανίας το 1785. Βλ. σχετικά Laslett 1983α, οπ.π, πίνακες σσ. 17.1-17.4, σ.518-531.

"ανατολικό" μοντέλο αλλά και του Hajnal για το ανατολικό πρότυπο¹⁵³.

Εχοντας υπόψιν αυτές τις διαπιστώσεις, μπορεί να ξεκινήσει η αναζήτηση των καθοριστικών παραγόντων για τη λειτουργία του συστήματος σχηματισμού του νοικοκυριού. Θεωρώ πως οι παράγοντες αυτοί πρέπει να αναζητηθούν στο πολιτισμικό και όχι στο δημογραφικό επίπεδο. Η δημογραφική συγκυρία εκλαμβάνεται εδώ ως μεταβλητή η οποία επηρεάζει τη διαμόρφωση της σύνθετης οικιακής ομάδας στο επίπεδο των επιμέρους πρακτικών της δημιουργίας της, δίχως όμως να έχει καθοριστικό ρόλο ως προς την επιλογή αυτής της μορφής οικιακού σχηματισμού. Θεωρείται ακόμη πως ο πολιτισμικός παράγοντας μπορεί, σε κάποιο βαθμό, να επέμβει στη δημογραφική συγκυρία, ωθώντας προς τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών επίτευξης των επιθυμητών αποτελεσμάτων. Η δημογραφική συγκυρία εξετάζεται επομένως ως προς το βαθμό συμβατότητάς της με την επίτευξη αυτού του τύπου νοικοκυριού, αλλά δεν θεωρείται συνιστώσα μεταβλητή του μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού. Με τον όρο δημογραφική συγκυρία νοούνται τα δεδομένα που αφορούν την κατάσταση του υπάρχοντος πληθυσμιακού δυναμικού: ο ρυθμός αναπαραγωγής του και η αναλογία των φύλων.

153. Laslett 1983α, οπ.π, πίνακας 17.5, σ. 526-527. Για το εεσμό της περιόδου υπηρεσίας των νέων στην Δυτική Ευρώπη, βλέπε ακόμη P.Laslett 1983β, οπ.π, κεφάλαιο 1, σ.1-21. Για τη συχνότητα του φαινομένου στην αγροτική Ευρώπη ο Hajnal γράφει: "Servants are a characteristic and on average substantial component of rural pre-industrial north-west households (...) elsewhere, and in particular in societies following a joint household system, the servants represent different kinds of phenomena both in function and in scale, from the north-west European variety (...). Nowhere in data for agricultural joint household populations is there any suggestion of service as it was in north-west Europe where a high proportion of men and women spent some portion of of their lives circulating among households in that condition". Hajnal 1983, οπ.π, σ.93-99.

Το μοντέλο προτίθεται να εντοπίσει τις πρακτικές χειρίσμού της δημογραφικής συγκυρίας, με άλλα λόγια, τις συμπεριφορές μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η συγκρότηση αλλά και η αναπαραγωγή του επιθυμητού οικιακού σχηματισμού. Ως βασικές μεταβλητές αυτού του μοντέλου προτείνονται οι ακόλουθοι παράγοντες:

1. Η ηλικία στο γάμο, η διαφορά ηλικίας των συζύγων, και η γαμηλιότητα του πληθυσμού.
2. Η ηλικία των γονέων κατά την πρώτη τεκνοποίηση.
3. Η μεταγαμική εγκατάσταση.
4. Η στιγμή και ο τρόπος δημιουργίας του νοικοκυριού.
5. Το σύστημα μεταβίβασης της περιουσίας.

Ας επιστρέψουμε για λίγο στη σχέση μεταξύ της δημογραφικής συγκυρίας και της επίτευξης του προτύπου οικιακής οργάνωσης. Είναι ευνόητο πως η επιτυχής έκβαση των πρακτικών σχηματισμού του νοικοκυριού, δηλαδή η δημιουργία σύνθετων μορφών οικιακής οργάνωσης, προϋποθέτει την πλήρωση κάποιων στοιχειωδών όρων που αφορούν την αναπαραγωγή του πληθυσμού. Το υπάρχον πληθυσμιακό δυναμικό δηλαδή πρέπει να προσφέρεται προς τις πρακτικές δημιουργίας σύνθετων νοικοκυριών. Τούτο όμως δε σημαίνει πως μια δυσμενής δημογραφική συγκυρία αρκεί από μόνη της για να ματαιώσει την επίτευξη του επιθυμητού τύπου οικιακής ομάδας, ούτε για να ωθήσει έναν πληθυσμό προς τη μετάβαση σε ένα νέο σύστημα οικιακής οργάνωσης. Οι τυχόν αλλαγές της δημογραφικής υποδομής θα επιφέρουν μεταβολές των πρακτικών χειρίσμού τους, ώστε, υπό τις καινούργιες δημογραφικές συνθήκες, να είναι και πάλι εφικτή η συγκρότηση του επιθυμητού προτύπου νοικοκυριού. Ένα καλό παράδειγμα προσαρμογής των πρακτικών σχηματισμού του νοικοκυριού σε συνθήκες δημογραφικών

"ατυχημάτων" όπως είναι η έλλειψη γιών, αποτελεί ο θρασυς του "σώγαμπρου" τον οποίο συναντήσαμε σε μερικές περιπτώσεις σύνθετων νοικοκυριών της κατηγορίας 5Αα. Το ζεύγος των γερόντων, προκειμένου να διευρύνει την οικιακή ομάδα του, θα ενσωματώσει την συζυγική οικογενειακή μονάδα της ευγατέρας τους με τον σύζυγό της και γαμπρό τους, παραβαίνοντας τον κανόνα της ανδροπατροτοπικής μεταγαμικής εγκατάστασης.

Ανεξάρτητα όμως από τη βαρύτητα που αποδίδεται στη δημογραφική συγκυρία, οφείλει κανείς να ελέγξει το κατά πόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις για την απρόσκοπτη επίτευξη του πρότυπου οικιακής οργάνωσης. Έτσι, στη συγκεκριμένη περίπτωση που μελετάται εδώ, θα εξεταστούν καταρχήν τα δεδομένα της δημογραφικής συγκυρίας για τα οποία έγινε προηγουμένως λόγος, δηλαδή ο ρυθμός με τον οποίο αναπαράγεται ο πληθυσμός, στο επίπεδο της συζυγικής οικογενειακής μονάδας, όπως και η αναλογία των φύλων και η δομή του πληθυσμού κατά φύλο και ηλικία. Αφού εξακριβωθεί η συμβατότητα του πληθυσμιακού δυναμικού με το πρότυπο της σύνθετης οικιακής ομάδας, θα εξεταστούν οι επιμέρους πολιτισμικές πρακτικές του σχηματισμού του νοικοκυριού. Στη συνέχεια, τα αποτελέσματα της προσέγγισης αυτής θα αντιπαρατεθούν προς τις προτάσεις του Hajnal και του Laslett, με τελικό σκοπό τον έλεγχο της βασιμότητας των υποθέσεών τους. Επιχειρείται έτσι, πέρα από μίαν απλή σύγκριση θέσεων και προτάσεων και ενδεχόμενης ένταξης ενός μοντέλου τοπικής εμβέλειας σε ένα ευρύτερο γεωγραφικά σύστημα, ο έλεγχος ορισμένων υποθέσεων οι οποίες εξακολουθούν στο παρόν στάδιο της αναζήτησης να κατέχουν θεμελιώδη θέση στη σχετική προβληματική.

As έρεουμε τώρα στις μεταβλητές που θεωρούνται ως συνιστώσες της δημογραφικής συγκυρίας.

. Η αναπαραγωγή της συζυγικής οικογενειακής μονάδας.

Η αδυναμία υπολογισμού του λόγου αντικατάστασης για τον οποίο απαιτείται άλλης ποιότητας υλικό από αυτό που διασέτουμε εδώ, οδήγησε στην αναζήτηση κάποιου άλλης σχετικής επεξεργασίας. Εφόσον δε το ζητούμενο είναι σε τελική ανάλυση ο βαθμός στον οποίο κάθε συζυγική μονάδα μπορεί να αναπαραχθεί/αντικατασταθεί από αυτήν/ές που θα δημιουργήσουν τα παιδιά του κάθε ζεύγους, προτείνεται ο υπολογισμός του αριθμού των παιδιών που περιέχονται στα πυρηνικά νοικοκυριά των δυο πρώτων δημοτολογίων και η συνάρτησή του με εκείνον των συζυγικών οικογενειακών μονάδων προέλευσής τους. Με αυτήν την μέθοδο, αποκαλύπτεται πως στις 130 πυρηνικές οικιακές ομάδες του 1898 έχουν γεννηθεί 357 παιδιά -2,74 ανά ΣΟΜ δηλαδή- και επομένως υπάρχουν κατά τη χρονολογία της απογραφής 178,5 αδελφικά "ζευγάρια". Θεωρητικά λοιπόν, τα εκατόν τριάντα έγγαμα ζευγάρια των πυρηνικών σχηματισμών του 1898 θα αντικατασταθούν μελλοντικά από 178,5 νέα ζεύγη. Τουτό δε συνεπάγεται ένα λόγο αντικατάστασης της τάξεως του 1,3, ο οποίος παραμένει ο ίδιος και το 1905. Εάν υποβάλλουμε στην ίδια εξέταση και τα νεότερα ζευγάρια τα οποία ζούν σε σύνθετες δομές του τύπου 5Αα και 5Αβ το 1898, καταλήγουμε για μεν τις οικογένειες κορμού σε ένα λόγο αντικατάστασης 1,2, για δε τις 5Αβ σε ένα λόγο 2,1. Δεν αποκλείεται όμως ο λόγος αυτός να είναι μεγαλύτερος στην πραγματικότητα, καθώς τα ζευγάρια που εξετάζονται εδώ δεν έχουν τερματίσει την φάση της αναπαραγωγής τους. Τα δεδομένα αυτά πάντως υποδεικνύουν πως ο πληθυσμός του Ξυρράκου κατά τις αρχές του αιώνα έχει εξασφαλίσει πέραν της αναπαραγωγής του, την αριθμητική του αύξηση, αλλά και την αύξηση του αριθμού των μελλοντικών συζυγικών οικογενειακών μονάδων του. Θεωρητικά επομένως, το

δημογραφικό δυναμικό αυτού του πληθυσμού επιτρέπει τη δημιουργία σύνθετων δομών. Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας δεν επιτρέπουν να προχωρήσουμε πέραν αυτής της διαπίστωσης. Είναι άλλωστε γνωστό πως στη διαδικασία εξέλιξης των νοικοκυριών παρεμβαίνουν πολύ περισσότεροι παράγοντες από εκείνον του ρυθμού αναπαραγωγής, και, συγκεκριμένα ο παράγοντας της αναλογίας των φύλων, ο οποίος είναι από τους σημαντικότερους για την μορφολογική εξέλιξη της οικιακής ομάδας.

Η αναλογία των φύλων.

Η γνώση της δομής ενός πληθυσμού κατά φύλο και ομάδες ηλικίας αποτελεί ίσως το σημαντικότερο παράγοντα για τη μελέτη των υφιστάμενων δημογραφικών συνεπικών και τη διατύπωση υποθέσεων και προβλέψεων για το ρυθμό της κίνησης του πληθυσμού. Ας σημειωθεί ωστόσο από τώρα πως ο λόγος των φύλων δεν θα εξεταστεί εδώ παρά μόνον ως προς το βαθμό επέμβασής του στη διαμόρφωση της οικιακής ομάδας. Εκεί γίνεται πλέον φανερό πως το νοικοκυριό στο Συρράκο συγκροτείται γύρω από έναν αρρενοκεντρικό πυρήνα. Τούτο σημαίνει πως οι πιθανότητες σχηματισμού μιας σύνθετης ή έστω και διευρυμένης οικιακής ομάδας σε κάποια φάση της ζωής του νοικοκυριού εξαρτώνται από την παρουσία αρρένων απογόνων¹⁵⁴. Θεωρητικά δηλαδή, μια συζυγική μονάδα που θα αποκτήσει μόνο θυγατέρες θα εκλείψει ως νοικοκυριό με το θάνατο του ζεύγους των γονέων, δεδομένου ότι οι θυγατέρες θα εγκατασταθούν στο

154. Αξίζει να σημειωθεί πως οι κοινωνίες αναπτύσσουν μηχανισμούς άμυνας απέναντι σε συνεήκες που δυσχεραίνουν ή απειλούν την αναπαραγωγή του κυρίαρχου συστήματος, όπως είναι οι στρατηγικές υιοθεσίας, επίκλησης "πλάσματικών" σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό συγγενικών δεσμών, κ.α. Βλέπε σχετικά J. Goody, "Strategies of Heirship", Comparative Studies in Society and History 15, (1973), σ.3-20. Οι πηγές μας σιωπούν ως προς την ύπαρξη τέτοιων στρατηγικών, άλλωστε δεν έχουμε ακόμη διαπιστώσει εάν υφίσταται ανάγκη προσφυγής σε αυτές.

νοικοκυριό του συζύγου τους, και πως ο βεσμός του σώγαμπρου δεν φαίνεται να ευνοείται ιδιαίτερα σε αυτήν την κοινωνία. Στο βασμό λοιπόν στον οποίο η ισορροπημένη κατανομή των φύλων συμβάλλει στην ομαλή αναπαραγωγή του συστήματος σχηματισμού του νοικοκυριού, αποτελεί έναν παράγοντα τον οποίο οφείλουμε να εξετάσουμε.

Η ακριβής δομή του πληθυσμού κατά φύλο και ηλικία θα παραμείνει άγνωστη κατά την πρώτη περίοδο της μελέτης, αφού τα δυο πρώτα δημοτολόγια δεν περιέχουν δεδομένα ηλικιών παρά μόνο για τους άρρενες. Για να αναπαρασταθεί η εικόνα της διάρθρωσης του πληθυσμού του Συρράκου κατά φύλο και ηλικία ταυτόχρονα, θα πρέπει να περιμένουμε έως το 1929. Προς το παρόν, θα σχολιαστεί η συνολική εικόνα της αναλογίας των φύλων ανά έτος απογραφής, που εμφανίζεται παρακάτω.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 31: Κατανομή του πληθυσμού κατά φύλο.

Έτος	Άρρενες	Θήλειες	Άρρενες ανά 100 θήλειες
1898	884	874	101.1
1905	1489	1342	110.9
1929	866	886	97.7

Ο πληθυσμός του Συρράκου εμφανίζει σύμφωνα με τα παραπάνω μίαν ισορροπημένη κατανομή των φύλων το 1898. Τα δεδομένα όμως της επόμενης απογραφής αποκαλύπτουν μίαν ιδιαίτερα αυξημένη υπεροχή του ανδρικού πληθυσμού, σε σημείο που καθίστανται αμφίβολης εγκυρότητας τα δεδομένα της. Τέλος, το 1929 οι γυναίκες υπερτερούν των ανδρών. Για το 1929 όμως θα γίνει λόγος στη συνέχεια, καθώς τα δεδομένα μας επιτρέπουν λεπτότερες αναλύσεις.

Η υπόθεση την οποία θα επιχειρήσω να αποδείξω εδώ είναι πως παρά την εικόνα που προκύπτει από την απογραφή του 1905, δεν υφίσταται πραγματικά ανισόρροπη κατανομή των φύλων στον πληθυσμό του Συρράκου εκείνης της περιόδου. Πιστεύω πως

η υπεροχή των αρρένων στο δημοτολόγιο του 1905 είναι πλασματική, και πως μπορεί να αποδοθεί καταρχήν στην κλασική πρακτική υποκαταγραφής των γυναικών¹⁵⁵, η οποία χαρακτηρίζει τις απογραφές προβιομηχανικών πληθυσμών και έχει επανειλημμένα επιστημονηθεί σε μελέτες ιστορικών και δημογράφων. Χωρίς να έχουμε τη δυνατότητα να προσδιορίσουμε το μέγεθος του "σφάλματος" των απογραφών, ή να εντοπίσουμε τις ομάδες ηλικίας που υφίστανται αυτήν την υποκαταγραφή, νομίζω πως δεν αποτελεί παρακινδυνευμένη σκέψη το να υποθέσει κανείς πως σε μια κοινωνία έντονου αρρενοκεντρικού προσανατολισμού, οι απογραφείς απέδιδαν λιγότερη προσοχή στα θήλαα μέλη που δεν είχαν αποκτήσει τη θέση της "συμβίας" ή της μητέρας, με άλλα λόγια στις νεότερες και άγαμες γυναίκες.

Ένας έμμεσος τρόπος για να ελεγχθεί το κατά πόσο συμβαίνει κάτι τέτοιο είναι να εντοπισθούν οι κατηγορίες των νοικοκυριών εκείνων που εμφανίζουν την πιο ανισόρροπη εικόνα

155. Σύμφωνα με τους Willigan και Lynch, 1982, ο.π.π, σ.65, ο λόγος αρρένων προς θήλαα (που εξάγεται από καταλόγους βαπτίσεων) θα πρέπει να κυμαίνεται γύρω στο 1.05. "δεν υπάρχουν απόλυτοι κανόνες, αλλά οποιοσδήποτε λόγος των φύλων που θα ξεπερνούσε το 1.10 μπορεί να είναι αρκετός για τη σοβαρή αμφισβήτηση της πληρότητας της καταγραφής των γεννήσεων των θηλέων, εάν ο λόγος αυτός παραμείνει αναλλοίωτος για κάποιο χρονικό διάστημα". Την υποκαταγραφή των θηλέων στο Catasto του 1427 επισημαίνουν και οι Herlihy και Klarisich, ο.π.π, σ. 131-158, επισημαίνοντας ταυτόχρονα όμως πως μια σειρά δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων οδηγούσαν σε μια πραγματική μείωση των γυναικών της Τοσκάνης κατά τις αρχές του 15ου αιώνα. Για την Ελλάδα, τόσο ο Σιάμπος 1973, ο.π.π, σ.57 όσο και ο Βαλαώρας 1960, ο.π.π, σ.116, επισημαίνουν την υπεροχή του άρρενος πληθυσμού στις απογραφές μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Από μεν το Βαλαώρα το φαινόμενο αποδίδεται σε μιαν εμφανή παράλειψη των θηλέων όλων των ηλικιών, από το Σιάμπο ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα της σχετικά υψηλότερης θνησιμότητας των θηλέων, και "των διπλοκαταγραφών των αρρένων των ευρεθέντων κατά τις ημέρας της απογραφής εις άλλον δήμον..."

αναλογίας αρρένων προς θήλεα¹⁵⁶. Η προσέγγιση αυτή αποκαλύπτει πραγματικά τεράστιες αποκλίσεις στο δημοτολόγιο του 1905. Στην κατηγορία 3B η αναλογία φτάνει τα 121.3, στην 5Aα το 123.4, και στην 5Aβ το 128.5. Πρόκειται, όπως ξέρουμε, για σχηματισμούς που αποτελούνται από έγγαμα ζευγάρια και τους απογόνους τους. Εάν αγνοήσουμε τα έγγαμα ζευγάρια, και εξετάσουμε την αναλογία αρρένων/θηλέων στο εσωτερικό του "νεότερου" πληθυσμού αυτών των κατηγοριών, με άλλα λόγια στο σύνολο των άγαμων παιδιών, ανεψιών, εγγονιών, κ.ο.κ, προκύπτει η ακόλουθη εικόνα.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 32: Αναλογία Αρρένων ανά 100 Θήλεα στον άγαμο πληθυσμό. Συρράκο 1905.

ΔΟΜΕΣ	Αρρενες ανά 100 Θήλεα
3B	140.7
5Aα	190.9
5Aβ	188.6
5Bα	117.2
5Bβ	138.6
5Γ	157.1

Εκτός από την υποκαταγραφή των νεότερων θηλέων, πιστεύω πως συντρέχει στην συγκεκριμένη κοινωνία και άλλος ένας λόγος στον οποίο μπορούμε να αποδώσουμε αυτήν την πραγματικά εντυπωσιακή, αλλά τεχνητή, υπεροχή των αρρένων μεταξύ του νεότερου και άγαμου πληθυσμού. Πρόκειται, πολύ

156. Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί πως στην εξέταση αυτήν δε λαμβάνονται υπόψη ορισμένες κατηγορίες οικιακών σχηματισμών. Η ανισόρροπη κατανομή των φύλων δε μπορεί να αποδοθεί σε όλες τις περιπτώσεις στους ίδιους λόγους. Βιολογικά γεγονότα αλλά και ο κύκλος εξέλιξης του νοικοκυριού του προσδίδουν σε κάποιες φάσεις μια σύνθεση τέτοια που να αποκλείει μίαν ισόρροπη κατανομή των φύλων. Έτσι, τα νοικοκυριά "χωρίς συζυγικές ή γονικές σχέσεις", εκείνα που περιέχουν κήρους/ες με παιδιά, τα διευρυμένα, όπως και τα σταξινόμενα εμφανίζουν εξαιτίας της ίδιας τους της σύνθεσης μίαν ανισόρροπη κατανομή των φύλων η οποία δεν απαιτεί παραπέρα ερμηνεία, και δεν περιλαμβάνεται στην εξέταση.

απλά, για την προτεραιότητα που αποδίδεται στο γάμο των ευγατέρων με συνέπεια την ταχύτερη αποχώρησή τους από το πατρικό νοικοκυριό, άρα και την αριμεητική τους μείωση από κάποια στιγμή και μετά στη ζωή της οικιακής ομάδας. Τα προικοσύμφωνα του 1925-1934, και η ταύτιση των νοικοκυριών που πρωταγωνιστούν στους γάμους αυτούς με τα νοικοκυριά του 1929 μας παρέχουν την πρώτη δυνατότητα να εξακριβώσουμε το κατά πόσον η σειρά με την οποία παντρεύονται τα παιδιά μιας οικογένειας επηρεάζει την κατανομή των φύλων μεταξύ του νεότερου πληθυσμού. Από τη διασταύρωση προικοσυμφώνων και δημοτολογίων του 1905 και του 1929, εμφανίστηκαν πολλές περιπτώσεις νοικοκυριών στις οποίες, εάν και ο γιος είναι μεγαλύτερος από την αδελφή του, οι ευγατέρες παντρεύονται νωρίτερα από τους γιούς¹⁵⁷. Ακραίο ίσως παράδειγμα αυτής της πρακτικής αποτελούν οι περιπτώσεις στις οποίες ο γιος, ο οποίος είναι μεγαλύτερος από την αδελφή του κατά 3 έως και 8 χρόνια, παντρεύεται την ίδια χρονιά με εκείνην, την ίδια ημέρα, ή με μια εβδομάδα ακριβώς καθυστέρηση.

Εάν όμως θέλουμε να συνδέσουμε την ανισόρροπη κατανομή των φύλων σε νεότερες ηλικίες με την ταχύτερη αποχώρηση των ευγατέρων λόγω του γάμου τους από το πατρικό

157. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα του Αυδίκου 1991, σπ.π, σ.365-367, ως προς το ρόλο που παίζει η προίκα στη σειρά με την οποία παντρεύονται τα αδέλφια στους Συρακιώτες της Πρέβεζας. Ας σημειωθεί ακόμη πως εάν τα δεδομένα μας δεν απέκρυπταν την πραγματική αναλογία των φύλων στον άγαμο πληθυσμό, ή εάν επέτρεπεν την παρακολούθηση των κινήσεων των νέων γυναικών μετά το γάμο τους και τον εντοπισμό του νοικοκυριού προέλευσής τους, θα εξακριβώναμε τον ακριβή αριθμό των αγάμων γυναικών, και θα είχαμε τη δυνατότητα να κατασκευάσουμε τον δείκτη αναλογίας των φύλων στον άγαμο πληθυσμό, κάτι που θα έδινε μίαν ένδειξη της δυνατότητας του εν λόγω κοινωνικού συνόλου να δημιουργήσει νέα ζεύγη, άρα να αναπαραχθεί. Βλέπε σχετικά Δ.Τσούση, Κοινωνική Δημογραφία, Αθήνα 1986, σ.25. Ο δείκτης αυτός θα συνέβαλε σημαντικά στη στάθμιση της συμβατότητας της αναπαραγωγής των εγγάμων ζευγαριών με τη δημιουργία σύνθετων οικιακών ομάδων.

νοικοκυριό, είναι απαραίτητο να εντοπίσουμε στις πηγές τη μείωση των ευγατέρων σε ηλικία γάμου. Ο μέσος όρος ηλικίας γάμου των γυναικών δείχνει να κυμαίνεται ανάμεσα στα 20 και τα 24. Δεν έχουμε όμως παρά ελάχιστα στοιχεία για να εξακριβώσουμε το κατά πόσον οι "απούσες" βρίσκονται σε αυτήν την ομάδα ηλικίας. Τα πρώτα στοιχεία μας προέρχονται από ένα μέρος των πυρηνικών νοικοκυριών του 1905, στα οποία έχουν καταγραφεί οι ηλικίες των ευγατέρων. Εάν συναρτηθούν οι κατανομές της ηλικίας γιών και ευγατέρων σε αυτές τις δομές, διαπιστώνεται όντως, πως από μια ηλικία και πέρα ο αριθμός των κοριτσιών μειώνεται.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.33: Κατανομή ηλικίας γιών και ευγατέρων πυρηνικών νοικοκυριών του 1905.

ΗΛΙΚΙΕΣ	ΓΙΟΙ	% Συνόλου	ΕΥΓΑΤΕΡΕΣ	% Συνόλου
0-9	128	46.0	37	43.5
10-19	101	36.0	43	50.5
20-29	48	17.0	5	5.9
30-39	3	1.0	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	280	100.0	85	99.9

Τα ποσοστά στην πρώτη ομάδα ηλικίας δεν διαφέρουν σημαντικά. Η διαφοροποίησή τους αρχίζει προς το τέλος της δεύτερης. Στην ομάδα ηλικίας 10-19 ετών, τα 32 από τα 43 κορίτσια είναι μεταξύ 10 και 15 ετών, σε μικρότερη δηλαδή ηλικία από αυτήν που φαίνεται κοινωνικά ενδεικνυόμενη για το γάμο. Από τα 20 κι έπειτα, η μείωση των ευγατέρων είναι ραγδαία, σε σύγκριση με αυτήν των γιών. Ένας αριθμός ογδονταπέντε ατόμων δεν είναι βέβαια και τόσο μεγάλος: εάν όμως επικαλεστούμε και τη μετακίνηση των ευγατέρων από τα πατρικά νοικοκυριά τους προς εκείνα των πεθερικών τους, η οποία έχει ήδη διαπιστωθεί μέσα από την παρακολούθηση της εξέλιξης των πυρηνικών νοικοκυριών στο διάστημα 1898-1905, φαίνεται πλέον εαμιτό να αποδοθεί η απουσία των νεότερων γυναικών από τα νοικοκυριά προέλευσής τους στο γάμο τους. Με

το γάμο τους αποχωρούν από το πατρικό νοικοκυριό συντομότερα από τους αδελφούς τους, και τούτο συνεπάγεται την μειωμένη παρουσία τους, η οποία, με τη σειρά της, εξηγεί την ανισόρροπη κατανομή των φύλων, στον νεώτερο και άγαμο πληθυσμό πάντα.

Μπορούμε συνεπώς να συμπεράνουμε ότι στο πλαίσιο αυτού του τμήματος του πληθυσμού δεν υφίσταται πραγματική έλλειψη επλέων, και να αποδώσουμε την εικόνα της αριθμητικής υπεροχής των αρρένων αφενός σε μια πρακτική υποκαταγραφής των γυναικών και αφετέρου στην ταχύτερη αποχώρηση των ευγατέρων από την πατρική οικιακή ομάδα. Το ενδιαφέρον δε μιας τέτοιας ερμηνείας έγκειται κυρίως στο ότι αποδεικνύεται έμπρακτα εδώ ο βαθμός στον οποίο παράγοντες "εξωδημογραφικοί" όπως είναι η προτεραιότητα του γάμου των ευγατέρων, η ηλικία γάμου, και η μεταγαμική εγκατάσταση παρεμβαίνουν, στρεβλώνοντας την -πιθανότατα ομαλή όπως θα φανεί στους πίνακες των ποσοτών αγάμων και εγγάμων κατά φύλο και ομάδες ηλικίας- κατανομή των φύλων σε ορισμένες ομάδες ηλικίας.

Το 1929, όπως έχει ήδη επισημανθεί, η κατανομή των φύλων στο σύνολο του πληθυσμού εμφανίζει τις γυναίκες να υπερτερούν. Τα δεδομένα αυτής της χρονολογίας επιτρέπουν πλέον την απεικόνιση της κατανομής κατά φύλο και ηλικία, και επομένως τον εντοπισμό των ομάδων ηλικίας στις οποίες παρατηρείται και ο μικρότερος λόγος αρρένων ανά 100 θήλεα.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.34: Κατανομή του πληθυσμού του 1929 κατά φύλο και ηλικία.

Ηλικίες	Άρρενες	Θήλεα	Άρρενες κατά 100 Θήλεα
0-4	122	116	105.1
5-9	106	108	98.1
10-14	86	90	95.5
15-19	105	101	103.9
20-24	75	88	85.2
25-29	69	73	94.5
30-34	43	43	100.0
35-39	49	47	104.2
40-44	38	47	80.8
45-49	49	44	111.3
50-54	49	28	175.0
55-59	29	28	103.5
60-64	16	24	66.6
65-69	12	19	63.1
70-74	10	18	55.5
75-79	5	6	83.3
80-84	2	2	100.0
85-89	1	3	33.3
90-94	-	1	-
ΣΥΝΟΛΟ	866	886	97.7

Η κατανομή ξεκινά με ένα λόγο αρρένων προς θήλεα στα πλαίσια του φυσιολογικού¹⁵⁸. Η πτώση του λόγου στις ομάδες ηλικίας 20-29 μπορεί να αποδοθεί στη στράτευση όπως και στο φαινόμενο της εγκατάλειψης, προσωρινής ή οριστικής, της κοινότητας από τους νέους άνδρες σε αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής. Είναι πιθανό πως η ομάδα ηλικίας 40-44 έχει υποστεί τις απώλειες των Βαλκανικών πολέμων, και του Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Χωρίς να μπορώ να διατυπώσω συγκεκριμένες ερμηνείες για τις υπόλοιπες αποκλίσεις που παρατηρούνται στον πίνακα, μπορούμε ωστόσο εύλογα να υποθέσουμε πως και αυτός ο πληθυσμός έχει υποστεί τις

158. L. Henry, *Demographie, analyses et modeles*, Παρίσι 1972, σ.29: "...On appelle rapport de masculinite le nombre d'hommes pour 100 femmes. A la naissance il est de l'ordre de 105..."

συνέπειες της μετανόστευσης, των πολέμων, αλλά και της επιδημίας της γρίπης του 1918-1919. Ταυτόχρονα, η υποκαταγραφή των θηλέων εξακολουθεί κατά τα φαινόμενα να υφίσταται, όπως και πιθανότατα σε κάποιο βαθμό η ελαττωματική δήλωση και καταγραφή των ηλικιών τους. Στις μεγαλύτερες ηλικίες πάντως η οριστητική υπεροχή των γυναικών μπορεί να θεωρηθεί φυσιολογική. Οποιασ όμως και να είναι οι αποκλίσεις που εμφανίζονται στον πίνακά μας, τα ποσοστά εγγάμων ανδρών και γυναικών του 1929 αποδεικνύουν πως δεν υπήρξαν αρκετές για να δημιουργήσουν ελλείψεις στη γαμήλια αγορά αυτής της κοινωνίας.

Η εξέταση που προηγήθηκε διαμορφώνει την εικόνα ενός πληθυσμού ο οποίος, στο επίπεδο του ρυθμού αναπαραγωγής του έγγαμου ζευγαριού και της αναλογίας των φύλων, δεν φαίνεται να συναντά εμπόδια για τη συγκρότηση σύνθετων οικιακών σχηματισμών. Ας προχωρήσουμε τώρα στην εξέταση των παραγόντων που συνιστούν το πολιτισμικό μοντέλο σχηματισμού του νοικοκυριού που προτείνεται.

1. Η ηλικία στο γάμο.

α. Η ηλικία γάμου των γυναικών.

Για την περίοδο την οποία καλύπτουν τα δυο πρώτα δημοτολόγια, οι πληροφορίες σχετικά με την ηλικία στο γάμο των γυναικών είναι ελάχιστες και έμμεσες. Για να αποκτήσω λοιπόν κάποιες εντελώς στοιχειώδεις ενδείξεις για την ηλικία κατά την οποία παντρεύονταν οι γυναίκες, προχώρησα ως εξής: αφενός έκανα χρήση των γάμων της περιόδου 1830-1870 και εντόπισα στα δημοτολόγια του 1898 και του 1905 όσα άτομα επιζούν. Μεταξύ των προσώπων που βρέθηκαν με αυτόν τον τρόπο, συγκαταλέγονται δώδεκα γυναίκες των οποίων η ηλικία αναγράφεται στα δημοτολόγια του 1905. Η μέση ηλικία κατά την οποία τέλεσαν γάμο οι γυναίκες αυτές εντοπίζεται στα 21.7

έτη τους. Ακόμη, χρησιμοποιώντας το συνολικό σώμα των νοικοκυριών της κοινότητας, και με αφετηρία τη χρονολογία γέννησης των γυναικών η οποία αναγράφεται στο δημοτολόγιο του 1929, εξακριβώθηκε η ηλικία ενός αριθμού εγγάμων γυναικών του 1898 και του 1905. Πρόκειται βέβαια για έναν σχετικά περιορισμένο αριθμό ατόμων: εκατόν δώδεκα γυναίκες του 1898, και εβδομήντα εννέα του 1905. Οι γυναίκες αυτές επιπλέον παρουσιάζονται συγκεντρωμένες σε νεότερες ομάδες ηλικίας, μια και η αφετηρία για τον εντοπισμό τους βρίσκεται στο δημοτολόγιο του 1929. Η επεξεργασία αυτή δεν μας πληροφορεί παρά μόνο για την ηλικία μερικών εγγάμων γυναικών κατά τη στιγμή της απογραφής τους, και τα ευρήματά της συγκροτούν έναν τυχαίο και απολύτως κονδραειδή δείκτη.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.35: Ηλικίες εγγάμων γυναικών το 1898 και το 1905.

Ομάδα Ηλικίας	Αριθμός	% του συνόλου
15-19	37	19.3
20-24	78	40.8
25-29	40	20.9
30-34	16	8.3
35-39	15	7.8
40-44	3	1.5
45-49	2	1.0
ΣΥΝΟΛΟ	191	99.6

Τα στοιχεία αυτά δεν στερούνται ωστόσο εντελώς αξίας, καθώς δείχνουν πως ένα σημαντικό ποσοστό των γυναικών αυτών έχει παντρευτεί σε αρκετά νεαρή ηλικία. Μπορεί έτσι να διατυπωθεί μια πρώτη υπόθεση για μία "ανατολικο-Ευρωπαϊκή" γομήλια συμπεριφορά των γυναικών του Συρράκου κατά τον 19ο αιώνα, συμπεριφορά η οποία, σύμφωνα με τον Hajnal, συμβαδίζει με το σύστημα σχηματισμού των σύνθετων

νοικοκυριών¹⁵⁹, και σύμφωνα με τον Laslett με την τυπική συμπεριφορά των γυναικών στη "Μεσόγειο" και την "Ανατολή".

Οι επόμενες πληροφορίες για την ηλικία στο (πρώτο) γάμο αρρένων και θηλέων προέρχονται από τα προικοσύμφωνα της περιόδου 1925-1934, που αφορούν 109 γάμους. Με τον εντοπισμό αυτών των νεονύμφων στα δημοτολόγια και κυρίως σε αυτό του 1929 που περιέχει και το έτος γεννήσεως των γυναικών, εξαγάγεται η ηλικία στο γάμο αρκετών ατόμων. Αφού αφαιρεθούν όσα άτομα δεν εντοπίστηκαν στα δημοτολόγια, καταλήγουμε σε ένα σύνολο ενενήντα γυναικών και ογδόντα εννέα ανδρών. Στο βραβείο στον οποίο νομιμοποιείται η σύγκριση των μεγεθών μιας μικρής κοινωνίας με αντίστοιχα δεδομένα σε κρατικό επίπεδο, θα είχε ενδιαφέρον να παραβληθούν οι ηλικίες στον πρώτο γάμο των γυναικών του Συρράκου με εκείνες των ορεινών της Βουλγαρίας κατά χρονικές περιόδους οι οποίες δεν απέχουν και πολύ από αυτές των δικών μας δεδομένων¹⁶⁰.

159. Παρά την αναμφισβήτητη σημασία της νεαρής ηλικίας στο γάμο ως παράγοντα που επιμηκύνει το χρόνο συμβίωσης των έγγαμων ζευγαριών διαδοχικών γενεών, η συνάρτηση του παράγοντα αυτού με ένα σύστημα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών έχει αμφισβητηθεί. Βλέπε για παράδειγμα, P.P. Viazzo, Upland Communities, C.U.P. 1989, σ.241, ο οποίος εντοπίζει "δυτικού" τύπου συμπεριφορές όπως τον αργοποιημένο γάμο και ένα σημαντικό ποσοστό ανδρικής αγαμίας στα πλαίσια ενός συστήματος σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών. Αυτό δε υποδεικνύει, σύμφωνα με τον Viazzo, πως ο παράγοντας της ηλικίας στο γάμο δεν αποτελεί τόσο σημαντική παράμετρο για το σύστημα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών όσο το κριτήριο της ολιγής απουσίας της νεοτοπικής μεταγαμικής εγκατάστασης και της διάσπασης ως μοναδικού μηχανισμού εμφάνισης νέων νοικοκυριών. Την ίδια βαρύτητα στην απουσία της νεοτοπικότητας αποδίδει άλλωστε και ο Laslett (οπ.π, σ.531). Βλέπε και Kertzer 1989, οπ.π, σ.7 για την αμφισβήτηση της σύνδεσης της μικρής ηλικίας στο γάμο με τη συχνότητα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών.

160. Θα γίνει εδώ χρήση των στοιχείων τα οποία περιέχονται στο έργο του N. Botev, "Nuptiality in the Course of the Demographic Transition: The Experience of the Balkan Countries", Population Studies 44, (1990), σ.107-126.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.36: Συρράκο 1925-34, Βουλγαρία 1921-5:
Ποσοστά ηλικιών γυναικών κατά τον
πρώτο Γάμο τους.

Ηλικίες	Συρράκο 1925-34	Βουλγαρία 1921-5
15-19	46.6	31.9
20-24	51.1	47.2
25-29	1.1	11.0
30-34	1.1	(30-39) 7.0
35-39	-	

Πηγή: Προικοσύμφωνα Συρράκου 1925-34, Βotev 1990 σ.117.
Τα στοιχεία της Βουλγαρίας αφορούν κατά 88% τον πρώτο
γάμο των γυναικών αυτών.

Από τη σύγκριση λοιπόν μεταξύ των δεδομένων του Συρράκου και εκείνων της Βουλγαρίας προκύπτει μια αυξημένη συγκέντρωση τέλεσης γάμου σε νέες ηλικίες στο Συρράκο, ενώ στο γυναικείο πληθυσμό της Βουλγαρίας οι αντίστοιχες ηλικίες καλύπτουν ένα σαφώς ευρύτερο φάσμα. Οι γυναίκες του Συρράκου που τέλεσαν γάμο ανάμεσα στο 1925 και το 1934 εμφανίζουν μίαν αρκετά πρωίμη ηλικία στον πρώτο γάμο, με μέσο όρο τα 20.0 έτη. Πρόκειται για μια μέση ηλικία κατά πολύ μικρότερη από τον μέσο όρο που προκύπτει για το γυναικείο πληθυσμό των χωριών της Λευκάδας το 1843¹⁶¹. Σύμφωνα με την ανάλυση της απογραφής της Ελλάδας του 1879 από την G.Serelea¹⁶², ο μέσος

161. Μ.Τομαρά-Σιδέρη, "Οικονομική δυναμική και δημογραφική μετάβαση", Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 90, (1991), σ.70-85. Η σταδιακή αύξηση της ηλικίας στο γάμο από το μέσον του 19ου αιώνα και πέρα, σε συνδυασμό με τις μεταβολές των ποσοστών γαμплиότητας κατά ομάδες ηλικίας, τεκμηριώνει, σύμφωνα με τη συγγραφέα, τη βαθμιαία μετάβαση του πληθυσμού της Λευκάδας προς το "δυτικό" μοντέλο γαμплиότητας.

162. G.Serelea, Reconstitution des caracteristiques demographiques de la population feminine en Grece pendant la seconde moitie du 19e siecle, αδημοσίευτη εργασία στο Πανεπιστήμιο του Louvain, 1977, σ.67-69. Της ιδίας, "Regards sur la nuptialite et la fecondite en Grece pendant la seconde moitie du XIXe siecle", Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 32 (1978), σ.42-52. Η σύγκριση των ευρημάτων της

όρος ηλικίας των γυναικών κατά το γάμο κυμαίνεται ανάμεσα στα 23.1 και τα 23.5¹⁶³. Τα μεγέθη δηλαδή που χαρακτηρίζουν το γυναικείο πληθυσμό της Ελλάδας, προσεγγίζουν εκείνα των πληθυσμών του "Βορειοδυτικού" συστήματος (άνω των 21 κατά τον Hajnal, άνω των 22 κατά τον Laslett). Αντιθέτως, στο βαθμό βέβαια στον οποίο μπορεί κανείς να στηριχθεί στις λίγες και έμμεσες πληροφορίες των πηγών μας, φαίνεται θεμιτό να εντάξουμε την ηλικία κατά την οποία παντρεύονται οι γυναίκες του Συρρόκου στο ευρύτερο πλαίσιο μιας μη-Ευρωπαϊκής συμπεριφοράς.

β. Η ηλικία γάμου των ανδρών.

Η αντίστοιχη διασταύρωση των προικοσυμφώνων της περιόδου 1830-1870 με τα δυο πρώτα δημοτολόγια, κατέληξε σε ένα σύνολο τριάντα τεσσάρων ανδρών, οι οποίοι δείχνουν να έχουν παντρευτεί σε μια μέση ηλικία 25.7 ετών. Οι άνδρες των μεταγενέστερων προικοσυμφώνων (1925-1934), παντρεύονται σε μια μέση ηλικία 23.7 ετών, μίαν ηλικία δηλαδή, χαρακτηριστική και αυτή του "συστήματος των σύνθετων νοικοκυριών" του Hajnal. Όπως θα φανεί όμως στη συνέχεια, οι πίνακες των ποσοστών εγγάμων και αγάμων ανδρών αποκαλύπτουν μια πιο προχωρημένη ηλικία στο γάμο. Το 1905, στην ομάδα ηλικίας 25-29 ετών έχει παντρευτεί το 54% του συνόλου, ενώ το ποσοστό των εγγάμων ανδρών ηλικίας 30-34 ετών φτάνει το 80%. Φαίνεται θεμιτό επομένως να τοποθετήσουμε την μέση ηλικία γάμου των ανδρών γύρω στο 30ο έτος ηλικίας τους, οπότε θα πρέπει να θεωρηθεί πως οι άνδρες του Συρρόκου ακολουθούν μια συμπεριφορά "δυτικού" τύπου.

παρούσας μελέτης με εκείνα της Segelea γίνεται εδώ με την επιφύλαξη την οποίαν επιβάλλουν η διαφορετική υφή των διαθέσιμων δεδομένων αλλά και της μεθοδολογίας της καθεμιάς.

163. Οι ηλικίες στο γάμο των γυναικών της ομάδας των κτηνοτρόφων της Φούρκας στο διάστημα 1900-1948 κυμαίνονται και εκεί σε χαμηλά επίπεδα, με μέσο όρο τα 22.8 έτη. Schein, 1973, οπ.π., σ.232.

Ακόμη μια ενδιαφέρουσα σύγκριση μεταξύ των δεδομένων στα οποία καταλήγουμε με βάση τα προικοσύμφωνα του 1925-1934 και των στοιχείων που εξάγει ο M. Sivignon για την ηλικία στο γάμο των κατοίκων της Σαμαρίνας (Βλάχοι και κτηνοτρόφοι όπως και οι Συρρακιώτες): ανάμεσα στο 1900 και το 1915, δηλαδή περίπου μια δεκαετία νωρίτερα, οι άνδρες στη Σαμαρίνα παντρεύονταν πολύ αργότερα από τους Συρρακιώτες, σε μια μέση ηλικία 33.5 ετών. Το ίδιο συμβαίνει και για τις γυναίκες της Σαμαρίνας που παντρεύονταν σε μια μέση ηλικία 24 ετών¹⁶⁴. Παρανεαυτικά ως σημειωθεί πως οι αξιολογημένες αυτές διαφορές υποδεικνύουν πιθανά τις τοπικές ιδιαιτερότητες τις οποίες οφείλει να σταθμίσει μια ενδεχόμενη ευρύτερη μελέτη του "ελληνικού" γαμήλιου μοντέλου.

Συνοψίζοντας λοιπόν τις παρατηρήσεις για το πρώτο σκέλος της δημογραφικής συμπεριφοράς του πληθυσμού, θα σημειώσουμε την μικρή ηλικία στο γάμο των γυναικών τόσο κατά τον 19ο όσο και κατά τον 20ο αιώνα. "Ανατολικού", ή "Μεσογειακού" τύπου λοιπόν, η γαμήλια συμπεριφορά των γυναικών του Συρράκου, ενώ, όπως είδαμε, οι πρακτικές των ανδρών της κοινωνίας αυτής τείνουν μάλλον να προσεγγίσουν το δυτικό μοντέλο.

Η διαφορά ηλικίας των συζύγων.

Ο παράγοντας αυτός δεν έχει μελετηθεί πολύ, παρ'όλον τον αναμφισβήτητο αντίκτυπό του επάνω στην εξέλιξη της οικιακής ομάδας και στη μορφολογία της. Τα στοιχεία που είχε στη διάθεσή του¹⁶⁵, οδήγησαν τον Laslett να θεωρήσει την μικρή διαφορά ηλικίας μεταξύ των συζύγων ως χαρακτηριστική του γενικότερου δυτικού μοντέλου: στον πίνακά του, η στήλη "διαφορά ηλικίας συζύγων κατά τον πρώτο γάμο" ("age gap

164. Sivignon 1989, οπ.π, σ.155.

165. Laslett 1972, οπ.π, πίνακας 1.5, σ.75.

between spouses at first marriage"), συνοδεύεται στις περιπτώσεις των ευρωπαϊκού μοντέλων (του δυτικού και του κεντρικού) από την ένδειξη "μικρή" ("narrow")· στο μεσογειακό του μοντέλο αντίθετα, η διαφορά ηλικίας των συζύγων χαρακτηρίζεται "μεγάλη" ("wide"). Σε στατιστικό επίπεδο, οι χαρακτηρισμοί αυτοί αντιστοιχούν σε μια μέση διαφορά ηλικίας τριών ετών (υπέρ των ανδρών) μεταξύ των συζύγων στο δυτικό πρότυπο, και δέκα ετών στο ανατολικό. Και σ' αυτό το πεδίο όμως, άλλες μελέτες έχουν αποκαλύψει μια μεγαλύτερη ποικιλία πρακτικών¹⁶⁶. Ας δούμε τώρα πως συμπεριφέρεται σε αυτό το επίπεδο ο πληθυσμός του Συρράκου. Εκει ήδη σημειωθεί πως από τα προικοσύμφωνα του 19ου αιώνα εξάγεται μια μέση ηλικία στο γάμο των γυναικών 21.7 ετών και των ανδρών 25.7 ετών, δηλαδή μια μέση διαφορά τεσσάρων ετών υπέρ των ανδρών. Τα ελάχιστα δεδομένα του 1898 οδηγούν σε ένα μέσο όρο διαφοράς ηλικίας των συζύγων της τάξης των 5.6 ετών και εκείνα του 1905, σε μια μέση διαφορά 7.1 ετών. Από το δείγμα των προικοσυμφώνων 1925-1934, το οποίο περιορίζεται σε 84 περιπτώσεις, αφού αφαιρεθούν οι δευτερογαμίες των ανδρών και τα άτομα για τα οποία δεν υπάρχουν πληροφορίες ηλικίας, προκύπτουν εννέα περιπτώσεις γυναικών μεγαλύτερης ηλικίας από τους μέλλοντες συζύγους τους (με μέσο όρο δυο χρόνια διαφορά). Στα υπόλοιπα ζευγάρια ο άνδρας είναι κατά μέσο όρο 6.6 χρόνια μεγαλύτερος από τη σύζυγό του. Το 1929, ο μέσος όρος της διαφοράς ηλικίας μεταξύ συζύγων κυμαίνεται γύρω στα 7.5 χρόνια. Δεν έχουμε τη δυνατότητα να εξακριβώσουμε εάν πρόκειται όντως για τον πρώτο γάμο των ανδρών, παρά μόνο στα προικοσύμφωνα. Εάν όμως θεωρήσουμε αντιπροσωπευτική μια μέση διαφορά ηλικίας των συζύγων έξι ετών, ο πληθυσμός του Συρράκου θα πρέπει μάλλον

166. R.Wall, "The Composition of Households in a Population of Six Men to Ten Women: Southeast Bruges in 1814", Wall, Robin, και Laslett, 1983, σπ.π, σ.460-466.

να ενταχθεί -για άλλη μια φορά- στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ του δυτικού και του ανατολικού προτύπου.

Μια ενδιαφέρουσα προέκταση αυτού του θέματος αποτελεί η σημαντική αριθμητική υπεροχή των χήρων γυναικών στον πληθυσμό μας, σε αντίθεση με τον κατά πολύ μικρότερο αριθμό χήρων ανδρών. Οι χήρες αυτές κατοικούν με τα άγαμα ή έγγαμα παιδιά τους σε νοικοκυριά των κατηγοριών 3Δ, 4Α, 4Γ, 5Ββ και 5Γ. Ακόμη, η ανάγνωση των προικοσυμφώνων του 19ου αιώνα αλλά και του 20ου απεκάλυψε πως οι χήρες που προικίζουν τις μελλοντικές κόρες τους αποτελούν το 16% του συνόλου των προικοδοτών. Η εικόνα αυτή υποδεικνύει, εκτός από την απουσία δευτερογαμίας των γυναικών, και μια αρκετά μεγάλη διαφορά ηλικίας μεταξύ ανδρών και γυναικών κατά το γάμο τους. Ο μέσος όρος δηλαδή της διαφοράς ηλικίας μεταξύ των συζύγων στο πληθυσμό του Συρράκου, ο οποίος διατηρείται μάλλον σταθερός κατά το εξεταζόμενο διάστημα, δίκαιοιολογεί την αριθμητική υπεροχή των χήρων γυναικών.

Το να διαπιστωθεί όμως κάτι τέτοιο δεν παρουσιάζει από μόνο του ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στα πλαίσια της προβληματικής μας το φαινόμενο αυτό αποκτά σημασία μόνον εφόσον εξεταστεί η θέση την οποία επιφυλάσσει η κοινωνία αυτή στις γυναίκες αλλά και τους άνδρες που κηρεύουν, και ακολούθως, μελετηθούν οι συνέπειες αυτής της μεταχείρισης για τις πρακτικές συγκρότησης της οικιακής ομάδας. Ερχόμαστε έτσι σε μια άλλη πλευρά της κοινωνικής ζωής, η οποία αφορά τις νοοτροπίες και την αρμόζουσα κοινωνική συμπεριφορά που αυτές υπαγορεύουν ως προς τους γέροντες, αλλά και τους νεότερους χήρους/ες.

Από την περιορισμένη παρουσία των μονομελών σχηματισμών ηλικιωμένων ατόμων έχουμε ήδη συμπεράνει πως οι γέροντες αλλά και οι νεώτεροι που κηρεύουν εξακολουθούν να ζουν με τα παιδιά τους, στο πλαίσιο διαφόρων ειδών

νοικοκυριών. Σε μια απόπειρα διεύρυνσης του χρονικού πλαισίου της έρευνας και εμπλουτισμού των διαθέσιμων στοιχείων, έχω επιχειρήσει όπως ήδη έχει λεχθεί, τη διασταύρωση των προικοσυμφώνων του 19ου αιώνα με τα δημοτολόγια. Μεταξύ άλλων, με ενδιέφερε και η ανίχνευση της πορείας των ατόμων που ετέλεσαν γάμο στο χρονικό διάστημα 1830-1872. Επεδίωξα έτσι να εντοπίσω τους νεόνυμφους κατά την εποχή εκείνη, ως ζευγάρια ή ως κηρεύσαντες, στα μεταγενέστερα δημοτολόγια, για να διαπιστώσω σε τι μορφές οικιακές ομάδες διαβιούν μετά το τέλος της έγγαμης ζωή τους, εάν δηλαδή συγκροτούν μοναχικά νοικοκυριά ή εάν παραμένουν, ως εξαρτώμενα μέλη ή ως αρχηγοί, στις οικιακές ομάδες τους.

Όπως θα περίμενε κανείς, από τα ζευγάρια που τέλεσαν τους γάμους τους κατά τη δεκαετία του 1840-49, "σώζεται" ένα ελάχιστο ποσοστό στο τέλος του αιώνα. Το 1898 εντοπίζονται μόνον ένας χήρος και μια χήρα, ενώ το 1905 τρεις χήρες. Συνολικά δηλαδή 5 άτομα, όλα σε κατάσταση κηρείας. Από τους γάμους που τελέστηκαν στη δεκαετία 1850-59, το 1898 επιζούν τέσσερεις χήροι, τέσσερεις χήρες, και επτά ζευγάρια. Το 1905, εντοπίζονται τέσσερεις χήροι, ένας άνδρας που έχει ξαναπαντρευτεί, δεκαπέντε χήρες, και πέντε ζευγάρια (τα ζευγάρια εκλαμβάνονται εδώ ως μονάδες). Από τους γάμους της δεκαετίας 1860-70 κι έπειτα, εντοπίζονται το 1898 δυο χήροι, οκτώ χήρες και πέντε ζευγάρια, και το 1905, τρεις χήροι, εννέα χήρες και δεκατρία ζευγάρια.

Συνολικά, εντοπίζονται στα δύο δημοτολόγια του 1898 και 1905 εξήντα επτά "μονάδες" (χήρες, χήροι και ζευγάρια), οι οποίες αντιστοιχούν στο 29% του συνόλου των 234 γάμων που τελεστηκαν κατά την περίοδο αυτή. Το ποσοστό δεν είναι βέβαια μεγάλο, αλλά δεν θα πρέπει να εντυπωσιάζει, δεδομένου πως το δημοτολόγιο του 1898 κατέγραψε μόνο το "μετακινούμενο" πληθυσμό, και πως, το 1905, δεν μπορεί παρά να είναι αναμενόμενο ένα σημαντικό ποσοστό απωλειών λόγω της

ηλικίας και του θανάτου πολλών από τους "πρωταγωνιστές" των προικοσυμφώνων του προηγούμενου αιώνα.

Από την παρακολούθηση λοιπόν των ατόμων αυτών προκύπτουν τα εξής:

Το 1898, από ένα σύνολο επτά κηρών γυναικών που βρέθηκαν, οι έξι ζουν σε διευρυμένες οικιακές ομάδες, στις οποίες εμφανίζεται ως αρχηγός ο παντρεμένος γιος, και η μία κατοικεί σε ένα πολυπυρηνικό νοικοκυριό, με τους έγγαμους γιούς της. Από τους πέντε άνδρες, ένας κήρος κατοικεί μόνος του, ένας έχει ξαναπαντρευτεί, ένας "ηγείται" πολυπυρηνικού νοικοκυριού, και δύο κατοικούν με έναν παντρεμένο γιό, σε διευρυμένο σχηματισμό, διατηρώντας βέβαια οι ίδιοι την αρχηγία του.

Το 1905, σε σύνολο είκοσι ενός γυναικών που έχουν κηρεύσει, οι τέσσερεις κατοικούν σε πολυπυρηνικά νοικοκυριά, δεκατρείς σε διευρυμένα, τέσσερεις κατοικούν με τα άγαμα παιδιά τους. Δύο κήροι κατοικούν μόνοι τους, ένας έχει ξαναπαντρευτεί, ένας έχει "διευρύνει" το νοικοκυριό του έγγαμου γιού του, και ένας ηγείται πολυπυρηνικής οικιακής ομάδας. Σε όλες τις περιπτώσεις, οι κήρες κατέχουν θέση "εξαρτώμενου" μέλους, ενώ οι άνδρες διατηρούν την ηγεσία του νοικοκυριού.

Στο σύνολο των περιπτώσεων που εξετάστηκαν λοιπόν, η αποφυγή δημιουργίας μοναχικών νοικοκυριών είναι έκδηλη. Η περίθαλψη των γερόντων και η διατήρηση της θέσης τους στα πλαίσια του οικογενειακού σχηματισμού με τους πλησιέστερους συγγενείς τους ενισχύει τα όσα έχουμε ήδη συμπεράνει. Οι γέροι δεν αποκόπτονται και το τέλος της ζωής τους τους βρίσκει πλασιωμένους από τα παιδιά τους. Στο επίπεδο της μορφολογίας του νοικοκυριού βέβαια, τούτο μεταφράζεται σε μίαν ακόμη πρακτική η οποία ευνοεί, σε κάποια φάση του

κύκλου ζωής του νοικοκυριού, τη συγκρότηση διευρυμένων και σύνθετων οικιακών σχηματισμών.

Η γαμплиότητα του πληθυσμού.

Η γαμплиότητα των αρρένων.

Προκειμένου να εξασχούν τα ποσοστά γαμплиότητας και αγαμίας των αρρένων σε συνάρτηση με την ηλικία τους θα χρησιμοποιηθούν οι ομάδες ηλικίας μεταξύ 15 και 49 ετών¹⁶⁷. Δεχόμαστε την θέση του Hajnal πως ο αριθμός όσων παραμένουν άγαμοι από την ηλικία των 45 και μετά μπορεί να εκληφθεί ως δείκτης οριστικής αγαμίας. Από τους υπολογισμούς έχουν αφαιρεθεί τα (ελάχιστα άλλωστε) άτομα "άγνωστης οικογενειακής κατάστασης". Η συνάρτηση της οικογενειακής κατάστασης των ανδρών με την ηλικία τους απεικονίζεται στους πίνακες που ακολουθούν.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.37α: Ποσοστά Εγγάμων* και Αγάμων Αρρένων κατά Ομάδα Ηλικίας. Συρράκο 1898.

Ηλικίες	Εγγαμοι	%	Αγαμοι	%	Συν.Ομ. Ηλικ.	%
115-19	2	1.9	101	98.0	103	99.9
120-24	16	19.5	66	80.4	82	99.9
125-29	41	68.3	19	31.6	60	99.9
130-34	56	96.5	2	3.4	58	99.9
135-39	56	96.5	2	4.4	58	99.9
140-44	57	100.0	-	-	57	100.0
145-49	35	97.2	1	2.7	36	99.9

167. Ο Hajnal, 1965, σπ.π, σ.101-103) είτε γιατί δεν διέθετε τα σχετικά στοιχεία, είτε για κάποιον άλλο λόγο τον οποίο δεν αναφέρει, παρέλειψε από τους υπολογισμούς του τις ενδιάμεσες ομάδες ηλικίας των 30-34, 35-39 και 40-44 ετών. Δεν υπάρχει επομένως η δυνατότητα να παρακολουθήσουμε συγκριτικά τους ρυθμούς γαμплиότητας ανάμεσα στις ηλικίες 30-45, διάστημα κατά το οποίο τουλάχιστον το 1905 δείχνουν να έχουν παντρευτεί στην συντριπτική τους πλειοψηφία οι Συρρακιώτες.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.37β: Ποσοστά Εγγάμων* και Αγάμων Αρρένων
κατά Ομάδα Ηλικίας, Συρράκο 1905.

Ηλικίες	Εγγαμοί	%	Αγάμοι	%	Συν.Ομ.Ηλικ.	%
15-19	2	1.6	123	98.4	125	100.0
20-24	25	16.7	124	83.2	149	99.9
25-29	73	54.0	62	45.9	135	99.9
30-34	88	80.7	21	19.2	109	99.9
35-39	84	88.4	11	11.5	95	99.9
40-44	81	89.0	10	10.9	91	99.9
45-49	79	97.5	2	2.5	81	100.0

*Στους έγγαμους περιλαμβάνονται και οι χήροι: υπολογίζονται δηλαδή οι άνδρες που έχουν τελέσει έναν τουλάχιστον γάμο.

Τα στοιχεία αυτά δείχνουν πως το 1905, από το σύνολο των ανδρών ηλικίας 15-29 ετών, το 75.5% παραμένουν αγάμοι μέχρι τα 30. Σύμφωνα με τον Hajnal, στο "ανατολικό πρότυπο" το ποσοστό των αγάμων ανδρών μέχρι τα 30 κυμαίνεται ανάμεσα στο 23% και το 18% (στη Βουλγαρία και τη Σερβία του 1900 αντίστοιχα).

Εαν δε παραβάλλουμε τα δεδομένα του Συρράκου ανά χρονολογία απογραφής με εκείνα του "ανατολικού μοντέλου" του Hajnal, βλέπουμε πως ο ανδρικός πληθυσμός του Συρράκου εντάσσεται μόλις οριακά στο πρότυπο της Ανατολικής Ευρώπης, του οποίου έχει συνοψίσει τα χαρακτηριστικά ο Hajnal στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.38: Ποσοστά ανδρικής αγαμίας στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και στο Συρράκο.

Χώρα	Ετος	Ομάδες Ηλικίας		
		20-24	25-29	45-49
Ελλάδα	1907	82	47	9
Ουγγαρία	1900	81	31	5
Βοσνία	1910	63	31	6
Βουλγαρία	1900	58	23	3
Σερβία	1900	50	18	3
Συρράκο	1898	80	32	3
Συρράκο	1905	83	46	2
Συρράκο	1929	83	23	4

Πηγή: Hajnal 1965, σ.103 και τα δημοτολόγια του Συρράκου.

Στην πρώτη ομάδα ηλικίας (20-24 ετών) ο πληθυσμός του Συρράκου κατέχει τα υψηλότερα ποσοστά αγαμίας. Το ποσοστό αγαμίας μειώνεται σημαντικά στην επόμενη ομάδα ηλικίας, αλλά εξακολουθεί να διατηρείται υψηλό ανάμεσα στις χώρες που συγκροτούν το ανατολικό μοντέλο, προσεγγίζοντας εκείνο της Ελλάδας του 1907, η οποία παρουσιάζει και τα υψηλότερα ποσοστά αγαμίας όλων των πληθυσμών του μοντέλου αυτού. Στο δυτικό μοντέλο του Hajnal, τα ποσοστά ανδρικής αγαμίας μεταξύ 24-29 ετών κυμαίνονται ανάμεσα στο 81 και το 96%, και μεταξύ 25 και 29 ετών ανάμεσα στο 34 και το 78%. Ο πληθυσμός του Συρράκου κατά το 1898 και το 1905 εμφανίζει ποσοστά ανδρικής αγαμίας έως τα 30 τα οποία συμπίπτουν με εκείνα ορισμένων χωρών του "δυτικο-ευρωπαϊκού μοντέλου", όπως την Μεγάλη Βρετανία (83%), ή τη Φινλανδία και την Πορτογαλία (84%)¹⁶⁸.

Εάν όμως η γαμήλια συμπεριφορά του άρρενος πληθυσμού του Συρράκου γύρω στις αρχές του αιώνα μοιάζει να βρίσκεται πραγματικά στα όρια μεταξύ των δυο μοντέλων του Hajnal, και μάλλον πιο κοντά στο δυτικό, το ποσοστό της "οριστικής

168. Hajnal 1965, οπ.π, πίνακας αρ.2, σ.102.

αγαμίας" του εμφανίζει έντονη απόκλιση από εκείνο των αρρένων του Δυτικού μοντέλου. Η αγαμία των ανδρών ηλικίας 45-49 ετών βρίσκεται στο χαμηλότερο επίπεδο όλων των χωρών του "ανατολικού μοντέλου", καθώς η θεαματική αύξηση του ποσοστού των εγγάμων ανδρών από την ηλικία των 30 ετών κι' έπειτα καταλήγει στο 96.4 στην τάξη ηλικίας των 45-49 ετών. Μπορούμε δηλαδή να μιλήσουμε για την ουσιαστική ανυπαρξία οριστικής αγαμίας στο Συρράκο κατά το 1905, φαινόμενο το οποίο αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του ανατολικού μοντέλου¹⁶⁹.

Τα αντίστοιχα μεγέθη για το 1929 αποκαλύπτουν μια πιο σύνθετη κατάσταση πραγμάτων, όπως δείχνει ο πίνακας κατανομής των αρρένων εκείνης της χρονιάς κατά ομάδα ηλικίας και οικογενειακή κατάσταση.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.39: Ποσοστά Εγγάμων* και Αγάμων Αρρένων κατά Ομάδα Ηλικίας. Συρράκο 1929.

Ηλικίες	Εγγαμοί	%	Αγαμοί	%	Συν. Ομ. Ηλικ.	%
115-19	1	0.9	104	99.0	105	99.9
120-24	13	17.3	62	82.6	75	99.9
125-29	53	76.8	16	23.1	69	99.9
130-34	41	95.3	2	4.6	43	99.9
135-39	46	93.8	3	6.1	49	99.9
140-44	35	92.1	3	7.8	38	99.9
145-49	47	96.0	2	4.0	49	100.0

Η αγαμία στην ομάδα ηλικίας των 20-24 παραμένει η ίδια με εκείνη των αρχών του αιώνα. Ωστόσο, η μείωση της ηλικίας του γάμου των ανδρών που επισημάνθηκε ήδη στο κεφάλαιο περί των οικιακών σχηματισμών του 1929, έχει οδηγήσει στη μεγάλη πτώση της ανδρικής αγαμίας στην ομάδα

169. "The numbers remaining single at 45-49 may be taken to indicate the numbers who never marry at all. In the European pattern (Belgium, Sweden), a substantial proportion remain single throughout life, in the Eastern European countries almost none" Hajnal 1965, οπ.π, σ.102.

ηλικίας 25-29 ετών: το 77% των αρρένων αυτής της ηλικιακής ομάδας έχει παντρευτεί, έναντι του 54% το 1905. Στο εσωτερικό δηλαδή της ομάδας 25-29 ετών εντοπίζεται η μεγαλύτερη αύξηση της γαμπλιότητας, η οποία συμπορασούρει προς τα κάτω και το συνολικό ποσοστό των αγάμων ανδρών ηλικίας κάτω των 30 (73% έναντι 75.5% το 1905). Η διαδοχή δε των ομάδων ηλικίας συνοδεύεται από μια πολύ εντονότερη αύξηση της γαμπλιότητας απ' όσο συνέβαινε στις προηγούμενες χρονολογίες. Η μικρή αύξηση του ποσοστού της οριστικής αγαμίας, (από 2.5% το 1905 σε 4.0% το 1929), δεν αρκεί για να μεταβάλλει την εικόνα της αυξημένης γαμπλιότητας του πληθυσμού το 1929, εικόνα η οποία προσεγγίζει εμφανώς το "Ανατολικό μοντέλο" του Hajnal. Εάν επομένως, το 1905, έχουμε ενδείξεις μιας ενδιάμεσης συμπεριφοράς των Συρρακιωτών, τριάντα χρόνια αργότερα ο πληθυσμός της κοινωνίας αυτής μοιάζει να έχει υιοθετήσει ως προς τη γαμπλιότητά του άκρως "ανατολικές" πρακτικές.

Το φαινόμενο αυτό αναζητεί βέβαια ερμηνεία. Εάν επιστρέψουμε στα στοιχεία του πίνακα 37α, που αφορά τα ποσοστά εγγάμων και αγάμων αρρένων μεταξύ των μετακινούμενων Συρρακιωτών, δηλαδή των κτηνοτρόφων, παρατηρούνται μεγέθη της ίδιας περίπου τάξης με εκείνα του 1929 στον πίνακα 37γ. Οι μεγάλες διαφορές δηλαδή εντοπίζονται ανάμεσα στον πληθυσμό του 1905 και εκείνους του 1898 και του 1929. Εάν εφαρμόσουμε τα κριτήρια της διάκρισης μετακινουμένων και μη-μετακινουμένων όπως ήδη έγινε κατά τη σύγκριση της κατανομής των διαφόρων τύπων νοικοκυριών του 1905, και εξετάσουμε τα ποσοστά αγαμίας που εμφανίζονται στις δύο κατηγορίες, προκύπτουν αξιοσημείωτες διαφορές.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ. 40: Ποσοστά Εγγάμων και Αγάμων Ανδρών κατά Ομάδες Ηλικίας και Κατηγορία. Συρράκο 1905.

Ηλικ.	Μετακινούμενοι			Μη-Μετακινούμενοι						
	Εγγάμοι %	Αγάμοι %	Συν.	Εγγάμοι %	Αγάμοι %	Συν.				
15-19	1	1.2	81	98.7	82	1	2.3	42	97.6	43
20-24	22	22.0	78	78.0	100	3	6.1	46	93.8	49
25-29	57	72.0	22	28.5	79	16	28.6	40	71.4	56
30-34	60	93.7	4	6.2	64	28	62.2	17	37.7	45
35-39	58	98.3	1	1.7	59	27	75.0	9	25.0	36
40-44	55	100.0	-	-	55	26	72.2	10	27.7	36
45-49	52	100.0	-	-	52	27	93.1	2	6.9	29

Ο πίνακας αποκαλύπτει έντονες διαφορές μεταξύ της γαμήλιας συμπεριφοράς των μετακινουμένων και εκείνη των μη-μετακινουμένων. Οι τελευταίοι επιδεικνύουν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά αγαμίας από την ηλικία των 30 ετών και μετά, ποσοστά που όχι μόνον αποκλίνουν από εκείνα του συνολικού πληθυσμού του 1898 και του 1905, αλλά και από εκείνα των μετακινουμένων της ίδιας χρονιάς. Φαίνεται πράγματι σαν να συνυπάρχουν δύο επαγγελματικές κατηγορίες στην κοινότητα, η καθεμιά με τους δικούς της ρυθμούς γαμηλιότητας. Είναι δύσκολο να επιχειρήσουμε μίαν ερμηνεία του φαινομένου. Η κατανομή των αρρένων των δυο κατηγοριών κατά ομάδες ηλικίας δεν παρουσιάζει διαφορές τέτοιες που να δικαιολογούν την απροθυμία των μη-μετακινουμένων να παντρευτούν. Λαμβάνοντας υπόψη την απουσία πολλών μη-μετακινουμένων ανδρών από το Συρράκο, είναι λογικό να συμπεράνουμε πως οι απογραφείς δεν γνώριζαν την οικογενειακή κατάσταση πολλών από αυτούς· οι ποσοστιαίες διαφορές είναι όμως τέτοιες που δεν αρκεί η άγνοια των απογραφών για να εξηγήσει την έκταση της απόκλισης στη γαμήλια συμπεριφορά των δυο κατηγοριών. Θα πρέπει μάλλον να συνδέσουμε την αργοπορημένη ηλικία στον γάμο και τα υψηλά ποσοστά αγαμίας των μη-μετακινουμένων με τη δυσπραγία της οικονομίας τους, και την συνακόλουθη αποδιοργάνωση της οικιακής οργάνωσής τους, όπως έγινε

άλλωστε για να ερμηνευτεί η αυξημένη παρουσία των "κωλών" νοικοκυριών μεταξύ των μη-μετακινηθέντων στο κεφάλαιο 5. Τούτο δε εξηγεί και την ομοιότητα μεταξύ των δεδομένων του 1898 και του 1929, χρονολογίες κατά τις οποίες ο πληθυσμός του Συρράκου εμφανίζεται αποτελούμενος αμιγώς (1898) ή στην μεγάλη του πλειοψηφία (1929) από κτηνοτρόφους.

Η σύγκριση των δεδομένων του Συρράκου με εκείνα του ανατολικού και του δυτικού μοντέλου του Hajnal απέδειξε για μια ακόμη φορά πόσο η τοπική ιδιαιτερότητα και η συνύπαρξη στα πλαίσια μιας κοινωνίας δύο ευρύτερων οικονομικο-επαγγελματικών ομάδων δυσχεραίνει την ένταξη συγκεκριμένων κοινωνιών στα ευρύτερα μοντέλα της υφιστάμενης βιβλιογραφίας. Πέραν τούτου όμως, ο εντοπισμός των μεταβολών της γαμηλιότητας του πληθυσμού αυτού στο διάστημα που καλύπτεται από τις τρεις απογραφές μας οδηγεί στην διαπίστωση της επίρροής του οικονομικού και κοινωνικού παράγοντα επάνω σε ένα δημογραφικό φαινόμενο το οποίο εκ πρώτης όψεως θα μπορούσε να θεωρηθεί αυτόνομο.

Η γαμηλιότητα των γυναικών.

Από τα δύο πρώτα δημοτολόγια δεν μπορούν να εξαχθούν πλήρη στοιχεία για τη γαμηλιότητα των γυναικών. Καταρχήν, όπως είναι γνωστό, λείπουν οι ηλικίες τους. Ακόμη και αν τις γνωρίζαμε όμως, για να υπολογίσουμε έστω και κατά προσέγγιση την ηλικία στην οποία παντρεύτηκαν, θα έπρεπε να διασέταμε τις χρονολογίες γέννησης όλων των παιδιών τους, συμπεριλαμβανομένων και των ευγατέρων τους. Αυτά τα στοιχεία υπάρχουν μόνο στο δημοτολόγιο του 1929, από το οποίο μπορούν να εξαχθούν και δεδομένα για τη γαμηλιότητα των ηθλέων.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.41: Ποσοστά Εγγάμων* και Αγάμων Θηλέων
κατά Ομάδα Ηλικίας. Συρράκο 1929.

Ηλικίες	Εγγαμες	%	Αγάμες	%	Συν. Ομ. Ηλικ	%
15-19	7	6.9	94	93.0	101	99.9
20-24	56	63.6	32	36.3	88	99.9
25-29	71	97.2	2	2.7	73	99.9
30-34	43	100.0	-	-	43	100.0
35-39	47	100.0	-	-	47	100.0
40-44	43	91.4	4	8.5	47	99.9
45-49	44	100.0	-	-	44	100.0

* Στις έγγαμες υπολογίζονται και οι χήρες, όπως και με τους άνδρες των προηγούμενων πινάκων.

Η παράθεση των μεγεθών της γαμηλιότητας των γυναικών δείχνει μια αυξημένη, για τα ανατολικά πρότυπα, αγαμία στις ηλικίες 20-24. Το ποσοστό αγαμίας αυτών των ηλικιών όμως δεν φτάνει σε καμιά περίπτωση εκείνο των γυναικών του Δυτικού μοντέλου, το οποίο δεν βρίσκεται ποτέ σε επίπεδα καμηλότερα του 55%¹⁷⁰. Το 2.7% των γυναικών ηλικίας 25-29 ετών οι οποίες παραμένουν άγαμες, αλλά και η εξαφάνιση της αγαμίας μέχρι την ηλικία των 40 ετών, δικαιολογεί την κατάταξη των γυναικών του Συρράκου εκείνης της εποχής στο "ανατολικό" μοντέλο του Hajnal. Αν και η ανάλυσή της αφορά τον γυναικείο πληθυσμό του 1879, αξίζει να σημειωθεί πως οι υπολογισμοί της Serelea¹⁷¹ απέδωσαν ένα ποσοστό αγαμίας στην ομάδα

170. Βλ. Hajnal 1965, οπ.π, σ.103: Οι υπολογισμοί του βέβαια αφορούν τις αρχές του 20ου αιώνα. Ωστόσο, ο ίδιος ισχυρίζεται πως έως το 1940, θα βρίσκαμε αμετάβλητη τη βασική αντίθεση ανάμεσα στο ευρωπαϊκό και το ανατολικό μοντέλο.

171. Serelea 1978, οπ.π, σ.43-44. Ας σημειωθεί πως η αναφορά στα μεγέθη τα οποία προκύπτουν από τις αναλύσεις της Serelea δεν συνεπάγεται και την αποδοχή της ερμηνείας της αυξημένης γαμηλιότητας και της μικρής ηλικίας στο γάμο των γυναικών την οποία διατυπώνει αυτή η συγγραφέας. Η Serelea ερευνά την ερμηνεία των φαινομένων αυτών στους παράγοντες της μικρής έγγειας ιδιοκτησίας, της ισομερούς κατανομής της περιουσίας, και της κυριαρχίας της διευρυμένης οικογένειας.

ηλικίας των 31-35 της τάξης του 6.01%, και στην ομάδα ηλικίας 41-45 ετών της τάξης του 3.28. Η γαμплиότητα των γυναικών του Συρράκου εμφανίζεται δηλαδή κατά πολύ μεγαλύτερη από εκείνη του γυναικείου πληθυσμού του ελληνικού κράτους.

Όε θα πρέπει όμως να μας διαφύγει η "ξαφνική" εμφάνιση της αγαμίας της τάξης του 8.5% στην ομάδα ηλικίας 40-44; η οποία προκαλεί ερωτηματικά, ακόμη δε περισσότερο εάν αναλογισθεί κανείς πως προηγούνται αλλά και ακολουθούν ομάδες ηλικίας οι οποίες χαρακτηρίζονται από μηδενικά ποσοστά αγαμίας. Τα διαθέσιμα στοιχεία δεν αρκούν για να αναζητηθεί η ερμηνεία αυτής της ξαφνικής εμφάνισης ενός σημαντικού δείκτη αγαμίας. Το μόνο που είμαι σε θέση να κάνω εδώ είναι να συναρτήσω αυτό το ποσοστό με την αντίστοιχα αυξημένη αγαμία των ανδρών της ομάδας ηλικίας 45-49, κάτι που δεν φαίνεται παράλογο δεδομένης της μέσης διαφοράς ηλικίας μεταξύ συζύγων.

2. Η ηλικία των γονέων στην πρώτη τεκνοποιία.

Τα γνωστά προβλήματα των πηγών δυσκολεύουν και την εξαγωγή συμπερασμάτων για την ηλικία των γονέων κατά την πρώτη τεκνοποιία για το 1898 και το 1905. Η ανάλυση στηρίζεται κατανάγκην στα δεδομένα του 1929, και στις σποραδικές περιπτώσεις του δημοτολογίου του 1905 όπου αναγράφεται η ηλικία των γυναικών:

Τα στοιχεία του 1905 υποδεικνύουν ένα μέσο όρο ηλικίας 25.3 ετών των γυναικών κατά την πρώτη τεκνοποιία και 31.7 ετών για τους άνδρες. Το 1929, τα αντίστοιχα μεγέθη είναι της τάξης των 23.8 και 31.3 ετών. Διαπιστώνεται έτσι πως ο αναπαραγωγικός βίος των γυναικών αρχίζει σχετικά

Όπως πλέον γνωρίζουμε όμως, οι παράγοντες αυτοί δεν βρίσκονται συναρτημένοι σε μίαν απλή αιτιακή σχέση με τη γαμήλια συμπεριφορά των πληθυσμών.

νωρίε¹⁷², και εξασφαλίζει τις πιθανότητες για τη γέννηση αρκετών γιών, όρα και τη δημιουργία σχετικά πολυμελών οικογενειών. Πληρούται δηλαδή μια από τις "δημογραφικές" προϋποθέσεις για το σχηματισμό διευρυμένων και σύνθετων νοικοκυριών. Είναι γνωστό αφετέρου, πως οι διευρυμένες και σύνθετες οικιακές ομάδες στο Συρράκο συγκροτούνται σε κάθετη κατεύθυνση, με ζευγάρια διαδοχικών γενεών να συμβιώνουν. Ο σχηματισμός και, κυρίως, η διατήρηση τέτοιων νοικοκυριών εξαρτώνται επομένως από την σύμπτωση της διαβίωσης γονέων/ος και έγγαμων/ου γιών/ου. Είδαμε προηγουμένως πως οι γυναίκες αυτής της κοινωνίας επιζούν σε μεγάλο βαθμό των συζύγων τους. Δεδομένων λοιπόν των κανόνων που επιβάλλουν τη συμβίωση αυτών των κληρών γυναικών με τα παιδιά τους, η παρουσία ορισμένων υποκατηγοριών διευρυμένων και σύνθετων νοικοκυριών είναι εξασφαλισμένη. Ας στραφούμε τώρα προς την πλευρά των ανδρών.

Η συνάρτηση της διαφοράς της ηλικίας πατέρα-γιού με τη μέση ηλικία γάμου των ανδρών επιτρέπει να σταθεμιστούν οι πιθανότητες σχηματισμού διευρυμένων και σύνθετων οικιακών ομάδων. Όπως δείχνουν οι πίνακες γαμπλιότητας, η μέση ηλικία γάμου των ανδρών γύρω στις αρχές του αιώνα μπορεί να τοποθετηθεί ανάμεσα στα 30 και τα 34 έτη. Η ηλικία κατά την οποία αποκτούν το πρώτο παιδί τους κυμαίνεται γύρω στο 31ο με 32ο έτος ηλικίας τους. Με δεδομένη λοιπόν μια μέση διαφορά ηλικίας 32 ετών μεταξύ πατέρα και γιού και την

172. Σε αντίθεση με τα στοιχεία της Serjelea 1978, οπ.π, σ.48, η οποία εξάγει ένα μέσο όρο ηλικίας στην πρώτη τεκνοποίηση των γυναικών της τάξης των 31.9 ετών, μια ηλικία που προκαλεί εντύπωση σε μια κοινωνία αυξημένης γαμπλιότητας και πρόιμου γάμου, και την οποία αποδίδει η συγγραφέας σε μια σειρά συνθηκών δυσμενών για τη γονιμότητα, (τον θηλασμό, τη στειρότητα εξ αιτίας διαφόρων ασθενειών, και κυρίως την ενδομήτρια ενησιμότητα). Μπορούμε να υποθέσουμε πως οι γυναίκες του Συρράκου, που τεκνοποιούν, ως φαίνεται, πολύ νωρίτερα ξεφεύγουν από τέτοιες δυσμενείς επιδράσεις;

ηλικία στο γάμο που ήδη διαπιστώθηκε, -τηρουμένων και των υπολοίπων προϋποθέσεων για κάτι τέτοιο- μπορούμε να υποθέσουμε πως ένα τυπικό νοικοκυριό θα εισέλθει στη σύνθετη φάση του κύκλου ζωής του γύρω στα 64ο έτος ηλικίας του αρχηγού του. Τούτο επιβεβαιώνεται από τα συγκεντρωμένα στοιχεία του πίνακα 11: στις δύο κατηγορίες σύνθετων νοικοκυριών όπου ζεί ο πατέρας, δηλαδή στην οικογένεια-κορμού (5Αα) και στην κατηγορία 5Αβ, η μέση ηλικία του αρχηγού κυμαίνεται ανάμεσα στα 62 και τα 66.2 χρόνια. Το σύνολο των αρρένων αρχηγών ηλικίας 60-69 ετών ανέρχεται σε 38 άτομα: από αυτούς τους αρχηγούς, οι είκοσι δύο ηγούνται νοικοκυριών της κατηγορίας 5, και οι έξι νοικοκυριών της κατηγορίας 4. Το 58% δηλαδή των ανδρών αυτών έχουν συγκροτήσει σύνθετα νοικοκυριά, το 16% διευρυμένα, και το 26% ηγούνται απλούστερων μορφών. Παρόμοια εικόνα εμφανίζουν και τα στοιχεία του 1905: το 58% των αρρένων αρχηγών 60-69 ετών ζούν σε σύνθετα νοικοκυριά. Η ηλικία τεκνοποίησης των ανδρών εμφανίζεται επομένως αρκετά συμβατή με ένα σύστημα σχηματισμού πολυπυρηνικών οικιακών σχηματισμών, κατά τις αρχές του αιώνα.

Το 1929, τα δημογραφικά δεδομένα της ηλικίας των γονέων στην πρώτη τεκνοποίηση σε συνδυασμό με την ηλικία γάμου των αρρένων εξακολουθούν να εμφανίζονται ευνοϊκά για το σχηματισμό των πολυπυρηνικών νοικοκυριών, αν όχι ευνοϊκότερα. Η ηλικία των γυναικών κατά την πρώτη τεκνοποίηση έχει σημειώσει πτώση σε σχέση με το 1905, αν δώσουμε πίστη στις λίγες σχετικές πληροφορίες που υπάρχουν για τη χρονιά εκείνη. Η μέση ηλικία γάμου των ανδρών έχει μειωθεί, αφού ήδη από τα 25-29 το 77% έχει παντρευτεί και στα 30-34 το ποσοστό φτάνει το 95%. Θεωρητικά επομένως, οι σύνθετοι οικιακοί σχηματισμοί έχουν τη δυνατότητα να εμφανιστούν σε νεότερες ηλικίες των αρχηγών.

Ο πρώτος τρόπος για να ελεγχθεί το εάν συμβαίνει κάτι τέτοιο συνίσταται στη σύγκριση των μέσων όρων των ηλικιών των αρχηγών των κατηγοριών 5Αα και 5Αβ. Τα μεγέθη αυτά δεν δείχνουν να έχουν μεταβληθεί όμως: ο μέσος όρος ηλικίας του αρχηγού των οικογενειών-κορμού και των νοικοκυριών του τύπου 5Αβ το 1929 παραμένει στα ίδια περίπου επίπεδα με εκείνα του 1905. Ο επόμενος έλεγχος αφορά την κατανομή των αρχηγών των σύνθετων νοικοκυριών. Εάν βρεθούν το 1929 αυξημένα ποσοστά αρχηγών σύνθετων οικιακών ομάδων ηλικίας μικρότερης από τα 60, σε σύγκριση με τις προηγούμενες χρονολογίες, θα αποδειχθεί πως όντως η σύνθετη φάση στη ζωή του νοικοκυριού επέρχεται συντομότερα. Εννοείται πως θα εξετάσουμε μόνο τις περιπτώσεις εκείνες όπου ζεί ο πατέρας αρχηγός, (5Αα, 5Αβ, 5Ββ, και 5Γ). Και σε αυτήν την περίπτωση όμως, τα ποσοστά διατηρούνται εντυπωσιακά σταθερά: οι άνδρες 60-69 ετών που ηγούνται τέτοιων νοικοκυριών αποτελούν το 18,98 και το 1905 το 57% του συνόλου, και το 1929 το 53% του συνόλου. Τα ποσοστά δε των νεότερων αρχηγών (50-59 ετών) αυτών των σύνθετων νοικοκυριών ανέρχονται το 1898 σε 16,7%, το 1905 σε 17,3%, και το 1929 σε 18,5%. Οι αυξημένες "δημογραφικές" δυνατότητες για πρόωρο σχηματισμό σύνθετων νοικοκυριών του 1929 επομένως, η νεότερη ηλικία στο γάμο και στην τεκνοποίηση, δεν οδήγησαν τους Συρρακιώτες στην επίσπευση της δημιουργίας σύνθετων οικιακών ομάδων τους.

3. Η μεταγαμική εγκατάσταση.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο τέθηκε ως μια από τις προϋποθέσεις του σχηματισμού διευρυμένων και σύνθετων οικιακών δομών η πρακτική της απομάκρυνσης των θυγατέρων με το γάμο τους από τον πατρικό οίκο και της αντίστοιχης ενσωμάτωσης νέων θηλέων μελών στο νοικοκυριό, ως συζύγων των γιόντων του αρχηγού. Ευνόητο είναι πως η οποιαδήποτε ενσωμάτωση συζυγικής μονάδας σε ένα ήδη υπάρχον νοικοκυριό θα οδηγήσει στη διεύρυνση ή "συνθετοποίηση" του. Σε μια κοινωνία όπου

κυριαρχεί η νεοτοπική μεταγαμική εγκατάσταση, η διεύρυνση θα τείνει να είναι μηδενική¹⁷³.

Η παρατήρηση των δημοτολογίων όσο και η ανάλυση της συγγενειακής σύνθεσης του νοικοκυριού έχουν μέχρι τώρα καταστήσει εμφανές ότι έχουμε να κάνουμε με μια κοινωνία που ακολουθεί κανόνες ανδροπατροτοπικής μεταγαμικής εγκατάστασης των γυναικών. Με άλλα λόγια, οι θυγατέρες και οι αδελφές των αρχηγών των νοικοκυριών απομακρύνονται με το γάμο τους από την οικιακή ομάδα προέλευσής τους και ενσωματώνονται σε εκείνην του συζύγου τους. Η μετακίνηση αυτή αποτελεί μια θεμελιώδη συνιστώσα της διαδικασίας σχηματισμού αρρενοκεντρικών διευρυμένων και σύνθετων δομών.

Εως το 1929, η αποχώρηση των γυναικών από τα πατρικά τους νοικοκυριά με το γάμο τους και η ένταξή τους σε εκείνα των συζύγων τους διαπιστώνεται μάλλον έμμεσα, από την απουσία τους από την οικιακή ομάδα προέλευσής τους ανάμεσα στις απογραφές του 1898 και του 1905, και από τη μείωση του αριθμού των κοριτσιών ενός ζεύγους από μια ηλικία και μετά. Στην περίπτωση όμως των δεδομένων του 1929, οι συζητημένες δυνατότητες ανάλυσης που προσφέρονται από τη διασταύρωση των προικοσυμφώνων των ετών 1925-1934 με το δημοτολόγιο εκείνης της χρονιάς, οδηγούν στην ανεύρεση συγκεκριμένων ατόμων, των οποίων γνωρίζουμε το όνομα, το πατρώνυμο, την ηλικία, και το νοικοκυριό προέλευσης. Προκειμένου δε για άτομα που έχουν παντρευτεί πριν το 1929, και που εντοπίζονται λίγα χρόνια αργότερα ως μέλη του τάδε ή δείνα νοικοκυριού, η παρουσία τους σε αυτό αποδεικνύει και την ζητούμενη κατεύθυνση της μεταγαμικής εγκατάστασης.

Η παρακολούθηση λοιπόν της μεταγαμικής εγκατάστασης των γυναικών που παντρεύτηκαν κατά την περίοδο 1925-1929,

173. Hammel 1980, οπ.π, σ.246.

και η εξαγωγή, στο μέτρο του δυνατού, κάποιας κυρίως κατεύθυνσης τους θα μας προσφέρει μίαν ένδειξη διατήρησης του καθεστώτος που περιγράψαμε προηγουμένως -της αποχώρησης των ευγατέρων από τον πατρικό οίκο- ή, αντίθετα, της αποδυνάμωσης αυτής της πρακτικής, η οποία, εάν αποδειχθεί, αναμένεται να συνεισφέρει μερικώς στην ερμηνεία της αύξησης των πυρηνικών νοικοκυριών του 1929.

Τα προικοσύμφωνα μας πληροφορούν πως από το 1925 έως το 1929 τελέσθηκαν πενήντα εννέα γάμοι από το σύνολο των 109 που καταγράφονται. Στο δημοταλόγιο του 1929 εντοπίστηκαν σαράντα έξι από τα νεοσύστατα αυτά ζευγάρια. Μόλις οκτώ δημιούργησαν νέο νοικοκυριό, δόμες δηλαδή της κατηγορίας 3Α και 3Β. Τα υπόλοιπα ζευγάρια εμφανίζονται όλα ενσωματωμένα σε προϋπάρχουσες διευρυμένες ή σύνθετες οικιακές δομές.

Σύμφωνα με όσα έχουν ήδη ειπωθεί σε σχέση με την ταξινόμηση των οικιακών δομών, η συνύπαρξη ενός ζεύγους με κάποιον συγγενή του/της συζύγου δεν μπορεί από μόνη της να θεωρηθεί ικανοποιητικό τεκμήριο για την απόδειξη ενός συστήματος σύνθετων οικιακών σχηματισμών. Η παρουσία όμως στο ίδιο νοικοκυριό περισσότερων από δυο συζυγικών μονάδων, και ιδιαίτερα σε μίαν εποχή όπου δείχνουν να έχουν υπερισχύσει αισθητά οι πυρηνικοί οικιακοί σχηματισμοί, αποτελεί φαινόμενο που δεν μπορεί να αγνοηθεί. Σε είκοσι δε τέτοιες περιπτώσεις, η νύφη ενσωματώθηκε μετά το γάμο της σε νοικοκυριό που ήδη αριθμούσε μία, δύο ακόμη και τρεις συζυγικές μονάδες. Η ανδροπατροτοπική μεταγαμική εγκατάσταση της νύφης, που αποδεικνύεται από την παρουσία της στο νοικοκυριό του συζύγου, του πεθερού ή της πεθεράς της συνεπάγεται τη δημιουργία διευρυμένων και σύνθετων νοικοκυριών, ακόμη και τη διόγκωση μερικών ήδη υφισταμένων πολυπυρηνικών οικιακών δομών.

Η διασταύρωση των πηγών μας αποδεικνύει λοιπόν πως εξακολουθεί να υφίσταται η ανδροκρατοπική μεταγαμική εγκατάσταση των γυναικών, και συνεπώς η τάση της συγκράτησης επιμέρους συζυγικών μονάδων στο εσωτερικό ενός ποσοστού νοικοκυριών. Σύμφωνα επομένως με αυτά τα ευρήματα, οι σύνθετες οικιακές ομάδες δεν μπορούν να θεωρηθούν κατάλοιπα του παρελθόντος, καθώς διαπιστώνεται εκ μέρους του πληθυσμού του Συρράκου η επιμονή σε μια πρακτική που συνεπάγεται το σχηματισμό τέτοιων νοικοκυριών. Με λίγα λόγια, ένα όχι αμελητέο τμήμα του πληθυσμού όχι μόνον κατοικεί σε διευρυμένες και σύνθετες δομές το 1929, αλλά εξακολουθεί να πράττει έτσι ώστε είτε να δημιουργεί καινούργιες δομές τέτοιου είδους, είτε να συντηρεί, διογκώνοντάς τις, τις ήδη υφιστάμενες. Ως προς τη μεταγαμική εγκατάσταση επομένως η συμπεριφορά των Συρρακιωτών καθόλη την περίοδο που εξετάζεται αποδεικνύεται απολύτως συμβατή με ένα σύστημα σχηματισμού σύνθετων οικιακών ομάδων.

4. Η στιγμή και ο τρόπος δημιουργίας του νοικοκυριού. Η σύμπτωση του γάμου με την ίδρυση νέας οικιακής ομάδας.

Εξετάζοντας τον παραπάνω παράγοντα, εξετάζεται η αρχή της γένεσης ενός νοικοκυριού, η "πραγματική δομική αρχή" για την οποία κάνει λόγο με ιδιαίτερη έμφαση ο Laslett. Σύμφωνα με τον Hajnal, η έναρξη της έγγαμης ζωής σε μια οικιακή ομάδα της οποίας η ηγεσία βρίσκεται στα χέρια ενός πιο ηλικιωμένου ζεύγους αποτελεί ένα από τα ουσιαστικότερα γνωρίσματα του συστήματος σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών και συγκαταλέγεται στις βασικές ειδοποιές διαφορές μεταξύ του συστήματος αυτού και του συστήματος των πληθυσμών της Βορειοδυτικής Ευρώπης¹⁷⁴. Το ζητούμενο εδώ είναι να

174. Hajnal 1983, οπ.π, σ.69. Βλέπε και Viazzo 1989, οπ.π, σ. 234-237, 241.

διαπιστώσει ο βραχέος στον οποίο τα καινούργια ζευγάρια εγκαθίστανται μόνα τους, με άλλα λόγια ο βραχέος στον οποίο ο γάμος συνεπάγεται την ίδρυση ενός καινούργιου, ανεξάρτητου νοικοκυριού.

Το καμψλό ποσοστό στην κατηγορία 3Α των ζευγαριών νέας ηλικίας καθόλη την περίοδο που εξετάζεται αποτελεί ήδη μιαν ένδειξη της καμψλής συχνότητας ανεξάρτητης μεταγαμικής εγκατάστασης. Ο απλούστερος όμως τρόπος για να εξακριβωθεί ο βραχέος "νεοτοπικότητας" του πληθυσμού του Συρράκου συνίσταται στην σύγκριση του αριθμού των εγγάμων αρχηγών με το συνολικό αριθμό των εγγάμων αρρένων της ίδιας ομάδας ηλικίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ αρ.42: Εγγαμοί Αρχηγοί-Εγγαμοί Αρρένες ανά Έτος Απογραφής.

Ομ. Ηλ.	1898			1905			1929		
	Αρχ.	Συν.	%	Αρχ.	Συν.	%	Αρχ.	Συν.	%
115-19	-	2	-	-	2	-	-	1	
120-24	1	16	6	8	25	32	2	13	15
125-29	9	41	22	21	73	29	14	53	26
130-34	31	56	55	37	88	42	12	41	29
135-39	39	56	70	60	84	71	30	46	65
140-44	49	57	86	64	81	79	23	35	66
145-49	28	35	80	73	79	92	35	47	74
150-54	44	45	98	45	60	75	44	48	92
155-59	33	33	100	43	44	98	25	28	89
160-64	21	21	100	33	40	82	14	17	82
165-69	16	16	100	31	32	97	12	12	100
170-74	14	14	100	13	15	87	10	10	100
175-79	3	3	100	12	13	92	4	5	80

Από τον πίνακα αυτό γίνεται φανερό πόσο καμψτερημένο συμπίπτει το έγγαμο καμψτός των ανδρών με εκείνο της αρχηγίας του νοικοκυριού. Η σύμπτωση των δυο καμψτώτων αποκτά κάποια στατιστική βεβαιότητα μόνον από την τέταρτη δεκαετία ζωής των αρρένων και έπειτα. Ο έγγαμος βίος ξεκινά λοιπόν στο Συρράκο στα πλαίσια ενός ήδη υπάρχοντος

νοικοκυριού, του οποίου ηγείται ο πατέρας του νεόνυμφου ανδρός, ο μεγαλύτερος αδελφός του, ή κάποιος άλλος πιο ηλικιωμένος συγγενής. Στον κύκλο ζωής της οικιακής ομάδας ο γάμος επομένως εμφανίζεται ως ένα γεγονός το οποίο έχει ελάχιστο αντίκτυπο επάνω στη δημιουργία του νοικοκυριού.

Στο σημείο αυτό τουλάχιστον, τα νοικοκυριά μας εμφανίζουν μεγάλη ομοιότητα με εκείνα της Τουρκίας του 19ου αιώνα, για τα οποία σημειώνει ο Duben¹⁷⁴:

"Marriage did not have the significance in the Turkish household formation that it had in Western Europe. Indeed, mortality rather than nuptiality appeared to have been the engine pulling the system."

Ο θάνατος του πατριάρχη φαίνεται όντως να κατέχει σημαντική θέση στον κύκλο εξέλιξης του νοικοκυριού στο Συρράκο, ως ένα γεγονός που συνεπάγεται την ανακατανομή της εξουσίας στα πλαίσια της οικιακής ομάδας, και το σημαντικότερο ίσως, της περιουσίας της. Εξετάζοντας τις περιπτώσεις των σχέσεων νοικοκυριών ανάμεσα στο 1898 και το 1905, φάνηκε πως οι μισές από αυτές "συνέπεσαν" με το θάνατο του αρχηγού. Στην απόφαση διάσπασης της οικιακής ομάδας υπεισέρχονται βέβαια πολλοί ακόμη παράγοντες, όπως η ισορροπία μεταξύ παραγωγικών και μη παραγωγικών μελών, η διαχείριση της οικιακής περιουσίας, η κατανομή των εσόδων, ακόμη δε και η διαθεσιμότητα του χώρου στον οποίο στεγάζονται πολυμελείς σχηματισμοί. Ωστόσο, εξαιτίας της οργάνωσης του συστήματος μεταβίβασης της περιουσίας σε αυτήν την κοινωνία, ένα ζήτημα με το οποίο θα ασχοληθώ στη συνέχεια, το γεγονός της φυσικής εξαφάνισης του αρχηγού θα πρέπει να λειτουργούσε ως σταθεμός στη ζωή του νοικοκυριού.

Εάν επομένως ο γάμος δεν συνεπάγεται τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου νοικοκυριού, ο θάνατος του αρχηγού, χωρίς

174. Duben 1985, οπ.π,σ.82.

να είναι ο μοναδικός μηχανισμός για κάτι τέτοιο, εμφανίζεται οπωσδήποτε ως προάγγελος της ίδρυσης επιμέρους μονάδων, τουλάχιστον στο μορφολογικό επίπεδο. Στη διάσπαση μιας προϋπάρχουσας οικιακής ομάδας επομένως, και όχι στο γάμο εντοπίζεται η πιθανότητα εμφάνισης νέων νοικοκυριών, φαινόμενο το οποίο κατατάσσει δίκως αμφιβολία τον πληθυσμό του Συρράκου στο "ανατολικό" ή "μεσογειακό" παράδειγμα.

5. Το σύστημα μεταβίβασης της περιουσίας.

Στις προβιομηχανικές αγροτικές, κτηνοτροφικές, και βιοτεχνικές κοινωνίες το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγικής διαδικασίας πραγματοποιείται στα πλαίσια της οικιακής ομάδας, από τα μέλη του νοικοκυριού που συνεργάζονται στα πλαίσια κάποιας οικογενειακής εκμετάλλευσης, εφόσον βέβαια κατέχουν την απαιτούμενη περιουσία. Η γη, το κοπάδι, τα τεχνολογικά μέσα παραγωγής, και εν γένει τα κίνητά και ακίνητα αγαθά κάθε νοικοκυριού συνιστούν την υλική περιουσία του. Η διαχείριση και ο έλεγχος της περιουσίας αυτής αποτελούν θεμελιώδεις λειτουργίες της οικιακής ομάδας, λειτουργίες που προεκτείνονται στο χρόνο μέσα από τις πρακτικές μεταβίβασης της στις επερχόμενες γενεές.

Η προικοδότηση της ευγατέρας που παντρεύεται, η παράδοση της διαχείρισης της οικογενειακής εκμετάλλευσης από τον γέροντα που αποσύρεται στο γιο που τον διαδέχεται, η αποζημίωση των "μη-κληρονόμων" σε κοινωνίες που εφαρμόζουν ένα σύστημα ανισομερούς κληρονομίας, και η τελική κατανομή της περιουσίας στους δικαιούχους όταν πεθαίνει ο αρχηγός του νοικοκυριού, αποτελούν "σταθερούς" στον κύκλο ζωής του νοικοκυριού. Καθένας από τους σταθερούς αυτούς συνεπάγεται τη μεταφορά κάποιων αγαθών ή δικαιωμάτων επ'αυτών των αγαθών μεταξύ των μελών της οικιακής ομάδας, αλλά και ταυτόχρονα τη μετακίνηση προσώπων, μετακίνηση κοινωνικής υψής (όπως ο γάμος ή η αποχώρηση του γέροντα και η ανάληψη της αρχηγίας

του νοικοκυριού από έναν "διόδοχο") ή βιολογικής υφής (όπως ο θάνατος του πατέρα), ή ακόμη τη μεταβολή του κοινωνικού καθεστώτος των πρωταγωνιστών -η ευχατέρα γίνεται σύζυγος, ο γιός αρχηγός του νοικοκυριού-¹⁷⁵. Οι μετακινήσεις και οι μεταβολές αυτές συνοδεύονται από τη μεταφορά ενός τμήματος των αγαθών που αποτελούν την οικογενειακή περιουσία. Συνεπάγονται δηλαδή την μερική ή συνολική ανακατανομή της μεταξύ των μελών της οικιακής ομάδας.

Το χρόνο πραγματοποίησης των πράξεων αυτών, τη ποσότητα και το είδος των παρεχόμενων αγαθών, όπως και τα πρόσωπα-αποδέκτες της παροχής καθορίζουν ένα σύνολο κανόνων, το οποίο λειτουργεί υποδεικνύοντας αλλά και ταυτόχρονα αποκλείοντας από την πράξη παροχής αγαθά και πρόσωπα. Κανόνες και πρακτικές που απορρέουν από αυτούς συγκροτούν το "σύστημα μεταβίβασης", ένα σύστημα το οποίο εμφανίζεται άρρηκτα συνδεδεμένο με τη συγκρότηση, την εξέλιξη και την αναπαραγωγή της οικιακής ομάδας, και συμβαδίζει με τον κύκλο ζωής της, σηματοδοτώντας τους σταθμούς του¹⁷⁶.

175. "The linking of patterns of inheritance with patterns of domestic organisation is a matter not simply of numbers and formations but of attitudes and emotions. The manner of splitting property is a manner of splitting people; it creates (or in some cases reflects) a particular constellation of ties and cleavages between husband and wife, parents and children, sibling and sibling, as well as between wider kin." J. Goody, "Introduction", Goody, Thirsk και Thompson, επ, 1986, σ.π, σ.3. Βλέπε ακόμη του ίδιου, "Inheritance, property and women: some comparative considerations", στο ίδιο, σ.10-36.

176. "The family by its very nature has a time-dimension. It begins with the personal union of a couple which in peasant Europe entails a property arrangement. With the birth of children the family takes on new responsibilities and functions, and property arrangements are adjusted accordingly... As the children grow up, the process of fission of the old household begins with dowries, portions and gifts of various sorts. Finally, with the death of one or both spouses, the fund is definitively partitioned for

Η στενή σχέση αλληλεξάρτησης της οικιακής οργάνωσης με το πλέγμα των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και το σύστημα της μεταβίβασης των δικαιωμάτων αυτών σε κάθε κοινωνία κατέχει κεντρική θέση στα γραπτά των ερευνητών της οικιακής οργάνωσης. Εάν η σχέση αυτή αποτελεί κοινό τόπο για την ανθρωπολογική θεωρία, οι ιστορικοί, με λίγες εξαιρέσεις¹⁷⁷, της απέδωσαν σημασία μόλις κατά την τελευταία εικοσαετία, στα πλαίσια της έρευνας της οικιακής ομάδας στην προβιομηχανική κοινωνία. Η νέα ανάγνωση των προγενέστερων μελετών του συστήματος μεταβίβασης, συνέβαλε στη διαπίστωση πως κάθε θεωρία της οικιακής ομάδας και της συγγένειας απαιτεί τη διερεύνηση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και των τρόπων μεταβίβασης που απαντούν στο ίδιο κοινωνικό πλαίσιο. Διαμορφώθηκε έτσι ακόμη ένα κοινό πεδίο έρευνας για τον ανθρωπολόγο και τον ιστορικό, ή για την ακρίβεια, διευρύνθηκε ένα ήδη υφιστάμενο θεματικό πεδίο¹⁷⁸.

Η κοινή προβληματική των ιστορικών και των ανθρωπολόγων περιστρέφεται σε μεγάλο βαθμό γύρω από τη θέση που κατέχει το σύστημα μεταβίβασης της οικιακής περιουσίας ανάμεσα στους μηχανισμούς συγκράτησης και αναπαραγωγής της οικιακής ομάδας. Παράλληλα όμως θα πρέπει να μνημονευτούν και άλλοι θεματικοί άξονες που αναπτύσσονται κυρίως από την ανθρωπολογική θεωρία, όπως π.χ. εκείνοι που αφορούν την

the heirs". D.Sabean, "Aspects of kinship behaviour and property in rural Western Europe before 1800", Goody, Thirsk και Thompson επ, 1986, σπ.η, σ.105-106.

177. Βλ. για παράδειγμα H.J.Habakkuk, "Marriage Settlements in the 18th Century", Transactions of the Royal Historical Society, 32, (1950), σ.15-30.

178. T. Barthelemy, "Les modes de transmission du patrimoine. Synthèse des travaux effectués depuis quinze ans par les ethnologues de la France", Etudes Rurales 110-111-112, (1988), σ.195-212.

ταυτότητα και το ρόλο που αποδίδονται στις γαμήλιες παροχές¹⁷⁹.

Ο τρόπος με τον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας οργανώνουν τη μεταβίβαση της περιουσίας παραπέμπει σε ένα πολύ ευρύτερο σύνολο πρακτικών, εθεσμίων, και νοοτροπιών. Στις περιπτώσεις μελέτης ιστορικών κοινωνιών όμως, σπάνια είμαστε σε θέση να συλλάβουμε και να διερευνήσουμε τη μεταβίβαση ως "ολικό φαινόμενο" εξ αιτίας της έλλειψης αρκετών πληροφοριών. Έτσι, τα παραδείγματα πράξεων παροχής στα οποία αναφέρεται προηγουμένως δεν μπορούν να εκληφθούν παρά ως μερικές, επιμέρους, εκδηλώσεις του φαινομένου της μεταβίβασης της περιουσίας, ενός φαινομένου-διαδικασίας της οποίας η χρονική διάσταση συμπίπτει με το κύκλο ζωής της οικιακής ομάδας. Από τη διαδικασία αυτήν ο ερευνητής δεν μπορεί να εντοπίσει συνήθως παρά τμηματικές εκδηλώσεις. Ο εθεσμός της μακροχρόνιας επιτόπιας παραμονής της ανθρωπολογικής πρακτικής ευνοεί ανομφισβήτητα τη

179. Οι απόπειρες προσδιορισμού του τι συνιστά η προίκα, του εάν δηλαδή θα πρέπει να θεωρηθεί το κληρονομικό μερίδιο των θηλέων, μια δήλωση της κοινωνικής και οικονομικής θέσης της οικογένειας της νέφης, κ.α, (ερμηνείες για τις οποίες αξίζει να σημειωθεί πως δεν αλληλοαναιρούνται κατανάγκην) αφενούν στην ανθρωπολογική βιβλιογραφία. Ενδεικτικά θα αναφερθώ στο έργο των J.Goody και S.J.Tambiah, Bridewealth and Dowry, C.U.P. 1973, J.Goody, Production and Reproduction, C.U.P.1976, J.Goody, Death, Property and the Ancestors, Stanford University Press, 1980, D.Rheubottom, "Dowry and Wedding Celebrations in Yugoslav Macedonia", J.Comaroff, επ, The Meaning of Marriage Payments, Academic Press, 1980, σ.221-249, S.Harrell και S.Dickey, "Dowry Systems in Complex Societies", Ethnology 24, (1985), σ.105-119, G.Webster, A Comparative Study of the Dowry and Inheritance, αδημοσίευτη εργασία, Λονδίνο 1967, M.Spiro, "Marriage payments: a paradigm from the Burmese perspective" Journal of Anthropological Research 31, (1975), σ.89-115. Για μια ιδιαίτερα ολοκληρωμένη κριτική ανασκόπηση τόσο της ορολογίας των γαμήλιων παροχών όσο και της ανδροκεντρικής οπτικής κατά την προσέγγισή τους, βλέπε L.Bossen, "Towards a Theory of Marriage: The Economic Anthropology of Marriage Payments", Ethnology 27, (1988), σ.127-144.

σφαιρικότερη σύλληψη αυτής της διαδικασίας. Αντίθετα, ο ερευνητής ο οποίος δε διαθέτει παρά κάποια έγγραφο-τεκμήρια τέτοιων παροχών βρίσκεται σε σαφώς μειονεκτική θέση όσον αφορά το ίδιο εγχείρημα. Με άλλα λόγια, πηγές όπως αυτές που έχουμε στη διάθεσή μας δυσχεραίνουν την εκτίμηση της πραγματικής διάστασης μιας πράξης παροχής, όπως για παράδειγμα μιας προικοδοσίας ή μιας κληροδότησης, αλλά και την έστω και κατά προσέγγιση εκτίμηση της οικονομικής διαστρωμάτωσης ενός πληθυσμού στη βάση τέτοιων απομονωμένων πληροφοριών¹⁸⁰.

Εχοντας υπόψη τα όρια που θέτουν για μιαν ακόμη φορά η ποιότητα αλλά και η ποσότητα των πηγών, η εξέταση των διαθέσιμων στοιχείων για το σύστημα μεταβίβασης στο Συρράκο θα περιοριστεί στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο αφερόντο οι πρακτικές μεταβίβασης για τις οποίες υπάρχουν πληροφορίες με τις διαδικασίες συγκρότησης και αναπαραγωγής του νοικοκυριού στην κοινωνία αυτήν.

Είναι γνωστό πως οι πρακτικές μεταβίβασης πραγματοποιούνται στο εσωτερικό ενός πλέγματος στόμων που συνδέονται με σχέσεις οι οποίες αναγνωρίζονται από το κοινωνικό σύνολο ως συγγενικές. Ακόμη, έχουμε αποδεχθεί πως

180. Τα προβλήματα της αξιολόγησης των μεμονωμένων πράξεων παροχής που αποκαλύπτουν οι πηγές επισημαίνει η Ε.Καλπουρτζή, "Ινα πραγματοποιηθεί η δια γάμου σύζευξις" Ελληνική Κοινωνία 1, (1987), σ. 81-106. Η L. Bossen, 1988, σπ.π,σ.127, διατυπώνει ανάλογες επιφυλάξεις: "Another (difficulty) is the fact that in many societies, marriage is not defined by a single event, ceremony, or onetime transaction. It may be established slowly, by increments, with varying rights and complex obligations, and it may be established without any formal transfers of property. The economic implications of marriage arrangements over the lifecycle are more difficult to study than transactions that occur at some moment. For that reason, there has been a tendency to telescope the process of marriage, and oversimplify the complexities of gender and generational economics in the reproductive systems of other cultures".

στο βασμό που τα νοικοκυριά των πηγών μας συγκεντρώνουν ένα περιορισμένο κύκλο συγγενών του αρχηγού, αποτελούν μίαν αποκρυσταλλωμένη έκφραση των αμεσώτερων και στενότερων συγγενικών σχέσεων, μίαν απεικόνιση με άλλα λόγια του πυρήνα του συγγενικού δικτύου των ανθρώπων αυτών. Το αντικείμενο της έρευνας δηλαδή, οι οικιακοί σχηματισμοί των Συρρακιωτών, αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο μέσα στον οποίο διαδραματίζονται οι μεταβιβάσεις αγαθών. Η ύπαρξη δε των σχετικών με κάποιες πλευρές της μεταβίβασης πηγών επιτρέπει και επιβάλλει να στραφεί η έρευνα και προς την κατεύθυνση του εντοπισμού των πρακτικών μεταβίβασης στο εσωτερικό των νοικοκυριών και του τρόπου που ορατώνονται οι πρακτικές αυτές με το οικιακό φαινόμενο.

Τις πηγές αποτελούν τα προικοσύμφωνα για τα οποία έγινε ήδη λόγος και μια μονα διαθήκη, η οποία όμως αποδεικνύεται ιδιαίτερα διαφωτιστική. Ο συντάκτης της, ο παπα-Ιωάννης Μακριδήμας, εκτός από τις οδηγίες που έδωσε για την κατανομή της περιουσίας του, μας πληροφορεί για τη συνήθεια που επικρατούσε ως προς την κληρονομική μεταχείριση των κοριτσιών, και σχολιάζει και την κατάσταση που φαίνεται πως είχε αρχίσει τότε να διαμορφώνεται ως προς αυτές τις συνήθειες.

Το καθεστώς μεταβίβασης στο Συρράκο: Η προικοδότηση και η κληρονομιά.

Στο επίπεδο της βιβλιογραφίας, οι πληροφορίες που υπάρχουν για το σύστημα μεταβίβασης που επικρατούσε στην Ηπειρο είναι μάλλον περιορισμένες. Ενώ για τις περιοχές που απετέλεσαν το νεοσύστατο ελληνικό κράτος διαθέτουμε τις πληροφορίες των ερευνών που διεξήγαγε το Υπουργείο

Δικαιοσύνης με τα ερωτηματολόγια προς τις τοπικές αρχές¹⁸¹. απουσιάζουν τα αντίστοιχα στοιχεία για την Ηπειρο η οποία δεν αποτελούσε τότε τμήμα του ελληνικού βασιλείου. Σε γενικές γραμμές πάντως φαίνεται πως στην Ηπειρο επικρατούσε η αρχή της ισομοιρίας στην κατανομή της περιουσίας. Το περιεχόμενο του όρου "ισομοιρία" όμως είναι εντελώς σχετικό: εξετάζοντας τα δεδομένα μας σύντομα αντιλαμβάνεται κανείς πως η αρχή της ισομοιρίας δεν εντοπίζεται παρά μόνο στη στοιχειωδέστερη εκδοχή της, στην απουσία δηλαδή μιας προνομιακής μεταχείρισης του πρωτότοκου γιού. Οντως, ανάμεσα στους άρρενες απογόνους ενός ζευγαριού, και μόνον ανάμεσα σε εκείνους, δε φαίνεται να υφίστανται διαφορές ως προς τα μερίδια που ελάμβαναν κατά την τελική κατανομή της περιουσίας. Πρέπει από τώρα να διευκρινιστεί πως η κατανομή της περιουσίας ανάμεσα στους άρρενες απογόνους δεν πραγματοποιούνταν στο Συρράκο παρά μετά το θάνατο του πατέρα-αρχηγού της οικιακής ομάδας, και όπως θα φανεί παρακάτω ο χρόνος αυτός της κατανομής παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του νοικοκυριού.

Τι συνέβαινε όμως από τη μεριά των κοριτσιών; Οι πληροφορίες μας για το ζήτημα αυτό είναι περισσότερες, καθώς εκτός από το μεγάλο αριθμό προικοσυμφώνων που περιέχονται στις πρωτογενείς πηγές, υπάρχουν αρκετές βιβλιογραφικές αναφορές για τον τρόπο μεταβίβασης αγαθών στις θυγατέρες. Η

181. As σημειωθεί πως οι πληροφορίες που περιέχουν αυτές οι συλλογές τοπικών εθίμων θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με κάποια επιφύλαξη, δεδομένου ότι στα ερωτηματολόγια απάντησαν εκπρόσωποι των τότε τοπικών αρχών και πιθανότητα περιέγραψαν τις πρακτικές των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων του τόπου. Δεν μπορεί ακόμη να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο της προβολής δικών τους απόψεων περί του πρακτέου στα ζητήματα της προικοδότησης και της κληρονομιάς. Βλέπε σχετικά I. Βισβίση, "Το κληρονομικόν δίκαιον των συζύγων επί στέκνου γάμου εις την Πάρον κατά τας αρχάς του 18ου αιώνα", Επετηρίς του Αρχείου Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, Τ.8, Αθήνα 1958, σ.135-198.

κληρονομική μεταχείριση δε των θυγατέρων (ή αδελφών ή ανηψιών) που αποκαλύπτεται από την ανάγνωση των πηγών και της σχετικής βιβλιογραφίας αποτελεί και το δεύτερο βασικό δεδομένο στο οποίο εμελιώνεται η ανάλυση του συστήματος μεταβίβασης της περιουσίας και της όφρωσής του με το σύστημα σχηματισμού του νοικοκυριού.

Όσο είναι τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά αυτής της μεταχείρισης: το πρώτο είναι πως η κόρη παραλαμβάνει το μερίδιο της γονικής-οικιακής περιουσίας που της αντιστοιχεί κατά το γάμο της, ως "προίκα". Το δεύτερο είναι πως με την παροχή των προικίων αγασών λήγει η οποιαδήποτε δυνατότητα συμμετοχής των θηλέων απογόνων στην τελική κατανομή της γονικής-οικιακής περιουσίας. Οι βιβλιογραφικές πληροφορίες μας παρέχουν μια λίγο συγκεχυμένη εικόνα για το τι συνέβαινε στην Ηπειρο ως προς το δικαίωμα της συνεισφοράς¹⁸². Ο Σεραφείμ Ξερόπουλος αναφέρεται σε εθιμικό κανόνα της

182. "Η συνεισφορά γίνεται ούτως: επροικοδοτήθησαν τινές παίδες, και την ανήκουσαν αυτώ κληρονομίαν λαβόντες, ή την προίκα, οπόσην οι γονείς έδωκαν τούτοις, δεξάμενοι εγένοντο αυτεξούσιοι· μετά ταύτα ετελεύτησεν ο πατήρ ή, μηδόλωσ διασθήκην ποιήσας, ή ποιήσας μεν διασθήκην, αυτών δε μη μνημονεύσας, ου δέχονται τούτο οι τοιοούτοι παίδες· αλλά θέλουσιν επελθείν εις την πατρικην κληρονομία μετά των λοιπών αδελφών, οισ πρότερον οι γονείς ουκ έδωκάν τι, και ζητούσι την πατρικην ουσίαν, επίσης τοις αδελφοίς συμμερίσασθαι, και κινείται περί της τοιαύτης υποθέσεως αγωγή· τότε συν ο νόμος κελεύει, ίνα συνεισφέρωσι κακείνοι, ο πρότερον εδόθη αυτοίς, και κοινώσωσι τούτο τοις ετέροις πατρικοίς πράγμασι, και μετά ταύτα μερισμού γενομένου λάβωσι κακείνοι είτι ανήκε και τούτοις εκ των πραγμάτων πατρικών, επίσης μερισθέντων τοις αδελφοίς· και τούτο καλείται παρά τω νόμω συνεισφορά..." Αρμενόπουλος Κ. Πρόχειρον Νόμων το λεγόμενον η Εξάβιβλος, Εν Αθήναις εκ της τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, 1835, Βιβλίον Ε', Τίτλος Η', Περύ Κληρονομών, σ. 423-449. Για τη συνεισφορά βλέπε ακόμη Ταπεινός Ε.Γ., Βασιλειάδης Κ., Πρόχειρον Νομικόν Θεοφίλου Επισκόπου Κομπανίας, εν Κωνσταντινουπόλει 1887, σ.185. Πρόκειται για τον αντίστοιχο του "rapport a succession" θεσμό του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου. Βλέπε σχετικά J.Yver, Essai de Geographie Coutumiere, Παρίσι 1966, σ.73 κ.εξ.

Ηπειρώ, ο οποίος αποκλείει από το ισχύον Βυζαντινό δίκαιο και απαγορεύει τη συνεισφορά, αλλά ο οποίος, κατά την εποχή που γράφει, "κινδυνεύει ίνα καταργηθεί"¹⁸³. Σύμφωνα με την Κιουσοπούλου¹⁸⁴, το δικαίωμα της συνεισφοράς ίσχυε τυπικά, αλλά η εξίσωση της προίκας με το κληρονομικό μερίδιο απέκλειε την κόρη από την άσκηση του δικαιώματος αυτού σε περιπτώσεις κληρονομιάς εξ αδισθέτου. Ο Ν. Μάτσης¹⁸⁵, θεωρεί πως στο χειρικό δίκαιο, η προίκα αποτελούσε "την εκ των προτέρων παραχώρησιν του κληρονομικού μεριδίου των τέκνων, συνεπεία της οποίας το προικισθέν τέκνον αποκλείετο της μετοχής εις την κληρονομίαν του προικίσσαντος γονέος...".

Όποια και να είναι η προέλευσή της ισχύουσας πρακτικής, οι πληροφορίες συγκλίνουν κατά τα φαινόμενα στην άποψη πως στην Ηπειρο δεν ίσχυε το δικαίωμα της συνεισφοράς, δηλαδή πως η κόρη που είχε λάβει την προίκα της δεν εδίκαιούτο, κατά τη στιγμή της τελικής κατανομής της περιουσίας, να διεκδικήσει κάτι περισσότερο, ακόμη και σε περίπτωση που έκρινε πως η προίκα της δεν αντιπροσώπευε το δίκαιο μερίδιο της από την οικογενειακή περιουσία. Με δυο λόγια, φαίνεται πως με τη προικοδότηση των κοριτσιών έκλεινε οριστικά τσ ζήτημα της κληρονομιάς τους.

Τι συνέβαινε όμως στο Συρράκο κατά την περίοδο που μελετάμε; Μόνο μία από τις πηγές μας παρέχει κάποιες σχετικές πληροφορίες. Πρόκειται για μια διαθήκη του 1869. Ο συντάκτης της, ο παπα-Ιωάννης Μακριδήμας, εκτός από την διάθεση της περιουσίας του, ευτυχώς για μας, έκανε και ένα

183. Σεραφείμ Ξενόπουλου του Βυζαντίου, 1986, οπ.π., σ.189.

184. Α.Κιουσοπούλου, Ο θεσμός της οικογένειας στην Ηπειρο κατά τον 13ο αιώνα, Αθήνα 1991, σ.84.

185. Ν.Μάτσης, Νομικά ζητήματα εκ των έργων του Δημητρίου Χωματιανού, Αθήνα 1961, σ.73.

σχόλιο επάνω στη συμπεριφορά των συμπατριωτών του. Γράφει λοιπόν μεταξύ άλλων:

"Επειδή λοιπόν συνήθεια ήτο άχρι τούδε του χωρίου μας αι υπανδρευόμενοι ευγατέροι υπό των γονέων η των αδελφών αυτών και ελάμβανον την κατά περίστασιν και δύναμιν προίκα μετά τον θάνατον των γονέων δεν εζήτουν παρά των αδελφών πατρικήν ή μητρικήν κληρονομίαν ούτε αδελφικήν. Επειδή όμως σήμερα τινές παραβλέπουσιν την επικρατούσαν άχρι τούδε συνήθειαν και τρέχουσιν εις τα δικαστήρια όσεν μη επιθυμών μετά τον θάνατόν μου ν' αφήσω τους συγγενείς μου εις δικαστήρια και έριδας, σύμφωνα λοιπόν και κατά γράμμα με τον υπό του Μουφτή εις κείρας μου φετφά δι' οσα εις εμέ εκ των ειρημένων κτημάτων ανήκουσιν, άτινα εισί τα ακόλουθα..."

Με όλες τις επιφυλάξεις τις οποίες επιβάλλει η χρήση ενός μόνον εγγράφου για τη συναγωγή συμπερασμάτων στο επίπεδο μιας ολόκληρης κοινωνίας, μου φαίνεται πως μπορούμε πλέον να συμπεράνουμε πως, και στο Συρράκο, όπως στην υπόλοιπη Ηπειρο, ίσχυε κάποιος εθιμικός κανόνας (ίσως να μην είναι τυχαίο πως ο παπός χρησιμοποίησε τη λέξη "συνήθεια"), ο οποίος τουλάχιστον απέτρεπε τα μέλη αυτής της κοινωνίας από την άσκηση του δικαιώματος της συνεισφοράς.

Επιβάλλεται στο σημείο αυτό να υπενθυμιστεί πως οι πληροφορίες αυτές συνθέτουν το πλαίσιο της υποδειγματικής συμπεριφοράς, τους κανόνες συμπεριφοράς που διαμορφώνονται από το υφιστάμενου δίκαιο. Η ανθρωπολογική θεωρία επιμένει στην απόσταση που παρατηρείται συχνά ανάμεσα στους κανόνες και τις πραγματικές πρακτικές, τόσο σε κοινωνίες που ακολουθούν ένα δίκαιο τοπικής εμβέλειας, όσο και σε εκείνες όπου ισχύουν νόμοι κωδικοποιημένοι σε κρατικό επίπεδο. Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για να διερευνηθεί το κατά πόσον υφίσταντο παρεκκλίσεις από τις προταγές του "νόμου", με τη γενικότερη έννοια του όρου, στο Συρράκο, αλλά ούτε και για να εξακριβωθεί η ταυτότητα του "νόμου" αυτού, το κατά πόσον δηλαδή οι Συρρακιώτες κατέφευγαν στην δικαιοδοσία της

αθωμανικής δικαιοσύνης, όπως υπαινίσσεται η αναφορά του παπα-Μακριδήμα στον μουφτή, ακολουθούσαν το "επίσημο δίκαιο", ή τις προταγές κάποιου τοπικού "λαϊκού δικαίου"¹⁸⁶. Οπωσδήποτε πάντως, η διαθήκη του παπα-Μακριδήμα, σε συνδυασμό με τα λεγόμενα του Ξενοπούλου, δημιουργεί κάποιες υπόνοιες για μια τάση υπέρβασης της απαγόρευσης της συνεισφοράς. Δεν στάθηκε δυνατό να εξακριβωθεί εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο προς τα τέλη του αιώνα. Τα δεδομένα των βιβλιογραφικών και πρωτογενών πηγών μας θα εκληφθούν κατανόηση επομένως ως ισχύουσες πρακτικές στο χώρο αυτής της κοινωνίας.

Επιστρέφοντας λοιπόν στην εξέταση των πρακτικών μεταβίβασης στο Συρράκο και της σχέσης τους με τη συγκρότηση και την εξέλιξη της οικιακής ομάδας, θα επιχειρήσω να αποδείξω την υπόθεσή μου, η οποία αποτελείται από τις εξής προτάσεις:

1. Οι Συρρακιώτες συγκροτούν, κατά τον κύκλο εξέλιξης του νοικοκυριού, σύνθετους οικιακούς σχηματισμούς ορρενογραφμικού προσανατολισμού. Με το γάμο τους οι ευγατέρες αποχωρούν για να ενταχθούν στο πατρικό νοικοκυριό του συζύγου τους, ενώ αντιθέτως, οι έγγαμοι γιόφο παραμένουν στο δικό τους πατρικό νοικοκυριό.

2. Η βιωσιμότητα και η αναπαραγωγή ενός τέτοιου οικιακού σχηματισμού στηρίζεται σε μια παραγωγική δραστηριότητα η οποία κινητοποιεί στο πλαίσιο μιας κοινής οικιακής εκμετάλλευσης τα μέλη της αντίστοιχης οικιακής ομάδας. Η οικιακή ομάδα δηλαδή λειτουργεί και ως μονάδα

186. Για τα τρία υφιστάμενα δίκαια κατά την Τουρκοκρατία και ειδικότερα για τις διατάξεις του κάθε δικαίου που αφορούν τη συνεισφορά, βλέπε Ν. Πανταζόπουλου, "Τριπλή διαμάχη δικαίων κατά την επίλυση κληρονομικής διαφοράς επί Τουρκοκρατίας", Επιστημονική Επετηρά (ς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών, Τ.ΙΒ', (1969), σ.573-653.

παραγωγής: τα μέλη του νοικοκυριού συνεργάζονται στα πλαίσια μιας κοινής εκμετάλλευσης, με κοινούς στόχους, υπό την εξουσία του αρχηγού, του γερνότερου άρρενος. Με τη σειρά της, η βιωσιμότητα της οικογενειακής εκμετάλλευσης είναι συνάρτηση της διατήρησης της αριότητας της, του μη κερματισμού της κατά τη διαδοχή των γενεών.

3. Η διατήρηση αυτής της ακεραιότητας, σε μια κοινωνία που δεν εφαρμόζει την αρχή της αποκλειστικής μεταβίβασης σε έναν μόνο διάδοχο-κληρονόμο, επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω διαφόρων στρατηγικών μεταβίβασης οι οποίες χωρίς να προσβάλλουν εμφανώς την αρχή της ισομοιρίας, επιτρέπουν να μην κατακερματιστεί το τμήμα εκείνο της περιουσίας που θεωρείται ζωτικό για την αναπαραγωγή της αρρενογραμμικής οικιακής ομάδας.

Ως κυρίαρχες επομένως συνιστώσες μιας στρατηγικής που αποβλέπει στους στόχους που περιγράφονται εμφανίζονται στην περίπτωση της κοινωνίας του Συρράκου:

α. Ο αποκλεισμός των ευγατέρων από το παραγωγικό τμήμα της οικογενειακής περιουσίας και,

β. Η καθυστέρηση της τελικής κατανομής της ανάμεσα στους γιους του αρχηγού.

Ο αποκλεισμός των κοριτσιών από τη βασική παραγωγική περιουσία του νοικοκυριού επιτυγχάνεται μέσω της προικοδότησής τους με συγκεκριμένα είδη αγαθών, και κατοχυρώνεται περαιτέρω και από τη θεσμική εξουδετέρωση του δικαιώματος της συνεισφοράς¹⁸⁷. Ο αποκλεισμός αυτός

187. Για την ερμηνεία της προικοδότησης των θηλέων (αλλά και των αρρένων, στη συγκεκριμένη περιοχή) ως πρακτικής αποκλεισμού τους από την οικιακή περιουσία, βλέπε A.Fine, "Le prix de l'exclusion. Dot et heritage dans le Sud-Ouest Occitan", Cahiers du G.R.I.E. 2, (1977), σ. 31-51.

εξασφαλίζει τη διατήρηση της παραγωγικής περιουσίας στα χέρια των αρρένων μελών της οικιακής ομάδας, για την ακρίβεια, στα χέρια του αρχηγού της.

Οι γιοί του αρχηγού δεν κληρονομούν όμως παρά μετά το θάνατο του. Εγγαμοί και πατέρες και οι ίδιοι, πρέπει να περιμένουν αρκετά χρόνια για να αποκτήσουν δικαιώματα επί της περιουσίας αυτής.

Ο αποκλεισμός των ευγατέρων. Η προίκα.

Για να εξακριβώσουμε τη λειτουργία της προικοδότησης ως μηχανισμό αποκλεισμού των ευγατέρων από τη παραγωγική περιουσία, διαθέτουμε τα προικοσύμφωνα του 19ου και του 20ου αιώνα για τα οποία έχει ήδη γίνει λόγος¹⁸⁸. Ο στόχος της τωρινής ανάγνωσης αυτών των εγγράφων είναι η εξακρίβωση της φύσης των αγαθών που παρέχονται στις κόρες, τις αδελφές και τις ανιψιές των προικοδοτών, άρα και της φύσης εκείνων των αγαθών που μένοντας έξω από τη σφαίρα αυτών των παρακών, παραμένουν στην κυριαρχία του πατρικού οίκου, για να μεταβιβαστούν μελλοντικά στους αρρένες απογόνους του αρχηγού. Ο μεγάλος αριθμός των εγγράφων αυτών, (διακόσια τριάντα πέντε τέτοια συμφωνητικά που καλύπτουν μια χρονική περίοδο από το 1832 έως το 1870 και εκατόν εννέα που καλύπτουν την περίοδο 1925-1934), η χρονική διάρκεια που καλύπτουν, και η "τελεσίδικη" διάσταση αυτών των γαμήλιων παρακών -η απαγόρευση δηλαδή της άνατροπής τους μέσα από την πρακτική της συνεισφοράς- τα κλειστούν ισχυρά αποδεικτικά

188. Για να είμαστε ακριβείς, θα πρέπει να σημειώσουμε πως ο όρος προικοσύμφωνα χρησιμοποιείται εδώ λίγο καταχρηστικά: φαίνεται πως κατά τη σύναψη της συμφωνίας συντάσσονταν δυο ειδών έγγραφα, ένα που αποτελείτο από την απλή παράθεση και χρηματική εκτίμηση των προικίων, και ένα που επικαλείτο την θεία ευλογία του γάμου και περιείχε και τις ευχές του προικοδότη. Τα έγγραφα που έχουμε στη διάθεσή μας ανήκουν στην πρώτη από τις δυο κατηγορίες: πρόκειται δηλαδή για καταγραφές και εκτιμήσεις της αξίας των προικίων αγαθών.

στοιχεία για την υπόθεση του "αποκλεισμού" που διατυπώθηκε προηγουμένως.

Η μορφή των προικοσυμφώνων του 19ου αιώνα.

Συντάκτης των συμφωνητικών ήταν κατά πάσα πιθανότητα ο ιερέας της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου, όπως φαίνεται από την ομοιότητα του γραφικού χαρακτήρα του κειμένου και της υπογραφής του ως μάρτυρα των εγγράφων. Ο τρόπος σύνταξης των προικοσυμφώνων διατηρεί σταθερή μορφή καθ'όλη την περίοδο 1850-1870, με ελάχιστες παραλλαγές. Στην επικεφαλίδα αναγράφεται η πράξη προίκισης της νύφης και του γαμπρού από τον προικοδότη, η συγγενική σχέση που συνδέει τον προικοδότη με την νύφη, το εάν πρόκειται για πρώτο ή δεύτερο γάμο, χωρίς να διευκρινίζεται ωστόσο εάν είναι δευτερογαμία του άντρα ή της γυναίκας, η ημερομηνία σύνταξης και ο τόπος, που σε όλες τις περιπτώσεις είναι το Συρράκο. Ακόλουθεί η καταγραφή των ειδών που παρέχονται με τις τιμές τους, το ύψος των μετρητών, οι υπογραφές και βεβαιώσεις του προικοδότη και του προικολήπτη, και τα ονόματα των μαρτύρων. Σε λίγες περιπτώσεις έπονται υστερόγραφα που πιστοποιούν συμφωνία μεταβίβασης ακινήτου με αντάλλαγμα την γηροκόμηση του/της προικοδότη/τριας από τους νεόνυμφους ή εξασφαλίζουν την τύχη των προικίων μετά το θάνατο του γαμπρού σε περίπτωση ατέκνου γάμου.

Μια τυπική επικεφαλίδα προικοσυμφώνου έχει την ακόλουθη μορφή:

"Σημίσις και καταγραφή των κάτοσεν φορεμάτων κ. μετριτον όπο δίδη ο κίριος ... της ευγατρός του ... κ. του γαμπρού του ... ης πρότον γάμου κυνονίας. 1849 αυγούστου 14".

Τα έγγραφα αυτά παρουσιάζουν εντυπωσιακή ομοιογένεια ως προς το περιεχόμενο των προικίων. Επί έναν αιώνα σχεδόν,

οι Συρρακιώτες αποφεύγουν συστηματικά να εγκωρήσουν στις κόρες τους δικαιώματα επί του τμήματος εκείνου της περιουσίας τους που συνιστά το καθεαυτό βίος τους: ακίνητα και ζώα απουσιάζουν σχεδόν παντελώς από τα προίκια. Πιο συγκεκριμένα, στο σύνολο των διακόσιων τριανταπέντε συμφωνητικών του 19ου αιώνα, εμφανίζονται μόλις είκοσιεπτά περιπτώσεις παροχής ζώων, δεκαπέντε παροχής σπιτιού, και είκοσιδύο περιπτώσεις παροχής ακινήτων -σπίτια ή χωράφια και κήποι-. Ακόμη, στις περιπτώσεις αυτές, μονον επτά φορές παρέχεται ένα σπίτι ολόκληρο. Στις υπόλοιπες εγκωρείται στη νόφη "το ήμισυ σπητιού" ή ακόμη και το εν τρίτον του. Στα μεταγενέστερα εκατόν εννέα, πέντε μόλις προικοδότες παρέχουν ακίνητα (σπίτι, χωράφι, κήπο) και δεκαέξι ζώα.

Ο παραλληλισμός της ιδιοκτησίας και της παροχής ακινήτων και ζώων όμως σταματά στο σημείο αυτό. Η στάση των ανερώπων ως προς τις δυο αυτές κατηγορίες αγαθών διαφέρει ουσιαστικά. Εάν προχωρήσει κανείς σε μια συσχέτιση της παροχής μετρητών με την παροχή ακινήτων και ζώων εμφανίζονται σημαντικές διαφορές. Τα ζώα ταυτίζονται εμφανώς με το χρηματικό μέρος της οικιακής περιουσίας: στις είκοσιεπτά περιπτώσεις παροχής ζώων από τους προικοδότες του 19ου αιώνα μόνον εννέα συνοδεύονται από μετρητά. Η σημασία του ευρήματος αυτού καθίσταται φανερή εάν ληφθεί υπόψη πως τα χρήματα αποτελούν πάγιο μέρος της προίκας: διακόσιες προίκες από τις διακόσιες τριαντα πέντε περιέχουν μετρητά. Στα μεταγενέστερα προικοσύμφωνα δε, η σχέση αυτή δηλώνεται ρητά πλέον. Τα ζώα εντάσσονται στην κατηγορία "μετρητά", είτε παρέχονται χρήματα είτε όχι: "και εις μετρητά δρκ τεσσαράκοντα" χιλ. και 10 πρόβατα", ή "εις μετρητά δεκατέσσαρα πρόβατα" ή "εις μετρητά πρόβατα δώδεκα και ζηγούρια πέντε, εν όλω σφακτά δεκαεπτά αξίας προβάτων δραχμαί χιλιάδες 5000".

Στις περιπτώσεις παραχής ακινήτων, δεν παρατηρείται αυτή η σχέση. Εικοσιδύο προίκες του 19ου αιώνα περιέχουν κάποιο είδος ακινήτου χωρίς αυτή η παραχή να φαίνεται να αντικαθιστά τα χρήματα. Αυτό όμως που έχει ενδιαφέρον είναι η σχέση που παρατηρείται ανάμεσα στη συγγένεια προικοδοτή- νυφης και την παραχή ακινήτων. Από τους προικοδότες αυτούς, οι μητέρες αποτελούν το 31.8% και οι αδελφοί το 22.7%. Γνωρίζουμε δε πως η μητέρα και ο αδελφός της νύφης εμφανίζονται ως προικοδότες μόνον στις περιπτώσεις όπου έχει αποβιώσει ο πατέρας, καθώς ο συντάκτης σημείωνε πως η μητέρα είναι "γυνή του πατε ...". Δεδομένου δε πως η τελική κατανομή της περιουσίας ακολουθεί το θάνατο του αρχηγού, είναι εύλογο να υποθέσουμε πως η ευγατέρα θα προικιστεί με κάποιο πατρικό ακίνητο μόνον εφόσον έχει πραγματοποιηθεί η οριστική κατανομή, δηλαδή εφόσον έχουν ικανοποιηθεί οι κληρονομικές αξιώσεις των αρρένων αδελφών της.

Παρατηρείται λοιπόν κοινή στάση απέναντι στα ζώα και στα ακίνητα στο επίπεδο της μεταβίβασης και της κατανομής της οικιακής περιουσίας. Η αποφυγή της παραχής των δυο αυτών κατηγοριών αγαθών μοιάζει ωστόσο να πηγάζει από διαφορετικούς καταναγκασμούς σε κάθε περίπτωση, αν και, σε τελική ανάλυση, οι δυο αυτές συμπεριφορές μπορούν να αναχθούν στο ίδιο σφάλμα. Στην πρώτη περίπτωση, αποτελεί πολιτική αποφυγής κατάτμησης του βασικού παραγωγικού κεφαλαίου. Στη δεύτερη, φαίνεται να εκπορεύεται από τους κανόνες που διέπουν την ίδια τη συγκρότηση του νοικοκυριού. Τα ακίνητα αποτελούνται από τους κήπους όπου καλλιεργούνταν σε πολύ μικρή ποσότητα κάποια λαχανικά, από κωράφια σχετικά χαμηλής απόδοσης, και από σπίτια. Οι κήποι και τα κωράφια μπορούν χωρίς μεγάλο κόστος να μεταβιβαστούν στις ευγατέρες, με την προϋπόθεση βέβαια να έχει κατανομηθεί η υπόλοιπη περιουσία στους γιους του αποθανόντος. Τα σπίτια όμως στεγάζουν την αρρενοκραμμική οικιακή ομάδα και επομένως

επιβάλλεται η μεταβίβασή τους στον/στους γιό/γιοίς του αρχηγού, κάτι στο οποίο συνηγορεί και το έντονο πρόβλημα στέγασης στον οικισμό. Αυτός είναι άλλωστε πιστεύω και ο λόγος για τον οποίο στα λίγα προικοσύμφωνα όπου μεταβιβάζεται ένα σπίτι ή ένα τμήμα του, η παροχή αυτή συνοδεύεται συνήθως από δεσμεύσεις συγκοταίκτησης και περίθαλψης του προικοδοτή. Σε αυτόν τον παράγοντα λοιπόν φαίνεται θεμιτό να αποδώσουμε την συστηματική αποξένωση των θηλέων από την κατοικία. Ας σημειωθεί ακόμη πως η αποξένωση αυτή μπορεί ταυτόχρονα να εκληφθεί ως μια από τις πρακτικές οι οποίες συναντώνται σε κοινωνίες όπου επικρατεί η "πατρογραμμική έμφαση" στο σύστημα συγγένειας για την οποία έγινε λόγος στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Το κοπάδι στο Συρράκο κατέχει τη θέση που κατέχει σε μια κοινωνία καλλιεργητών η γη. Πρέπει με κάθε τρόπο να διατηρηθεί ακέραια μια και η ακεραιότητά αυτή εξασφαλίζει την αναπαραγωγή της οικιακής ομάδας. Η απροθυμία των Συρρακιωτών προικοδοτών να αποχωριστούν τα ζώα τους δεν θα πρέπει επομένως να εντυπωσιάζει. Πρόκειται βέβαια, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, για μια κοινωνία που είχε αναπτύξει ένα σχετικά ευρύ φάσμα τρόπων εξασφάλισης συμπληρωματικών εισοδημάτων¹⁸⁹. Επιπλέον η παροχή μερικών ζώων από το πατρικό κοπάδι δεν δημιουργεί ίδια προβλήματα με εκείνα που συνεπάγεται σε κοινωνίες καλλιεργητών ο τεμαχισμός της γης: το κοπάδι εκ των πραγμάτων αναπαράγεται και αναπληρώνει σχετικά σύντομα τις απώλειες του. Ωστόσο, κατά την περίοδο που εξετάζεται εδώ, οι δυνατότητες εναλλακτικών και

189. Ο Berkner και ο Mendels, "Inheritance Systems, Family Structure and Demographic Patterns in Western Europe 1700-1900", Historical Studies in Changing Fertility, Ch. Tilly, επ., Princeton 1976, σ.209-223, παρατηρούν πως η εξασφάλιση πρόσθετων εισοδημάτων από τη χωρική βιοτεχνία επιτρέπει τον καταμερισμό της γης πέραν των ορίων που επιβάλλουν οι υπολογισμοί της καθαρά αγροτικής βιωσιμότητας.

συμπληρωματικών απασχολήσεων έχουν αρχίσει να μειώνονται και είναι πολύ πιθανό πως η οικονομία του Συρράκου βρίσκεται πάλι σε μια φάση όπου η κτηνοτροφία αποτελεί την βασικότερη πηγή εισοδημάτων.

Η ομοιογένεια των εγγράφων που επιστημόνηκε προηγουμένως καλύπτει εκτός από τα αγασά που δεν παρέχονται στις ευγατέρες αυτών των ανθρώπων, και εκείνα που μεταβιβάζονται σε αυτές: το μερίδιο της οικιακής περιουσίας που δικαιούνται συνίσταται σε είδη ρουχισμού, σκευή και χρήματα καθόλη τη περίοδο 1835-1934. Στα προικοσύμφωνα του 19ου αιώνα, κάθε αντικείμενο συνοδεύεται από τη χρηματική του αξία. Είμαστε επομένως σε θέση να εκτιμήσουμε τη θέση που κατέχει το χρηματικό μέρος της προίκας και εκείνη που κατέχουν τα υπόλοιπα προίκας, οικουσκευές και ρούχα. Κατά μέσο όρο λοιπόν, καθόλο το διάστημα 1830-1870, τα χρήματα αντιπροσωπεύουν το 60% της προίκας, ενώ τα κινητά αγασά το 40%.

Προικίζοντας λοιπόν τις κόρες, αδελφές, και ανηψιές τους με αυτά τα είδη, οι Συρρακιώτες σπαντούν στο δίλημμα το οποίο θέτει το ασυμβίβαστο της ισομερούς κατανομής της οικιακής περιουσίας σε γιούς και ευγατέρες, όπως επίσης και της πρώιμης κατάτμησης της ίδιας της περιουσίας με τη συγκρότηση, τη διατήρηση και την αναπαραγωγή των σύνθετων αρρενογραφμικών οικιακών σχηματισμών.

Τα ευρήματα αυτά δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να ενισχύσουν θέσεις που έχουν ήδη διατυπωθεί κατ'επανάληψη από τους ερευνητές που εξετάζουν το σύστημα μεταβίβασης σε συνάρτηση με τη σύνθεση και την αναπαραγωγή της οικιακής ομάδας. Σύμφωνα με τον Goody¹⁹⁰, εάν η περιουσία που

190. J. Goody, The Oriental, the Ancient and the Primitive, C.U.P. 1990, σ. 450-452.

μεταβιβάζεται και στα δύο φύλα αποτελείται από κινητά είδη, η μετακίνηση του/της νεόνυμφου που συνήθως συνεπάγεται ο γάμος δεν δημιουργεί προβλήματα στην ομάδα προέλευσής του/της. Η μονάδα αυτή εξακολουθεί να διατηρεί τον έλεγχο της βασικής παραγωγικής παρουσίας, και δεν έχει παρά να εξασφαλίσει τα αγαθά με τα οποία θα "προικιστεί" το μέλος που αποχωρεί. Η ένταξη όμως γης ή ζώων στο μερίδιο μιας γυναίκας η οποία θα αποχωρήσει με το γάμο της για να ενταχθεί στον οίκο του συζύγου της συνεπάγεται την αποξένωση αυτών των αγαθών από την παρουσία του οίκου προέλευσής της. Τα αγαθά αυτά θα περιέλθουν πλέον στα παιδιά του νεοσύστατου ζεύγους, σε μέλη δηλαδή μιας άλλης γενεάς ή οικιακής ομάδας. Αξίζει ακόμη να υπενθυμιστεί πως στο επίπεδο της συγγένειας, η επιμεριστική μεταβίβαση (*diverging devolution*) η οποία περιλαμβάνει γή -ή σε κτηνοτροφικές κοινότητες ζώα-αντιστρατεύεται το σχηματισμό αρρενογραμμικών γενεών και ενισχύει την αναγνώριση της αμφίπλευρης συγγένειας, υπονομεύοντας τη συνοχή της αρρενογονικής γενεάς¹⁹¹.

Το "δίλημμα" αυτό δε φαίνεται να περιορίζεται στις ευρωπαϊκές προβιομηχανικές κοινωνίες. Προκειμένου για τη νοτιοανατολική Ασία, ο Leach¹⁹² έχει σκιαγραφήσει ως εξής τη κατάσταση: ως πρότυπο οργάνωσης της οικιακής-παραγωγικής ομάδας υφίσταται η διατήρηση της (έγγειας) παρουσίας στα χέρια της σύνθετης αρρενογραμμικής γενεάς. Αδελφοί και γιοί των αδελφών οφείλουν να παραμείνουν μαζί στο σπίτι των προγόνων και να καλλιεργήσουν τη γή των προγόνων. Το σύστημα

191. Για την υπονόμηση της αρρενογονικής σύνθετης οικιακής ομάδας από την παροχή γης στις νέες, βλέπε Hammel 1980 σπ.π, σ.248-249, Rheubottom 1980 σπ.π, σ.234, Goody 1990, σπ.π, σ.453.

192. E. Leach, Critique de l'Anthropologie, Παρίσι 1968, σ.186 κ.επ, και "The Sinhalese of the dry zone of northern Ceylon", Social Structure in Southeast Asia, επ. G.P.Murdock, Chicago 1960, σ.116-126.

της μεταβίβασης είναι τέτοιο που επιτρέπει την παροχή αγαθών σε γυναίκες και άνδρες. Οι σύζυγοι των αδελφών αυτών εσφέρουν επομένως μαζί τους όταν ενταχθούν στον αδελφικό "οίκο" αγαθά τα οποία όμως προορίζονται να κληρονομηθούν από τα παιδιά της κωσμιός, και όχι από τα ανήψια των συζύγων τους. Κάθε νέος γάμος συνεπώς δημιουργεί ένα πλέγμα ξεχωριστών συμφερόντων το οποίο βρίσκεται σε αντίθεση με το ιδεώδες της διατήρησης της οικονομικής αλληλεγγυότητας μεταξύ αρρένων αδελφών. Η αρχή επομένως της ίσης μεταχείρισης γυναικών και ανδρών απογόνων στο επίπεδο της μεταβίβασης αγαθών εμφανίζεται ως απειλή για τη διατήρηση μιας άθικτης έγχειας περιουσίας στα κέρια των αρρένων, όπως και για την μέλλοντική μεταβίβασή της σε αρρενογεννητική κατεύθυνση.

Σύγκρουση δυο αντιθετικών αρχών επομένως. Όμως, το να θεωρήσουμε τους κανόνες που διέπουν τη μεταβίβαση ως απόλυτα καθοριστικές της δομής της οικιακής ομάδας ισοδυναμεί με το να αγνοήσουμε τις δυνατότητες των ατόμων ή των οικιακών σχηματισμών να παρακόψουν τις αντιφάσεις και τις αντικρουόμενες αρχές μέσω διαφόρων στρατηγικών. Η ανθρωπολογική έρευνα και βιβλιογραφία μας έχει προσφέρει πάμπολλα παραδείγματα κοινωνιών στις οποίες συνυπάρχουν τέτοιες αντιθετικές και συγκρουόμενες αρχές, όπως είναι η ισομοιρία των απογόνων κατά την κληρονομιά και η διατήρηση μιας άθικτης οικογενειακής έγχειας ή κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης. Οι φαινομενικά αντιφατικές αυτές καταστάσεις δεν οριοθετούνται γεωγραφικά, αλλά πολιτισμικά: καθορίζονται από τις αρχές που διέπουν το σύστημα της μεταβίβασης. Η βιβλιογραφία διακρίνει συνήθως δυο μείζονες αρχές του συστήματος μεταβίβασης:

α. Την αρχή της μεταβίβασης της αδιαίρετης έγχειας περιουσίας σε έναν κληρονόμο (τον οποίο συχνά καθορίζει η σειρά γεννήσεώς του) και της αποζημίωσης των υπολοίπων

παιδιών μέσα από μια ποικιλία παροχών που μπορεί να περιλαμβάνουν χρήματα, κινητά αγαθά, ακόμη και την επαγγελματική τους εκπαίδευση. Η στρατηγική αυτή συμβαδίζει με οικιακές δομές του τύπου οικογένειας-κορμού, τις οποίες συγκροτεί το ζεύγος των γερόντων και εκείνο του διαδόχου-κληρονόμου. Το γνωστότερο και πλέον μελετημένο παράδειγμα τέτοιων περιπτώσεων αποτελεί εκείνο που απαντά στα Νοτιοδυτικά Πυρηναία¹⁹³. Σε περιοχές όπου κυριαρχεί αυτό το σύστημα μεταβίβασης, η ανισότητα μεταξύ των απογόνων δεν είναι απλά υπόθεση συμπεριφοράς: υπαγορεύεται από το τοπικό ισχύον δίκαιο και εκφράζεται ρητά από αυτό. Ας σημειωθεί ακόμη πως στην περιοχή των Πυρηναίων, οι πρακτικές αυτές αποδείχθηκαν εντυπωσιακά ανεακτικές και ευρηματικές κατά την αντίστασή τους στο εθνικό κωδικοποιημένο δίκαιο το οποίο στόχευε στην κατάργησή τους.

β. Την αρχή της ίσης μεταχείρισης των απογόνων. Κάθε παιδί ανεξαρτήτως φύλου και σειράς γεννήσεως λαμβάνει ένα μέρος της πατρικής περιουσίας. Στο σκHEMA αυτό, η οικιακή περιουσία κατανέμεται κατά τρόπο τέτοιο που το κάθε παιδί έχει -θεωρητικά- τη δυνατότητα να ιδρύσει το δικό του νοικοκυριό και επομένως κυριαρχούν οι απλοί οικιακοί σχηματισμοί.

Ανάμεσα στους δύο αυτούς πόλους εκτείνεται ένα ευρύ και ποικίλο φάσμα κληρονομικών συστημάτων τα οποία αποβλέπουν μέσω διαφόρων στρατηγικών στην ελάχιστη κατάρτηση

193. P. Bourdieu, "Celibat et Condition Paysanne" Etudes Rurales 5-6, (1962), σ.32-135, I. Chiva, J. Goy επ, Les Baronniees des Pyrenees, 2 τόμοι, Παρίσι 1981, A. Fauve Chamoux, "Le Fonctionnement de la Famille Souche dans les Baronniees des Pyrenees avant 1914", Annales de Demographie Historique (1987), σ.241-262, "Les Structures Familiales au Royaume des Familles Souches: Esparros", A.E.S.C 39 (1984), σ.513-528, P. Lamaison, "Les strategies matrimoniales dans un systeme complexe de parente" A.E.S.C. 34 (1979), σ.721-743, A. Fine-Souriac, οπ.π., (1977).

της οικιακής περιουσίας χωρίς να καταφύγουν στην αποκλήρωση κανενός από τους απογόνους. Αυτά είναι και τα συστήματα που προκαλούν τα περισσότερα ερωτήματα των ερευνητών που αντιμετωπίζουν σε κόμπασες κοινωνίες το παράδοξα σχήμα της συνύπαρξης της αρχής της "ισομοιρίας" με μια σκερμάτιστη σε μεγάλο βαθμό οικογενειακή περιουσία. Για να ερμηνευτούν τέτοια παράδοξα φαινόμενα, και εντέλει για να διατυπωθεί μια ερμηνεία της αναπαραγωγής του συστήματος που τα περικλείει, η έρευνα στρέφεται προς την παρατήρηση του εξιμικού πλαισίου των συμπεριφορών. Έτσι ο Leach θα εντοπίσει τις "λύσεις" στο δίλημμα στη μεταβίβαση συγκεκριμένων κατηγοριών αγαθών σε ορισμένες κατευθύνσεις: οι γιοί κληρονομούν τα αγαθά που κληρονόμησε ο πατέρας τους, οι κόρες προικίζονται με τα προικία αγαθά της μητέρας, και η τρίτη κατηγορία αγαθών, εκείνα που αποκτήθηκαν από τα ζευγάρια κατά τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης κατανέμεται στα παιδιά τα οποία δεν προικίζονται. Ακόμη άλλες απαντήσεις αποτελούν η ενδογαμία στο εσωτερικό της πατρογραμμικής γενεάς, οι αμοιβαίες ανταλλαγές συζύγων μεταξύ των υποενοτήτων μιας ευρύτερης ανδρογραμμικής γενεάς, ακόμη και η αδελφική πολυανδρία.

Άλλοι μηχανισμοί που επιστρατεύονται για την επίτευξη του συμβιβασμού δυο φαινομενικά ασυμβίβαστων αρχών μπορεί να είναι εκείνοι που διέκρινε ο Leach στην Κορσική, όπου η πατρική γη κατανέμεται με όλους τους τύπους από ειδικούς στους γιους του αποθανόντος αρχηγού, χωρίς ωστόσο η κατανομή αυτή να γνωρίζει μια πραγματική ολοκλήρωση: οι γιοί-κληρονόμοι εμφανίζονται ως κάτοχοι δικαιωμάτων ιδιοκτησίας τα οποία γνωρίζουν καλά, στην πραγματικότητα όμως η πατρική οικογενειακή γη θα παραμείνει αδιαίρετη στα πλαίσια μιας κοινής εκμετάλλευσης. Στο παιχνίδι εξάλλου υπεισέρχεται και ο εσμός της αγαμίας κάποιων αδελφών: συγκληρονόμοι, αλλά "παντρεμένοι με την ιδέα της οικογένειας και της οικογενειακής περιουσίας", κατοικούν και εργάζονται με/για

τους έγγαμους αδελφούς τους, αντιλαμβανόμενοι όμως τους εαυτούς τους ως απλούς θεματοφύλακες κάποιων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί της πατρικής-οικογενειακής περιουσίας τα οποία θα περιέλθουν σε αυτούς που συνεχίζουν τη γενεά, δηλαδή τους ανηψιούς τους. Ο κανόνας της ισμοιρίας, η μάλλον οι αρνητικές του συνέπειες παρακάμπτονται μέσω μιας πρακτικής που επιτυγχάνει στο επίπεδο των παραστάσεων την εναρμόνιση δυο θεσμικών αντιθέτων: την κατανομή και την μη-κατανομή¹⁹⁴.

Η ισμοιρία η οποία φαίνεται να αποτελεί τον κανόνα στο Συρράκο, μπορεί να νοηθεί μόνο στο εσωτερικό της ομάδας των αρρένων απογόνων. Οι ευγατέρες δεν θεωρούνται όμως αποκληρωμένες: το μερίδιο που τους αναλογεί τους έχει αποδοθεί ενόσω ζούσε ο πατέρας τους και αρχηγός του νοικοκυριού. Με αυτό το τρόπο επιτυγχάνεται η εξισορρόπηση δυο αντίθετων στόχων, της διατήρησης του βασικού παραγωγικού τμήματος της περιουσίας στα χέρια του αρχηγού και της οικονομικής εξασφάλισης αλλά κυρίως της εξασφάλισης του γάμου των ευγατέρων του. Ας προστεθεί πως ο αρχηγός διατηρεί μέχρι το θάνατό του την αποκλειστική διαχείριση του οικογενειακού κεφαλαίου, και συνεπώς οι εισερχόμενες με το γάμο των γιών του στη σύνθετη οικιακή ομάδα προίκες μπορούν να θεωρηθούν, σε κάποιο βαθμό, ως αναπληρωματικές εκείνων που παρεχώρησε στις κόρες του. Ας δούμε τώρα πως

194. G.Lenclud, "Transmission successorale et propriete en Corse" Etudes Rurales 110-111-112, (1988), σ.177-193. Βλέπε και A.Burgiere, 1986, οπ.π, σ.652, για τα φαινόμενα απόκλισης ανάμεσα στον κανόνα και την πρακτική στο επίπεδο της μεταβίβασης της περιουσίας στη Γαλλία του 18ου αιώνα. Για μια συνοπτική περιγραφή του φάσματος των κληρονομικών συστημάτων, βλ. J.Cole, Estate Inheritance in the Italian Alps, Research Report No 10, Department of Anthropology, University of Massachusetts, Amherst, Dec. 1971, σ.8-10, και "Inheritance processes in the Italian Alps", Ethnohistory 24, (1977), σ.117-131.

μεταχειρίζονται οι αρχηγοί των νοικοκυριών τους άρρενες απογόνους τους.

Η μεταχείριση των γιών.

Η ύπαρξη της σύνθετης αρρενογραμμικής οικιακής ομάδας στηρίζεται πάνω στη συμβίωση των εγγάμων γιών με το ζευγάρι των γονέων τους. Είναι γνωστό ωστόσο πως οι σχηματισμοί αυτού του τύπου απειλούνται, καθώς περνά ο χρόνος από αυξανόμενες τάσεις διάσπασης. Σε μεγάλο βαθμό επομένως η διατήρηση αλλά και η αναπαραγωγή τέτοιων σχημάτων εξαρτώνται από κάποιους μηχανισμούς οι οποίοι λειτουργούν εξουδετερώνοντας, ή μάλλον αναβάλλοντας για ένα ικανοποιητικό χρονικό διάστημα, την υλοποίηση των τάσεων ανεξαρτοποίησης και διάσπασης που προβάλλουν οι συνυπάρχουσες πυρηνικές μονάδες. Πέρα από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς για τους οποίους δεν είμαστε σε θέση να μιλήσουμε εδώ, ουσιαστικός ρόλος πρέπει να αποδοθεί στον οικονομικό παράγοντα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της σύνθετης οικιακής ομάδας αποτελεί η συνεργασία των μελών της στην παραγωγή, στα πλαίσια μιας οικογενειακής εκμετάλλευσης¹⁹⁵. Η κοινότητα δε των οικονομικών συμφερόντων, στόχων και επιδιώξεων των μελών ή των μονάδων που απαρτίζουν τη σύνθετη οικιακή ομάδα λειτουργεί σε μεγάλο βαθμό αποτρέποντας τις τάσεις διάσπασης της. Η κτηνοτροφία αποτελεί μια οικονομική δραστηριότητα που οργανώνεται κατεξοχήν στη βάση συγγενικών δεσμών, εντός των πλαισίων της οικιακής ομάδας αλλά και πέραν αυτών. Γνωρίζουμε πως η μεταποιητική παραγωγή κινητοποιούσε και αυτή μέλη του ίδιου νοικοκυριού στη βάση μιας κατανομής εργασίας κατά φύλο και ηλικία. Η οργάνωση της παραγωγής στο Συρράκο, είτε μιλάμε για την κτηνοτροφία, είτε για τα άλλα επαγγέλματα, δημιουργεί αυτήν την κοινότητα

195. Wheaton 1975, οπ.π,σ.174: "joint families...must be united around some common economic project".

οικονομικών συμφερόντων και στόχων ανάμεσα στα μέλη της οικιακής ομάδας.

Πέρα όμως από αυτό το σημαντικό στοιχείο, η συγκρότηση της διαχείρισης των οικονομικών του νοικοκυριού στα χέρια του αρχηγού και η καθυστερημένη κατανομή της περιουσίας στους γιούς του λειτουργεί και αυτή προς την ίδια κατεύθυνση. Απαγορεύει αφενός στην ουσία την ανεξάρτητη (νεοτοπική) εγκατάσταση του νέου ζευγαριού, μια και οι νεότεροι άνδρες δε διαθέτουν τα απαραίτητα οικονομικά εφόδια, αλλά ούτε και οι σύζυγοί τους φέρνουν είδη που θα επέτρεπαν τη υλική στήριξη του νέου νοικοκυριού. Αφετέρου, και εδώ πρόκειται για ένα αποτέλεσμα που εκδηλώνεται τόσο σε οικονομικό επίπεδο όσο και σε εκείνο των νοοτροπιών, όταν πλέον πραγματοποιηθεί η τελική κατανομή μετά το θάνατο του γέροντα, οι γιοί βρίσκονται πια σε ώριμη ηλικία. Σε πολλές περιπτώσεις έχουν οι ίδιοι θυγατέρες και γιούς που έχουν φτάσει ή πλησιάζουν την ηλικία γάμου: θα αντιμετωπίσουν δηλαδή και εκείνοι παρόμοια "διλήμματα" με εκείνα που αντιμετώπιζε ο πατέρας τους, ανάμεσα στην επιδίωξη ενός καλού γάμου (μέσω της προικοδότησης) για τις κόρες τους και στη διατήρηση της αριότητας του οικογενειακού κεφαλαίου. Στο επίπεδο των βιωμάτων δε, σε μη ξεχνούμε πως, εάν όχι όλη, ένα μεγάλο μέρος της έγγαμης ζωής όπως και αρκετά χρόνια της άγαμης ζωής των ανδρών αυτών έχει περάσει στο πλαίσιο σύνθετων οικιακών σχηματισμών. Εάν δεχτούμε πως η διαβίωση σε έναν τύπο οικιακής ομάδας ασκεί σημαντική επιρροή στον τρόπο που θα οργανώσουν τα άτομα τη δική τους οικογενειακή ζωή¹⁹⁶, φαίνεται ευνόητο πως οι άνδρες αυτοί έχουν όλες τις προϋποθέσεις για να προχωρήσουν στη συγκρότηση παρόμοιων νοικοκυριών, και εντέλει για να

196. Βλέπε σχετικά με το ζήτημα αυτό Laslett, "Introduction", Laslett και Wall 1972, σπ.π, σ.67-68.

αναπαράγουν το κυρίαρχο μοντέλο της οικιακής ομάδας σε αυτήν την κοινωνία.

Τόσο λοιπόν για οικονομικούς λόγους όσο και για λόγους που αφορούν ένα "τρόπο οικογενειακής ζωής", η διατήρηση ενός άεικτου οικογενειακού κεφαλαίου το οποίο προσβλέπουν οι γιοί να κληρονομήσουν μετά το θάνατο του γέροντα λειτουργεί προς την κατεύθυνση της διατήρησης αλλά και της αναπαραγωγής του προτύπου της σύνθετης οικιακής ομάδας.

Όπως ήδη έχει τονισθεί, οι πηγές της μελέτης δεν μας παρέχουν πληροφορίες παρά για ένα μέρος των πρακτικών που συνιστούν το σύστημα μεταβίβασης της περιουσίας. Τα διαθέσιμα δεδομένα ωστόσο, έχουν καταστήσει αρκετά φανερό πως ο τρόπος και ο χρόνος κατά τον οποίον οργανώνουν οι Συρρακιώτες την κατανομή της οικιακής περιουσίας τους εναρμονίζεται και αυτός στις επιταγές της δημιουργίας και της αναπαραγωγής της σύνθετης οικιακής ομάδας.

Επίλογος

Στη μελέτη αυτή επιχειρήσα να παρακολουθήσω τις πρακτικές συγκρότησης και αναπαραγωγής της οικιακής ομάδας στο Συρράκο κατά τα τελευταία χρόνια του 19ου και το πρώτο τέταρτο του 20ου αιώνα. Στο πλαίσιο αυτό επιδίωξα να ανιχνεύσω την πορεία που ακολουθεί η διαχρονική εξέλιξη του νοικοκυριού και να εντοπίσω τις μορφές προς τις οποίες κατατείνει αυτή η εξέλιξη.

Η μελέτη αποκαλύπτει μια πορεία του νοικοκυριού στο χρόνο, που καταλήγει στη δημιουργία σύνθετων οικιακών σχηματισμών στα οποία συμβιώνουν δύο ή περισσότερες συζυγικές οικογενειακές μονάδες και τα οποία συμπεριλαμβάνουν άτομα τριών, και σε λίγες περιπτώσεις, τεσσάρων διαδοχικών γενεών. Η μελέτη αναδεικνύει μια σχετική ονομοιογένεια μεταξύ της οικιακής οργάνωσης των δυο κυρίων μερίδων του πληθυσμού, των μετακινούμενων κτηνοτρόφων και των "μονίμων", την οποία εκφράζει η σχετικά αυξημένη παρουσία μονομελών και "χωλών" οικιακών σχηματισμών μεταξύ των μη-κτηνοτρόφων, και μπορεί σε μεγάλο βαθμό πιστεύω να αποδοθεί στην οικονομική και κοινωνική κρίση την οποία διέρχεται το τμήμα εκείνο του πληθυσμού. Οι μορφές στις οποίες κατατείνει η εξέλιξη της οικιακής ομάδας στο χρόνο εμφανίζονται ως προϊόντα μιας επιλογής και αποτέλεσμα ενός συνόλου πρακτικών χειρισμού του δημογραφικού δυναμικού, οι οποίες αναστητήθηκαν στο πολιτισμικό επίπεδο και εξετάστηκαν ως αλληλένδετες μεταβλητές του "μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού" των Συρρακιωτών.

Στις γραμμές που ακολουθούν θα συνοψιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά του "μοντέλου του Συρράκου". Στη συνέχεια θα αντιπαρατεθεί προς τα ευρύτερα μοντέλα τα οποία εξακολουθούν σε μεγάλο βαθμό να κυριαρχούν στη σχετική βιβλιογραφία. Η απόπειρα συγκριτικής προσέγγισης αποσκοπεί, πέρα από την

απόδοση μιας ταυτότητας στο μοντέλο συμπεριφοράς των Συρρακιωτών, στην αποκάλυψη των διαφορών και των αποκλίσεων που αναδεικνύονται κατά την αντιπαράθεση διαφορών υποδειγμάτων και στην επανεξέταση της αναλυτικής καταλληλότητας και επάρκειας των προτάσεων του Hajnal και του Laslett.

Το μοντέλο του Συρράκου μπορεί να συνοψιστεί στα ακόλουθα σημεία:

1. Η οικιακή ομάδα συγκροτείται με βάση τη συζυγική οικογενειακή μονάδα· κατά την εξέλιξή της ενσωματώνει άλλους ανιόντες, κατιόντες, και εκ πλαγίου στενούς συγγενείς του αρχηγού της. Η απουσία μη-συγγενών μελών στα πλαίσια της, της προσδίδει έναν "ανατολικού" τύπου χαρακτήρα.

2. Ο γυναικείος πληθυσμός του Συρράκου ακολουθεί μίαν "ανατολική" συμπεριφορά ως προς την ηλικία γάμου, ενώ ο ανδρικός ταλαντεύεται ανάμεσα στο ανατολικό και το δυτικό πρότυπο. Η διαφορά ηλικίας των συζύγων βρίσκεται στα όρια μεταξύ ανατολικού και δυτικού προτύπου. Η ηλικία των γονέων κατά την τεκνοποίηση εμφανίζεται συμβατή με ένα σύστημα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών.

3. Η συχνότητα εμφάνισης εγγάμων ατόμων ανά ομάδα ηλικίας δείχνει να ταλαντεύεται και αυτή ανάμεσα στα δύο μοντέλα. Ως προς τα ποσοστά οριστικής αγαμίας του, όμως, εντάσσεται αναμφίβολα στο ανατολικό μοντέλο.

4. Η μεταγαμική εγκατάσταση εμφανίζεται ίσως ως το πιο καθοριστικό κριτήριο του συστήματος σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών: οι κανόνες που διέπουν την εγκατάσταση του νέου ζεύγους αποκλείουν, στην ουσία, τη σύσταση νέων ανεξάρτητων νοικοκυριών, και εντάσσουν συνεπώς τον πληθυσμό του Συρράκου στο ανατολικό ή μεσογειακό πρότυπο.

5. Οι πρακτικές "γένεσης" του νοικοκυριού συνδέονται εν μέρει με τη μεταγαμική εγκατάσταση, και αποτελούν και αυτές σαφέστατους δείκτες προσδιορισμού του συστήματος σχηματισμού του νοικοκυριού. Τα χαμηλά ποσοστά νέων εγγάμων ανδρών που ηγούνται νοικοκυριών αποδεικνύουν την οίωνη απουσία της νεοτοπικότητας, η οποία με τη σειρά της υποδεικνύει την κυρίαρχη τάση προς τη συγκρότηση σύνθετων οικιακών δομών.

6. Τέλος, το σύστημα μεταβίβασης της περιουσίας των Συρρακιωτών, με κυρίαρχο μέλημα τη συγκρότηση του παραγωγικού τμήματος της περιουσίας στα χέρια της αρρενογραμμικής οικιακής ομάδας και του αρχηγού της έως το θάνατό του, αποκλείει ουσιαστικά την ανεξάρτητη εγκατάσταση του νεόνυμφου ζευγαριού, και λειτουργεί εξουδετερώνοντας τις ενδεχόμενες τάσεις διάσπασης των σύνθετων νοικοκυριών.

Στην οπτική του "συστήματος", οι παράγοντες που εξετάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο εμφανίζονται τουλάχιστον συμβατοί με τη συγκρότηση σύνθετων οικιακών σχηματισμών. Ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφέρεται αυτός ο πληθυσμός εξυπηρετεί δίχως αμφιβολία τη δημιουργία νοικοκυριών στα οποία, μετά από ένα ηλικιακό όριο των αρχηγών, συμβιώνουν περισσότερα του ενός έγγαμα ζευγάρια και μέλη τριών διαδοχικών γενεών. Από τη σκοπιά επομένως του "τελικού προϊόντος" του, αυτό το σύστημα δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ένα παράδειγμα του "συστήματος σχηματισμού των σύνθετων νοικοκυριών" του Hajnal και του "μεσογειακού" μοντέλου του Laslett.

Εάν βέβαια, κατά την αντιπαράθεση των ευρημάτων μας με τα μοντέλα αυτών των δυο συγγραφέων, εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στα ποσοστά και τα μεγέθη, παρατηρούνται κάποιες αποκλίσεις στο επίπεδο των επιμέρους πρακτικών. Είναι εμφανές πως οι Συρρακιώτες δεν συμπεριφέρονται σε όλα

τα επίπεδα όπως οι ομόλογοί τους ανατολικό ή μεσογειακό πληθυσμοί. Οι διαφορές εντοπίζονται, όπως είδαμε, σε δυο επίπεδα: αφενός οι άνδρες του Συρράκου παντρεύονται αργότερα, και αφετέρου η γαμπλιότητά τους υστερεί εκείνης των πληθυσμών του "ανατολικού" μοντέλου. Σε αυτές τις διαφορές μπορεί να προστεθεί και η σχετικά μικρότερη ποσοστιαία παρουσία των σύνθετων νοικοκυριών των Συρρακιωτών από εκείνην του μεσογειακού παραδείγματος του Laslett.

Πρόκειται ωστόσο για διαφορές ελάσσονος σημασίας: σε μη ξεκινάμε πως ο Hajnal και ο Laslett αναφέρονται σε ομοδοποιημένες τάσεις συμπεριφοράς πληθυσμών ευρύτερων περιοχών και όχι σε αυστηρώς δεσμευτικά μεγέθη. Η σύγκριση μοντέλων που φιλοδοξούν να καλύψουν τόσο ευρείες γεωγραφικές περιοχές και ανομοιογενή πληθυσμιακά σύνολα, με εκείνα που ανακύπτουν από την μελέτη μικρών τοπικών και πληθυσμιακά ομοιογενών κοινωνιών, καταλήγει αναπόφευκτα σε αποκλίσεις στο επίπεδο των ποσοστιαίων μετρήσεων, οι οποίες δεν μπορούν να θεωρηθούν επαρκείς για τη διάψευση των θέσεων των δυο συγγραφέων αυτών.

Για τις αναλυτικές αδυναμίες των μοντέλων του Hajnal και του Laslett έχω ήδη κάνει λόγο: ως προς το εγχείρημα της κατασκευής του μοντέλου σχηματισμού του νοικοκυριού στο Συρράκο ωστόσο, η μεθοδολογία που ακολουθήσα δεν διαφέρει από εκείνην που προτείνεται από τους συγγραφείς αυτούς. Για την ερμηνεία του παραδείγματος του Συρράκου, επέλεξα να απομονώσω τους παράγοντες εκείνους που θεωρούσα τους πιο καθοριστικούς. Κατασκευάστηκε έτσι ένα "πολιτισμικό" μοντέλο συμπεριφοράς το οποίο, στο βαθμό που τα δεδομένα το επέτρεπαν, πιστεύω πως οδήγησε σε μίαν ικανοποιητική ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο ένας πληθυσμός επιστρατεύει διάφορες πρακτικές για να επιτύχει την επιθυμητή σε αυτόν εξέλιξη της μορφής της οικιακής οργάνωσης.

Στο σημείο αυτό, εμφανίζεται σκόπιμη από αναλυτικής πλευράς μια ακόμη διευκρίνιση: σε ποιόν τύπο σύνθετης οικιακής ομάδας αναφερόμαστε στην περίπτωση αυτής της κοινωνίας. Η μορφολογική ομοιότητα της οικογένειας-κορμού με τη σύνθετη οικιακή ομάδα, σε κάποια φάση της τελευταίας, κινδυνεύει να οδηγήσει στην ταύτιση των δυο τύπων, σε έναν συλλογισμό δηλαδή ο οποίος, με βάση τις σωρευμένες σε αυτό το στάδιο της σχετικής έρευνας γνώσεις, δεν μπορεί πλέον να γίνει αποδεκτός.

Είναι ήδη γνωστό πως η συγκρότηση της οικογένειας-κορμού στηρίζεται σε πρακτικές ασύμβατες με το σύστημα σχηματισμού σύνθετων οικιακών ομάδων, και πως μεταξύ των συστημάτων σχηματισμού αυτών των δυο τύπων νοικοκυριών υφίστανται μείζονος σημασίας διαφορές¹⁹⁷.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως η έννοια του κύκλου ζωής, αν και αποτελεί βασικό μεθοδολογικό εργαλείο για τον εντοπισμό των κυρίαρχων τάσεων στη συγκρότηση του νοικοκυριού, εμφανίζεται εντέλει λιγότερο σημαντική όταν έχουμε να κάνουμε με ένα σύστημα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών, από ο,τι όταν μελετάμε ένα σύστημα σχηματισμού οικογενειών-κορμού. Το σύστημα σχηματισμού σύνθετων νοικοκυριών επιτρέπει τη διαβίωση μεγαλύτερων ποσοστών ατόμων σε πολυπυρηνικά νοικοκυριά σε σύγκριση με το σύστημα σχηματισμού οικογενειών-κορμού. Οι κανόνες που διέπουν την εξέλιξη της οικογένειας-κορμού συνεπάγονται μακροχρόνιες πυρηνικές φάσεις του νοικοκυριού, δεδομένου ότι μετά το θάνατο του ζεύγους των γονέων, το ζεύγος των κατιόντων πρέπει να περιμένει το γάμο του γιού τους για να δημιουργήσει εκ νέου μια οικογένεια-κορμού. Στα συστήματα σύνθετων νοικοκυριών αντίθετα, ο θάνατος των γερόντων δεν συνεπάγεται τη μετάβαση της οικιακής ομάδας σε μια πυρηνική

197. Hajnal 1983, οπ.π, σ.70-72.

φάση, καθώς υπάρχουν και άλλοι έγγαμοί γιοί στο ίδιο νοικοκυριό, ή εάν δεν υπάρχουν, την συνεπάγεται για μικρότερο χρονικό διάστημα, διότι το διάστημα που θα περάσει μέχρι το γάμο του επόμενου αδελφού του νέου αρχηγού θα είναι οπωσδήποτε συντομότερο. Με άλλα λόγια, η συνύπαρξη εγγάμων αδελφών εξασφαλίζει τη διατήρηση σύνθετων οικιακών σχηματισμών ανεξάρτητα από τη φυσική εξαφάνιση του αρχηγού του νοικοκυριού¹⁹⁸.

Η παράταση της κοινής διαβίωσης εγγάμων αδελφών συνεπάγεται ταυτόχρονα και την παρουσία μεγαλύτερων ποσοστών σύνθετων νοικοκυριών στις πηγές κατά το συνολικό χρονικό διάστημα που εξετάζεται. Το Συρράκο αποτελεί, σύμφωνα με τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης, χαρακτηριστικό παράδειγμα οργάνωσης σύνθετων οικιακών σχηματισμών. Οι κανόνες που διέπουν την εξέλιξη του νοικοκυριού στο χρόνο δεν οδηγούν στη διαμόρφωση και την αναπαραγωγή οικογενειών-κορμού. Οι λίγες περιπτώσεις οικογενειών-κορμού εμφανίζονται, όπως ήδη φάνηκε, ως απάντηση ατομικών νοικοκυριών σε δυσμενείς για αυτήν την κοινωνία δημογραφικές περιστάσεις, όπως είναι η έλλειψη γιών ή η απόκτηση ενός μόνου γιού.

Εχοντας εξακριβώσει την ταυτότητα της σύνθετης οικιακής ομάδας στην οποία κατατείνει το μοντέλο σχηματισμού του νοικοκυριού στο Συρράκο, θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε ένα, αναπάντητο έως τώρα, ερώτημα, το οποίο αφορά τους λόγους για τους οποίους ο πληθυσμός του Συρράκου επιλέγει, κατά την περίοδο που μελετάται εδώ, αυτή τη συγκεκριμένη μορφή οικιακής οργάνωσης.

As σημειωθεί όμως αμέσως πως η βασική μου πεποίθηση είναι πως δεν μπορεί κανείς να απαντήσει ικανοποιητικά σε τέτοιου είδους ερωτήματα. Η οικιακή οργάνωση αποτελεί μέρος

198. Kertzner 1989, οπ.π, σ.8-11.

του τρόπου ζωής μιας κοινωνικής ομάδας. Ο τρόπος ζωής όμως, δεν υπαγορεύεται απόλυτα από τον περίγυρο, όπως υπενθυμίζει ο Denguaui. Οφείλουμε να συναρτήσουμε το οικιακό φαινόμενο με όσες πλευρές της οικολογικής, οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας μπορούμε, έχοντας ωστόσο υπόψιν πως η συγκεκριμένη οργάνωση του νοικοκυριού αποτελεί μία επιλογή ανάμεσα σε ένα φάσμα πιθανών και ενδεχόμενα εξίσου ικανοποιητικών επιλογών.

Μεθοδολογικά, με γνώμονα το βαθμό συμβατότητάς τους με το συγκεκριμένο κοινωνικό και οικολογικό περίγυρο, μπορούμε να διακρίνουμε διάφορες μορφές οικιακής οργάνωσης και να συγκρατήσουμε ένα φάσμα λειτουργικά ικανοποιητικών δυνατοτήτων οργάνωσης του νοικοκυριού. Ο λόγος όμως για τον οποίο οι Συρρακιώτες επιλέγουν μέσα από αυτό το φάσμα να οργανώσουν με τον συγκεκριμένο τρόπο το νοικοκυριό τους, και όχι με κάποιοι άλλον, εξίσου ικανοποιητικό, δεν νομίζω πως μπορεί να βρεθεί.

As ξεκινήσουμε την αναζήτηση μας υπενθυμίζοντας τα χαρακτηριστικά της οικονομίας του Συρράκου. Πρόκειται, όπως έχει ήδη γραφεί, για μια κοινωνία η οποία είχε αναπτύξει για ένα διάστημα ενάμισι περίπου αιώνες, δυο συμπληρωματικές παραγωγικές δραστηριότητες, την κτηνοτροφία και την οικιακή βιοτεχνία. Από κοινού με την τελευταία, αναπτύσσεται και το εμπόριο των μαλλίνων προϊόντων της βιοτεχνίας αυτής. Κατά την περίοδο που μελετάμε, η οικιακή βιοτεχνία βρίσκεται σε στάδιο αποσύνθεσης, η οποία όπως φάνηκε, αντικατοπτρίζεται ως ένα βαθμό και στις οικιακές δομές των μη-κτηνοτρόφων κατοίκων. Η κτηνοτροφία αντιμετωπίζει έντονα προβλήματα-εξακολουθεί όμως να απασχολεί το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, όπως αποδεικνύουν οι πηγές. Εκεί δε γίνεται φανερό

από την ανάλυση η προτίμηση των κτηνοτρόφων για τη συγκρότηση σύνθετων νοικοκυριών¹⁹⁹.

Η επιχειρηματολογία που συνδέει την κτηνοτροφική αλλά και την αγροτοκτηνοτροφική οικονομία με τη σύνθετη οικιακή οργάνωση είναι γνωστή και στηρίζεται στις απαιτήσεις σε εργατικό δυναμικό της πρώτης²⁰⁰. Ας περιοριστούμε εδώ στην κτηνοτροφία, η οποία είναι και αυτή που μας αφορά. Με δεδομένο πως το νοικοκυριό είναι και παραγωγική μονάδα, τα πλεονεκτήματα μιας σύνθετης οικιακής οργάνωσης είναι εμφανή για τον αρχηγό νοικοκυριού και ιδιοκτήτη ενός κοπαδιού: το σύνθετο νοικοκυριό περιέχει μεγαλύτερο αριθμό ενήλικων εργατικών χεριών, κάτι το οποίο επιτρέπει την εκμετάλλευση της οικιακής επιχείρησης χωρίς να καταφύγει το νοικοκυριό στην απασχόληση έμμισθης εργατικής δύναμης. Οι γιοί του αρχηγού παρέχουν αμίσθι την απαραίτητη για τη συντήρηση του κοπαδιού εργατική δύναμη, και οι νύφες του, υπό την καθοδήγηση της συζύγου του, εξασφαλίζουν την ικανοποιητική εσωτερική λειτουργία του οίκου του. Το διαθέσιμο ανθρωπινό δυναμικό προσαρμόζεται στις αυξομειούμενες ανάγκες εργασίας: σε περιόδους κατά τις οποίες το κοπάδι δεν απαιτεί παρά λίγες ώρες δουλειάς, ή σε περιπτώσεις μικρών κοπαδιών, τα περισσευούμενα εργατικά χέρια θα αναζητήσουν απασχόληση

199. Στο σημείο αυτό, έχει ενδιαφέρον να υπενθυμιστούν τα ευρήματα της μελέτης της συμπεριφοράς των Ξυρρακιωτών της Πρέβεζας στην μεταπολεμική περίοδο. Οι κτηνοτρόφοι της Πρέβεζας διατηρούσαν ακόμη σύνθετες μορφές οικιακής οργάνωσης, τη στιγμή που άλλοι Ξυρρακιώτες επαγγελματίες είχαν ήδη προσανατολισθεί προς απλούστερες μορφές. Β.Γ. Αυδίκος, Πρέβεζα 1945-1990: Οψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης, Πρέβεζα 1991, σ.348-349.

200. "It makes a world of difference if a household could call on the labor of numerous adult males and females, in say a multiple household of the zadruga type, ... or only on the labor of a single adult couple." Th.W.Gallant, Risk and Survival in Ancient Greece, Polity Press 1971, σ.11. Βλέπε ακόμη Hammel 1980, οπ.π, σ.248, Viazzo 1989, οπ.π, σ.246-248.

εκτός της οικιακής επιχείρησης, σε μεγαλύτερα κοπάδια, σε άλλου είδους επαγγέλματα, ή στην εποχική μετανάστευση, η οποία εμφανίζεται συνδεδεμένη με τη συνθετότητα της οικιακής ομάδας²⁰¹.

Φαίνεται επομένως εύκολο να τερματίσει κανείς την αναζήτηση της ερμηνείας της δημιουργίας σύνθετων νοικοκυριών αντιπαραθέτοντας τα εμφανή αυτά πλεονεκτήματα με τις αντίστοιχες, και ενδεχόμενα προβληματικές, επιλογές ενός πληθυσμού με παρόμοιες οικονομικές δομές, ο οποίος όμως θα ακολουθούσε ένα σύστημα σχηματισμού πυρηνικών οικογενειών.

Ο αρχηγός του νοικοκυριού σε μια τέτοια κοινωνία θα κατέφευγε στη απασχόληση μισθωτής εργασίας για τις ανάγκες φροντίδας, φύλαξης, μετακίνησης, κ.ο.κ. του κοπαδιού του. Το οικογενειακό κοπάδι θα υφίστατο συνεχή διαμελισμό, με τους διαδοχικούς γάμους των γιών του αρχηγού, ο οποίος θα ήταν υποχρεωμένος να εξασφαλίσει τη συντήρηση του νεοσύστατου νοικοκυριού. Τέλος, σε μη ξεχνούμε πως αντιμετωπίζουμε μια κοινωνία από την οποία απουσιάζει κάθε μορφή εξω-οικιακής, εκκλησιαστικής ή λαϊκής, συλλογικής υποδομής περίθαλψης των γερόντων, κάτι το οποίο θα κασιτούσε σχετικά προβληματικά τα γηροτειά του. Θίγοντας, έστω και επιφανειακά, αυτό το ζήτημα, αξίζει να σημειώσουμε πως η ανάληψη της φροντίδας των γερόντων που διαπιστώνεται, υπό διάφορες βέβαια μορφές, στις αγροτικές κυρίως κοινωνίες, εμφανίζεται ως παράγοντας κριτικής σημασίας, σε βαθμό που θα ήταν, πιστεύω, δικαιολογημένη η κατάταξή της στις λειτουργίες της οικιακής ομάδας για τις οποίες κάναμε λόγο στην αρχή αυτή της

201. Viazzo 1989, οπ.π, σ.250-252. Βλέπε και A.M.Jones, "Exploiting a marginal European environment: Population control management under the Ancien Regime", Journal of Family History 16, (1991), σ.363-379.

μελέτης, ενδεχόμενα δε και στα κριτήρια διαφοροποίησης των ευρύτερων συστημάτων σχηματισμού του νοικοκυριού²⁰².

Εμμένοντας όμως σε αυτήν την υπεραπλουστευμένη αντιπαράθεση πλεονεκτημάτων/μειονεκτημάτων παραβλέπουμε την ύπαρξη κοινωνιών με παρόμοιες οικονομικές και παραγωγικές δομές, οι οποίες ωστόσο ακολουθούν εναλλακτικές μορφές διευθέτησης της παραγωγής και διαχείρισης των φυσικών τους πόρων, μορφές διευθέτησης οι οποίες συμβαδίζουν με ολότελα διαφορετική οικιακή οργάνωση, κοινωνίες οι οποίες με άλλα λόγια απαντούν σε παρόμοιους καταναγκασμούς με διαφορετικό

202. "Dans les sociétés paysannes, un des principaux déterminants de la stratégie familiale, c'est à dire des décisions concernant la composition des familles, est l'assurance des prestations de vieillesse... Non seulement l'Etat n'avait pas encore pénétré dans ce domaine de l'économie domestique, mais l'épargne individuelle des paysans était réduite, soit par manque de revenus, soit par l'absence, perçue ou réelle, de possibilités de placements surs. La meilleure assurance-vieillesse était donc encore dans ses enfants... F. Mendels 1978, op.π, σ.783.

Για τη βορύτητα της περίπτωσης των ηλικιωμένων βλέπε ακόμη R.M.Smith, "Transfer Incomes, Risk and Security: The Roles of the Family and the Collectivity in Recent Theories of Fertility Change", The State of Population Theory: Forward from Malthus. D.Coleman και R.Schofield (επιμ.), Basil Blackwell, 1988, σ.188-211. "These patterns of dependency on communal support were an integral part of the principles of household formation to be found in North-western Europe... There is little reason to suppose similar life-course 'crises' affected societies where marriage for females was early and involved their departure from the natal hearth while their brothers married later in their twenties but continued as married men to reside patri-virilocally rather than creating a new co-resident domestic group. Overall savings potentials in such systems would be lower than in those possessing a North-west pattern of household formation, but within individual households parents would be greatly helped in their current income requirements in their fifties and sixties if the marriage of their sons were postponed until 25 or 27, thereby delaying the deficit-forming effects upon the joint family's income of an early arrival of grandchildren from the sons marriage".

τρόπο. Το παράδειγμα που επικαλείται ο Viazzo²⁰³, είναι διαφωτιστικό: στις αλπικές αγροκτηνοτροφικές κοινωνίες που μελέτησε και στις οποίες επικρατεί ένα σύστημα σκηματισμού σύνθετων νοικοκυριών, απαντούν εκ παραλλήλου και περιπτώσεις κοινωνιών με ίδιες οικονομικές δομές στις οποίες κυριαρχεί ένα σύστημα πυρηνικών οικιακών ομάδων. Σε αυτές τις κοινωνίες, η φροντίδα του κοπαδιού ανατίθεται σε μικρές ομάδες μισθωτών βοσκών, και η διαχείριση των αλπικών βοσκότοπων βρίσκεται στα χέρια της κοινότητας. Οι μελέτες των αλπικών κοινωνιών αναδεικνύουν τη συνάρτηση μεταξύ της οικιακής οργάνωσης και των τρόπων διαχείρισης των φυσικών πόρων της κοινότητας.

Τα ευρήματα των μελετών αλπικών κοινωνιών δεν αποδεικνύουν βέβαια πως οι Συρρακιώτες είχαν το προνόμιο αντίστοιχων εναλλακτικών επιλογών για την οικιακή και παραγωγική οργάνωσή τους· πρέπει ωστόσο να μας καθιστούν επιφυλακτικούς απέναντι σε μια μονοσήμαντη ερμηνεία της οικιακής οργάνωσης του Συρράκου που θα περιοριζόταν σε μιαν απλοϊκή συσχέτιση των απαιτήσεων της κτηνοτροφικής οικονομίας με το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό της σύνθετης οικιακής ομάδας.

Η αναζήτηση της ερμηνείας της οικιακής οργάνωσης των Συρρακιωτών κτηνοτρόφων μπορεί να επεκταθεί και προς άλλες κατευθύνσεις: μπορούμε, για παράδειγμα να επικαλεστούμε το γεγονός πως οι κτηνοτρόφοι αντιμετωπίζουν καθόλη την περίοδο που εξετάσαμε, στα χειμαδιά, στους θερινούς τόπους κατοικίας τους, αλλά και κατά τις μετακινήσεις τους, συνθήκες δυσμενείς έως και καθορά εκθρικές, για την αντιμετώπιση των οποίων η παρουσία ικανού αριθμού συσπειρωμένων, με κοινά συμφέροντα, και συγγενευόντων ανδρών δε θα μπορούσε παρά να είναι επιθυμητή. Μπορούμε ακόμη να αναζητήσουμε στο

203. Viazzo 1989, οπ.π, σ.247-249.

πολιτισμικό επίπεδο, και συγκεκριμένα στην αρρενογραφμική έμφαση του συστήματος συγγένειας για την οποία έγινε λόγος την προτίμηση των Συρρακιωτών για τη συγκρότηση αρρενογραφμικών σύνθετων νοικοκυριών. Σε όποια όμως κατεύθυνση και να προσανατολίσουμε την αναζήτηση των αιτιών αυτής της οικιακής οργάνωσης, θα σκοντάψουμε όχι μόνο στα ευρήματα που διαψεύδουν αυτές τις μονο-αιτιακές ερμηνείες, αλλά και στην ύπαρξη εναλλακτικών επιλογών, τις οποίες δεν ακολούθησαν οι Συρρακιώτες. Έτσι, το ερώτημα αυτό δε φαίνεται να μπορεί να απαντηθεί.

Στη θέση οποιασδήποτε απόπειρας απάντησης στο τελευταίο αυτό ερώτημά μας, φαίνεται περισσότερο από αρμόζουσα η θέση του Mendels²⁰⁴, πως "... καθεμία από τις ερμηνευτικές μεταβλητές στις οποίες αναφερθήκαμε έως τώρα, είτε πρόκειται για τις νοοτροπίες, τα εισοδήματα (ή τον πλούτο), τις έγχειες σχέσεις, είναι ταυτόχρονα αναμφισβήτητη και ανεπαρκής...".

204. Mendels 1978, σπ.π, σ.782.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Αρ. 1. ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ.

1. Απαλλαγή των Συρρακιώσων από τη φορολογία.

"Όϊδω το πουγιουρδί μου των ραγιιάδων μου συρακιωτών ότι όλοι οι μπορτζιλήδες... έχετε να λαμβάνετε απ αυτό το χωρίον να κάμετε σάμπρι και να μη τους ενοκλήσετε εις το παραμικρόν ότι αυτό εκτός που... ήνε και σκορπισμένοι εδώ και εκεί όταν δε συναχέωσι και κιτάξουν την δουληάν τους ησύκως πέρνει κάθε ένας το δίκαιόν του σεις δε σπαχίδες δια τους ιδίους...να πέρνετε τα δίκαιά σας, καώς τα επέρνατε οδηδέν μπιρού και κατά το αυτόει χωρίς να ζητήσετε την παραμικρήν αυγάτισιν. τον γιαλιά του βουνού έχουν την άδην οι χωριανοί να τον πουλούν με το παζάρι τους εις όποιον θέλουν, χωρίς να έχη κανένας την άδην να τους τον πάρη ή με πουγιουρδί ή να τον τρώγη χωρίς πληρωμή. σούμπασιν και κατζάμπασιν να βάνουν οι...εκείνον όπου στοχασθούν δια καλοθελητήν του χωριού όλοι οι... ριζά δεν έχω να κάμετε διαφορετικά από την παρύσαν προσταγήν μου και εάν δεν υπακούσατε...μου δίδετε με τα κεφάλια σας.

1825 μαρτ.9 Βεζίρ Ραχίτ Μαχμέτ Πασά.

2. Απαλλαγή των Συρρακιωτών από τη φορολογία.

"προς εσάς όλους τους μπουρτζηλίδες όπου έχετε να λαμβάνητε από το χωρίον σουράκου μου ομολογίες γροσίων και χωρίς ομολογίας σας φανερώων ότι επειδή και το χωρίον αυτό εκάλασεν και με το να ευρίσκονται οι ραγιάδες του ανωτέρου χωρίου διασκορπισμένοι ωθεν κακείθεν δια τούτο κατά την του αστραζάμη εφένδη μας προσταγήν σας προστάζω και εγώ όλους εσάς τους μπουρτζηλίδες του άνωθεν χωρίου να κάμετε σόμπρη και να μην προξενήσητε την παραμικράν ενόκλησιν εις τους ραγιάδες του άνωθεν χωρίου εως ότου να συνταχθούν οι ραγιάδες και διορωθεί το χωρίον ως και πρότερον. και τότε θέλη λάβη ο καθε ένας το δίκαιον του ωντας λοιπόν το χωρίον εις τέτοιον χάλι και χαραπ, να μην και τολμήση κανένας από εσάς τους μπουρτζηλίδες και όποιος έχη οικονομικές ομολογίας και πηγαίνη χωρίς προσταγήν μου και τους δώση των ραγιάδων την παραμικράν ενόκλησιν, ότι ο τοιούτος να ηξεύρει όπου να λαβαίνη δεν έχη να μου δώσει με κανέναν τρόπον εξ άπαντος. ούτε δε οι σπαχίδες να πέρνετε τα δίκαιά σας κατά το σδηδέν μπιρού...χωρίς την παραμικράν αυγάτισιν...καηλής δεν γίνομε και εις τον γιαϊλιά του βουνού του δεν έχη την άδην κανείς να του ανακατωθή ζηρα... ότι θέλουν τον πωλούν μόνοι τους οι ραγιάδες για οικονομήν τα χρήματα του χωρίου. προσέτι και δια κατάρπασιν της χώρας τον όποιον ήθελε και εκλέξουν το χωρίον ομοίως και δια σούμπασιν του εκείνοι τον βόνουν και όχι θέλω τον εμβάνω σταγικώς, άστις δε οι... όποιος ήθελε φερή ενάντιος της προσταγής μου αμέσως να μου το κάμετε υφανδέν ούτως έχετε να ακολουθήσετε αποξάπαντες χωρίς την παραμικράν αυγάτισιν...αποφάσεις.

1829 '24 Ιου...Ιωαν

3. Απαλλαγή των Συρρακιωτών από τη φορολογία.

"κατά την προτάγην του σατραζάμη αυθέντου μας οπού ανα κόρας των έχουν οι ραγιάδες συρρακιότες προστάσω εγώ δια του παρόντος μου μπουγιουρδίου, όπου όλοι οι μπορτζηλίδες να μη τους ενοκλήσητε εις το παραμικρόν, ότι εκτός οπού έγιναν...σιάν από τας απελεύσεις κατακρήσεις, είναι και σκορπισμένοι εδώ και εκεί. όταν δε συναχέωσι...κοιτάξουν την δουλειάν τους τότε δια προταγής μου παίρνει ο καθένας το δίκαιον του οι δε σπακίδες...ιδίως...ριμεις αυτές να πέρνατε τα δίκαια σας καθώς τα επέρνατεν και αντηντέν πηρού και...χωρίς να ζητήσητε την παραμικρήν αυγάτισίν τον γιαϊλιά του βουνού έχουν την άδειαν οι χωριανοί να τον πωλούν για το παζάρι τους, εις όποιον θέλουν, χωρίς να έχη κανένας την άδειαν να τους τον πέρνη...πληρωμήν. σούμπασιν και προσατόν να βόνουν εκείνον όπου να κρίνουν εύλογον οι χωριανοί καν...,,,,,, έκει να ακολουθήσετε ότι διαφορετικήν ριζαν δεν έχωμεν εξ αποφάσεως. α...και εξεδόθη το παρόν ημέτερον μπουγιουρδί από το διβάνι-καϊμακάμ...Ιωάννίνων, Δελβίνου κ. Αυλώνος".

1832: 19 Ιουλίου Ιωάννινα.

4. Γράμμα του Ιωάννη Κωλέττη από την Αθήνα.

Εντιμώτατοι Προεστώτες και λοιποί κάτοικοι της
Κωμοπόλεως Συρράκου,

Πληροφορηθείς ότι κανείς εξ υμών δεν εφρόντισε μέχρι
τώρα να κατασκευάση τον μύλον μου και η επιθυμία να μένη
πάντα αργός και άκρηστος, παρεχώρησα την κατοχήν αυτού
προσωρινώς προς τον εξαδελφόν μου Ιωάννην Χρήστου Κώστα
Δήμαν, όστις υπεσχέθη εις εμέ και υπεκρέωθη να τον ανορεύση
δι' ιδικών του εξόδων, κατασκευάζων αυτόν εν... συμφώνησεν.
θέλη δε υπολαμβάνη προς αποζημίωσίν του τας προσόδους του
μύλου κατά τον παλαιόν έθιμον του χωρίου, ή όπως άλλως ήθελε
συμφωνήση μετά των συγκωρίων μας. Σας ειδοποιώ λοιπόν περί
τούτου, δια να αναγνωρίσητε τον ρηέντα εξαδελφόν μου ως
νόμιμον ενοικιαστήν του μύλου μου, και να τον συνδράμητε ως
τιούτον... να μην ενοκκηθή υπ' ουδενός ούτε να εμποδισθή εις
την ανακαίνισιν αυτού και εις την είσπραξιν των προσόδων. Τα
μανδάνια μένουσιν και εις ο εξής... μέχρι τούδε, εις την
προσωρινήν κατοχήν του χωρίου, αι δε προσόδοι αυτών
αφιερωμέναι ως ήσαν, εις το σχολείον του χωρίου μέχρι
νεωτέρας διαταγής μου. Επειδή όμως μαθαίνω ότι τα ενοικιάζει
το χωρίον εις άλλους, επιθυμώ να προτιμήση τον ρηέντα
εξαδελφόν μου και να τα ενοικιάση εις αυτόν κατά το
συμφερότερον εις αμφότερα τα μέρη, διότι έχων αυτός τον
μύλον, δύναται να διατηρεί δια την επισκευήν και τα μανδάνια
εις καλιτέραν κατάστασιν. Σας ασπάζομαι,

Αθήναις, την 30 Ιαν. 1835.

Ιωάννης Κωλέττης.

(Επισυνάπτεται το συμβόλαιον ενοικιάσματος που συντάσσεται
στην Αθήνα στις 30 Ιανουαρίου 1835).

5. Απαλλαγή των Συρρακιωτών από τη φορολογία.

"προς τουςμπορτζηλίδες Τούρκους και Ρωμραίους όσοι έχετε να λαμβάνητε γρόσια με ομολογίες από το εις τον καζάν των Ιωαννίνων χωρίον συράκου...ότι δια να λάβητε ο καθένας σας το δίκαιόν του, να απαλλαχθούν και οι βασιλικοί ραγιάδες του ηρημένου χωρίου από το βάρος αυτό, και...οι περισσότεροι ραγιάδες είναι ...και το χωρίον αυτό εις αθηναίαν...κατά ζητηαν των ρηέντων ραγιάδων, δια να κάμουν ταβλι εις τα ευρισκόμενα ονόματα εις συράκον, όλα τα κοιγά μπόρτζια τους, και να τα μοιράσουν...δια τα ευρισκόμενα ονόματα, και το κάθε όνομα να πάρει τονμπορτζιλικόν του, δια να τον πληρώσει με τρία ταξήτια σε διάστημα οκτώ μηνών το κάθε ταξήτι, λογαριαζόμενον από την τελευταίαν ημέραν της καταγραφής όλων τωνμπορτζιών, όπου θα μένη με τον Μουχημέν Ιωαννίνων: και επειδή το ηρημένον χωρίον έπασε μεγάλον... και χαλασμόν εις τους παρελεύοντας χρόνους μόνον το...μούλ...έχουν να πληρώσουν προς όλους τουςμπορτζηλίδες και δια διάφορον δεν έχη να δώσουν μήτε παράν, μπι...και όσοι από τουςμπορτζηλίδες έχετε...διάφορον κατά κλήρον, θέλετε από το σολι μο... των ομολογιών σας...γρόσια είκοσι τα εκατόν προστάξεσθε λοιπόν δια του παρόντος μας πουγιουρδισού όλοι οιμπορτζηλίδες του χωρίου συράκου τούρκοι και ρωμραίοι από κάθε καζάν δια να πάρητε τας ομολογίας σας και να πηγαίνετε εις Ιωάννινα, να τας κάμητε καϊάτι εις τον...μπεκαγέν, μόνον το σολι μουλ..., όσοι έχετε να λαμβάνητε ο καθένας, όπου καταγραφόμενον όλον το μπόρτζι αυτό, εις ημέρας ενενήντα μίαν από την σήμερον, να το μοιράσουν οι ραγιάδες συρακιώτες εις τα σωζόμενα ονόματα, και το καθέν να πάρη τομπορτζηλίν του, δίδοντας του χωριστην ομολογίαν, ίνα τον πληρώσει εις ...διαληφθείσης διορίας, ... κοιγές ομολογίας όπου έχετε να παραδώσητε προς τον βεκύλην της χώρας συράκου...Ιωάννινα Καίμακάμη αυθέντην μας καζάν αγά να καμ...την παρούσαν προσταγήν μας, χωρίς να γίνη άλλως εξ αποφάσεως".

1836. Ιου 20 Μοναστήρι.

Handwritten title in Greek script, likely a list of names or a specific title.

Main body of handwritten text in Greek script, containing a list of names and possibly a signature or date.

Handwritten signature or name, possibly 'Joh. 28'.

Handwritten text at the bottom of the page, including a signature and possibly a date.

6. Επιβολή φόρων στην κοινότητα Συρρέκου.

"Χαίρ δουατζήδες του αυθέντου μας Προεστώτες και λοιποί ραγιάδες Συρακιώτες μετά τον χαιρετισμόν μου σας φανερώνω ότι επειδή ήλθεν ο καιρός να ριχθή το μπόρτζι σας κατά την προσταγήν του αυθέντου μας, να συνακεθήτε εις το χωρίον σας και να κάμετε ταβλί το μπόρτζι σας, και... εις το ... όταν αυτοί ειδοποιήθησαν, και δεν θέλουν ανταποκριθούν τον χισέν τους, να πουλήσετε τα μούλκια τους μεταξύ σας και να πληρώσει το μπόρτζι τους όσοι όμως έχουν κληρονόμους, δέον αυτοί οι κληρονόμοι να πληρώνουν το χρέος τους, ως δημεύσουν τα μούλκια τους- μη κάμετε την παραμικράν εξώλειαν επάνω εις το ότι τοιαύτη είναι η προσταγή του αυθέντου μας".

1837 Μαρ. 29. Ιωάννινα.

7. Πώληση ακινήτων από τον κάτοικο για την κάλυψη του μεριδίου του στο συνολικό κοινοτικό φορολογικό χρέος.

"Δια του παρόντος πωλητικού Γράμματος, φανερώσει η χώρα συράκου κοινώς, ότι κατά την παλαιάν επικρατούσαν συνήθειαν της χώρας μας, ουδέ και κανόνι του βίλαςτιού μας, οπού συνήθειζεν η χώρα μας, να πουλή τα υποστατικά των φευγάτων πατριωτών δια το ανάλογόν τους, από το κοινόν, παλαιόν, μουκαντέμ μπάρτζι της χώρας, ως κατά το Ιλιάμη οπού εδόθη της χώρας μας, από το Ιερόν μεκκεμέ, δια έλειψιν του πανταζή δήμου από το αναλογούν του κοινόν χρέος σήμερα η χώρα του πουλή το οσπότηιον και οσπιτότοπον με τα σύνορά του και τα δίδη εις κωσφράν πούλησιν του κυρίου Ιωάννη και Νικολάου Μήτρου Πουλήση δια γρόσια τον αριθμόν δύο χιλιάδες εξακόσια N:2600 τα οποία τα εμέτρησαν εις την κάσσαν της χώρας σάα και ανελλιπή, έως το λεπτόν, και από την σήμερα και εις το εξής να ήνε και νομίζοντε υπερτέλιοι και κωσολικοί οικοκυρέοι εις αυτά να τα εξουσιάσουν και μεταχειρισθούν ως βούλωνται και θέλουν, ως ιδιόν τους κτήμα, και απόκτημα, χωρίς να έχωσι την παραμικράν ενόχλησιν από τινά από το νύν και εις τον αιώνα τον άπαντα, και ολέποτε τύχη και έλεη κανέναν κληρονόμος του άνω ειρημένου πανταζή δήμου και θελήση να τους ενοχλήσει και κατατρέξη τους άνω αγοραστάς, υπόσκεται η χώρα να τους βοηθήσει και υπερασπισή με όλους τους τρόπους και έξοδα δια τα δίκαια οπού έχουν, να μείνη η αγορά τους αμετάτρεπτος, και απαρασάλευτος. ούτως δίδεται το παρόν πωλητικόν εις χείρας των άνω ειρημένων Ιωάννου και νικολάου πουλήση, υπογεγραμμένον παρά των κάτωθεν χωριανών και σφραγισμένον με τη σφραγίδα της χώρας, προς ασφάλειαν του. Ινα έχει το κύρος και την Ισχύον εν παντί κρητηρίω δικαιοσύνης.

συράκω τη 29 Αυγούστου 1838.

Ακολουθεί η σφραγίδα της Χώρας Συράκου και τα ονόματα των μερτύρων.

8. Απαλλαγή του Συρράκου και άλλων κοινοτήτων από την αγγαρεία μεταφοράς χιονιού στα Ιωάννινα.

"Χαῖρ Δουατζήδες και Κοτσαμπάσηδες κ. λοιποὶ ραγιάδες από τα ...χωριά λιγατιάδες, προσήλι, Γότιστα, Κρόψη, Συράκο κ. όσα άλλα εμπεριέχονται δια το κουβάλημα του χιονιού σας φανερόνομε ότι με το να ήτο παλαιά συνήθεια να κουβαλήτε για τον κάθε Βαλὴν των μερών τούτων από αιώνες φορτόματα χιόνι την κάθε ημέραν ως εκ τούτου δε επροξενούτο μεγάλοι ζημίαν και δυσκολία Σεβαστώτατος Βασιλέως ...το ...χωρίο...όλα τα ζούλια αγκαρείας κ. λοιπὰς καταχρίσεις δια τούτο καταργούντες δια του παρόντος μπουγιουρδιού μας την συνήθειαν αυτήν κ. επιθυμούντες την ...άνεσιν και ησυχίαν των φουκαράδων σας προστάζομεν...να μην ήελε φέρητε χιόνι κανέναν... αγγαρεία αλλά να αγοράζη ... ο κάθε ένας χιόνι. Επί τούτου λοιπόν σας στέλνη το παρόν μας μπουγιουρδίον δια ...άνεσιν και ησυχίαν σας. και καταργούμε την προ αμνημονεύτων χρόνων συνήθειαν αυτή του να φέρητε χιόνι δια κάθε Βαλὴν...σας χαρίζομεν αυτήν... κ. να μην λείψητε από του να κάμητε ημέρα κ. νύκτα χαῖρ Δουατζήδες δια την πολυχρόνιον κωήν του Κραταιοτάτου κ. Ευσπλαχνικοτάτου Βασιλέως μας..."

1841 τη 20 Μαΐου. Ιωάννινα.

9. Διακανονισμός της είσπραξης των φόρων των κοινοτήτων Συρράκου και Παλαιοχωρίου.

Φανερόνομεν εμείς οι κοευποφαινόμενοι από τα τρία συνάφια της χώρας μας- ρουτάδες πιστικοί και ξυλοφόροι ότι θέτομεν δικαστικώς τους κυρίους δίμο μπίτζιο, ...σουμαλέυρη, τόσο σκαμνέλο, τάλη γκαρτζονίκα, μάκη τζιόκο, ζέκα γάτζιο και γάκη μπεζεβέγκη από δε το συνάφι παλαιοχωριτών άλλους δύο νομάτους όποιοι θελίσουν με την ευχαρίστησίν τους οι οποίοι είναι πάντη πληρεξούσιοι παρ'όλην την κοινότητα της χώρας μας δια να μοιράσουν την αυτήν ποσότητα κατά το υπογεγραμμένον κατάλογον εις τα όσα ονόματα ευρίσκονται εις την χώραν μας πρώτον ρίχνοντας εις το κάθε ανδρόγυνον ασβάρνα προς είκοσι γρόσσια και δέκα εις τας χήρας και το υπόλοιπον απ'αυτήν την ποσότητα να την εξαμοιράσουν απροσοπολίπτως εις το κατά δύναμιν εις βάρος της συνειδήσεώς των, δια δε τα ονόματα των να ριχθούν μόνοι τους ευγένοντας ο κάθε ένας έξω από αυτούς και οι άλλοι να τον ξετιμήσουν και ει μην εις κανένα όνομα δεν συμφωνίσουν να κράξουν τους άλλους δύο νομάτους δια να του δώσουν σύντροφον και όπως ήθελε το μοιράσουν αυτοί να είναι αυτό το παζάρι κύριον και αμετότρεπτον. και παρ'όλην την κοινότητα ούτως δε δίδεται το παρών υπογεγραμμένον παρ'ημών προς ασφάλειαν των και δι'ένδειξιν. προς τουτ λέγωμεν ότι το αυτό παζάρι οπού θέλη ρίξουν να το υπογράψουν αυτοί οι άνω δικαστικοί και τότε να το δώσουν των βεκύλιδων.

συράκω τη 12 Ιουλι: 1843.

Ακολουθούν οι υπογραφές.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Αρ. 2. ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ του 20ου ΑΙΩΝΑ.

A. Καταμετρήσεις κοπαδιών 1909-1929.

Καταγραφή των Τσελιγγάτων και των Στανών του Συρράκου κατά το 1909.

ΟΝΟΜΑΤΑ	ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ
Νικ. Μάκης	Μπλιάρο
Ιω. Παπουτσή	Τσάρκο
Απ. Ντόντορος	Πόλεμος
Γάκη Νέσερης	Γκάλτσα
Βασ. Δίπλος	Τσάγια

ΤΣΕΛΙΓΓΑΤΑ-ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ					
Μπλιάρο		Τσάρκο		Πόλεμος	
ΟΝΟΜΑΤΑ	ΖΩΑ	ΟΝΟΜΑΤΑ	ΖΩΑ	ΟΝΟΜΑΤΑ	ΖΩΑ
Ν. Μάκης	1650	Ιω. Παπουτσή	1150	Απ. Ντόντορος	980
Δ. Πορδορίζας	2100	Αε. Βαγγέλης	1320	Κ. Ψάχιος	1000
Ευ. Τσιόκος	100	Ευ. Ντόντης	860	Γ. Μανίκης	850
Απ. Ζιώγας	1100	Χρ. Απ. Παπουτ.	400	Γ. Χ. Σκαρνέλος	500
Δ. Κουτστάλης	700	Απ. Κατσάνος	130	Αε. Ντόντορος	320
Απ. Σιόρεντας	250	Βασ. Παπουτσή	460	Γ. Κακασίμος	700
Απ. Παπουτσή	400	Πάπος	320	Κ. Μακριδής	800
Ιω. Καραμάνης	800	Γ. Τσιόκος	340	Κ. Ψάχιος	180
?? Γκόπη	80	???	200	? Ρούσος	40
Κ. Σαύλης	50	Χ. Ζώνιος	160	Γ. Ζιώγας	1050
Ν. Συγγούνας	210	Ν. Κίστης	210	Δ. ???	350
				Κ. Στ. Γκαρτζ.	700
ΣΥΝΟΛΟ	7440		5550		7470

ΤΣΕΛΙΓΓΑΤΑ-ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ			
Γκάλτα		Τσάγια	
ΟΝΟΜΑΤΑ	ΖΩΑ	ΟΝΟΜΑΤΑ	ΖΩΑ
Γ. Νέσερης	1420	Β. Δίπλος	790
Ευ. Κολίτσης	1200	Χ. Ζιώγας	230
Σ. Αυδίκος	350	Αθ. Ζιώγας	750
Κ. Σκαμνέλος	910	Κ. Μαγκλάρας	1400
Δ. Γκιτρίμης	90	Γ. Αυδίκος	950
Χ. Γκορτζονίκας	725	Δ. Κοτίκας	400
		Κ. Μπέλος	100
		Β. Αγριόσκυλος	510
		Δ. Παπουτσής	350
		Αλ. Ζιώγας	750
		Γ. Τσουμελέκας	115
		Δ. Ψαλίδας	500
		Κ. ??αί??	65
		Δ. Ζιώγας	600
		Γ. Πορδορίζας	55
ΙΣΥΝΟΛΟ	4695		7565

Το καλοκαίρι του 1909 επομένως, 33.220 αιγοπρόβατα βρίσκονται μοιρασμένα σε πέντε τσελιγκάτα που αποτελούνται από 56 κτηνοτρόφους σε πέντε θερινές βοσκές της κοινότητας.

Στις 10 Ιουνίου 1920, καταρτίζεται ονομαστικός πίνακας με τα κατεχόμενα από τους κατοίκους ζώα κατ'είδος. Ο πίνακας περιέχει 238 ονόματα, σύνολο προβάτων 23.800, αιγών 545, και μεγάλων ζώων 669.

Τους μήνες Απρίλιο και Ιούνιο του 1924 καταρτίζεται πίνακας δηλωθέντων και αδήλων ζώων στον κοινοτικό καταμετρητή. Δηλωθέντα ζώα: αιγοπρόβατα 21129, αδήλωτα 4069. Σύνολο καταμετρηθέντων αιγοπροβάτων 25198.

Το 1927, το Υπουργείο Γεωργίας ζητά από την κοινότητα κατάλογο ζώων και παραγωγής γαλακτοκομικών προϊόντων. Η απάντηση της κοινότητας κάνει λόγο για 17000 πρόβατα, 2000 αμνούς, 500 αίγες και 40 ερίφια, 300 ημιόνους, 260 άλογα και πουλάρια.

Ο διορισμένος το 1929 από την κοινότητα καταμετρητής των αιγοπροβάτων παραδίδει έναν πίνακα εβδομήντα επτά ιδιοκτητών, 19.069 προβάτων και 397 αιγών. Δεν υπάρχουν στοιχεία για μεγάλα ζώα. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους, από

τον κατάλογο των εισπράξεων των δικαιωμάτων βοσκής εξάγεται ο αριθμός 18.213 αιγοπροβάτων.

Ο υπολογισμός επομένως της κίνησης των αιγοπροβάτων στα 20 χρόνια ανάμεσα 1909-1929 καταλήγει σε μείωση 42.6%.

B. Εγγραφα της περιόδου 1913-1930.

Κοινοτικά και διοικητικά έγγραφα. Αλληλογραφία του κοινοτικού συμβουλίου και των κατοίκων με τις τοπικές αρχές και την Αθήνα.

10 Οκτωβρίου 1913.

Κανονισμός ποιμνιοβοσκών Κοινότητας Συρράκου

1. Οι κάτοχοι ποιμένων (τσελιγκάδες) υποχρεούνται όπως τη 25η Απριλίου εκάστου έτους αυτοποροσώπως ή δια πληρεξουσίου συνέλευσαι εις Πρεβεζαν και πληρώσαι τας στάνας (μανδριά).

2. Οφείλουσι να εκδώσαι συναλλάγματα επ'ονόματι των υπό του κοινοτικού συμβουλίου οριζομένου αντιπροσώπου παρέχοντες εγγυητήν τον έμπορον του γάλακτος ή έτερον αξιόκρεον και η μεν πρώτη δόσις θα πληρωθή την 15 Μαΐου, η δε δευτέρα πρώτη Αυγούστου εκάστου έτους.

3. Οι έχοντες πρόβατα μεσιακά με ξένον μόνον δια το ιδιόν των ημιαυ δικαιούνται να λάβωσιν ανάλογον.

4. Υποχρεούνται να εκκινήσωσι τα πρόβατά των από τα χειμαδιά από 18-20 Μαΐου εκάστου έτους.

5. Τα πρόβατα στανών δεν δικαιούνται να μείνωσιν εις την περιφέρειαν (μεράν) περισσότερον των τριών (3) ημερών.

6. Τα πρόβατα της περιφέρειας (μερά) θα βόσκωσιν κατά τα ωρισμένα σύνορά της και δεν δικαιούνται να έμβωσιν εις την περιφέρειαν (μεράν) αλόγων προ της 15 Αυγούστου και θα πληρώνωσι πρώτην Αυγούστου.

7. Τα άλογα από την περιφέρειαν των δεν δικαιούνται να έμβωσιν εις τας στάναις προ της 10ης Αυγούστου και θα πληρώνωσι κατά την αναχώρησιν.

8. Τα πρόβατα στανών θα πληρώνωσι Δρ:0.50, τα της περιφέρειας Δρ. 0.35 και τα άλογα Δρ 1.00 κατά κεφαλήν εις δόσεις και ημερομηνίας ως άρερα 2-6-7.

9. Δεν επιτρέπεται η κοπή κόρτου εκ των στανών ούτε η βοσκή αλόγων εκτός 1-2 δια την μετακόμισιν του γάλακτος.

10. Τα μεταβαίνοντα πρόβατα εις ξένας βοσκάς δεν δικαιούνται να έμβωσιν εις Συρράκον προ της 14 Σεπτεμβρίου εκάστου έτους.

11. Ο αριθμός των σφαγίων ορίζεται εις διακόσια (200) αναλόγως των εκαστοτε κρεοπωλών, εα βόσκωσι δωρεάν, αλλ' από το ορεόν λιθάρι και κάτω, εα έρχονται οπότε θαλήσουν και εα βόσκωσιν ως συνήως. Εν περιπτώσει περισσεύματος εα βόσκωσιν εις την περιφέρειαν και εα πληρώνωσιν ως τα εν αυτή.

12. Γελαδικά εν γένει δι' εμπόριον εα πληρώνωσι Δρ. 3.00 κατά κεφαλήν και εα βόσκωσιν εις την περιφέρειαν των προβάτων.

13. Οι εμπορευόμενοι δε μικρά ζώα εα έλωσι συμφώνως με τους λοιπούς ποιμένας, εα βόσκωσιν εις την περιφέρειαν προβάτων, αλλά εα πληρώνωσι Δρ. 0.70 κατά κεφαλήν.

14. Εαν τις διαχειρίσῃ με πρόβατα εντόμωσιν οφείλει ν' αποχωρήσει την 1^η Απριλίου και να επανέλθῃ συμφώνως με τους άλλους.

15. Ο παραβάτης των άνω ορίων θέλει τιμωρισθείσαι δια προστίμου φυλακίσεως αναλόγως του παραπτώματος.

16. Την τήρησιν και εκτέλεσιν των άνω όρων υποσκέται ευθύνεται το Κοινοτικό Συμβούλιον, του οποίου πάσαν αμέλειαν ή παράβλεψιν οφείλει και υποχρεούται πάραυτα να καταγγείλῃ αρμοδίως.

14 Νοεμβρίου 1914.

Απόφαση Κοινοτικού Συμβουλίου.

"Το Κοινοτικό Συμβούλιον συνελεθών σήμεραν 14 /11/14 και συσκεφθέν επί της προτάσεως αυτού περί διαφυλάξεως της περιφέρειας Πολιάνας επί μίαν δεκαετίαν προς αναδάσωση απεφαίνετο ομοφώνως (να παρακληθῇ ο Νομάρχης προς ενέργεια των δεόντων δια την έκδοσιν του σχετικού διατάγματος της δασονομικής αρχής προς τε τους αγροφύλακας και αστυνομικούς σταθμάρχας προς αναδάσωσιν της περιφέρειας Πολιάνας οριζομένης... με την παρατήρησιν (να οι εν τη διαλαμβανόμενη περιφέρεια κατέχοντες αγρούς έχωσι το δικαίωμα καλλιέργειας αυτών και κοπής κόρτων και εκ των δενδροφυτευομένων δένδρων συκαμιναών και καρυών ο κάτοχος ταύτων τα καρπούται με την υποχρέωσιν να τα περιποιήται και ποτίζει, άλλως θέλη τω

αφαιρεί το δικαίωμα προς όφελος άλλου ή της Κοινότητας. Το μέτρον τούτο αναγκαιότατον, (να αφ' ενός δένδροφυτευθή βασημδόν το γυμνότατον έδαφος του Συρράκου κ αφ' ετέρου οι κάτοικοί στερούμενοι καλλιεργείας και άλλων πόρων επιδοθώσι εις την παραγωγήν μεταξοσκωλήκων, και αποκτήσωσι εισοδήματα εκ των κορυών, όπως μη εκπατρισθώσι".

Το 1914 εκδίδεται διαταγή του Αστυνομικού Διευθυντού και Δασάρχη Ηπείρου που απαγορεύει επί μια δεκαετία από τις 18/2/14 έως τις 18/2/24 τη βοσκή, καλλιέργεια ή υλοτομία στη δασική περιφέρεια "Συρράκου" εκτάσεως 1200 στρεμμάτων. Η παράβαση τιμωρείται με καταβολή μιας δραχμής για τα μικρά ζώα και δυο για τα μεγάλα που θα συλληφθούν να βόσκουν στην περιφέρεια, με πρόστιμο 200-1000 δραχμών με δήμευση του προϊόντος της παράνομης καλλιέργειας, και με φυλάκιση δυο έως οκτώ εβδομάδων.

Οι κτηνοτρόφοι όμως αντιδρούν με διαφόρους τρόπους σ' αυτήν την απόφαση όπως μας πληροφορούν τα δυο παρακάτω γράμματα του 1918 των μονίμων κατοίκων προς τη Γενική Δοίκηση Ηπείρου.

Προς την Αυτού Εξοχότητα Γενικών Διοικητήν Ηπείρου Κ. Στεργιάδη, Ιωάννινα.

1. Εξοχώτατε,

Το Συρράκον είναι βεβαίως ορεινόν και υψηλόν μέρος αλλ' ουκί ορεινότερον των παρακειμένων Καλαρριτών, Βασταβετζίου, Μετσόβου, κλπ εις το πλείστον της Ηπειρωτικής γής. Λοιπόν τα παρακείμενα ταύτα του Συρράκου χωρία γέμονται δασών, δένδρων και χλωρασιάς. Εν αντιθέσει το Συρράκον, τόσον εντός σπανίζουσι τα σπυροφόρα δένδρα, όσον και εις την περιφέρειαν του ελλείπωσι τελείως δάση ή ... δένδρα, ένεα ν' αναπαύεται ο κατάκοπος κάτοικος ή οδοιπόρος και να πίνει από τα γόργαρα και δροσερά νερά του. Φαίνεται ότι παλαιότερον το Συρράκον ήτο κατάφυτον δασών και δένδρων, αφού υφίστανται πολλά οικία εξ εγχωρίου οικοδομησίμου υλης, και τοποθεσία βλαχιστί διατηρούσι το επικρατούν κατά μέρη και είδους δένδρων, ως φτελισίς, απιδισίς, κρυναίς, καστανισίς, καρμισίς, κλπ. Πάντα ταύτα καταστράφησαν επί Τουρκοκρατίας, τόσον εκ της γνωστής Τουρκικής ... δασών, όσον εκ των συμφερόντων και απρονοησίας των κατοίκων, οίτινες εξερρίζωσαν και τα υπάρχοντα πρέμνα, ώστε σήμερον αγοράζουσι αδρώς εκ των περιχώρων και αυτά τα καυσόξυλά των.

Ταύτα κατιδόντα τα από της απελευθερώσεως Κοινοτικά Συμβούλια προέβησαν εις ψηφίσματα και προσκλήσεις παρά του Υπουργείου απαγορευτικήν διάταξιν... αναδάσώσεως ελαχίστου

τιμήματος απέναντι των σπανών απεράντων βουνών του Συρράκου εις τοποθεσίαν κειμένη απέναντι του χωρίου, απέκουσα ...

Εις το τρίτον της τοποθεσίας ταύτης υπάρχουν ιδιόκτητοι αγροί καλλιεργημένοι ήδη το πλείστον, ως και άλλοτε ήνεσι και εις τα βουνά η καλλιέργεια παραμεληθείσα εκ της συμπεριφοράς των κτηνοτρόφων και αποκαλήσεως εις άλλα είδη των κατοίκων, ως την των μαλλίνων εγκωρίαν βιομηχανίαν των καλτσερών η οποία ήδη κατήπεσε τελείως και ο κόσμος δυστυχεί. Ούτως το Κοινοτικό Συμβούλιο εσκέφθη πολλαπλώς την ανάγκην της αναδασώσεως

1. ίνα μη καταστρέφονται οι αγροί.

2. ίνα πας καλλιεργητής της δύναται να έχη τον ίσκιόν του υπό τα άκρα των κωροφιών του.

3. ίνα εξ σπωροφόρων δένδρων ως καρυών, καστανεών, λεπτοκαρυών κλπ αποκτήσει εισόδημά τι

4. ίνα δια φυτείας συκαμινεών αναπτύξη την καλλιέργεια μεταξοσκωλήκων ως συμβαίνει εν Μακεδονία και αλλακού, αφού κατεταράφη η προυπάρχουσα και προσοδοφόρος βιομηχανία των εγκωρίων μαλλίνων

5. ίνα αναπτυσσομένων αγρίων δένδρων δυνηθή ο μέλλων κάτοικος να έχη οικοδομήσιμον ύλην και καυσοξυλείαν

6. ίνα ευπρεπισθή (ντυθή) το μέρος δια την όρασιν και υγείαν των κατοίκων.

Αλλά τα εξανερωπιστικά και πολιτίσμένα ταύτα μέτρα δεν άρέσκουσι τοις ευαρίμοις κτηνοτρόφοις επιευμούσι τα πάντα γυμνά χάριν των προβάτων και χόρτου και είναι γνωστόταται αι πυρκαϊαί των δασών υπό τοιούτων χάριν των χόρτων. Ωστε συνεσπίσησαν προς καταπολέμησιν των άνω εξευγενιστικών μέτρων και αφ' ενός δεν πληρώνωσι τη Κοινότητι το ανέκθεον δικαίωμα (ελάχιστον άλλωστε παραβαλλόμενον προς άλλα Κοινότητας) των βοσκησίμων γαιών και αφ' ετέρου εσχημάτισαν μυστικόν σύλλογον και συλλέγουσι χρήματα, ίνα εξοδεύοντες και δωροδοκόντες δυνηώσι ν' απορρίψωσι τα ψηφισθέντα και καταστρέψωσι λαθεύως τα πάντα, δι' ιδιοτελείς σκοπούς. Δυνάμεθα ν' αποδείξωμεν το τοιούτον... δια των διαφόρων μυστικών εισπράξεων και ενεργειών των εν Ιωαννίνοις και απανταχού και άλλων πράξεων ως καταστήσαμεν γνωστόν τη Νομαρχία εξαιτούμενοι την παραίτησιν, αφού εργαζόμενοι αμισθί και πατριωτικώς ευρίσκομεν τσαούτα προσκόμματα και ουδεμίαν Κυβερνητικήν υποστήριξιν εις τα συμφέροντα της Κοινότητος, της οποίας αι πολλαπλαί ανάγκαι εκπληρούντο δια της πληρωμής των βοσκησίμων γαιών, ως οδοποιίαί, ύδραγωγεία, μισοσί αγροφυλάκων, κλητήρων κλπ. Ενεργεία των κτηνοτρόφων

τούτων ενετόλη Επιτροπή εκ του Κ. Δασάρχου και Νομογεωπόνου Ιωαννίνων προς ...και λύσιν της διαφοράς...

2. Οι ευσεβείς υποσημειούμενοι κάτοικοι της έναντι αναφερομένης κοινότητας λαμβάνομεν την τιμήν να αναφέρομεν υμίν ότι, το ημέτερον Κοινοτικόν Σύμβούλιον εμφορούμενον υπό φιλοπροόδου διαθέσεως, έχον δε υπ'όψει το γεγονός ότι άπασα η εξοκική περιφέρεια ημών κοινοτική τε και ιδιόκτητος τυγχάνει εντελώς άδενδρος πράγμα όπερ μεγάλως δυσχεραίνει τον βίον ημών προ παντός υπό υγιεινής απόψεως, προέκλεσε προ τετραετίας απαγορευτικήν διάταξιν του δασυλλίου Πάτζης, θέσεως απεχούσης περί τα 20 λεπτά της ώρας και έναντι της ενταύθα κωμοπόλεως προς ανάπτυξιν των υπάρχόντων δενδρυλλίων και δια τεχνητής αναδασώσεως συμπύκνωσιν αυτού, της εκτάσεως δε ταύτης ούσης μικράς προέβη το ως είρηται Κοινοτικόν συμβούλιον εις ετέραν πορομοίαν πρότασιν και συνεχεία της υπ'αριθμού 77456 π.ε. υμετέρας εγκριτικής διαταγής εξέδωκε το δασαρχείον Ιωαννίνων την υπ'αριθμόν 2 από 13 μαρτίου π.ε απαγορευτικήν διάταξιν της θέσεως Πουλιάνα κειμένης βορείως και συνεχομένης μετά του δασυλλίου Πάτζης εκτάσεως 500 περίπου στρεμμάτων κατά το πλείστον ιδιοκτήτων γαιών καλλιεργημένων περί των 350 στρεμμάτων.

Μεθ'ο προέβημεν μετά ζήλου εις την δενδροφύτευσιν πλείστων καρυών και λεπτοκαρυών με την πρόθεσιν να μη παύσωμεν εργαζόμενοι άν μη επιτελέσωμεν πλήρως το έργον της αναδασώσεως της ανωτέρω εκτάσεως, ούσης καταλληλοτάτης προς τον σκοπόν τούτον, το πλείστον μέρος της οποίας παρουσιάζει όψιν φυσικής αναδασώσεως, αποβλέποντες εκ της επιτυχίαν του σκοπού τούτου αφ'ενός εις το υπό των δασών παρεχόμενον ευεργέτημα όσον αφορά την υγιεινήν του τόπου κατάστασιν και αφ'ετέρου επιδιώκοντες την εισαγωγήν της σπυροτροφίας αναπτυσσομένων συν τω χρόνω των συκαμινεών.

Η ενέργεια ημών ούτη επιδοκιμασθείσα υπό πάντων των μονίμων κατοικούντων ενταύθα προέκλεσε την μήνιν των ευαρίθμων κτηνοτρόφων σκηνιτών. Ούτοι όπως επιτύχωσι την άρσιν της προαναφερθείσης απαγορευτικής διατάξεως εκίνησαν πάντα λίθον ενεργούντες συστηματικώς και παριστάνοντες αξιοσπρήνητον την κατάστασιν των προβλέποντες την τελείαν καταστροφήν της κτηνοτροφίας εάν δεν ίδωσι τα υπέρ τα είκοσιν χιλιάδες αιγοπροβάτων βόσκοντα επί της στενωτάτης λωρίδος γής παραπλεύρως της κωμοπόλεως μας, καταστρέφοντα παν ίχνος δενδροφύτείας και καλλιέργειας, μη αρκουμένων εις τας απεράντους κοινοτικές εκτάσεις των θερινών ημών λειβαδιών ά νέμονται σχεδόν δωρεάν, δεδομένου ότι ούτοι μόνον επί τρίμηνον έκαστον θέρος παρομένουσιν ενταύθα και δια το χρονικόν διάστημα τούτο επιδιώκουσι να βόσκωσι τα αιγοπρόβατα των πανταχού ανενόχλητοι ουδόλως ενδιαφερόμενοι

δια πάντας ημάς τους μονίμους κατοίκους αποβλέποντες εις την κατά το δυνατόν ανάπτυξιν του τόπου μας και προς επίτευξιν του επιδιωκομένου σκοπού των ζητήσαντες την επέμβασιν των αρμοδίων αρχών, επέτυχον την εντάυθα άφιξιν την 16η τρεχ. μηνός του Νομογεωπόνου και Δασαρχου Ιωαννίνων οτινες μεταβάντες επί τόπου παρετήρησαν τας ανωτέρω εκτάσεις και είτε ανεχώρησαν χωρίς να καταστήσωσιν ημίν γνωστά τας επί του προκειμένου αντιλήψεις των επεφυλαχθέντες να αναφέρωσι σχετικώς εις την διατάξασαν την εντάυθα άφιξιν των αρχών.

Καίτοι έχομεν πλήρη την πεποίθησιν ότι οι ανωτέρω υπάλληλοι ουδέποτε θα προτείνωσι την άρσιν των απαγορευτικών διατάξεων των ανωτέρω θέσεων και συνεπώς την καταστροφήν του φιλοπροόδου έργου ημών όπερ κατά το πλείστον οφείλεται εις τα εκάστοτε συμβουλάς και οδηγίας αυτών τούτων των υπαλλήλων προς εκπλήρωσιν των ανόμων πόρων των μη διανοητικώς ανεπτυγμένων ευαρίθμων βλαχοποιημένων ων ουδόλως θίγονται τα συμφέροντα εκ της εν προκειμένω ενεργείας ημών, εκρίναμεν σκόπιμον να υποβάλωμεν δια της παρούσης την ευπειθή παράκλησιν ημών όπως μη εισακουσώσι τα αβάσιμα και εντελώς φανταστικά παράπονα των περί ων πρόκειται προς μεγίστην ζημίαν ημών ... αν δεν κριθῆ μέγιστον αδίκημα να κυριαρχήσωσιν εις κατοίκους ανεπτυγμένους μιας κωμοπόλεως ευάριθμοι οπισθοδρομικοί και εις άκρον πλεονέκται βλαχοποιημένες.

Ευπειθέστατοι, οι αιτούντες.

1918

Διαταγή Νομαρχίας Ιωαννίνων προς τις αρχές του Συρράκου.

"προς αυταίε Αστυνομικόν Σταθμόρχην: (να καλέση εν τάξει τους περί ων πρόκειται κτηνοτρόφους, όπως εντός τασσομένης αυτοίς ολιγοήμερου προθεσμίας προέλωσιν εις συννενόησιν προς το κοινοτικόν συμβούλιον περί του καταβλητέου παρ' αυτών μισθώματος δια τη χρησιμοποίησιν δια το τρέχ. έτος των κοιν. βοσκών, καειστών όμα γνωστόν εις τους κτηνοτρόφους τούτους, ότι εν εναντίω περιπτώσει διαταχεθήσεται η δια πλειοδοτικής δημοπρασίας εκμίσθωσις των βοσκών της κοινότητος...

1918

Νομαρχία Ιωαννίνων προς Πάρεδρον Κοινότητος Συρράκου:

"Λαβόντες υπ' όψιν την ... αναφοράν του Αστ. Σταθμόρχου Συρράκου, δι' ης ούτος πληροφορεί ότι οι εν τω χωρίω σας κτηνοτρόφοι αρνούνται να προέλωσιν εις συννενόησιν μετά του Κ. Συμβουλίου δια την πληρωμήν του ανέκαθεν κρατούντος

μισαφάτος ως προς την επί πλέον του αναλογούντος εκάστω κατοίκω αριθμού ζώων χρησιμοποίησιν των βοσκών της κοινότητός σας, εντελλόμεθα, όπως εκθέσητε εις πλειοδοτικήν δημοπρασίαν το περίσσευμα των κοινοτικών βοσκών...

1918

Νομαρχία Ιωαννίνων προς Πάρεδρον Συρράκου.

Εις απάντησιν της ... αναφοράς σας... γνωρίζομεν υμίν ότι ως ήδη γινώσκετε, η Νομαρχία μετήλαε παν δυνατόν μέσον προς εξαναγκασμόν των κτηνοτρόφων εις πληρωμήν τη κοινότητι των υπ'αυτών οφειλομένων εκ της χρήσεως των κοινοτ. βοσκών. Υπολείπεται νυν η αποβολή των κτηνοτρόφων εκ των στανοτοπίων και η προς τρίτους εκμίσθωσις ταύτων δια δημοπρασίας... Ως προς τας μέχρι τούδε καυστερουμένας οφειλάς των κτηνοτρόφων δύναται και οφείλει η κοινότης να λάβη την δικαστικήν οδόν, της διοικήσεως μη δυναμένης να ενεργήση άλλο τι.

1919

Απόφαση κοινοτικού Συμβουλίου περί των καθηκόντων των αγροφυλάκων:

"την φύλαξιν των ορίων της κοινότητος, ειδικώτερον δε τους σπειρομένους ιδιωτικούς αγρούς, την αναδάσωμένην έκτασιν Πουλιάνας, το δάσος Πάτζας, την θέση Χαβαλέ, "μη επιτρεπομένης βοσκής οποιουδήποτε ζώου εις αυτά" των οικιών των αποδημούντων".

1921

Καθορίζονται από το κοινοτικό συμβούλιο τα δικαιώματα βοσκής: 70 λεπτά κατά κεφαλή για μικρά ζώα, 1.5 δρχ για άλογα και κονδρά ζώα.

Τμηματική αναδάσωση διαφόρων μερών πλησίον Κοινότητος. Απαγορεύεται η είσοδος παντός ζώου από του δρόμου Νούτσι μέχρι Κονάκι και κάτω ως και στη θέση "Χαβαλές" κάτω από τα σπίτια μέχρι τους αγρούς Λαγούδη. Απαγορεύεται η άνοδος παντός ποιμνίου χωρίς άδεια της Κοινότητος. Επιτρέπεται η άνοδος και παραμονή των ποιμνίων εις τον Μερών των προβάτων επί 24 ώρες, και επί 36 ώρες στις στάνες άνευ πληρωμής δικαιώματος βοσκής.

1922

Απόφαση περί αύξησης του δικαιώματος βοσκής κατά 10 λεπτά "ήτοι 80 λεπτά κατά κεφαλή μικρού ζώου".

1924.

Ο πρόεδρος του συλλόγου των Ιωαννίνων "Κωλέττης" Β. Χολέβας ειδοποιεί πως θα μετακινηθεί υπάλληλος του δασαρχείου στο Συρράκου για τα ζητήματα των τοποθεσιών Γκόγκα και Αγίου Γεωργίου: "παρακαλούμεν υμᾶς ὡπως παράσχετε πληροφορίας και ἐξηγήσεις ἵνα λυθῆ εὐνοϊκῶς ὑπὲρ ἡμῶν τὸ ζήτημα ἵνα μὴ θρηνησῶμεν και ἀνερώπινα εὐματα ὅταν ἔλεθ ὁ υπάλληλος ἢ και αὐτὸς ὁ δασάρχης"

Παρέμβαση συλλόγου "Κωλέττη" στο Νομόρχη Ιωαννίνων για να εγκρίνει τις αποφάσεις του Κοινοτικού Συμβουλίου περί των ζητημάτων βοσκής. Ο σύλλογος προσφέρεται ακόμη να μεσολαβήσει προς τη νομαρχία για το ζήτημα της ημερομηνίας του ανοίγματος των βοσκών, και για την είσπραξη του κοινοτικού φόρου για τα ζώα.

Ο πρόεδρος της κοινότητας Δ. Βαρκαγιάννης εισηγείται το διορισμό δευτέρου αγροφύλακα διότι: "τα ὅρια τῆς κοινότητος εἶναι πολὺ ἐκτεταμένα ὅτι ὑπάρχει πρὸς φύλαξιν ... ἡ ὀριζομένη ἐκτάσις πρὸς ἀναδόσασιν, ὅτι ἐφέτος ὑπάρχουσιν ὡσαύτως πρὸς φύλαξιν δύο κορτολείβασα... διαφιλονικούμεναι ἐκτάσεις μετὰ τῶν γειτονικῶν κοινότητων Καλαρρυτιῶν και Ἀσβισδιάνης... Ἐν τέλει δε ὅτι και δι' αὐτοὺς τούτους τοὺς ἡμετέρους κτηνοτρόφους συνηθείσαντες κατὰ τὰ τελευταία ἰδίως ἔτη εἰς τὴν ἀπειθείαν και ἀσέβειαν πρὸς τὰ κοινοτικά συμφέροντα, τὴν ξένην ἰδιοκτησίαν και τοὺς νόμους ἀκόμη εἶναι ἀπαραίτητος ὁ διορισμὸς τοῦ δευτέρου αγροφύλακος, δεδομένου ὅτι και κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη διωρίζετο και δευτέρος και τρίτος ἀκόμη αγροφύλαξ δια τοὺς θερνοὺς μῆνας..."

Μαῖος 1924

Ἡ Νομαρχία Ιωαννίνων κοινοποιεῖ σὴν κοινότητα ἀπόφαση περὶ παραμονῆς τῶν ποιμνιοῦκων σὴς κοινοτικές ἐκτάσεις ἐφόσον πλησιάζει ἡ ἡμερομηνία εἰσόδου σὴς βοσκές και δὲν ὑπάρχει ἀρκετὴ δύναμη αστυνομική να τοὺς παρεμποδίσει.

1924

Ο σύλλογος "Κωλέττης" ἀνακοινώνει σὴν Κοινοτικό Συμβούλιο ὅτι ὁ δασάρχης ἐπέβαλε ἀπαγόρευση βοσκῆς σὴν βρύση Γκόγκα.

Ο "Κωλέττης" εὐχεται: "ὡπως ἐπέλθει ποθητὴ συμφιλίωση ἐπ' ἀγάθῳ πατρίδος" και δηλώνει πως "θα καταβάλει κάθε προσπάθεια δια τὴν ἰδρυσιν εἰς τὸ Συρράκον ἐργαστασίου ὑφαντουργίας και ταπητουργίας".

Η Γενική Διοίκηση Ηλείου απορρίπτει την προσφυγή των κτηνοτρόφων που θεωρούν υψηλό τον κοινοτικό φόρο.

1924

Γράμμα (μάλλον του προέδρου Βαρκαγιάννη) προς τους κτηνοτρόφους του Συρράκου.

"Πρός τους συμπατριώτας μας, τους έχοντας πρόβατα

Κύριοι η γνώμη όλων των μη έχόντων πρόβατα Συρακιωτών δια να τακτοποιηθούν όλα τα κακώς έχοντα της πατρίδος μας είναι η εξής:

Πρώτον πρέπει να εννοήσητε καλά ότι τα βουνά είναι κτήμα όλων των Συρακιωτών και ότι όσοι έχουν περισσότερα από 25 πρόβατα έχουν υποχρέωσιν να πληρώνουν δια τας κοινάς ανάγκας.

Δεύτερον πρέπει να γνωρίζητε ότι ο νόμος αγγνωρίζει και προστατεύει κατά πρώτον τα γίδια και πρόβατα οικίσκιστα δηλαδή τα μανόργια του χωργισμού γενικώς των τε προβατοράδων και λοιπών κατοίκων αγωγιστών μπατσαράων και κατοίκων. Και επομένως επειδή τα μανόργια ηύξησαν πρέπει να αυξησει και το λιβάδι τους αναλόγως της αυξήσεως των ζώων χωρίς να ληφθή υπόψη ότι επειδή είναι πολλά τα πρόβατα των προβατοράδων άρα πρέπει να στενοχωρηθούν και τα μανόργια της φτώχειας και τα άλογα των δυστυχισμένων αγωγιστών, είναι ανάγκη αυτό το λιβάδι χάριν όλων να μείνη ανέπαφον καθόλου το θέρος. Ο μερής θα είναι ο περσινός με μικράν προσθήκην και την άμεσον περιφέρειαν της κοινότητος.

Τρίτον καρτολίβαδον θα είναι η Πολιάνα, αλλά κατά νόμον η Πολιάνα ανήκει εις ιδιώτας και επομένως η κοινότης νομίμως δεν δύναται να υποχρεώσει τους κατόχους των χωραφιών να κρατήσουν λιβάδι εάν μίαν στιγμήν δεν θελήσουν. άλλωστε αφού αυτή η Πολιάνα ανήκει εις ολίγα άτομα τα οποία κατέχουν τα χωράφια και κόπτουν τα καρτάρι και βλέπομεν κάθε χρόνο τον πολύν κόσμον που δεν έχουν χωράφια μένουιν με τα κέργια εσταυρωμένα μη γνωρίζοντες που να κόψουν δια τούτο θεωρούμεν αναγκασιον χάριν των μη έχόντων χωράφια να κρατήσωμεν την Χρόσια ή άλλο μέρος κατάλληλον όπως κάμνουν και οι Καλαρρυτιώται δια να υπάρκη άφθεον το καρτάρι και άληση τους αγωγιάτας.

Τέταρτον όπου είναι κρημνοί και το έδαφος καταρρέει δια να προλάβωμεν να μη γίνη σαν το Παλιοχώρι να τα δενδροφυτευώσωμεν και να κάνωμεν φιλοδοσικήν ένωσιν (όπως έχουν όλοι οι πολιτισμένοι άνθρωποι ώστε τα παιδιά μας να βρουν ένα ξύλο να διορεώσουν το σπίτι τους)

Πέμπτον έκομεν ανάγκην προς όλους γνωστήν

α. την γενικήν αντικατάστασιν των κατεστραμμένων υδραγωγείων δια σιδηρών ή άλλων καταλλήλων διότι πολύ γλήγορα θα πάη ο κόσμος από το βρώμικο νερό η αντικατάσταση αυτή απαιτεί πλέον των τρισχιλιάδων δραχμών,

β. δεν έκομεν δημοτικόν σχολείον ανάλογον με τον πληθυσμό

γ. να διοχετεύσωμεν τους αποπάτους οι οποίοι ευρίσκονται εις την επιφάνειαν βλάπτουν την υγείαν μας και μας κόμνουν γελοίους και μας εμπαίζουν όλοι οι ξένοι λέγοντες ότι το Συρράκον είναι σκατοχώρι.

Δι' επισκευήν των δρόμων μέσα εις το χωριό και γύρω και ενίσχυσιν των πόρων του οικιατροφείου.

Δαπάνην δια τον ιατρόν των πτωκών και δια την τρέχουσαν υπηρεσίαν της κοινότητος ήγουν αγροφύλακας, γραμματέα, κλητήρα, πρόεδρον και λοιπά.

Ωστε εάν θέλητε να την κόμωμεν την πατρίδα όπως ήτο προ του 1912 πρέπει να αποφασίσητε να πληρώση το πρόβατον όπως πληρώνουν εις όλες τας κοινότητας, πως δέ πληρώνει εις άλλας κοινότητας σεις το γνωρίζετε. Θα είναι πολύ ευχαριστημένη η κοινότης εάν πληρώσει το πρόβατον το ήμισυ από ότι επλήρωσε εις το γειτονικό Παλαιοχώρι, αυτό δε να μη το παραξηγήσητε διότι σήμερα με την προστασίαν που έχει το πρόβατον από τον νόμον το εισόδημά του είναι μεγάλο και θα γίνη με τον νέον νόμον μεγαλύτερον.

Αγαπητοί συμπατριώται η Πατρίς ζητεί νομίμως και δικαίως την υποστήριξιν της περιουσίας της μόνον αδιαφορεί εάν θα την κυβερνήσητε σεις ή άλλοι όλοι τέκνα της αυτής πατρίδος είμεθα οποιοσδήποτε να είναι πρόεδρος ή σύμβουλος είναι τσ' ίδιον δι' ημάς.

1925

Τηλεγράφημα του Διευθυντή της Νομαρχίας Ιωαννιμών προς Πρόεδρο Συρράκου: "Απομακρύνετε παίμνια μεγαλοκτηνοτρόφων εξ απαγορευμένων δι' αυτά κοινοτικών βοσκών. Ζητήσατε ενίσχυσιν χωροφυλακής διαταχθείσης παράσχει τοιαύτην".

Τηλεγράφημα Γενικού Διοικητή Ηπείρου προς Ειρηνοδίκη Καλαρρυτών, κοινοποίηση στον Πρόεδρο του Συρράκου: "Σύγκρουσις επίκειται μεταξύ κατοίκων και κτηνοτρόφων όταν καταπατούσαν οι κτηνοτρόφοι τις εκτάσεις που επαρκούσαν

μόνον δια οικόσιτα... Παρακαλώ μεταβήτε επί τόπου προς πρόληψιν απειλούμενων συγκρούσεων..."

1925

Κανονισμός βοσκών.

1. Οι θέσεις: Πουλιάνα, Λεπράρου-Γκούβα που αποτελούν κορτολείβαδα, φυλάσσονται από τους κοινοτικούς αγροφύλακες από 1ης Μαΐου μέχρι την ωρίμανση κόρτου και επί 10 ημέρας μετά την κοπή του. Απαγορεύεται η βοσκή και η είσοδος παντός ζώου. Κατόπιν επιτρέπεται στην Πουλιάνα η βοσκή μόνον οικοσίων και χονδρών, ενώ στη θέση Λεπράρου-Γκούβα επιτρέπονται η βόσκη των ποιμνίων των δημοτών κτηνοτρόφων.

2. Στη "Μερά Αλόγων", βοσκούν τα οικόσιτα και χονδρά ζώα καθώς και τα ζώα των κρεοπωλών δημοτών (καναρόδων) με τον περιορισμό ότι αυτοί δεν δικαιούνται να έχουν παραπάνω από 25 γαλάρια ο καθένας ούτε καναρόν (ζώα προς σφαγή) περισσότερα των 200. Στο λιβάδι αυτό των οικόσιτων απαγορεύεται σ'όλη τη θερινή περίοδο η εισαγωγή ή βόσκη ποιμνίου.

3. Στη "Μερά προβάτων" οι τοποθεσίες Άνω και Κάτω Πολέμα, Τσάρκα, Μπλιάρο, Γκόλτσα, Τσάγια, αποτελούν τα θέρετρα των κτηνοτρόφων δημοτών με καταβολή δικαιώματος βοσκής. Οι κτηνοτρόφοι θα ανεβαίνουν μετά τις 25 Μαΐου γιατί η περιοχή είναι χιονοσκεπαστή μέχρι τότε.

4. Οι τοποθεσίες γύρω από την πόλη Χρούσια, Τέλιου, Κρεπατούρα, Βαλπετάρο, μέχρι και Πουλιάνας και Μπόζιο αποτελούν χειμερινό λιβάδι και φιλοξενούν μέχρι 250 μικρά ζώα.

5. Όλες οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις των παραπάνω λειβαδιών στις οποίες σώζονται τα ρεβένια των άλλοτε καλλιεργουμένων αγρών ως και τα αλώνια ορίζονται καλλιεργήσιμες εκτάσεις μέχρι τον Σεπτέμβριο.

Κάθε οικογένεια δικαιούται τη δωρεά βόσκη 25 μικρά ζώων και τεσσάρων χονδρών. Όσα δε εισάγονται στα θέρετρα πριν τις 25 Μαΐου πληρώνουν 9 δρχ κατά κεφαλήν τα μικρά, 20 δρχ τα χονδρά. Μετά την 25η Μαΐου ο φόρος που αναλογεί στα μικρά 6 δρχ κατά κεφαλή και στα χονδρά 20.

Απαγορεύονται τα ποιμνία ετεροδημοτών σε όλη τη βοσκήσιμη έκταση της κοινότητας Συρράκου.

1926

Διαταγή Νομαρχίας Ιωαννίνων προς προέδρους κοινοτήτων περιφέρειας Συρράκου όπου παραέρισαν αιγοπρόβατα "όπως γνωρίσουν εις τους οικονομικούς εφόρους των περιφερειών εις τις ούτοι παραχειμάζωσιν το ονοματεπώνυμον των κτηνοτρόφων και τον αριθμόν των αιγοπροβάτων, δια την κατανομήν του φόρου αιγοπροβάτων".

Εγκύκλιος του Νομάρχη Π.Κουγιτέα προς Προέδρους Κοινοτήτων στην οποία συνιστάται στα κοινοτικά συμβούλια να ρυθμίζουν τη διανομή των κοινοτικών βοσκών: "εν πνεύματι δικαιοσύνης χωρίς να παραβλάπτονται ουδενός τα συμφέροντα".

Εγκριση του Κοινοτικού Συμβουλίου για την προμήθεια "δενδρυλλίων ιδίως καρυών, λεπτοκαρυών και ακακιών δια την δενδροφύτευσιν των εκτάσεων αι οποίαι περιβάλλουν το Συρράκον".

Απρίλιος 1926

Εγκριση της ενέργειας του προέδρου της κοινότητας για την τοποθέτηση των αφιχεέντων κτηνοτρόφων (15 ανάματα). Έχουν φέρει τα ποιμνία στην Κοινοτική περιφέρεια και ο πρόεδρος διατάζει τη μετακίνησή τους στις εσείς Χρούσια, Στριμπόρι, Λεπρόρου μέχρι της 1ης Μαΐου. Ακολουθεί απόφαση της Νομαρχίας Ιωαννίνων για τον περιορισμό των ποιμνίων αυτών των κτηνοτρόφων μέχρι της 1ης Μαΐου "εις τις εσείς Χρούσια, Στριμπόρι και Λεπρόρι".

Μαΐος 1926

Η Οικονομική Εφορία Ιωαννίνων διατάζει να δηλωθούν τα αιγοπρόβατα κάτω των 15 ανά ιδιοκτήτη διότι καταργήθηκε η προϋπάρχουσα έκπτωση με Ν.Δ. της 18ης Απριλίου 1926. Ποινή: διπλασιασμός του φόρου. Απαλλάσσονται τα οικόσιτα εφ' όσον δεν υπερβαίνουν τα δυο κατ' οικογένεια.

Γράμμα του Γεωργικού Γραφείου Εποικισμού προς Πρόεδρο Κοινότητας. Ζητείται πίνακας "διαχειμαζουσών εν περιφέρεια Πρεβέζης καεότι αποφασίσθη η αορήγηση εις τις απορωτέρας τούτων μικρών εκτάσεων (να και το κειμώνα συντηρώσι τα ολίγα μεγάλα των ζώα και τοποθετήσωσι τις καλύβας των... Λόγω της στενότητας της γης ήτις προέκυψε κατόπιν της αποκαταστάσεως γηγενών και προσφύγων γεωργών εν τη περιφέρεια μας δεν θα δυνηώμεν δυστυχώς να εγκαταστήσωμεν παρά τους απορωτέρους και συγκεκριμένους εκείνους οίτινες δεν δύνανται να αποζητήσουν από έτερον επάγγελμα".

Ο πίνακας καταρτίζεται από το Κοιν. Συμβούλιο. Από τις 186 οικογένειες που διαχειμάζουν στην περιοχή Πρεβέζης, οι

35 δηλώνονται άπορες. Τα επαγγέλματα τους: εργάτες και εργάτριες, αγωγιάτες, ποιμένες και "άνεργοι".

Αύγουστος 1926

Απόφαση της Νομαρχίας Ιωαννίνων "περί του τρόπου χρήσεως των βοσκών της ειρημένης κοινότητας" και τηλεγράφημα προς Χωροφυλακή Συρράκου: "διατάξατε εξ ονόματος ημών μεγαλοκτηνοτρόφους επιχειρήσαντες εισάγωσι ποίμνιά των εις βοσκάς προοριζόμενας δι' οικίσματα περιορισθεύσιν εντός εκτάσεων παραχωρηθεισών δι' ανάγκας ποιμνίων ειδ' άλλως .. λάβωμεν κατ' αυτών αυστηρά μέτρα".

Μάρτιος 1927

Καθορισμός θέσης βοσκής οικίσκων αιγών.

Ωρεάν βοσκή: 25 μικρά κατ' οικογένεια, 4 μεγάλα.

Ζώα εισαγόμενα στην κοινοτική περιφέρεια πριν τις 20 Μαΐου: μικρά 25+30 δρχ κατά κεφαλή, μεγάλα 4+40 δρχ κ.κ. Μετά τις 20/5 μικρά 8, μεγάλα 30 κ.κ.

Διορίζεται καταμετρητής ποιμνίων.

Δικαστική αγωγή κατά Δοβιάδιανης και Καλαρρυτών για τις θέσεις Γκλιότσα και Πολιάνα.

Εγκριση της εγκατάστασης φανών στην αγορά και τους κεντρικούς δρόμους για την εύκολη διάβαση των κατοίκων και την αποφυγή της επανάληψης των διαρρήξεων που συνέβησαν στα περισσότερα καταστήματα.

Καθορίζονται οι κοινοτικοί φόροι προϊόντων:

Ανά σκά τυρού φέτας	0,40 δρχ
>> κεφαλοτύρι	0,60
>> τυρ "βιλέ"	0,80
>> βουτύρου	1.00

έκαστον μικρόν δέρμα	0,40
>> μεγάλων (καίρων, αγελάδων)	2.00

σκά σαμαροσκούτι	0,80
>> δήμητο	1.00
>> καποτοσκούτι	1.00
>> βελέντζα	1.00
>> μαλλιών	0.70
>> διπλό καλτσερό	1.00
>> μονό >>	0,80

Οκτώβριος 1927

Απόφαση του Κοινοτικού Συμβουλίου.

Στο χειμερινό λειβάδι των οικισίων (εέσεις Μπόζια, Χωράφι Λαγουόδη, Γκάβρα, κ.α.) θα βοσκήσουν μόνον τα οικισίτα των κατοίκων και τα ζώα των κρεοπωλών που προορίζονται για την παροχή κρέατος στους κατοίκους της κοινότητας.

Ιανουάριος 1928

Εγγραφο Υπουργείου Εσωτερικών περί χρήσεως κοινοτικών βοσκών Συρράκου.

Εισερχόμενα προ 20ης Μαΐου στις εερινές βοσκές, δικαίωμα βοσκής 30 δρχ κατά κεφαλή μικρού ζώου και μετά την 20η Μαΐου 10 δρχ, "διεατί τα πρώτα νέμονται το καλύτερο μέρος της βοσκής ...και ηλπίζετο ότι τα κτηνοτροφικά προϊόντα ήεελον διατηρήσει τις τιμές ικανοποιητικές δια την κτηνοτροφίαν, όπερ όμως δεν επραγματοποιήθη"

Το Υπουργείο Γεωργίας ζητά κατάλογο ζώων και παραγωγής γάλατος, τυρού, βουτύρου έτους 1927. Η κοινότητα απαντά.

Ιπποι	150	Πρόβατα	17000	ΕΞ ων αλμέγονται	8000
Φορβάδες	100	Άμνοι	2000	>> >> >>	350
Πώλοι	10	Αίγες	500		
Όνοι	20	Ερίφια	40	Πτηνά κατοικίδια	2000
Πώλοι Όνων	3	Χοίροι	0		
Ημίονοι	300				
Συν.	583	Συν.	19540		

Παραγωγή σε σκάδες	
Γάλα από πρόβατα/αίγες	80000
Τυρός μαλακός φέτα, τουλουμοτύρι, μυζήθρα	3000
>> σκληρός κεφαλ, κασσ, μαν, γραβ.	16000
Βούτυρο αιγοπροβάτων	3500

Απρίλιος 1928

Απόφαση περί διάθεσης βοσκήσιμων γαιών κοινότητας Συρράκου. Τα ίδια με άλλες χρονιές. Απαγόρευση σιουδήποτε ποιμνίου στις εέσεις Πουλιάνα κ.α, και στα χειμερινά λειβάδια των οικισίων καθ'όλο το έτος.

Μάϊος 1928

Η Διοίκηση Πραμάντων ζητά να σταλούν ονόματα κτηνοτρόφων και υπεύθυνες δηλώσεις τοποθεσίας εερινών βοσκών.

16/5/28 Απόφαση περί απαγόρευσης της εισαγωγής πυντός ποιμνίου στην κοινοτική περιφέρεια μέσω Αγίου Γεωργίου προς αποφυγή καταστροφής χορτολίβαδου "Πουλιάνο" και προστριβής μετά κοινοτικών αγροφυλάκων και καταβολής αποζημιώσεων. Τα ζώα θα εισάγονται μόνο μέσω της εέσης "Νάνες". Διορισμός καταμετρητού ποιμνίων.

24/6/28. Σύμβαση προμήθειας υπό Εθνικής Τραπέζης μέχρι 4000 τόννων αραβοσίτου... η.δ.ιάσεις θα γίνει... προς κατοίκους των ορεινών ιδία περιφερειών της Γενικής Διοικήσεως Ηπείρου κ Αιτωλοακαρνανίας.

Ιούλιος 1928

Η τοπική επιτροπή Τροχαίας Κινήσεως Ιωαννίνων ζητά να στείλει η Κοινότητα πιστοποιητικό υπογεγραμμένο από τον παπά για κάθε ηνίσχο του χωριού ώστε να τους δοθεί επίδομα ανεργίας. Η κοινότητα στέλνει τα ονόματα 23 παραγωγών.

Αύγουστος 1928

Ο Πρόεδρος Συρράκου ζητά να γίνει ανασκόρηση των εκλογικών καταλόγων το καλοκαίρι ώστε να γραφτούν και κτηνοτρόφοι που το χειμώνα είναι διασκορπισμένοι στην Ηπειρο, γιατί ενώ η κοινότητα έχει 3500 κατοίκους το καλοκαίρι, έχει μόνο 250 εκλογείς. Διαφορετικά θα ήταν 800.

Σεπτέμβριος 1928

Η Γεωργική Τράπεζα Ηπείρου ζητά πίνακα με ονοματεπώνυμο γεωργών, στρέμματα, ζώα, φυτεμένες εκτάσεις καθεστώς κοινοκτημοσύνης με γιούς και ονόματα αυτών. Ο πίνακας επιστρέφεται ασυμπλήρωτος.

16 Σεπτεμβρίου 1928

Επιστολή των κατοίκων προς τον Ε. Βενιζέλο στην οποία ζητείται ενίσχυση 100.000 δρχ για την αποπεράτωση του σχολείου της κοινότητας. Οι κάτοικοι επικαλούνται την κρίση του εμπορίου και της κτηνοτροφίας.

Οκτώβριος 1928

Ο Διοικητής του σταθμού χωροφυλακής Συρράκου με αίτηση προς τον πρόεδρο της κοινότητας ζητά τον πίνακα της ετήσιας παραγωγής και κατανάλωσης: Σίτου-Αραβοσίτου, αλευριού, γάλατος, τυριού κατ'είδος, σφαγίων κατ'είδος, βουτύρου, πατάτας, τομάτας, λεμονιού, λαδιού, ελιών, κάρβουνου, κριθαριού, σίκαλης, βρώμης, σανού, και έναν αναλυτικό στατιστικό πίνακα της εισαγωγής των παραπάνω ειδών από το εξωτερικό.

Απάντηση Προέδρου: Από τα αναφερόμενα είδη κανένα δεν παράγεται στην κοινότητα "καθότι το μέρος τυχάνει ορεινόν και μη καλλιεργήσιμο εκτός των ειδών γαλακτοκομίας:

10.000 χιλ.οκ. κεφαλοτύρι περίπου
2.000 >> >> βουτύρου
4.000 >> >> λευκού τυρός

Ως προς την κατανάλωσιν και εισαγωγήν εκ του εξωτερικού αδυνατούμεν να πληροφρήσωμεν με τηρουμένας παρ'ημών στατιστικάς. Κατανάλωσις αραβοσίτου και σίτου 221.250 οκ. περίπου και σφαγίων 400 μικρά ζώα και 3-4 κονδρά.

8/10/28. Εξαιρετικά επείγουσα διαταγή Διοικήτη Σταθμού Χωροφυλακής Συρράκου προς πρόεδρο: "πέμψητε ημίν κατάστασιν εν η να εμφανίζηται

1. ο αριθμός των σκηνιτών βλαχοποιημένων περιφερείας σας
2. Ονοματεπώνυμόν των.
3. Ονομαστικός οικογένειαι και μέλη αυτών.
4. Εις ποιόν μέρος θα παραχειμάσωσιν.
5. Ποίοι εκ τούτων ευρίσκονται εις περιφέρειάν σας μέχρι συντάξεως καταστάσεως και εις ποιόν συγκεκριμένον μέρος.
6. Ποίοι εκ τούτων θέλουσι αναχωρήσωσι δια παραχειμάσιν.

19/11/28. Ο Σταθμός Χωροφυλακής Συρράκου ζητά από πρόεδρο κατάσταση επιτηδευματιών.

19/12/28. Δικαιώματα διατροφής και φυλάξεως συλλαμβανομένων ζώων:

4 ἔρχ ημερησίως για μικρά κ.κ. Σύλληπτρα: 2 ἔρχ.
8 >> >> μεγάλα κ.κ. >> 5 ἔρχ.

1930

Εγγράφο της Γενικής Διοικήσεως Ηπείρου προς τον πρόεδρο της κοινότητος περί σύγκλησεως κτηνοτροφικού συνέδριου στην Αθήνα με θέματα:

Την κατάργηση ή μη του υφισταμένου νόμου περί εεμιτού μισθώματος επί λειβαδίων και της αντικατάστασής του δια ενοικιοστάσιου επί των βοσκών ή της παντελούς άρσεως παντός περιορισμού ως προς την εκμίσθωσιν αυτών.

Την αποκατάσταση των μικρών κτηνοτρόφων επί λειβαδίων "εξ ης αναμένεται η ενίσχυσις της νομαδικής ιδία κτηνοτροφίας, σπουδαίου πλουτοπαραγωγικού κλάδου της εθνικής οικονομίας"

Τη ρύθμιση των διαφορών μεταξύ των κοινοτήτων και της Εθνικής Τραπέζης επί των βοσκών της κατηγορίας "μετρουκέ".

Τα υπό του κράτους Αιηπέα μέτρα ενίσχυσης της κτηνοτροφίας της χώρας επί σκοπώ βελτίωσης του τόσο σπουδαίου αυτού κλάδου της εθνικής Οικονομίας. Παρακαλούμε αποστείλατε αντιπρόσωπον.

Απρίλιος 1930

Οι κτηνοτρόφοι που έχουν λιγότερα από 150 κεφάλια διαμαρτύρονται προς τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου, διότι φτάνοντας με τα ζώα τους στην κοινότητα τους ανακοινώθηκε ένα δικαίωμα βοσκής 40 δρχ κατά κεφαλήν μικρού επειδή έφτασαν πριν την 1η Ιουνίου. Κατηγορούν το Κοινοτικό Συμβούλιο "μεγαλοκτηνοτρόφων"

α. για μείωση του δικαιώματος βοσκής της περασμένης χρονιάς από 10 σε 8 δρχ προς ζημιά της κοινότητας, συμφέροντος δε των Ζ... (800 κεφ), Χ.Π και Ντ. (άνω των 400).

β. Καθορισμό της ημέρας εισαγωγής την 1η Ιουνίου διότι οι ίδιοι έχουν λιβάδι με ενοικιοστάσιο όπου μπορούν να παραμείνουν μέχρι τότε.

γ. αγνοούν τη διαταγή της Γενικής Διοικήσης Ηπείρου που ορίζει ότι μόνον μέχρι 150 πρόβατα μπορεί να βόσκει κανείς στην κοινοτική περιφέρεια, το περίσσευμα γής δε να ενοικιάζεται με δημοπρασία. Εάν εφαρμοζόταν αυτό, οι μικροί κτηνοτρόφοι γνωρίζοντας ότι θα είχαν βοσκή για όλο το καλοκαίρι θα πλήρωναν ευχαρίστως μέχρι και 20 δρχ.

Παρακαλούμε διατάξετε Κοινοτικό Συμβούλιο να αποφανθεί περί κωρητικότητας σε μικρά ζώα του εερέτρου Συρράκου, να άρει την προεσμία της 1ης Ιουνίου (ο νόμος παραδέχεται χειμερινή και ισόχρονη εερινή βοσκή που αρχίζει από τον Απρίλιο) και να κανονίσει δικαιώτερο δικαίωμα βοσκής, αφού εκδιώξη τους μεγαλοκτηνοτρόφους από την κοινοτική περιφέρεια. Υπογράφουν 5 κτηνοτρόφοι.

Μάϊος 1930

Εγκριση από τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου για την παραχώρηση κοινοτικών κτημάτων για δεινδροφύτευση "εφ' όσον θα ωφεληθούν από την εκμετάλλευση γης και δεινδροκομίας και δε ε' αναγκάζονται οι μη κτηνοτροφοί να φεύγουν".

Οκτώβριος 1930

Εορτασμός της Εκατονταετηρίδος. Προγραμματισμός σχετικών έργων: Κατασκευή πλατείας Κωλέττη και αναστήλωση της προτομής του. Κατασκευή αναθηματικής στήλης πεσόντων υπέρ πατρίδος Συρρακιωτών. Ανέγερση αναμνηστικής πλάκας Γ. Ζαλοκώστα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Αρ. 3.

Εξώφυλλο του Κώδικα του Αγίου Νικόλα.

Προικοσύμφωνο του 1846

Στοιχεία που περιέχονται στα προικοσύμφωνα της περιόδου 1830-1870.

Προικοσύμφωνο του 1925.

Διαθήκη του Παπά Ιωάννη Μακριδήμα.

Φορολογία ακινήτων του 1899.

Δημοτολόγιο του 1898.

Δημοτολόγιο του 1905.

Δημοτολόγιο του 1929.

Εκλογικός κατάλογος "ραφτάδων" και "ποιμένων".

Εξέλιξη της μορφολογίας μερικών νοικοκυριών στο διάστημα 1898-1929.

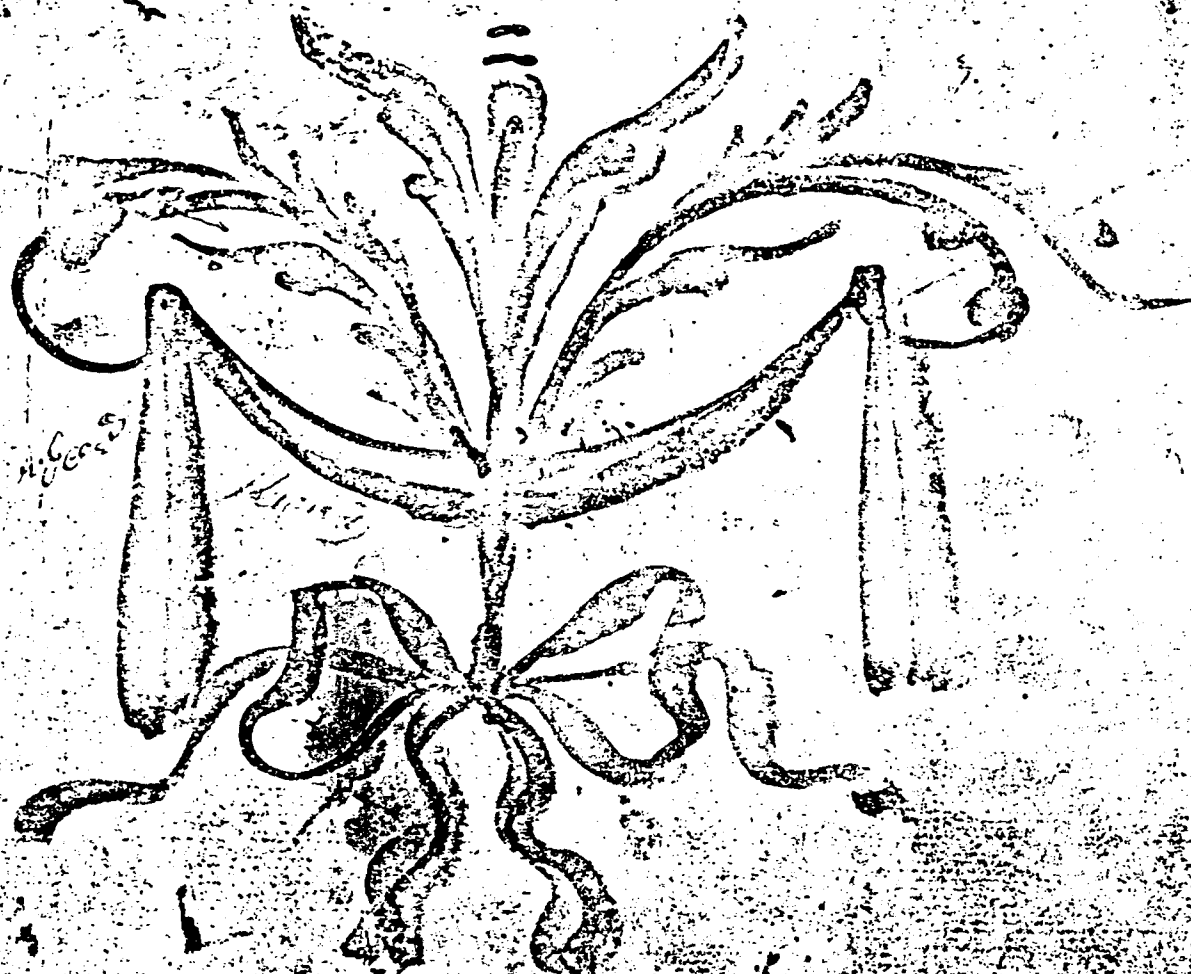
Ο ΚΩΔΙΞ

ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΓΟΥΑΓΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑ

ΤΗΣ ΚΟΜΟΠΟΛΕΩΣ

ΕΝ ΣΥΡΑΚΟ. 1735.

ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΟΝΤΑ

Γάμοι Περιόδου 1830-1870. Στοιχεία προικοσυμφώνων.

Νύμφη	Επώνυμο Γαμπρού	Ακίνητα	Κινητά (Σε γρόσια)	Ζώα	Χρήματα (Γρόσια)	Προικοδότης (Συγγ. με νύφη)	Έτος
Δήμη	Μπόζιος	-	883	-	0	Μητέρα	1832
;	Μπρίκος	-	520	-	0	Μητέρα	1835
Καλυβιώτη	Κασίμης	-	1270	-	1200	Θείος	1835
Ζαμάνη	Κοκότης	-	1229	-	1500	Πατέρας	1843
;	;	-	843	-	900	Αδελφός	1845
Μπούντα	Βαράγγκος	-	727	-	1000	Αδελφός	1845
Τζάση	Πάλης	-	1270	-	1800	Πατέρας	1845
Σάκκου	Αινάρης	-	1366	-	1700	;	1845
;	Αιούτας	κήπος	1261	αίγιοπρόβ.	1500	Αδελφός	1846
Βασιλώτη	;	-	920	-	479	Πατέρας	1846
Ρίζου	Κουκούλης	-	1200	-	700	Πατέρας	1846
Πάλιου	Γκαρτζονίκης	-	1339	-	1300	Πατέρας	1846
Μουζάκη	Μπίτζιος	σπίτι	1351	-	600	Αδελφός	1846
Τζούγη	Παπουτσή	-	505	30 πρόβατα	0	Πατέρας	1846
Σουλιώτη	Ζαμάνης	-	916	-	800	Πατέρας	1846
Χασάνη	Μπόζιος	-	1676	-	1750	Πατέρας	1847
Καλιτσιάκη	Μπαγκας	-	606	-	220	;	1847
Βασιλώτη	Κουκούλης	-	371	-	0	Πατέρας	1847
Ζήκα	Τζούγης	χωράφι	442	-	100	Μητέρα	1847
Ανυφαντής	Παζιάνης	-	1123	-	500	Πατέρας	1847
Μπακάλη	Σουμαλευρής	-	3250	-	5000	Αδελφός	1847
Μπαλοδήμα	Χασάνη	-	1035	-	695	Αδελφός	1847
Καλιτσιάκη	Μπαγκας	-	606	-	220	;	1847
Μπαφα	Ζαρήφης	-	1036	-	1050	Πατέρας	1847
Ζαμάνη	Αινάρης	-	1491	-	1050	Θείος	1848
Κοντάκη	Καρτζουκής	-	1511	-	1700	Πατέρας	1848
Μπαγκας	Χατζηνίκος	-	629	-	300	Μητέρα	1848
Τζάση	Καραμπέρης	-	506	-	600	Πατέρας	1848
Βασταρούκα	Αλίμονος	-	1788	-	2300	Πατέρας	1849
Ζαμάνη	Μπόζιος	-	1911	-	2500	Πατέρας	1849
Ζιώγα	Μπόζιος	-	0	-	0	Μητέρα	1849
Κουτρούμπα	Γκριμπογιάννης	-	1697	-	1303	Αδελφός	1849
Κρυστάλλη	Χαλέβας	-	2029	-	2081	Μητέρα	1849
Μπουλά	Ζαμάνης	-	1227	-	1000	Πατέρας	1849
Μπουσούλη	Γκόνης	-	1278	-	600	Μητέρα	1849
Μπούτικου	Μπακάλης	-	2974	-	1526	Πατέρας	1849
Μπόζιος	Χασάνης	-	1506	-	1600	Πατέρας	1849
Τσαλακώστα	Ζιώγας	-	618	14 αίγιοπρόβ	0	Πατέρας	1849
Τζιόκου	Κοκότης	-	1846	-	1600	Πατέρας	1849
Τζούγη	Μπούτικος	-	614	-	900	Πατέρας	1849

Γκορτζά	Ρίζος	-	2313	-	3800	Πατέρας	1850
Γκοπη	Κατσάνος	-	795	-	705	Πατέρας	1850
Ρίζου	Λαγούδης	-	1680	-	2000	Πατέρας	1850
Θαβορτζίκου	Τζόγγης	1χωρ+1σπι	507	-	0	Πατέρας	1850
Ζαμανη	Καρτζούκης	-	1917	-	1750	Μητέρα	1850
Ίκκου	Ζαμάνης	-	2230	-	1700	Αδελφός	1850
Κατσάνου	Τζόγγης	-	1832	-	2572	Πατέρας	1850
Κοντακη	Πράπας	-	1436	-	1200	Πατέρας	1850
Λιναρη	;	-	1427	-	1100	Αδελφός	1850
Λιναρη	Λεπενιώτης	-	1735	-	1500	Πατέρας	1850
Μπαλτατζη	Κακότης	-	1868	-	2250	Αδελφός	1850
Μπουντά	Γκιτρίμης	-	762	1 πουλάρι	400	Πατέρας	1850
Μπαζίου	Ρίζος	-	2511	-	289	Πατέρας	1850
Μπαζίου	Λιούτας	-	2069	-	2000	Πατέρας	1850
Μπαζίου	Μακογιάννης	-	1350	-	650	Πατέρας	1850
Τζογγη	Μπαλτατζη	-	611	-	0	Πατέρας	1850
Σταμού	Λιναρης	-	946	-	1200	Πατέρας	1850
Τεφα	Μπαρκαγιάννης	-	618	17 πρόβατα	0	Μητέρα	1850
;	Βαρλιγγας	-	2344	-	1000	Μητέρα	1851
;	Βασταραουκας	-	2979	-	1721	Πατέρας	1851
;	Ψαλιδης	-	584	-	750	Βεγος	1851
;	Μακης Τζιτακος	-	526	-	350	Πατέρας	1851
Γκορτζονικα	Καράλης	-	968	-	400	Πατέρας	1851
Γαζίου	Φοράνης	-	2282	-	2000	Αδελφός	1851
Γραφα	Μπαλαδης	-	1214	-	1000	Πατέρας	1851
Κακοτη	Τζαλαβας	-	664	1 αλογο	150	Μητέρα	1851
Σταμού	;	-	882	-	300	Μητέρα	1851
Βαγγελη*	Μπαζιος	1/2 σπιτ.	1771	-	0	Μητέρα	1852
Ρίζου	Μπαλάφας	-	1372	-	2228	Πατέρας	1852
Μαγουδης	Βλαχος	-	1383	-	1117	Πατέρας	1852
Μακογιαννη	Κατσάνος	-	901	-	500	Βεγος	1852
Μακρας	Τζιτακος	-	430	12 γιδες	0	Πατέρας	1852
Μπαλάφας	Λιναρης	-	1808	-	2385	Πατέρας	1852
Μπουντά	;	-	720	1 φοσ+έπρ.	0	;	1852
Σουβαλιωρη	;	-	1826	-	0	Πατέρας	1852
Γαζίου	Μπαρκαγιάννης	1σπίτι	1421	-	0	Μητέρα	1853
Λιναρη	;	-	1825	-	2160	Αδελφός	1853
Παπουτση	Πορδαρίζας	-	552	21προβ+1πουλ	0	Πατέρας	1854
Πολιάνου	;	-	901	1 φοράδα	400	Βεγος	1854
Κουνάβη	Κακότης	-	2000	-	3180	Πατέρας	1854
Μπαζίου	Λιναρης	-	2046	-	3445	Πατέρας	1854
Σακορίκα	Μπουντάς	-	858	3 φοράδες	0	Πατέρας	1854
Κασίμη	Οικονόμου	-	2123	-	2775	Πατέρας	1854
Αυδίκου	Κατσάνος	-	943	-	900	Αδελφός	1855
Μακριδήμα	Μπουντάς	1/2σπ+1χ.	1270	-	800	;	1855

Μπήτσιου	Κουτρούμπας	-	2816	-	3607	Βαίος/Αδελφοί	1855
Μπήτσιου*	Παράλης	-	609	-	400	Πατέρας	1855
Γαλάνη	Γκαρτζονίκας	-	606	2 πρόβατα	0	Πατέρας	1855
Ζιώγα	Καράλης	-	800	6 πρόβατα	0	Πατέρας	1855
Κρυστάλλη*	Συγγούνας	-	971	-	1500	ΨκΠατέρας	1855
;	Μπάφας	-	1034	-	500	Μητέρα	1855
Σιόρεντα	Γκαρτζονίκας	-	555	15προβ+1φορ	0	Πατέρας	1855
Κατσάνου	Τσουμελεκας	-	1042	-	1500	Αδελφός	1855
Μπότσιου	Ζαλακώστας	-	625	-	600	Πατέρας	1855
Μπρίκου	Πολιάνας	-	741	-	484	Αδελφός	1856
Τζουρούδη	Πάλιος 7x+1ση+1κ	-	2729	-	1215	Μητέρα	1856
Γκαρτζά	Πουλιάσης	-	2313	-	5700	Πατέρας	1856
Μπότσιου	Στερογιάννης	-	2524	-	3705	Πατέρας	1856
Σουμαλευρη	Μπουντας	-	1608	-	1450	Πατέρας	1856
Παίζαρη	Μπουντας	-	1720	-	1200	Πατέρας	1856
Τζιόκου	Μπεζεβεγκής	-	943	-	800	Πατέρας	1856
Σουλιότη	Μπουντας	-	1473	-	2612	Αδελφός	1856
Ποτάκια	Λιγνής	-	2125	-	2830	Μητέρα	1856
Ζαρίφη	Μπαλάφας	-	2295	-	2227	Πατέρας	1856
Ζαράνη	Παίζαρης	-	1770	-	2300	Μητέρα	1856
;	Κουκούλης	-	1300	-	0	Η ίδια	1856
Στεργίου	Σιόρεντας	-	817	-	600	Μητέρα	1856
Κουτσάλλη	Γκόγκας	-	836	-	2200	Μητέρα	1856
;	Οικονομού	-	611	-	600	Αδελφή	1856
;	;	-	1807	-	1500	Μητέρα	1857
Κοντακη	Μπουτικας	1 σπίτι	1999	-	1500	Πατέρας	1857
Βλάχου	Πάλης	-	2451	-	5605	Αδελφοί	1857
Πάληου	Κασινης	-	1664	-	3450	Πατέρας	1857
Σάκου	Γάτζιος	-	1971	-	1500	Πατέρας	1857
Ζαλακώστα	Αιουταράης	1 χωράφι	1763	-	2731	Αδελφός	1857
Ικκου	Μπότσιος	-	3388	-	6342	Πατέρας	1857
Κουτρούμπα	Τζομπάρας	-	2916	-	6637	Πατέρας	1857
Μπουντά	Γκαρτζονίκας	-	771	23 αιγοει	0	Αδελφός	1857
Ροίμπα	Μακριδήμας	1/3ση+χωρ	2125	-	4000	Μητέρα	1857
Νταύβαη	Τζιόκας	-	753	-	400	Μητέρα	1857
Γκόπη	Λαγουδης	-	2275	-	5800	Μητέρα	1858
Ζαράνη	Βλαχοδήμος	-	2960	-	3000	Αδελφός	1858
;	Μπαγγας	-	2337	-	4088	Μητέρα	1858
Ανυφαντή	Μακριδήμας	-	1479	-	480	Αδελφός	1858
Πάληου	Πουλιάσης	-	2603	-	6000	Πατέρας	1858
;	Φοράνης	-	1733	-	2000	Αδελφός	1858
Γάτζιου	Σουμαλεύρης	-	2168	-	6000	Μητέρα	1858
Ζιώγα	Ζαράνης	-	3026	-	6450	Μητέρα	1858
Λαγουδης	Κουκούλης	1χωράφι	1985	-	3900	Αδελφοί	1858
Ρίζου	Αυδίκας	-	1104	35πρ+1πουλ	0	Αδελφός	1858
;	Σούλης	-	1972	1μουλ+1γιδα	0	Η ίδια	1858
Γάτζιου	Ψαλίδας	-	729	-	600	Πατέρας	1858
;	Μολάρας	-	1298	-	1000	Μητέρα	1858

Καράλη	Νταλίπης	-	703	-	300	Πατέρας	1858
Μπουλά	Ψαλίδας	1 κήπος	2171	-	1760	Πατέρας	1859
Βασιώτη	Βασταρούκας	-	2680	-	0	Αδελφός	1859
Λαγούδη	Πάλιος	-	2190	-	3200	Πατέρας	1859
Μπόζιου	Χαλέβας	-	1920	-	1200	Μητέρα	1859
Παπαβασιλ.	Ξεροκώστας	-	3108	-	4480	Πατέρας	1859
Λινάρη	Μπήτζιος	-	2987	-	6400	Αδελφός	1859
Σούλητη	Τζιόκος	-	3330	-	8778	Πατέρας	1859
Ζαρίφη	Βασταρούκας	-	3993	-	8000	Πατέρας	1859
Μπουόντα	Ψαλίδας	-	2171	-	3200	Πατέρας	1859
Παυλίση	Μακριδήμας	-	6777	-	18033	Πατέρας	1859
Γκορτζά	Παυλίσης	1 σπίτι	2980	-	16000	Πατέρας	1859
Κουτσοτόλη	Πάσχος	-	1075	-	1350	Μητέρα	1859
Συγκούνα	Τζιόκος	-	1430	50πρ+1φωρ	0	Πατέρας	1859
Γκορτζά	Λινάρης	-	2414	-	3968	Πατέρας	1860
Παυλίση	Μαντζαβίνος	-	3344	-	11590	Πατέρας	1860
Μπουλά	Κάλιος	-	2130	-	2857	Πατέρας	1860
Σούλητη	Τζάσης	-	1313	-	2745	Πατέρας	1860
Σεφέρη	Δαβαρτζίκος	-	3919	-	10675	Αδελφός	1860
Καντάκη	Φασούλης	-	2096	-	1750	Πατέρας	1860
Κουνάβη	Σούλητης	-	3285	-	10395	Αδελφός	1860
Μπόζιου	Βασιώτης	-	2902	-	11590	Πατέρας	1860
Μπόζιου	Βαλατσής	-	2940	-	9525	Αδελφός	1860
Σαρατζη	Ρωίμπος	-	2267	-	3810	Αδελφός	1860
Σουμαλεύρη	Σιόμος	-	2624	-	7620	Αδελφός	1860
Ικκου	Κρυστάλλης	-	1784	-	3050	Μητέρα	1860
Ζόμπα	Ζομόνης	-	1978	-	3720	Πατέρας	1861
Σάκκου	Μάνθος	-	2685	-	4650	Πατέρας	1861
Κουτρούμπα	Πράπος	-	2508	-	7440	Πατέρας	1861
Σιαμου	Σουλιότης	-	2018	-	3410	Πατέρας	1861
Μπουόντα	Βλάχος	-	3017	-	7750	Πατέρας	1861
Σούλητη	Καντάκης	-	3059	-	12400	Πατέρας	1861
Δήμου	Φασιώρης	-	3377	-	10075	Πατ+Αδελφός	1861
Γκορτζονίκα	;	-	2147	1 φωροδα	3800	Πατέρας	1861
Νίκα	Κατσάνος	-	2430	-	4650	Πατέρας	1861
Γατζιου	Κουκούλης	-	718	-	500	Πατέρας	1861
Αυδίκου	Σεφέρης	-	3964	-	12750	Πατέρας	1861
Γκοζηόρτη	Φασούλης	1/2σπ+κ	1325	-	500	Μητέρα	1861
Βασταρούκα*	Μπούρας	1σπ+1κ	1621	-	300	Πατέρας	1861
Λινάρη	;	-	2961	-	6562	Αδελφός	1862
Ζαλοκώστα	Ικκος	2χωρ.	2434	-	4797	Αδελφός	1862
Κουνάβη	Σουλιότης	-	2429	-	2871	Πατέρας	1862
Λαγούδη	Μπόζιος	-	2898	-	4856	Πατέρας	1862
Μπόζιου	Σούλητης	-	2882	-	5050	Αδελφός	1862
Κολοβάτζίου	Μπεζεβέγγης	-	1301	-	2625	Πατέρας	1862
Ρίζου	Μπαλάφας	-	781	22πρ+2αλ.	0	Αδελφός	1862
Πανέτη	Τέφας	-	1840	-	1000	Πατέρας	1862

Κονταλούση	Τζάσης	-	1663	-	200	Πατέρας	1863
Μπακάλη	Βασταρούκας	-	1914	-	2070	Μητέρα	1863
Κακότη	Πανέτης	-	1962	-	2280	Πατέρας	1863
Κουνάβη	Ποσίτας	-	2878	-	6000	Πατέρας	1863
Ντοντόρου	Μπούτικος	-	1129	4 πρόβατα	1560	Αδελφοί	1863
Σιόρεντα	Καρακώστας	-	0	16 αιγοπρ	0	Αδελφός	1863
Μπαλτατζή	Πουλίσης	-	3673	-	10350	Πατ/θείοι	1863
Μπουλά	Γάτζιος	-	2224	-	3240	Πατέρας	1863
Δούλη	Μπάσμπας	-	0	-	450	Πατέρας	1863
Ρωίμπα	Πουλίσης	1/2 σπ	2860	-	0	Μητέρα	1863
Ρίζου	Μπήτζιος	-	3180	-	13800	Πατέρας	1863
Σουμαλεύρη	Κόλιος	-	1922	-	2400	Αδελφοί	1863
Μπήτζιου	Σουμαλεύρης	-	3715	-	6900	Πατέρας	1863
;	;	-	1059	-	500	Μητέρα	1863
Νάρου	Σιόρεντας	-	991	1πουλ-40πρ	0	Μητέρα	1863
Ζαλοκώστα	Τσαγγής	-	606	-	300	Αδελφός	1863
Γείτονα	Ντάρης-Ζαλοκώστας	-	885	-	0	Μητέρα	1863
Συγγούνα	Ζίκα-Αυδίκος	-	1136	40 πρόβατα	300	Πατέρας	1863
Γκαρτζονίκα	Σκαμνέλος	-	950	1πουλ+40πρ	0	Πατέρας	1863
Νάρου	Σιόρεντας	-	1007	-	1200	Μητέρα	1863
Κουκούλη	Μπόζιος	-	3253	-	6900	Μητ/Αδελφός	1864
Μπήτζιου	Πουλίσης	-	4520	-	8050	Μητέρα	1864
Ντάρη	Λάζος	-	1801	-	1680	Αδελφοί	1864
Μπεζεβέγκη	Μπήτζιος	-	1414	-	2070	Αδελφοί	1864
Ικκου	Στερογιάννη	-	3319	-	4800	Πατέρας	1864
Γαλανη	Γραβάνης	-	1604	-	1265	Πατέρας	1864
Μπήτζιου	Ικκος	-	3745	-	4600	Πατέρας	1864
Μπεζεβέγκη	Γιαννίτσος	-	0	-	800	Αδελφός	1864
Μπεζεβέγκη	Σκαμνέλος	-	890	-	1300	Πατέρας	1864
Καβαγιάννη	Γκόγκας	-	1780	-	1000	Πατέρας	1864
Βασιώτη	Ζαλοκώστας	-	1820	-	2910	Αδελφός	1865
Αυδίκου	Όημας	-	3208	-	6975	Πατέρας	1865
Μπόζιου	Λάμαρης	-	2217	-	2325	Πατέρας	1865
Παπουτση	Μπαρμπούτης	-	1422	8 αιγοπρ.	1000	Πατέρας	1865
Κοντάκη	Κασιμης	-	2584	-	5431	Αδελφοί	1865
;	Τζάσης	-	2407	-	1627	Αδελφός/η	1865
Κουτρούμπα	Κοντάκης	-	2993	-	5231	Πατέρας	1865
Ξηροποτάμου	Μπουλάς	-	2705	-	4365	Πατέρας	1865
Ανυφαντή	Σιάμος 1 σπ+1 κη	-	1958	-	0	Γαμπρός	1865
Καλυβιώτη	Κουτρούμπας	-	3272	-	5820	Πατέρας	1866
Μπιτούνια	Νταλίπης	-	923	25 πρόβατα	0	Πατέρας	1866
Ζιώγα	Δούλης	-	1522	-	1940	Πατέρας	1867
Μακριδήμα	Σαράτσης	-	3366	-	5941	Πατέρας	1867
Μπόζιου	Κασιμης	-	3814	-	6626	Αδελφός	1867
Σαράτση	Σουλιότης	-	2661	-	3139	Αδελφός	1867

Κοκότη	Χαλεβός	-	1775	-	2092	Αδελφός	1868
Τσαγγη	Βρίκος	-	1902	-	1000	Πατέρας	1870
Σάνη	Βαρλιγκός	-	2148	-	2325	Πατέρας	1870
Μανιάτη	Σακκός	-	2406	-	3503	Πατέρας	1871
Βαγγέλη	Ζιώγας	-	1300	-	1788	Πατέρας	1872
Σάμου	Μάνεας	-	0	-	0	Η Νύφη	1872
Σάμου	Μάνεας	-	0	-	0	Η Νύφη	1872
Αλίμονου	Μπαρτίος	-	1340	-	2000	Αδελφός	;
Μη;	Καλαβρούντζος	σπίτι	1266	-	0	Πατέρας	;
Κοσβαγιάννη	Μπουντας	-	2175	-	3720	;	;
;	;	1 σπίτι	2032	-	3100	;	;
Ρίζου	Γκαρτζός	χωράφια	6123	-	17356	Βελοί	;

* Η νύφη καταγράφεται ως "ψυχασυγάτερσ" του προικοδότη.

36.10	36.10	88 + Fræm þo Þoungur 2, Hevlin		
		- Dúlk 750	3.30	3.30
5	5	89 + Þry. Þo Þrygól Hevlin		
		- Dúlk 750	3.30	
		Dup Þjarn 187 no 14	06	4.20
15	15	90 Þoungur Hevlin		
		- Dúlk 1000	5	5
7.20	7.20	91 Þjarn þo Þoungur		
		- Dúlk 1000	5	5
5		93 Þjarn þo Þoungur		
		- Dúlk 3500	14.20	14
9.1	6	+ 16 ^{11/353} Þrygól þo Þrygól		
		- Dúlk 3000	15	15
10	10	95 ^{11/128} Þoungur Hevlin		
		- Dúlk 4000	20	20
8.30		97 Fræm þo Þrygól		
20		- Dúlk 5000	15	15
1	10.10	98 Þjarn þo Þjarn þjarn		
		- Dúlk 2500.20	12.20	12.20
2.20	2.20	99 + Fræm Þoungur þjarn		
		- Þjarn Dúlk 2500	12.20	12.20
2.20	2.20	100 + Þrygól Þoungur		
		- Dúlk 1000	5	5
5	7.30	101 Þjarn Þjarn þjarn		
		- Þjarn Þjarn		13.20
24	107.30	- Dúlk 3500	17.20	2.30
2				

H. 342 N334
 Κώστα Β. Τσαρβόρτζης ελίμ 63
 ιός του Χέρου 29
 Ευκία Κωστ. Παπαουίτη
 Ευκία Χρ. Δουράνα
 Ευκία Χρ. Αικατερίνη
 ορ Χπίλλο Σπίλη

H. 343 N335
 Γαβριήλ Β. Τσαρβόρτζης ελίμ 44
 ιός του Βερνίτη 14
 ιός του Ήρακλίου 10
 Μυλιπάλου Έγνη
 Ευκία του Αικατερίνη
 Ευκία Χρ. Έλσον
 Ευκία Χπίλλο

H. 344 N336
 Ευκία Β. Τσαρβόρτζης Χπίλλο 39
 ιός του Χέρου 40
 ιός του Χαρτζουράνη 35
 ιός Χαρ. Κωστάκη 4
 ιός Χαρ. Βερνίτη
 Ευκία Χαρ. Μανώλη
 Ευκία Χρ. Βερνίτη
 Ευκία Χαρ. Μανώλη
 Ευκία Χρ. Έγνη
 Ευκία Χαρ. Αικατερίνη

3	Γογγύλας Τσάνης Τσάνης	77	Ασθενής
1	υιός του Κωστά	38	
1	υιός του Γεωργίου	30	
	Λυβιάδου Βεγγίου		
	Λυβία του Κωστά Βεγγίου		
	Λυβία του Γεωργίου Τσάνης		
	Δουλιβέρου του Γεωργίου Τσάνης		
1	υιός του Κωστά Τσάνης		

1	Ν 343 4190		
1	Χριστός Β. Παυλίστα	51	
1	υιός του Γεωργίου	21	
1	υιός του Γεωργίου	17	
1	υιός του Κωστά	2	
	Μουζέλου Τσάνης		
	Λυβιάδου Αικατέρνας		
	Δουλιβέρου Χριστού Αικατέρνας		
1	υιός του Γεωργίου Τσάνης		

Katalógos tōs exoikōn

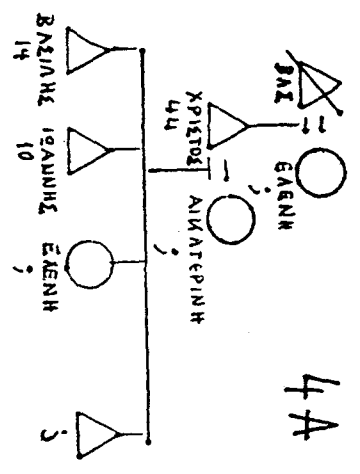
Συναγωγή τῶν ἐκείνων τῶν ἐκείνων

Παγλαδί
 Νικητῆς Δ. Κορνηίου
 Γρηγόριος Δ. Κορνηίου
 Γρηγόριος Κ. Κορνηίου
 Χρ. Ν. Κορνηίου
 Ν. Δ. Κορνηίου
 Διάκ. Π. Σοφροσύνης
 Νικόλαος Δ. Παυλίου
 Νικόλαος Κ. Παυλίου
 Ν. Χρ. Μωυζίου
 Διονύσιος Βασιλειάνου
 Κωνσταντῆς Βασιλειάνου
 Κωνσταντῆς Χρ. Βασιλειάνου
 Κωνσταντῆς Πάστ. Κορνηίου
 Χρ. Παυλίου
 Διονύσιος Παυλίου
 Χρ. Παυλίου
 Ν. Χρ. Παυλίου
 Διονύσιος Κ. Παυλίου
 Γρηγόριος Κ. Παυλίου
 Διονύσιος Ν. Κορνηίου
 Νικόλαος Κ. Καλοῦρου
 Διονύσιος Κ. Καλοῦρου
 Βασίλειος Δ. Ντόροπου
 Νικόλαος Π. Ντόροπου
 Διονύσιος Ν. Ντόροπου
 Γεώργιος Κ. Σαλῆ
 Νικόλαος Μωυζίου
 Γρηγόριος Χρ. Διονυσίου
 Γρηγόριος Ν. Παυλίου
 Γρηγόριος Μωυζίου
 Γρηγόριος Βασιλειάνου
 Νικόλαος Βασιλειάνου
 Νικόλαος Σοφροσύνης
 Ν. Σπ. Χρ. Ντόροπου
 Γεώργιος Πιπῆρα
 Διονύσιος Μωυζίου
 Γρηγόριος Χρ. Βασιλειάνου

Παγλαδί
 Διονύσιος Ντόροπου
 Γρηγόριος Δ. Ντόροπου
 Βασίλειος Δ. Ντόροπου
 Κ. Ν. Ντόροπου
 Χρ. Δ. Παυλίου
 Διονύσιος Π. Παυλίου
 Ν. Κ. Παυλίου
 Γρηγόριος Κ. Παυλίου
 Κ. Π. Παυλίου
 Χρ. Δ. Παυλίου
 Διονύσιος Γ. Παυλίου
 Ν. Γ. Παυλίου
 Αδ. Β. Ντόροπου
 Διονύσιος Β. Ντόροπου
 Σωτ. Β. Ντόροπου
 Νικόλαος Χρ. Διονυσίου
 Γεώργιος Ν. Ντόροπου
 Γρηγόριος Κ. Ντόροπου
 Διονύσιος Γ. Παυλίου
 Χρ. Ν. Παυλίου
 Νικόλαος Ν. Παυλίου
 Αδ. Διονύσιος
 Διονύσιος Αδ. Διονυσίου
 Γεώργιος Διονυσίου
 Γεώργιος Κ. Παυλίου
 Γεώργιος Β. Παυλίου
 Γρηγόριος Διονυσίου
 Αδ. Διονυσίου
 Διονύσιος Κ. Διονυσίου
 Γεώργιος Β. Σοφροσύνης
 Κ. Β. Σοφροσύνης
 Νικόλαος Β. Σοφροσύνης
 Βασίλειος Διονυσίου
 Νικόλαος Διονυσίου
 Βασίλειος Διονυσίου
 Κ. Β. Διονυσίου

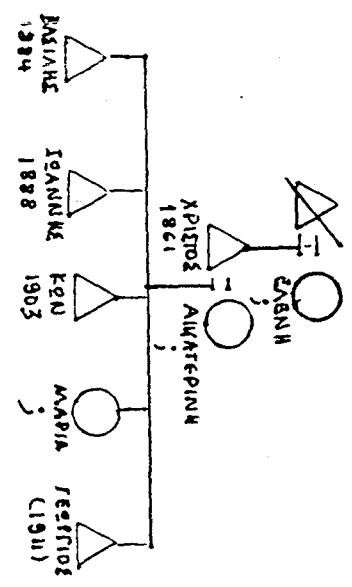
1898

4A

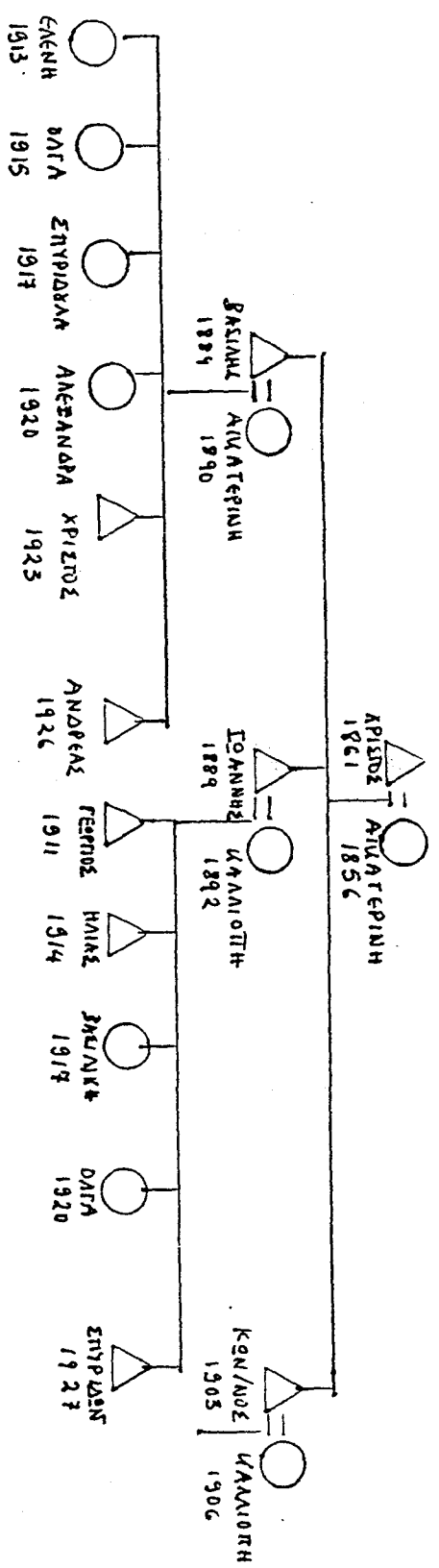
1905

4A

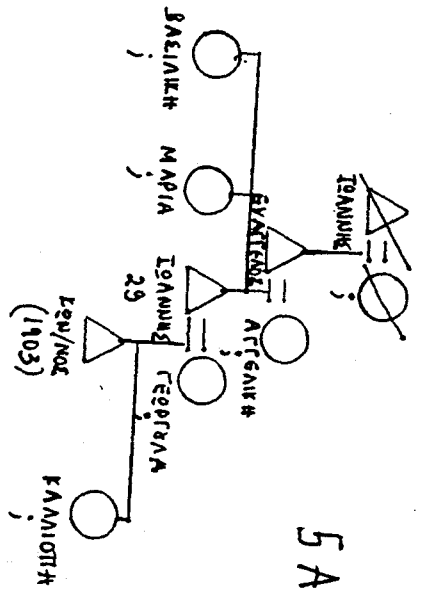
1929

5A6

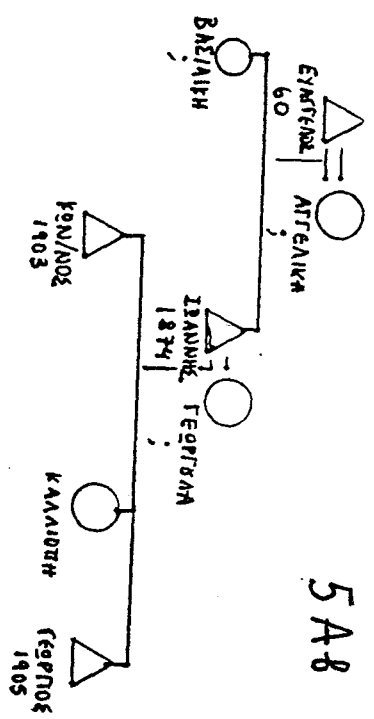
ΖΙΩΓΑΣ

1898

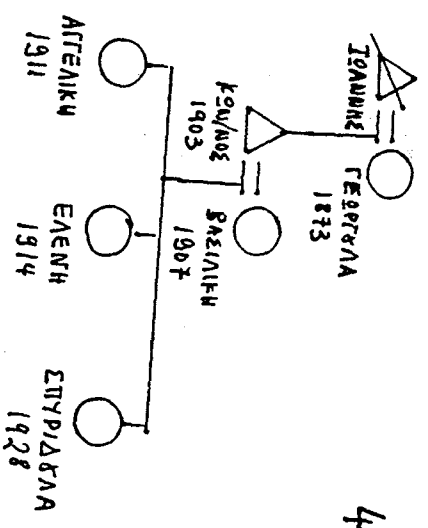
5 A 8

1905

5 A 8

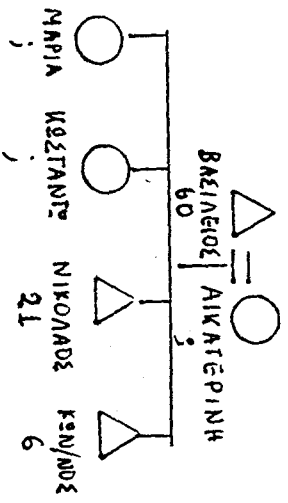
1929

4 A

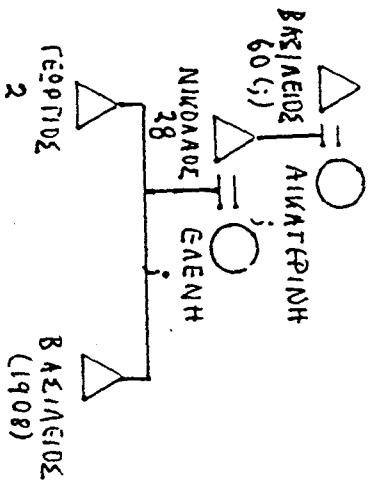
ZONIOΣ

1898

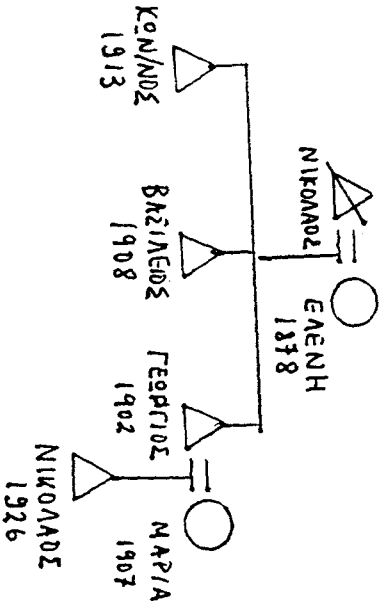
3B

1905

5Aa

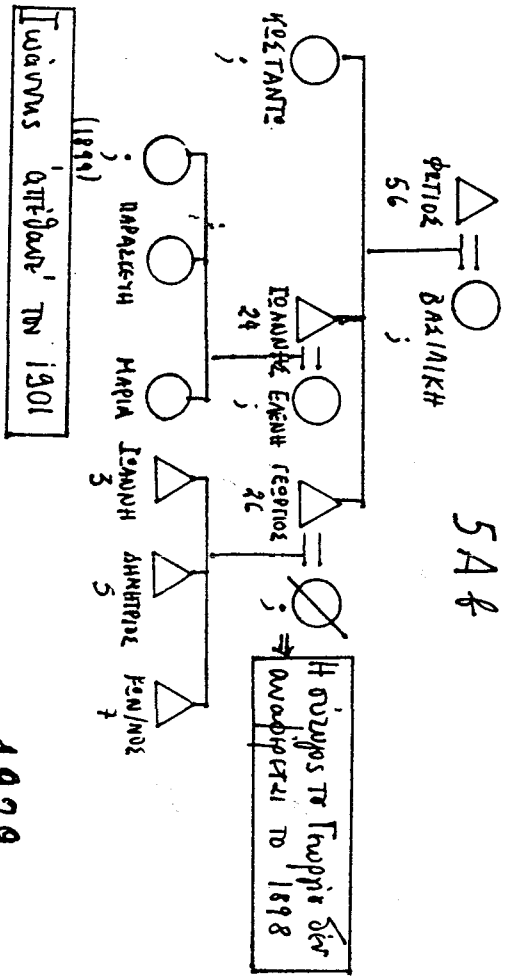
1929

4r

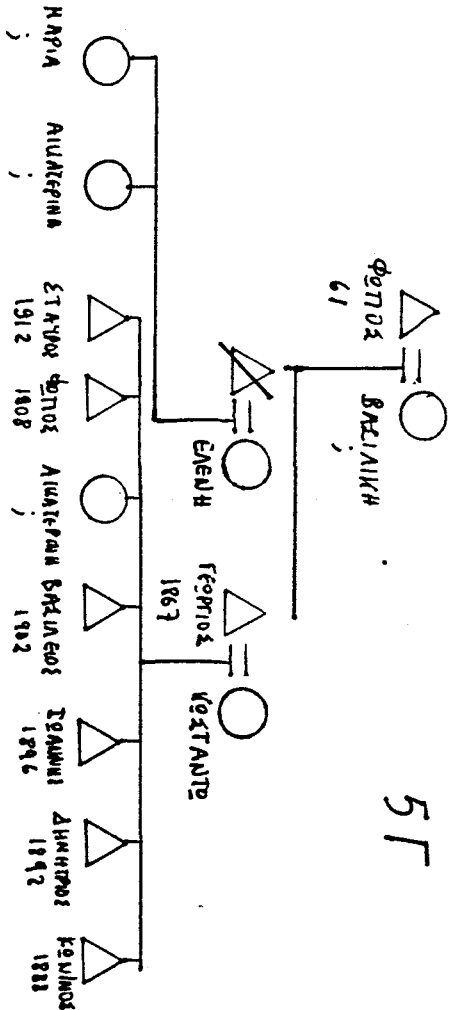
ΑΥΔΙΚΟΣ

1898

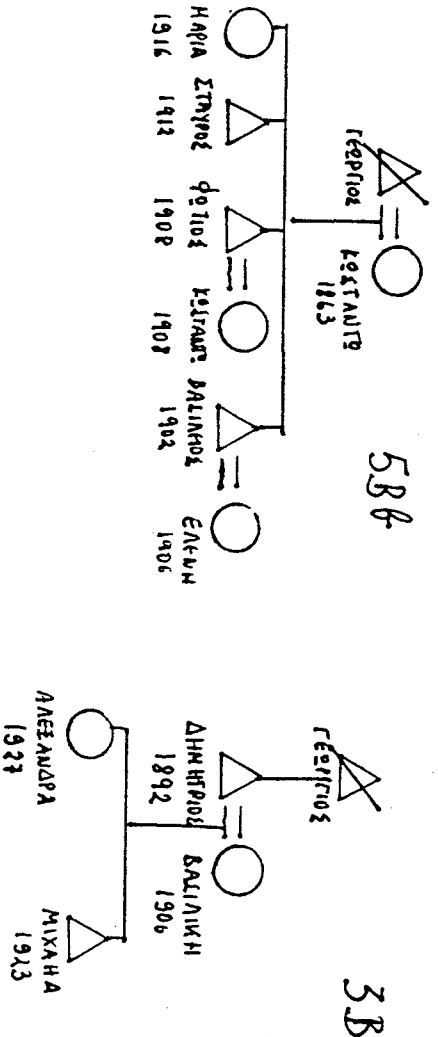
5Aβ

1905

5Γ

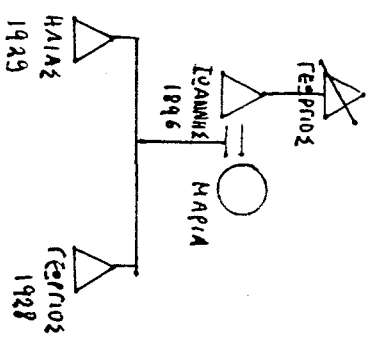
1929

5Bθ

3B

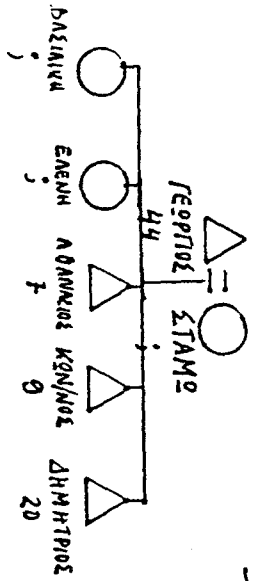
3B

ΜΠΑΛΑΦΑΣ

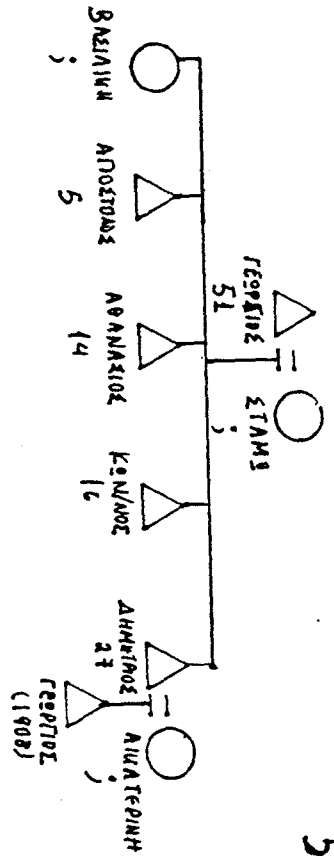
1898

3B

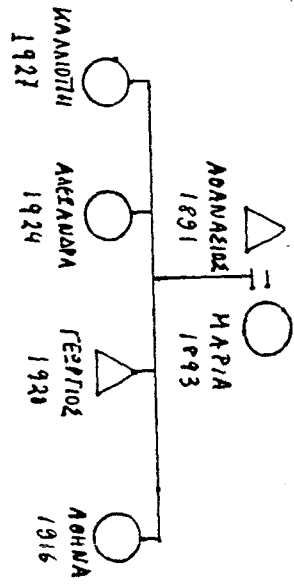
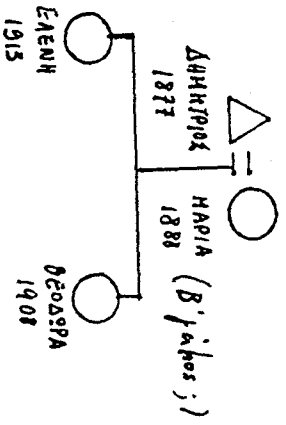
1905

5A6

1929

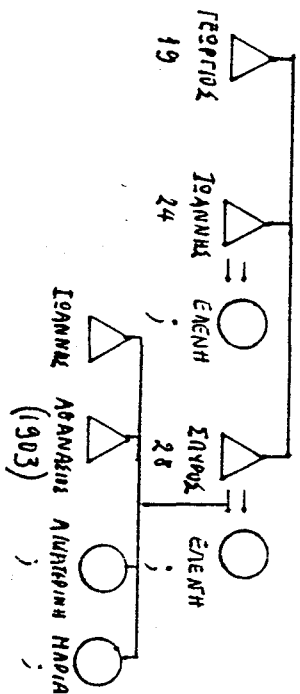
3B

ΑΥΔΙΚΟΣ

1898

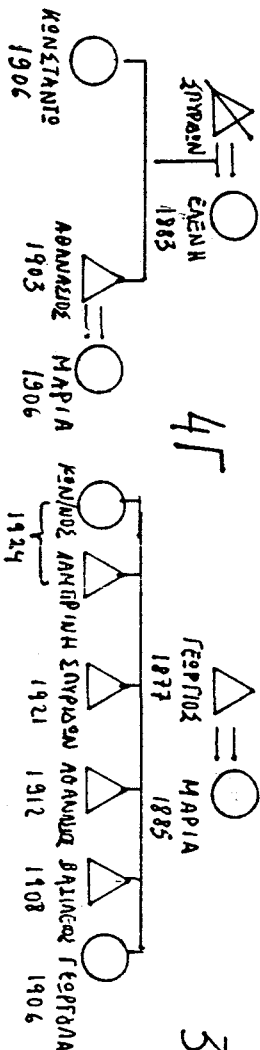
5Ba

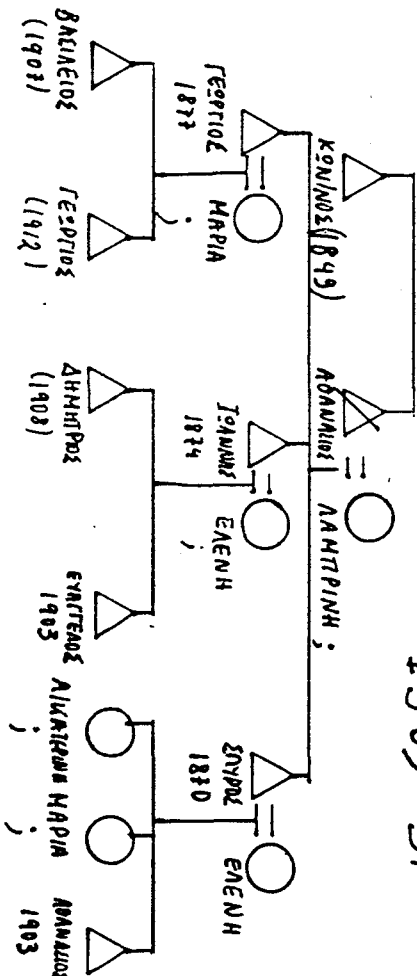
1929

4Γ

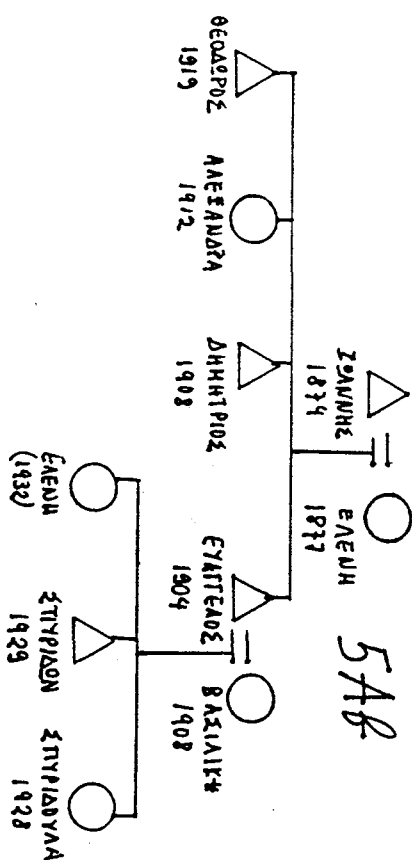
3B

1905 5Γ

5Aβ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΠΗΓΕΣ.

Α'. Ξενόγλωσσες.

- Boue A. 1840. La Turquie d'Europe, 4 Τόμοι, Παρίσι.
- Diamandis V. 1906. Renseignements statistiques sur la population Roumaine de la peninsule des Balkans, Παρίσι.
- Hoeg C. 1925. Les Sarakatsans: Une Tribu Nomade Grecque, Παρίσι.
- Leake W.M. 1964. Travels in Northern Greece, 4 Τόμοι, Αναστατική επανέκδοση, Αμστερνταμ.
- Rouqueville F.C.H.L. 1820. Voyage dans la Grèce, 4 τόμοι, Παρίσι, τυπογραφείο Firmin Didot.
- Rolley P. de Visme M. 1912. La Macedoine et l'Épire, Παρίσι.
- Tozer H.F. 1869. Researches in the Highlands of Turkey, 2 Τόμοι, Λονδίνο.
- Urquhart D. 1833. Turkey and its Resources, Λονδίνο.
- Wace A.J.B, Thomson M.S. 1914. The Nomads of the Balkans, Λονδίνο.

Β'. Ελληνόγλωσσες.

- Αντωνιάδης Σ. 1866. Τα Δημοτικά, Αθήνα, Τυπογραφείο Κ. Αντωνιάδη.
- Αραβαντινός Π. 1984. Περιγραφή της Ηπείρου εις Μέρη Τρία, Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Αργυρόπουλος Π. 1859. Δημοτική Διοίκηση εν Ελλάδι, 2 τόμοι, Αθήνα, Τυπογραφείο Δ.Αθ.Μουραμμάτη.
- Αρμενόπουλος Κ. 1835. Πρόχειρον Νόμων το λεγόμενον η Εξάβιβλος, Αθήνα, τυπογραφείο Α. Κορομηλά.
- Θεσπρωτός Π. 1869-1870. Μονογραφία περί Βλάχων και Κουτσοβλάχων, Πανδώρα Τόμος 19, φυλ.455, σ.441-445. Τόμος 20, φυλ. 457, σ.11-15, φυλ. 459, σ.41-45, φυλ. 461, σ.94-96, φυλ. 462, σ.110-112, φυλ. 469, σ.264.

Κασομούλης Ν. Χ.Χ. Απομνημονεύματα της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833. 3 Τόμοι. Αθήνα.

Κοκίδης Ι. 1880. Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας. Αθήνα.

Κουγιτάς Π.Κ. 1905. Πραγματεία τοπογραφική, ιστορική, και εθνολογική της Ανω Αλβανίας ή Ιλλυρίας, Κάτω Αλβανίας ή Μακεδονικής Ιλλυρίας και Ηπείρου. Αθήνα.

Λαμπρίδης Ι. 1887-1890. Ηπειρωτικά Μελετήματα. 10 τεύχη, επανέκδοση Ε.Η.Μ. 1971.

Λάμπρος Σ. 1902. Συρράκον και Καλαρρύται. Εστία ΙΒ', σ.440-442.

Μέκιος Κ. 1908. Ιστορία της Ηπείρου από των αρχαιστάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. Καίρο.

Μηλιαρόκης Α. 1878. Οδοιπορικό Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά τον Emile Isambert. Αθήνα.

Μολασσός Β.Δ. Ζώτος 1879. Ελληνικόν Ορομολόγιον. Ηπειρωτικά Μελέται Τ.Δ' Αθήνα.

Μουχοβάκης Α. 1882. Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας. Αθήνα, Τυπογραφείο Χ.Ν. Φιλαδελφεύς.

Ξενοπούλου Σεραφείμ του Βυζαντίου. 1884. Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέσης. Φωτσαναστατική επανέκδοση Μ.Φ. Συλλόγου "Σκουφές", Άρτα 1986.

Παπαρρηγόπουλος Δ. 1925. "Κοινότητες" Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τ.Ε', σ.114-133.

Σούλης Χ. 1928. "Τα Μπουκουρέικα των Τζουμέρκων" Ηπειρωτικά Χρονικά 3, σ. 310-320.

Σταχειρίτης Α. 1819. Ηπειρωτικά ήτοι Ιστορία και Γεωγραφία της Ηπείρου Παλαιά τε και Νέα και Βίος του Πύρρου. Βιέννη, Τυπογραφείο Ιωάννου Βορεολομαίου Ταβέκιου.

Συράκης Κ. 1925. "Η Νομαδική Κτηνοτροφία εν Ελλάδι." Γεωργικόν Δελτίον της Ελληνικής Γεωργικής Εταιρείας 12, σ.651-778.

Σκινός Ν.Θ. 1886. Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Ορθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας. Αθήνα.

Ταπεινός Ε.Γ. Βασιλειάδης Κ. 1887. Πρόχειρον Νομικόν Βεσφίλου Επισκόπου Καμπανίας. Κωνσταντινούπολη.

Φαλτάιτς Κ. 1928. "Οι Πλανόδιοι Τεχνίτες στην Ελλάδα" Ελληνικά Γράμματα 3, σ. 8-13, 69-72, 181-184.

Φαλτάιτς Κ. 1928. Οι Πλανόδιοι Ηπειρώτες Τεχνίται και η Εθνική μας Υπόθεση. Αθήνα.

Φορέστης Α. 1912. "Εκθέσεις περί γεωργίας, εμπορίας και βιομηχανίας εν Ηπείρω 1910-1911". Δελτίον του επί των Εξωτερικών Βασιλικού Υπουργείου, Τ.8. Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, σ.3-30.

Χασιώτης Δ. 1887. "L'Épire et la Question Grecque" Διατριβαί και Υπομνήματα περί Ηπείρου. Αθήνα.

Χρυσανέσπουλος Α. 1853. Συλλογή Τοπικών της Ελλάδος Συνηθειών. Αθήνα.

Ψαλίδας Α. 1964. Γεωγραφία Ηπείρου και Αλβανίας. Ανατύπωση Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών. Ιωάννινα.

2. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Α'. Ξενόγλωσσα.

Entre Faim et Loup...Les problemes de la vie et de l'emigration sur les hautes terres francaises au XVIIIe siecle. Publications de l'Institut d'Etudes du Massif Central, Fascicule XVI.

Barthelemy T. 1988. "Les modes de transmission du patrimoine. Synthese des travaux effectues depuis quinze ans par les ethnologues de la France." Etudes Rurales 110-111-112, σ.195-212.

Berkner L, Mendels F. 1978. Inheritance systems, family structure and demographic patterns in Western Europe, 1700-1900, C. Tilly (ed), Historical studies of changing fertility, Princeton University Press, σ.209-223.

Berkner L. 1972a. "Rural family organization in Europe: A problem in comparative history" Peasant Studies Newsletter 2, σ.146-156.

Berkner L. 1972b. "The stem family and the developmental cycle of the peasant household: An 18th century example" American Historical Review 77, σ.398-418.

Berkner L. 1975. "The use and misuse of census data for the historical analysis of family structure" (Βιβλιοκρισία) Journal of Interdisciplinary History 4, σ. 721-738.

Berkner L. 1976. "Inheritance, land tenure and peasant family structure: a German regional comparison". Goody J., Thirsk J., Thompson E.P. (επιμ.), Family and Inheritance, Cambridge University Press, σ. 71-95.

Berkner L. 1977. "Household arithmetic: a note" Journal of Family History 2, σ.159-163.

Bossen L. 1988. "Towards a theory of marriage: the economic anthropology of marriage payments". Ethnology 27, σ.127-144.

Botev N. 1990. "Nuptiality in the course of the demographic transition: the experience of the Balkan countries" Population Studies 44, σ.107-126.

Bouchard G. 1981. "L'etude des structures familiales pre-industrielles: pour un renversement des perspectives" Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine 28, σ. 545-571.

Bourdieu P. 1962. "Celibat et condition paysanne" Etudes Rurales 5-6, σ.32-135.

Burgiere A. 1986. "Pour une typologie des formes d'organisation domestique de l'Europe moderne". A.E.S.C. 41, σ.639-655.

Caiati V. 1984. "The peasant household under Tuscan mezzadria: A socioeconomic analysis of some Siennese mezzadri households" Journal of Family History 4, σ.111-126.

Campbell J. 1964. Honour, Family and Patronage: a Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community. Oxford University Press.

Chatzimichali A. 1947. "L'Epire". L'Hellenisme Contemporain 1, σ.155-161.

Chiva I. Goy J. (επιμ.).1981. Les Baronniees des Pyrenees. 2 τόμοι. Παρίσι, εκδόσεις E.H.E.S.S..

Cjivic J. 1918. La Peninsule Balkanique. Παρίσι, Armand Colin.

Cole J. 1971. Estate Inheritance in the Italian Alps. Research report 10, Department of Anthropology, University of Massachusetts.

- Cole J. 1977. Inheritance Processes in the Italian Alps. Ethnohistory 24, σ.117-132.
- Collomp A. 1974. "Menage et famille. Etudes comparatives sur la dimension et la structure du groupe domestique" A.E.S.C. 29, σ.777-786.
- Collomp A. 1986. "Tensions, dissensions and ruptures inside the family in 17th and 18th century Haute-Provence" Medick H., Sabeau D. (en) Interest and Emotion. Cambridge University Press, σ.145-170.
- Cornell L. 1983. Retirement, Inheritance and Intergenerational Conflict in Preindustrial Japan. Journal of Family History 8, σ.55-69.
- Creighton C. 1980. "Family, property and relations of production in western Europe" Economy and Society 9, σ.129-167.
- Czap P. 1982. "The perennial multiple family household". Journal of Family History 7, σ.5-26.
- Czap P. 1983. "A large family: the peasant's greatest wealth". Wall, Robin, Laslett (en), σ.105-151.
- Derruau M. 1987. Ανεργονομωγραφία. Αθήνα, εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ.
- Ditz T. 1986. Property and Kinship. Princeton University Press.
- Duben A. 1985. "Turkish families and households in historical perspective". Journal of Family History 10, σ.75-97.
- Duben A. 1990. "Understanding Muslim households and families in late Ottoman Istanbul". Journal of Family History 15, σ.71-86.
- Dubuis P. 1986. "L'homme et le milieu montagnard dans l'histoire europeene", Πρακτικά του 9ου Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής Ιστορίας, Ζυρίχη, σ.3-19.
- Fauve-Chamoux A. 1984. "Les structures familiales au royaume des familles-souches: Esparros." A.E.S.C. 39, σ.513-528.
- Fauve-Chamoux A. 1987. "Le fonctionnement de la famille-souche dans les Barronies des Pyrenees avant 1914" Annales de Demographie Historique σ.241-262.

Fine A. 1977. "Le prix de l'exclusion. Dot et heritage dans le sud-ouest Occitan". Cahiers du G.R.I.E.F 2, p.31-51.

Fine-Souriac A. 1977. "La famille-souche Pyreneene au XIXe siecle: quelques reflexions de methode", A.E.S.C 32, p.478-487.

Gallant T.W. 1991. Risk and Survival in Ancient Greece. Polity Press.

Goody J. 1973. "Strategies of heirship". Comparative Studies in Society and History 15, p.3-20.

Goody J. Tambiah S.J. 1973. Bridewealth and Dowry. Cambridge University Press.

Goody J. 1976. Production and Reproduction. Cambridge University Press.

Goody J. 1980. Death, Property and the Ancestors. Stanford University Press.

Goody J. Thirsk J. Thompson E.P. (ed). 1986. Family and Inheritance. Cambridge University Press.

Goody J. 1986. "Inheritance, property and women: some comparative considerations" Goody, Thirsk, Thompson, (ed), p. 10-36.

Goody J. 1986. "Introduction" Goody, Thirsk, Thompson (ed).

Goody J. 1990. The Oriental, the Ancient and the Primitive. Cambridge University Press.

Goubert P. 1977. "Family and province: a contribution to the knowledge of family structures in early modern France" Journal of Family History 2, p.179-195.

Gourou P. 1973. Pour une Geographie Humaine. Pp/oi.

Habbakuk H.J.1950. "Marriage settlements in the 18th. century" Transactions of the Royal Historical Society 32, p.15-30.

Hajnal J. 1965. "European marriage patterns in perspective" Glass D.V, Eversley D.E.C. (ed) Population in History. Essays in Historical Demography, p.101-143. Edward Arnold.

Hajnal. J. 1983. "Two kinds of pre-industrial household formation systems" Wall, Robin, Laslett (ed), p. 63-104.

- Halpern J.M. 1972. "Serbia: The census of 1863". Laslett P. & Wall R. (en). Household and Family in Past Time. Cambridge University Press, p.401-427.
- Halpern B, Halpern J.M. 1977. Selected Papers on a Serbian Village. Research Report N.17, Department of Anthropology, University of Massachusetts.
- Hammel E. 1972. "The Zadruga as process". Laslett P. Wall R. (en), p.335-373.
- Hammel E. 1980. "Household structure in fourteenth-century Macedonia". Journal of Family History 5, p.242-273.
- Hammel E. 1984. "On the *** of studying household form and function" Netting, Wilk Arnould (en), p.29-43.
- Hareven T., Plakans A, (en). 1987. Family History at the Crossroads. Princeton University Press.
- Harrell S. Dickey S. 1985. "Dowry systems in complex societies" Ethnology 24, p.105-119.
- Henry L. 1972. Demographie, Analyses et Modeles. Paris, Librairie Larousse.
- Herlihy D., Klapisch-Zuber C. 1985. Tuscans and their Families: A study of the Florentine Catasto of 1427. Yale University Press.
- Howell C. 1983. Land, Family and Inheritance in Transition. Cambridge University Press.
- Karnoouh C. 1979. "Penser 'maison', penser 'famille': residence domestique et parente dans les societes rurales de l'est de la France". Etudes Rurales 75, p.35-75.
- Karpat K. 1981. "The Ottoman family: Documents pertaining to its size" International Journal of Turkish Studies 4, p.137-145.
- Karpat K. 1985. Ottoman Population 1830-1914. University of Wisconsin Press.
- Kertzer D. 1985. "Future directions in historical household studies". Journal of Family History 10, p.98-107.
- Kertzer D. 1989. "The joint family revisited: demographic constraints and household complexities in the European past." Journal of Family History 14, p.1-15.

Kertzer D. Hogan D. 1991. "Reflections on the European marriage patterns: share-cropping and proletarianisation in Casalecchio, Italy, 1861-1921". Journal of Family History 16, σ.31-45.

Klapisch C., Demonet M. 1972. "La famille rurale Toscane au debut du XVe siecle" A.E.S.C 27, σ.873-901.

Koliopoulos J. 1987. Brigands with a Cause. Clarendon Press.

Lamaison F. 1979. "Les strategies matrimoniales dans un systeme complexe de parente" A.E.S.C 34 , σ.721-743.

Laslett P, Clarke M. 1972. "Houseful and household in an eighteenth-century Balkan city. A tabular analysis of the listing of the Serbian sector of Belgrade in 1733-4". Laslett, Wall (en), σ.375-400.

Laslett R, Wall R, (en). 1972. Household and Family in Past Time. Cambridge University Press.

Laslett P. 1983a. "Family and household as work group and kin group: areas of traditional Europe compared" Wall R. Robin J., Laslett P. (en). Family Forms in Historic Europe, σ.513-563.

Laslett P. 1983b. The World we have lost-further revisited. U.P. Cambridge.

Lawrence R. 1982. "Domestic space and society: a cross-cultural study" Comparative Studies in Society and History 24, σ.35-75.

Leach E.R. 1960. "The Sinhalese of the dry zone of northern Ceylon" Murdock J.P. (en) Social structure in Southeast Asia. Chicago.

Leach E.R. 1968. Critique de l'Anthropologie. Παρισι, Presses Universitaires de France.

Lenclud G. 1979. "Des feux introuvables. L'organisation familiale dans un village de la Corse traditionnelle". Etudes Rurales 76, σ.7-50.

Lenclud G. 1988. "Transmission successorale et propriete en Corse" Etudes Rurales 110-111-112, σ.177-193.

Levi G. 1990. "Family and kin-a few thoughts". Journal of Family History 15, σ.567-578.

Levine D. 1977. Family Formation in an Age of Nascent Capitalism. Academic Press.

Loizos P., Papatachiarchis E. 1991. Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece. Princeton University Press, Princeton.

Medick H. 1976. "The protoindustrial family economy: the structural function of household and family during the transition from peasant society to industrial capitalism" Social History 3, σ.291-315.

Mendels. Fr. 1978. "La composition du menage paysan en France au XIXe siecle: Une analyse economique du mode de production domestique". A.E.S.C. 33, σ.780-802.

Mitterauer M. 1979. "Marriage without co-residence: a special type of historic family forms in rural Carinthia" Journal of Family History 6, σ.177-181.

Netting R., Wilk R., Arnould E. (en). 1984. Households: Comparative and Historical Studies of the Domestic Group. University of California Press.

Netting R.M. 1979. "Household dynamics in a nineteenth century Swiss village". Journal of Family History 4, σ.39-58.

O'Neill B.J. 1987. Social Inequality in a Portuguese Hamlet. Land, Late Marriage and Bastardy, 1670-1975. Cambridge University Press.

Falaret M.R. 1982. "Woolen textile manufacturing in the Balkans 1850-1911; A study of protoindustrial failure" Πρακτικό του Εβδόμου Συνεδρίου Οικονομικής Ιστορίας Βουδαπέστη.

Pasternak B., Ember C.R., Ember M. 1976. "On the conditions favoring extended family households". Journal of Anthropological Research 32, σ.109-123.

Petmezas S. 1989. Recherches sur l'Economie et les Finances des Villages du Pelion, Region d'Industries Rurales, circa 1750-1850. Αθηναίσιμη διδακτορική διατριβή, Παρίσι, E.H.E.S.S.

Plakans A. 1984. Kinship in the Past. Basil Blackwell.

Plakans A. 1987. "Interaction between the household and the kin group in the Eastern European past" Hareven T., Plakans A. (en), σ.163-175.

Poitrineau A. 1983. Revue d'Hommes. Les Migrations Montagnardes en France 17e-18e Siecles. Παρσί, Aubier Montaigne.

Poitrineau A. 1985. "Quelques aspects spécifiques de l'économie montagnarde Française à l'époque moderne" M. Mattmüller (en), Economies et Societes de Montagne, Βασίλειο, σ.102-122.

Redhouse J.W. 1890. A Turkish and English Lexicon. Constantinople, επανέκδοση Βηρυτός 1974.

Reher D. 1991. "Marriage patterns in Spain, 1887-1930" Journal of Family History 16, σ.7-30.

Retaroli R. 1990. "Age at marriage in nineteenth-century Italy" Journal of Family History 15, σ.409-425.

Reyna S.P. 1976. "The extending strategy: regulation of the household dependency ratio". Journal of Anthropological Research 32, σ.182-198.

Rheubottom D. 1980. "Dowry and Wedding Celebrations in Yugoslav Macedonia" Comaroff J. (en), The Meaning of Marriage Payments. Academic Press.

Rheubottom D. 1988. "Sisters first: betrothal order and age at marriage in fifteenth-century Ragusa" Journal of Family History 13, σ.359-376.

Sabeian D. 1986. "Aspects of kinship behaviour and property in rural western Europe before 1800". Goody, Thirsk, Thompson (en), σ.96-111.

Salitot M. 1988. Heritage Parente et Propriete. Παρσί, εκδόσεις Harmattan.

Schein M. 1973. Change and Continuity in a Greek Mountain Village. Αθηνοσέυτη διδασκτορική διατριβή, Columbia University.

Segalen M. 1984. "Nuclear is not independant: organisation of the household in the Pays Bigouden Sud in the nineteenth and twentieth centuries" Netting, Wilk, Arnould, σ.σ. σ. 163-186.

Serelea G. 1977. Reconstitution des caracteristiques demographiques de la population feminine en Grece pendant la seconde moitie du 19e siecle. Αθηνοσέυτη εργασία, Πανεπιστήμιο του Louvain.

Serelea G. 1978. "Regards sur la nuptialite et la fecondite en Grece pendant la seconde moitie du XIXe siecle" Επιστήμη Κοινωνικών Επιστημών 32, σ.42-52.

Shaw St. 1978. "The Ottoman census system and population 1831-1914". International Journal of Middle East Studies 9, σ.323-338.

Sivignon M. 1989. "Les pasteurs du Pinde septentrional". Kayser B. Pechoux P.Y. Sivignon M, Trois Etudes sur la Grece Rurale. Αθήνα, εκδόσεις Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Επιστημών.

Sklar J. 1974. "The role of marriage behaviour in the demographic transition: the case of eastern Europe around 1900". Population Studies 28, σ.231-247.

Smith R.M. (en). 1984. Land, Kinship and Life-Cycle. Cambridge University Press.

Smith R.M. 1981. "The people of Tuscany and their families in the fifteenth century: medieval or mediterranean?" Journal of Family History σ.107-128.

Smith R.M. 1988. "Transfer Incomes, Risk and Security: The Roles of the Family and the Collectivity in Recent Theories of Fertility Change", The State of Population Theory: Forward from Malthus, D.Coleman και R.Schofield (en), Basil Blackwell.

Spiro M. 1975. "Marriage payments: a paradigm from the Burmese perspective". Journal of Anthropological Research 31, σ.89-115.

Stoianovich T. 1976. "The Balkan domestic family: geography, commerce, demography". Revue des Etudes Sud-Est Europeenes 14, σ.465-476.

Valaoras V. 1960. "A reconstruction of the demographic history of modern Greece". The Milbank Memorial Fund Quarterly 38, σ.115-139.

Viazzo P.P. 1989. Upland Communities. Cambridge University Press.

Vincze L. 1980. Peasant Animal Husbandry: A Dialectic Model of Techno-Environmental Integration in Agro-Pastoral Societies. Ethnology 19, σ.387-403.

Wall R., Robin J., Laslett F. (en).1983. Family Forms in Historic Europe. Cambridge University Press.

Wall R. 1983. "Introduction". Wall, Robin, Laslett (en), σ.1-63.

Wall R. 1983. "The composition of households in a population of six men to ten women: southeast Bruges in 1814" Wall, Robin, Laslett (en). σ.421-474.

Webster G. 1967. A Comparative Study of the Dowry and Inheritance. Αθηναίσιμη εργασία. Άονδίνο.

Wheaton R. 1975. "Family and kinship in western Europe: the problem of the joint family household" Journal of Interdisciplinary History 4, σ.601-628.

Wiegandt E. 1977. Inheritance and Demography in the Swiss Alps. Ethnohistory 24, σ. 133-148.

Wilk R., Netting R.Mc. 1984. "Households: changing forms and functions". Wilk, Netting, Arnould (en), σπ.π, σ. 5-28.

Willigan J.D. Lynch K. 1982. Sources and Methods of Historical Demography. Academic Press.

Winnifrith T. 1987. The Vlachs: the History of a Balkan People. Άονδίνο, Duckworth.

Yanagisako S. 1979. "Family and household: the analysis of domestic groups". Annual Review of Anthropology, σ.161-205.

Yver J. 1966. Essai de Geographie Coutumiere. Παρίσι, εκδόσεις Sirey.

Zakythinos D. 1953. "La commune grecque; les conditions historiques d'une decentralisation administrative". L'Hellenisme Contemporain, σ. 295-340, 414-428.

Zenker J.Th. 1866. Turkisch, Arabisch, Persisch Handvorterbuch. 2 τόμοι. Ερονέκδοση Hildes Heim, New York 1979.

Β'. Ελληνόγλωσσα:

Αραντος Κ. 1936. "Οι προνομιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών". Ελληνικά 9, σ.103-166.

Αντωνοκαπούλου Μ. 1987. "Η μελέτη της οικογένειας από κοινωνικο-ιστορικής και ανθρωπολογικής σκοπιάς". Ελληνική Κοινωνία 1, σ.43-67.

Αρς Γ. 1967. Η Αλβανία και η Ηπειρος κατά τα τέλη του 18ου-αρχές του 19ου αιώνας. Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ, Μόσχα, δακτυλόγραφη ελληνική μετάφραση.

Ασδραχάς Σ. 1979 (επ). Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Αθήνα, εκδόσεις Μέλισσα.

Ασδραχάς Σ. 1983. "Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων (12^{ος}-18^{ος} αιώνας)". Ζητήματα Ιστορίας. Αθήνα, εκδόσεις Θεμέλιο, σ.235-253.

Ασδραχάς Σ. 1988α. "Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην Τουρκοκρατία". Οικονομία και Νοστροπίες. Αθήνα, εκδόσεις Ερμής, σ.123-143.

Ασδραχάς Σ. 1988β. "Η ελληνική οικονομία στον 18^ο αιώνα. Οι μηχανισμοί". Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία. Αθήνα, εκδόσεις Ερμής, σ.9-12.

Ανωγειάτης Δ. 1985. "Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές 1800-1820." Μνημών 10, σ.1-16.

Αυδίκας Β.Γ. 1990. "Η κοινότητα στον αστικό χώρο: αντιστάσεις και λειτουργίες. Η περίπτωση των Συρρακιωτών της Πρέβεζας". Πρεβεζάνικα Χρονικά 24, σ.69-93.

Αυδίκας Β.Γ. 1991. Πρέβεζα 1945-1990: Οψεις της μεταβολής μιας εμπορικής πόλης. Εκδόσεις Δήμου Πρεβέζης.

Βιαβίζης Ι. 1948. "Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακοί σχέσεις εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν". Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών 1.

Βιαβίζης Ι. 1949. "Τινά περί των νομικών εθίμων από της Τουρκοκρατίας μέχρι και του Β' Διατάγματος της 23ης Φεβρουαρίου 1835" Αθηνά ΝΓ', σ.226-237.

Βιαβίζης Ι. 1965. "Τινά περί των προικών εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν" Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών 12, σ.1-129.

Βλάχος Κ. 1971. "Η επανάσταση Συρράκου-Καλαρρυτιών στα 1821". Ηπειρωτική Εστία 20, σ.660-668.

Γιαννακοπούλου Ε. 1986-7. "Οψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ηπειρο στα τέλη του 18ου αιώνα: ένα γαλλικό υπόμνημα". Ηπειρωτικά Χρονικά 28, σ.42-70.

Γιανναλή-Παναδοπούλου Δ. 1978. "Η απογραφή του Χιλμή Πασά στην Ηπειρο (1905). Ωιδώνη Ζ', σ.117-140.

Δεκάζος Π.Α. 1940. Το Κτηνοτροφικόν Ζήτημα της Ελλάδος. Αθήνα.

Διαμάντης Κ. 1961. "Τοπογραφικά Ιωαννίνων και Περιτοχής" Ηώς 43, σ.29-32.

Καββαδίας Γ. 1991. Σαρακατσάνοι. Μια Ελληνική Ποιμενική Κοινωνία. Αθήνα.

Καλπουρτζή Ε. "Ινα πραγματοποιηθεί η διά γάμου σύζευξις". Ελληνική Κοινωνία 1, σ. 81-106.

Καραβίδα Κ. 1878. Άγροτικά. Αθήνα, φωτ. ανατύπωση.

Καραβίδα Κ. Χ.Χ. "Το Τσελιγκάτον". Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Τ.ΚΓ', σ.422-423.

Καρατζένης Δ. 1988. Επανάστασις και Καταστροφή Καλαρρυτιών-Συρράκου. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών. Ιωάννινα.

Κατσιάρδη-Hering Ο. 1986. Η Ελληνική παροικία της Τερζέστης. Αθήνα.

Κητσίδης Χ. 1952. "Αι ηπειρωτικά κοινότητες" Ηπειρωτική Εστία 1, σ.24-28, 150-154.

Κιουσοπούλου Α. 1990. Ο θεσμός της Οικογένειας στην Ηπειρο κατά τον 13ο Αιώνα. Αθήνα, εκδόσεις Σάκκουλα.

Κοκολάκης Μ. 1989. "Πληθυσμός και απογραφές στην Ηπειρο της ύστερης Τουρκοκρατίας". Ηπειρωτική Εστία ΩΗ', σ.1-7.

Κοντογεώργης Γ. 1952. Κοινωνική Δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες στην Τουρκοκρατία. Αθήνα, εκδόσεις Νέα Σύνορα.

Κουγέας Π. 1939. "Το Αρχαίον Σταύρου Ιωάννου" Ηπειρωτικά Χρονικά 14.

Κωστής Κ. 1987. Άγροτική Οικονομία και Γεωργική Τράπεζα. 2 τόμοι, Αθήνα, εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ.

Λομέρας Κ. 1940. "Περί του θεσμού των επί Τουρκοκρατίας δημογεροντιών" Μικρασιατικά Χρονικά 3, σ.1-73.

Λιβαδεός Α. 1953. "Η Ηπειρωτική Εταιρεία και η συμβολή των Ηπειρωτών κατά τους αγώνες 1912-1913". Ηπειρωτική Εστία 2, σ. 132-139.

- Μαρτινιανός Ι. 1957. Η Μοσχόπολις, 1330-1930. Θεσσαλονίκη.
- Μάτσης Ν. 1961. Νομικά Ζητήματα εκ των έργων του Δημητρίου Χωματιανού. Αθήνα.
- Mile L. 1979. "Η επέκταση του συστήματος των τσιφλικιών στα Αλβανικά εδάφη (τέλη 18ου-αρχές 19ου αιώνα), Ασδροχός (επ), σ.163-190.
- Νάκος Γ. 1969. Η Ιστορία της Άρτης από Αρχαιολογικών Χρόνων μέχρι των ημερών. Άρτα.
- Ναούμη Μ, Κουταντζόγλου Ρ. 1985. Μορφές οικογένειας στο Συρράκο στις αρχές του αιώνα. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 58, σ.32-54.
- Νικολαΐδου Ε. 1987. "Η οργάνωση του κράτους στην απελευθερωμένη Ηπειρο (1913-14)". Δωδώνη 16, σ. 497-608.
- Νιτσιόκος Β. 1991. Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές. Αθήνα.
- Πανταζόπουλος Ν. 1958. "Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατία" Γνώσεις, σ.5-22.
- Πανταζόπουλος Ν. 1967. "Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας" ανότ. Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών ΙΔ'.
- Πανταζόπουλος Ν. 1969. "Τριπλή διαμάχη δικαίων κατά την επίλυσιν κληρονομικής διαφοράς επί Τουρκοκρατίας" Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Θεσσαλονίκης ΙΒ', σ.572-668.
- Πανταζόπουλος Ν. 1975. "Τα 'προνόμια' εις τας σχέσεις Χριστιανών-Μουσουλμάνων" Επιστ.Επετ. Σχ.Νομ.κ.Οικον. Επιστ. Β', σ.5-22.
- Παπαγεωργίου Γ. 1985. "Τα 'πιστοποιητικά προέλευσης' (certificats d'origine) των εμπορευμάτων ως πηγή της οικονομικής ιστορίας του Πασαλίκιού Ιωαννίνων, 1811-1814". Δωδώνη 4, σ.151-174.
- Παπαγεωργίου Σ. Μακρής Γ. 1990. Το Χερσάιο Δίκτυο Επικοινωνίας στο Κράτος του Αλή Πασα Τεπελενλή. Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήσης.
- Παπαδόπουλος Κ. 1947. "Η ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση. Η ιστορική της εξέλιξις". Τοπική Αυτοδιοίκηση Β', σ.165-180.

Παπακώστας Ν. 1956. "Η απελευθέρωση του Συρράκου, 23-24 Νοεμβρίου 1912". Ηπειρωτική Εστία 5, σ.887-889.

Παπακώστας Ν. 1967. Ηπειρωτικά. Αθήνα.

Σιάμπος Γ. 1973. Δημογραφική Εξέλιξις της Νεωτέρας Ελλάδος (1821-1985). Αθήνα.

Σούλης Χ. 1932. "Συμβολή εις την ιστορίαν των Καλαριτών". Ηπειρωτικά Χρονικά 7, σ.149-156.

Στοιάνοβιτς Τ. 1979. "Ο Κατακτητής Ορειόδοξος Βαλκάνιος Εμπορος". Ασδραχάς 1979, (επ), σ.287-345.

Τζιόβας Π. 1989. "Μία ανέκδοτη απόφαση της κοινότητας Συρράκου σχετική με τις κοινοτικές βουκές και τα καθήκοντα των εφοροεπιτρόπων". Ηπειρωτικά Ημερολόγια, σ.179-185.

Τομαρά-Σιδέρη Μ, Σιδέρης Ν. 1986. Συγκρότηση και Διαδοχή των Γενεών στην Ελλάδα του 19ου Αιώνα. Αθήνα, εκδόσεις Ι.Α.Ε.Ν.

Τομαρά-Σιδέρη Μ. 1991. "Οικονομική δυναμική και δημογραφική μετάβαση". Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 90, σ.70-85.

Τοντόροβ Ν. 1986. Η Βαλκανική Πόλη, 15ος-19ος Αιώνας. Αθήνα, εκδόσεις Βερέλιο.

Τσαούσης Δ. 1986. Κοινωνική Δημογραφία. Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg.

Χαριτάκης Γ. 1931. "Η Τουρκία εις τας αρχάς του 18' αιώνα υπό Α. Παλλίδα". Ηπειρωτικά Χρονικά 6, σ.32-74.

Χατζημικάλη Α. 1960. "Ραπτάδες-Χρυσορράπτες και Καποτάδες". Αφιέρωμα στη μνήμη του Μ.Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη, σ.445-474.

Χουλιαράκης Μ. 1988. Εξελίξεις του Πληθυσμού των Αγροτικών Περιοχών της Ελλάδος, 1920-1981. Αθήνα, Εκδόσεις Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

Ψυχογιός Δ. 1987. Προίκες, φάρσι, σταφίδα και ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα τον 19ο αιώνα. Αθήνα, Εκδόσεις Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

Ψυχογιός Δ, Παπαπέτρου Γ. 1984. "Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων". Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 53, σ.3-23.